

บทที่ ๑

บทนำ

ที่มาและความสำคัญ

ชื่อบ้านนามเมือง หรือ “ภูมินามพื้นบ้าน” (Place Name) เป็นระบบวิธีคิดทางวัฒนธรรมของชาวบ้าน ที่มีความหมายและสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัย อันเกี่ยวข้องกับและผูกพันอยู่กับวิธีคิดทั้งทางด้านภูมิศาสตร์กายภาพ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น วรรณกรรมท้องถิ่น ที่จะสะท้อนถึงความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิศาสตร์จักรวาลของชาวบ้าน ที่ใช้เป็นฐานคิดในการตั้งชื่อหมู่บ้านหรือสถานที่สำคัญในท้องถิ่น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า ชื่อของหมู่บ้านนามเมือง วัด พระธาตุ พระบาท ภูเขา ป่าไม้ แม่น้ำ ลำห้วย หนอง คลอง บึง ฯลฯ และสถานที่สำคัญอันเป็นหมุดหมายที่สำคัญทางพื้นที่ (Land Mark) ของชุมชนท้องถิ่นหนึ่ง ๆ นั้น ย่อมสะท้อนลักษณะทางภูมิศาสตร์กายภาพ และการรำลึกถึงเรื่องราว เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นนั้น ๆ เช่น เรื่องเล่าอันเป็นประวัติของวีรบุรุษประจำท้องถิ่น ผู้นำทางจิตวิญญาณ หรือเหตุการณ์ที่เป็นกระบวนการต่อสู้เคลื่อนไหวทางสังคม การเมือง และวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้น ๆ ตลอดจนระบบความเชื่อ หรือความศรัทธาต่ออำนาจเหนือธรรมชาติอื่น ๆ ที่มีอิทธิพลต่อวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านในชุมชนได้เป็นอย่างดี

การศึกษาถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ถึงเรื่องราวและเหตุการณ์เหล่านั้นทำได้หลายวิธี วิธีที่สำคัญอันหนึ่งก็คือ การศึกษาผ่านเรื่องเล่าที่เกี่ยวกับที่มาของระบบภูมินาม หรือความเป็นมาของชื่อหมู่บ้าน ตำบล หรือสถานที่อันเป็นหมุดหมายสำคัญของท้องถิ่น ที่คนในชุมชนท้องถิ่นนั้น ยังคงบันทึกอยู่ในความทรงจำ และถ่ายทอดกันสืบ ๆ มา ทั้งที่ปรากฏในลักษณะของวรรณกรรมมุขปาฐะ (เรื่องเล่าด้วยปาก) และวรรณกรรมลายลักษณ์อักษร ที่ปรากฏอยู่ตามคัมภีร์พื้นบ้านในแต่ละท้องถิ่นอย่างมากมาย

การศึกษาทำความเข้าใจในความหมายของถ้อยคำที่ประกอบเป็นชื่อ หรือสถานที่สำคัญของท้องถิ่น ตลอดจนถึงการเก็บบันทึกเรื่องราวของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นผ่านวรรณกรรมเหล่านั้น ย่อมทำให้เราได้ทราบพื้นฐานความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ที่ส่วนใหญ่ไม่ได้อยู่ในระบบการศึกษาของชาติ แต่มีความหมายต่อชีวิตและความทรงจำอันสำคัญยิ่งของคนในท้องถิ่น ที่จะทำให้ชาวบ้านในชุมชนได้ตระหนักรู้ถึงความมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ที่บ่งบอกถึงระบบ “อัตลักษณ์” อันมีนัยความหมายถึงความเป็นคนที่มีหลักแหล่งแห่งที่ มีพื้นที่และความเป็นมาทางสังคมที่ชัดเจน ไม่ใช่ผู้อพยพหรือผู้ที่ดำรงฐานะอยู่ในชายขอบของสังคมอย่างไร้ศักดิ์ไร้ศรี มีความภูมิใจในท้องถิ่นของตนเอง ที่ในที่สุดสามารถเป็นส่วนประกอบอันสำคัญ ในความหมายรวมของคำว่า “ชาติ” ภายใต้ระบบของ “รัฐชาติ” (Nation State) อย่างมีความหมายที่สำคัญยิ่ง จนนำไปสู่การอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุขในที่สุดได้

งานวิจัยดังกล่าว มีวัตถุประสงค์ ที่สำคัญ ได้แก่

๑) เพื่อบันทึกชื่อ และความหมายดั้งเดิมของ หมู่บ้าน วัด พระธาตุ พระบาท ภูเขา ป่าไม้ แม่น้ำ ลำห้วย หนอง คลอง บึง ฯลฯ และสถานที่สำคัญต่าง ๆ ในท้องถิ่น โดยแยกประเภท หมวดหมู่ ตามลักษณะการอ้างอิงต่าง ๆ เช่น หมวดที่ตั้งชื่อตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ ตั้งชื่อตามลักษณะพิเศษ ตั้งชื่อตามชื่อผู้นำ วีรบุรุษประจำถิ่น เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น

๒) ศึกษาถึง อิทธิพลทางภาษาและวัฒนธรรมส่วนกลาง ที่ทำให้ชื่อหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยการเปรียบเทียบด้านรูปแบบของการใช้ถ้อยคำภาษา และการสื่อความหมายทางสังคม ระหว่างชื่อดั้งเดิม กับชื่อที่ตั้งขึ้นใหม่

๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์เชิงคุณค่าและความหมายของระบบภูมินามพื้นบ้าน ตามกรอบแนวคิดทางทฤษฎี ที่มีลักษณะบูรณาการ ทั้งทางด้านคติชนวิทยา สังคมวิทยา และมานุษยวิทยาวัฒนธรรม บนพื้นฐานระบบอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ผ่านเรื่องเล่าแบบมุขปาฐะ และที่ปรากฏในเอกสารวรรณกรรมพื้นบ้านอื่น ๆ

จากจุดประสงค์ดังกล่าว จึงนำไปสู่คำถามหลักในการวิจัยในครั้งนี้ ได้แก่

๑) ชื่อหมู่บ้านนามเมืองในเขตพื้นที่ภาคเหนือตอนบนตั้งขึ้นตามสภาพทางภูมิศาสตร์และบริบททางสังคมอย่างไร และสะท้อนระบบคุณค่า ความหมายทางประวัติศาสตร์ และระบบจิตสำนึกทางวัฒนธรรมของชาวบ้านในชุมชนอย่างไร

๒) อิทธิพลจากการรวมศูนย์อำนาจของรัฐส่วนกลาง ส่งผลต่อความหมาย อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ระบบบันทึกและถ่ายทอด หรือการ “ผลิตซ้ำ” ความทรงจำทางประวัติศาสตร์ ระบบจิตสำนึก ตลอดจนจนถึงวิถีการดำรงอยู่ของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นอย่างไรบ้าง

กรอบแนวคิดทางทฤษฎีและระเบียบวิธีวิทยาในการวิจัย

งานศึกษานี้ เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ที่เกี่ยวข้องอยู่กับแนวคิดที่สำคัญ ๆ ๓ แนวคิด ได้แก่

๑) แนวคิดบทบาทหน้าที่และคุณค่าทางคติชนวิทยา

๒) แนวคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยา กลุ่มหลังสมัยใหม่ นิยาม ว่าด้วยเรื่องภาษา วาทกรรม พื้นที่ และอัตลักษณ์

๓) แนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวัฒนธรรมชุมชน

งานศึกษานี้ จึงเป็นการพยายามผสมผสานแนวคิดทางทฤษฎีในลักษณะที่เป็นสหวิทยาการ ทั้งด้านคติชนวิทยา ที่ปรากฏอยู่ในนิทาน ตำนานและเรื่องเล่าของชาวบ้านบนหน้าประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ที่ไม่ค่อยได้รับการบันทึกอยู่ในเอกสาร หลักฐาน หรือตำราใด ๆ ของรัฐชาติ ด้านสังคมวิทยากลุ่มหลังสมัยใหม่ และแนวคิดด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวัฒนธรรมชุมชน ดังรายละเอียดแนวคิดแต่ละด้าน ดังนี้

๑) แนวคิด และทฤษฎีบทบาทหน้าที่และคุณค่าทางคติชนวิทยา

คติชน เป็นศัพท์ที่ใช้หมายถึง ความรู้ของกลุ่มชนใดกลุ่มชนหนึ่ง ซึ่งรู้เรื่องต่าง ๆ เหมือน ๆ กัน ทั้งทางด้านขนบธรรมเนียม ประเพณีโบราณ นิทาน พิธีกรรมทางไสยศาสตร์ สุภาษิต และเพลงฯ ซึ่งได้เพิ่มพูนสะสมและสืบทอดกันมานาน คติชนวิทยา จึงเป็นวิชาที่ว่าด้วยการศึกษาคติชนหรือผลผลิตทางวัฒนธรรมของกลุ่มชน และผลผลิตทางวัฒนธรรมนี้เป็นมรดกที่รับทอดกันมาทั้งภายในชนกลุ่มเดียวกัน และที่แพร่กระจายไปสู่ชนต่างกลุ่มด้วย ดังนั้นจึงประกอบด้วยประเด็นศึกษาสำคัญ ๕ ประการ ได้แก่ กลุ่มชน แหล่งกำเนิด วัตถุประสงค์ บทบาทหน้าที่ในสังคมหนึ่ง ๆ และกระบวนการถ่ายทอด

แนวคิดทางด้านคติชนวิทยาที่ใช้ในงานศึกษานี้ จึงเป็นแนวคิดทางทฤษฎีเกี่ยวกับการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่น ในด้านความเป็นมา คุณค่า และความหมายของภูมินามในท้องถิ่นต่าง ๆ โดยเฉพาะในเขต

ภาคเหนือของไทย ทั้งในรูปแบบของมุขปาฐะ (Oral literature) หรือเรื่องเล่าชาวบ้าน และวรรณกรรมลายลักษณ์อักษร (Written literature) ที่ผ่านกระบวนการบันทึกและสืบทอด หรือการ “ผลิตซ้ำ” ทางประวัติศาสตร์ และทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น

ชื่อบ้านนามเมือง หลายแห่งมีที่มาจากนิทาน ตำนาน และเรื่องเล่าชาวบ้าน ที่ผูกพันอยู่กับคติความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างลัทธิบูชาผีสางเทวดา วิทยุญาณบรรพบุรุษ และความศรัทธาในพุทธศาสนา ตามพื้นฐานระบบโลกทัศน์ของชาวบ้าน นิทานและตำนานเป็นเครื่องแสดงถึงความเชื่อทางศาสนาของกลุ่มชนที่ต้องการอธิบายความเป็นมาของเรื่องราวในอดีตของตัวเอง

“ข้อมูลคติชนวิทยาจึงไม่ได้เป็นเพียงส่วนประกอบอย่างหนึ่งของวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทหน้าที่และอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมเรื่อยมา ทุกสิ่งที่มีมนุษย์สร้างสรรค์ปรุงแต่งขึ้นมาและสามารถดำรงอยู่ได้ ล้วนมีบทบาทหน้าที่ต่อมนุษย์ในสังคมทั้งสิ้น”¹

กุหลาบ มัลลิกะมาส (๒๕๓๗: ๓๒ – ๓๔) นักคติชนวิทยารุ่นแรก ๆ ของไทย กล่าวถึงแนวคิดด้านบทบาทหน้าที่ของข้อมูลทางคติชนว่า มีบทบาทหน้าที่ที่สำคัญ ๔ ประการ ได้แก่

ประการแรก คติชนใช้อธิบายที่มาและเหตุผลในด้านรูปแบบและเนื้อหาของประเพณี และพิธีกรรมต่าง ๆ ในสังคม ว่าไม่ได้เกิดขึ้นมาแบบลอย ๆ แต่เกิดขึ้นจากรากฐานโครงสร้างทางระบบการผลิตและความสัมพันธ์ของคนในสังคม จนเกิดเป็นเรื่องเล่า ตำนาน และคติความเชื่อ และยึดถือปฏิบัติกันสืบต่อมา ในแง่นี้ คติชน จึงมีส่วนทำให้วัฒนธรรมของสังคมมีความสมบูรณ์ มีศักดิ์ศรี มีพื้นที่ยืนอย่างเข้มแข็งและมั่นคงขึ้น

ประการที่สอง คติชนทำหน้าที่ให้การศึกษา อบรมสั่งสอนและการขัดเกลาทางจริยธรรมของสังคม โดยการปฏิบัติทางสังคมที่เป็นจริง รวมถึงการบอกเล่าด้วยวาจา จนกลายเป็นประเพณีทางสังคม

ประการที่สาม คติชนด้านความเชื่อ ทำหน้าที่เป็นแบบแผนหรือมาตรฐานทางจริยธรรมของสังคม ไม่ให้ล่วงละเมิดกฎ ระเบียบ บางประการที่เลียดเส้นของความเหมาะสมดีงาม เท่าที่คนในสังคมนั้นจะยอมรับกันได้

ประการที่สี่ คติชนช่วยเป็นทางระบายความรู้สึกที่กดทับ บีบคั้น และความขัดแย้งอื่น ๆ ในสังคม ให้มีทางออกผ่านเรื่องเล่าและปฏิบัติการเชิงสัญลักษณ์ ที่หลายกรณีได้กลายเป็นแรงกดดันให้ระบบอำนาจที่กดทับอยู่นั้น ผ่อนคลายและปรับสภาพไปสู่ความคลี่คลายในทางดีได้

๒) แนวคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยา กลุ่มหลังสมัยใหม่นิยม (Post Modernism) ที่ว่าด้วยเรื่องภาษา พื้นที่อัตลักษณ์ (Identity) และวาทกรรม (Discourse) ทางสังคม เพื่อระบุถึงอิทธิพลของภาษา วาทกรรม ที่เกี่ยวข้องกับระบบอำนาจและการสร้าง “พื้นที่” ทางสังคม เพื่อต่อรองกับอำนาจรัฐหรืออำนาจอื่น ๆ จากภายนอก

๒.๑) แนวคิดเรื่องวาทกรรมและภาษา

เป็นแนวคิดที่เสนอว่า วาทกรรมทางสังคมนั้น “แสดงถึงระบบและกระบวนการในการสร้าง/ผลิต (constitute) เอกลักษณ์ (identity) และความหมาย (significance) ให้กับสรรพสิ่งต่าง ๆ ในสังคมที่ห่อหุ้ม

¹ Williem R. Bascom, “Four Function of Floklore” In Dundes Alan (ed.). *The Study of Folklore*. (New Jersey : Prentice – Hall, 1965) pp.281 – 282.

เราอยู่ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความจริง อำนาจหรือตัวตนของเราเอง นอกจากนี้ วาทกรรมยังทำหน้าที่ตรึงสิ่งที่สร้างขึ้นให้ดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับของสังคมในวงกว้าง” (Foucault, ๑๙๗๒ b: ๑๙๑ – ๑๙๒ อ้างใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, ๒๕๕๕: ๑๙) วาทกรรมจึงเป็นผู้สร้าง/ผลิตสรรพสิ่งขึ้นมาในสังคมภายใต้กฎเกณฑ์ที่ชัดเจนชุดหนึ่ง และกฎเกณฑ์นี้ก็จะเป็นตัวกำหนดการดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลง หรือการเลือนหายไปของสรรพสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น จึงกล่าวได้ว่า ควบคู่ไปกับสรรพสิ่งที่วาทกรรมสร้างขึ้น การสร้างและการเปลี่ยนแปลงสิ่งที่ถูกกล่าวถึง โดยวาทกรรมก็เกิดขึ้นด้วยในขณะเดียวกัน

การสร้างกระบวนการที่เรียกว่าวิถีคิด หรือ “ชุดความคิด” เป็นวาทกรรมทางสังคมที่สำคัญอันหนึ่ง อาจเรียกได้ว่าเป็นโครงสร้างส่วนบนของสังคม หรือเป็นส่วนต้น ๆ ของกระบวนการสร้างวาทกรรมทางสังคมทั้งหลาย ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่อำนาจและการช่วงชิงคำอธิบาย เพื่อสร้าง “พื้นที่” ทางภูมิสังคม (social landscape) อย่างหนึ่ง

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (๒๕๕๕) กล่าวถึงการเมืองเรื่องของพื้นที่ดังกล่าวว่า พื้นที่เป็นเพียงผลผลิตของเทคนิควิทยาการของการสร้างพื้นที่ (Technologies of spaces) แบบหนึ่งที่เรียกว่า “การทำพื้นที่ให้บริสุทธิ์ผุดผ่องน่ายกย่องบูชา” (the purification of space) มากกว่าการเป็นพื้นที่ตามธรรมชาติ นั่นคือการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพื้นที่ด้วยการระบุ/กำหนด บทบาท/หน้าที่ที่เฉพาะเจาะจงของพื้นที่นั้น ๆ เพื่อป้องกันมิให้มีการล่วงล้ำ/ล่วงละเมิดได้ เช่น พื้นที่ส่วนตัว/พื้นที่สาธารณะ เมือง/ชนบท เป็นต้น

ประเด็นดังกล่าว ในงานศึกษานี้ จึงสามารถนำไปใช้อธิบายเกี่ยวกับการสร้าง “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” ของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี เนื่องจากความต้องการปกป้องพื้นที่ของชุมชนให้มีความบริสุทธิ์ผุดผ่องน่ายกย่องบูชาดังกล่าว จึงมีการสร้างเรื่องราวขึ้นมารองรับพื้นที่จริงของชุมชน ทั้งที่เป็นตำนาน เรื่องเล่าของท้องถิ่น อันคลุมเครือ และการอ้างอิงหลักฐานทางพุทธศาสนาอย่างเป็นทางการเป็นจริงเป็นจังด้วย

นอกจากนี้ งานศึกษา ยังมุ่งศึกษาถึงการใช้อยู่อาศัยผ่านชื่อสถานที่ของท้องถิ่น หรือ “ภูมินามพื้นบ้าน” (The indigenous place name) อันอยู่ในประเด็นการเมืองเรื่องของพื้นที่ “ภาษา” คือผลผลิตของความคิดกับกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอย่างมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน โดยมีการเสนอมุมมองเกี่ยวกับภาษาในหลาย ๆ ด้าน เช่น

๑) ภาษามีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับการเมือง (Politics) และความเป็นการเมือง (The Political) อย่างแนบแน่น ต่างขยายความซึ่งกันและกันจนสามารถกล่าวแทนกันได้ว่าภาษาคือการเมือง และการเมืองก็คือเรื่องของภาษา ทั้งนี้โดยมองว่าภาษาไม่ใช่เป็นเพียงเครื่องมือในการพูดถึงโลกหรือเป็นตัวแทนโลก วัตถุ ความคิด ความเชื่อเท่านั้น แต่ภาษาคือตัวสร้างโลก สร้างความคิด และสร้างเอกลักษณ์ต่าง ๆ ที่เป็นตัวตนของสิ่งที่ภาษาพูดขึ้นมา เช่น สร้างสิ่งที่เรียกว่า อาชญากร ผู้ก่อการร้าย เด็ก หรือ ประชาธิปไตย เป็นต้น ภาษาเป็นตัวยึดโยงของชุมชน ถ้าไม่มีภาษาร่วมกัน ชุมชนก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้

๒) ภาษาคือภาพแสดงหรือตัวแทนโลกแห่งความเป็นจริงเชิงประจักษ์ ผ่านปฏิบัติการจริงทางสังคมที่สามารถพิสูจน์ได้ว่าถูกหรือผิด เป็นทั้งความจริงแท้เชิงตรรกะที่เป็นสากล กับความจริงเชิงประจักษ์ที่เปลี่ยนแปลงไปตามกระบวนการรับรู้ของสังคมมนุษย์ในแต่ละช่วงเวลาหรือยุคสมัย

๓) ภาษาคือการกระทำ (Speech act) เป็นตัวการกำหนดรูปแบบของชีวิตที่หลากหลาย ที่ไม่ใช่เป็นเพียงถ้อยคำโดด ๆ ที่ไร้เดียงสา ความหมายของภาษาไม่ได้อยู่ที่คำนิยามหรืออยู่ที่การใช้คำเพื่อแทนหรือระบุถึงวัตถุสิ่งของอย่างตายตัว แต่เปลี่ยนแปลงไปตามการกระทำและการใช้ในแต่ละบริบทในชีวิตประจำวันของคนในสังคมนั้น ๆ เช่นภาษาในสื่อลามก เป็นตัวการลดทอนคุณค่าของความเป็นผู้หญิงลง ภาษาในคำแก้ตัวหรือคำพิพากษาของศาล สามารถทำให้ความจริงหรือสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไปได้ ภาษาจึงเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและระบบวัฒนธรรม

๔) ภาษาคือระบบของสัญญาณ (Signs) หรือสัญลักษณ์แทนความหมายและรูปธรรมของการปฏิบัติ ที่สามารถสื่อถึงความคิดและการกระทำอื่น ๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรมของคู่ตรงข้ามกัน เช่น สัญญาของคำว่า ทะเลย่อมสื่อความหมายต่างกันอย่างออกปาระหว่างชาวประมงกับนักท่องเที่ยว หรือนักการทหาร เหล่านี้เป็นต้น หรือภาษาและการใช้ภาษาคือมายาคติ (Mythologies) ทางสังคมอันหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่ความหมายที่บริสุทธิ์หรือโดด ๆ แต่เป็นเพียงวิธีการใช้ภาษาที่ผ่านการกำหนดตามคตินิยม หรือการกลั่นกรองมาให้เป็นไปตามเจตนาของผู้ใช้แต่ละคน กล่าวอีกแง่หนึ่ง มายาคติก็คือการพูด การใช้ภาษาชนิดหนึ่งที่กระทำผ่านวาทกรรมที่มีระบบระเบียบและรูปแบบวิธีการสร้างความหมายแบบหนึ่ง (a mode of signification, a form) ที่ขึ้นกับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์เฉพาะชุดหนึ่ง มีขีดจำกัดของการใช้และมีกระบวนการทำให้เกิดการยอมรับในสังคมวงกว้าง โดยสื่อให้เห็นทั้งภาพพจน์ (Figurative) และความหมายแฝงต่าง ๆ ที่แสดงออกมาในรูปของวัฒนธรรมมวลชนจารีตปฏิบัติและอุดมการณ์หลักในสังคม

๕) ภาษาคือเครื่องมือของอำนาจ หรือเป็นภาษาของอำนาจ (The Language of Power) คือภาษาที่ใช้แล้วให้อำนาจกับคนพูด ทำให้คนฟังรู้สึกที่ตัวเองด้อยกว่าคนพูด เพราะไม่รู้ความหมาย โดยเฉพาะภาษาอังกฤษที่ถือว่าเป็นภาษากลางของโลก คนที่พูดภาษานี้ไม่ได้ก็จะรู้สึกที่ตัวเองด้อยกว่าคนที่พูดได้ หรือภาษาของหมอ ตำรวจ นักการเมือง หรือนักวิชาการมหาวิทยาลัย ทั้งที่อยู่ในรูปของคำสั่ง หรือศัพท์เฉพาะทางวิชาการ (Academic language) เช่น ภาษาทางสังคมศาสตร์ รัฐศาสตร์ ภาษาสถิติ หรือภาษาทางการแพทย์ เป็นต้น โดยมองว่าภาษาและการใช้ภาษานั้นเป็นเรื่องของการละเมิดสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐาน เช่นกรณีภาษาทางวิชาการของครูอาจารย์ที่กระทำต่อนักเรียนนักศึกษาหรือผู้เรียน ภายใต้สิ่งที่เรียกว่า “การเรียนการสอน” หรือ “การอบรมสั่งสอน” หรือกรณีการใช้ภาษาของแพทย์กับคนไข้ ภายใต้สิ่งที่เรียกว่า “การบำบัด - การรักษา” เช่นแพทย์สามารถตรวจภายในส่วนที่เป็นพื้นที่ส่วนตัวที่สุด เร้นลับที่สุดของสตรีอย่างช่องคลอดก็สามารถกระทำได้ที่คำว่า “ตรวจภายใน” เป็นการใช้อำนาจบังคับขู่เชือดของภาครัฐที่มีต่อประชาชน กรณีการใช้คำว่า “เก็บภาษี” ของกรมสรรพากร ที่อ้างว่าเพื่อจะได้กลับมาพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน หรือกรณีของกระทรวงกลาโหมภายใต้สิ่งที่เรียกว่าการ “เกณฑ์ทหาร” ที่อ้างว่าเพื่อประโยชน์และความมั่นคงของประเทศชาติหรือความสงบสุขของประชาชน เหล่านี้เป็นต้น

กลุ่มนักคิดสำนักหลังสมัยใหม่นิยม สรุบบทบาทของภาษาว่า ภาษาไม่ใช่เครื่องมือในการสื่อสารที่เป็นกลางเลย แต่ภาษาคือตัวตนของอำนาจจริง ๆ ที่สามารถสร้างหรือบงการให้เกิดสิ่งที่ “การเมือง” ทั้งหลายต้องการนั้นขึ้นมาได้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ภาษากลายเป็นกำแพงหรือเป็นเพียงมายา ที่มาปิดกั้นสัจธรรมของ

สังคมในทั้งสองระดับ คือทั้งระดับธรรมดา ๆ กับระดับที่เรียกว่าเป็น “ปรมาตม์สัจจะ” ทั้งนี้ก็เพื่อจะนำไปสู่สิ่งที่เรียกว่า “จริยธรรมทางสังคม” ที่ถูกต้องดีงามในที่สุดนั่นเอง

ชื่อบ้านนามเมืองหรือ ภูมินาม เป็นเรื่องของการใช้ภาษาอย่างหนึ่ง ที่เกี่ยวข้องอยู่กับลักษณะของการใช้อำนาจทางสังคมและการเมืองอย่างหนึ่ง ที่ผู้วิจัยคิดว่าสามารถนำมาอธิบายถึงอำนาจของวาทกรรมและโครงสร้างความสัมพันธ์ในสังคม ผ่านชื่อเรียกถิ่นฐานของคนในชุมชนต่าง ๆ เหล่านั้นได้

๒.๒) แนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ (Identity) และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์

เมื่อพิจารณาจากมุมมองแนวคิดเรื่องอัตลักษณ์แล้ว ภูมินามในท้องถิ่นเป็นสิ่งที่สะท้อนแนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ได้เป็นอย่างดี เรื่องเล่าแบบชาวบ้านหลายเรื่องผูกติดอยู่กับการแสดงออกถึงความเป็นตัวตนและสำนึกที่คนในชุมชนรับรู้ และรู้ว่าตัวเขาคือใคร มีลักษณะเป็นอย่างไร มีวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ แบบแผนพฤติกรรมและลักษณะนิสัยอย่างไร เหมือนหรือแตกต่างจากคนอื่น กลุ่มอื่น สิ่งอื่นอย่างไร สิ่งเหล่านี้ได้แสดงออกผ่านสัญลักษณ์อะไรบางอย่างที่มีความหมายเป็นที่เข้าใจร่วมกัน และแสดงออกผ่านพิธีกรรม ประเพณี วัฒนธรรม ตำนาน เรื่องเล่า ประวัติศาสตร์และปรากฏการณ์ทางสังคม เป็นสิ่งที่เรียกว่า อัตลักษณ์ทางสังคม หรืออัตลักษณ์ที่คนในสังคมมีส่วนร่วม

อภิญา เพ็ญฟูสกุล (๒๕๔๖: ๔) ได้ให้ความหมายของอัตลักษณ์ว่า หมายถึงพื้นที่ที่มีความเชื่อมต่อกันระหว่างความเป็นปัจเจกกับสังคม (social aspect) เช่น สังคมกำหนดบทบาทหน้าที่และระบบคุณค่าที่ติดตัวมาได้แก่ พ่อ แม่ ความเป็นลูกศิษย์กับอาจารย์ เป็นต้น อัตลักษณ์เป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่งตายตัว เพราะขึ้นอยู่กับการนิยามตัวเราในช่วงเวลานั้น เมื่อบริบทของสังคมวัฒนธรรมเปลี่ยนไป ความหมายของอัตลักษณ์ก็เปลี่ยนไป

นอกนี้ ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (๒๕๔๖: ๗) ก็ได้กล่าวว่า อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เป็นสิ่งที่เลื่อนไหลและปรับเปลี่ยนไปมาได้ พื้นฐานสำคัญของการสร้างความเหมือนและความต่างของสมาชิกในกลุ่มชาติพันธุ์ มาจากแนวคิดเรื่องกำเนิดหรือต้นกำเนิดร่วม (shared descent) ที่คนในกลุ่มเชื่อว่าสืบทอดและปฏิบัติร่วมกันมาจนกลายเป็นที่มาและรากฐานของกลุ่ม (primordial attachment) ที่มาของกำเนิดร่วมอันเป็นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ อาจมีลักษณะเป็นเรื่องเล่าถึงที่มา การอพยพมาตั้งถิ่นฐานในที่ใหม่ ความทรงจำร่วมถึงประวัติศาสตร์ การถูกกดขี่จากกลุ่มชาติพันธุ์อื่น เพลง ตำนาน และการละเล่นต่าง เป็นต้น

๓) แนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวัฒนธรรมชุมชน

เป็นแนวคิดที่เชื่อว่าชุมชนไทยโดยพื้นฐานแล้ว ยังคงเป็นชุมชนที่มีระบบเครือข่ายความสัมพันธ์บนฐานเศรษฐกิจและระบบวัฒนธรรมทางสังคมแบบดั้งเดิม ที่ยึดโยงกันอยู่ด้วยระบบการผลิตและเศรษฐกิจแบบชุมชนหรือแบบพอเพียง รวมถึงระบบความศรัทธาในพุทธศาสนาและความเชื่อถือในลัทธิผีสางเทวดาแบบสังคมเครือญาติ อันเป็นรากฐานให้ชุมชนในระดับหมู่บ้านยังคงผลิตซ้ำเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น รวมถึงชื่อบ้านนามเมือง ผ่านเรื่องเล่าทั้งประเพณีทำนาน และตำนานต่าง ๆ อันเป็นการสร้างพื้นที่อัตลักษณ์ทางสังคม เพื่อยืนยันถึงความมีตัวตนและศักดิ์ศรีของตัวเอง

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นประวัติศาสตร์แนวใหม่ ที่มุ่งศึกษาวิถีชีวิตของประชาชนในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ โดยเอาชีวิตของชาวบ้านเป็นศูนย์กลางของการศึกษา ซึ่งน่าจะเกิดประโยชน์แก่ประชาชนในท้องถิ่นอย่างแท้จริง ซึ่งแตกต่างจากการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแต่เดิม ที่ศึกษาประวัติศาสตร์ของเมืองที่ไม่ใช่

ศูนย์กลางอำนาจรัฐ ที่เป็นเรื่องราวประวัติศาสตร์ของจังหวัดต่าง ๆ ที่ได้พัฒนาอยู่ในกรอบของประวัติศาสตร์แห่งชาติ และเนื้อหาส่วนใหญ่เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ทางการเมืองกับศูนย์กลางเป็นหลัก และมักจะเป็นการศึกษาที่ตัดขาดออกจากวิถีชีวิตของผู้คนส่วนใหญ่ในท้องถิ่น

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจะมุ่งศึกษากิจกรรมหรือประสบการณ์ทุก ๆ ด้านของสังคมในท้องถิ่น โดยให้ความสำคัญที่ประชาชนในฐานะเป็นผู้สร้างประวัติศาสตร์ และเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ ๆ ด้วย ซึ่งประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและความรู้นี้ก็จะเป็นพลังที่ช่วยให้คนในท้องถิ่นต่าง ๆ สามารถฟื้นฟูชีวิตให้แก่สถาบันวัฒนธรรมและศักดิ์ศรีของแต่ละท้องถิ่นด้วย

ศรีศักร วัลลิโภดม (๒๕๕๑ : ๔๑) ให้ความหมายประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไว้ว่า หมายถึงประวัติศาสตร์สังคมที่แสดงให้เห็นความเป็นมาของผู้คนในท้องถิ่นเดียวกันที่อาจมีความแตกต่างทางชาติพันธุ์ แต่เมื่อเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่เดียวกันตั้งแต่ ๒ - ๓ ชั่วคนสืบลงไป ก็เกิดสำนึกร่วมขึ้นเป็นคนในท้องถิ่นเดียวกัน มีจารีตประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ และกติกายในทางเศรษฐกิจและสังคมร่วมกัน โดยมีพื้นฐานทางความเชื่อและศีลธรรมเดียวกัน การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นต้องใช้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเป็นแนวทางในการศึกษา จุดมุ่งหมายของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นคือ ความเข้าใจในความหลากหลายของวิถีวัฒนธรรมประสบการณ์และระบบที่แตกต่างกันของชุมชนต่าง ๆ ความหลากหลายของชุมชน ดังนั้นของเขตของท้องถิ่นในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงไม่ตายตัวแน่นอน ขึ้นอยู่กับว่าผู้ศึกษาประสงค์จะทำความเข้าใจกับประเด็นใด

ยงยุทธ ชูแว่น (๒๕๔๔ : ๒๖๑) กล่าวถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นว่า เป็นการศึกษาพัฒนาการของสังคมหรือชุมชนที่อยู่นอกแควตวงศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองของรัฐ สังคมหรือชุมชนดังกล่าวควรจะศึกษาในลักษณะดังนี้

๑. กำหนดขอบเขตของการศึกษาออกเป็น หน่วยเฉพาะที่เหมาะสม ซึ่งขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายของผู้ศึกษาว่าต้องการศึกษาในระดับใด เช่น เมือง หมู่บ้าน หรือชุมชนระดับต่าง ๆ เป็นต้น หน่วย ทางกายภาพที่จะใช้ศึกษานับเป็นลักษณะที่สำคัญยิ่งของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

๒. ศึกษาประสบการณ์หรือกิจกรรมทุกด้านในท้องถิ่นที่เป็นหน่วยการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ตลอดจนประวัติศาสตร์ความคิดความรู้สึกต่างๆ หรือเลือกที่จะศึกษาเรื่องหนึ่งเรื่องใดในหน่วยดังกล่าว แต่ควรโยงให้เห็นว่าประสบการณ์หรือกิจกรรมที่ตนศึกษานั้นมีความสัมพันธ์หรือเกี่ยวโยงกับบริบทด้านอื่นๆที่ใกล้เคียงอย่างไร

๓. ศึกษาความเป็นตัวของตัวเองที่แสดงผ่านมิติต่าง ๆ ดังกล่าว เพื่อให้เป็นพื้นที่ของการเคลื่อนไหวของประชาชนในแต่ละท้องถิ่นอันหลากหลาย โดยเน้นกิจกรรมที่พวกเขาาร่วมกันกำหนดขึ้นมาเองเป็นสำคัญ

ธิดา สาระยา (๒๕๓๙ : ๓) กล่าวว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คือการพัฒนาการของสังคม ความเป็นไปของมนุษย์ในสังคมนับแต่อดีตถึงปัจจุบัน การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมิได้มีการศึกษาเพียงเรื่องราวที่สืบเนื่องของศูนย์กลางอำนาจสำคัญ ทั้งนี้เพราะประวัติศาสตร์ไม่ใช่เหตุการณ์เฉพาะที่เวลาใดเวลาหนึ่งเท่านั้น แต่เป็นประสบการณ์สืบเนื่องของสังคม โดยมีคนเป็นตัวเคลื่อนไหวที่สำคัญของกลุ่มชุมชน หรือชาวบ้านสังคม

อานันท์ กาญจนพันธ์ (๒๕๓๘ : ๑๕ - ๑๗) ได้ให้แนวการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไว้ดังนี้

๑. การศึกษาองค์ประกอบรวมของท้องถิ่น โดยไม่มองว่าท้องถิ่นอยู่อย่างโดดเดี่ยว ต้องคำนึงอยู่เสมอว่าชุมชนทุกชุมชนสัมพันธ์กับท้องถิ่นต่าง ๆ ทั้งที่อยู่ภายในท้องถิ่น และเชื่อมโยงกับสังคมภายนอกตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐ

๒. การเลือกประเด็นในการศึกษาอาจจะเริ่มได้จากกระบวนไตรระบบหนึ่งทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม หรือระบบนิเวศก็ได้ แต่ต้องเน้นแง่มุมที่เกี่ยวข้องกับความซับซ้อนของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ระหว่างชุมชนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกันทั้งหมด ที่แสดงออกผ่านกลไกสถาบันทางสังคมและวัฒนธรรม ที่มีรูปแบบอย่างหลากหลาย ซึ่งถือเป็นพื้นฐานของระบบต่าง ๆ เช่น ระบบคุณค่า ระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน ระบบการค้าขาย ระบบเครือข่ายความสัมพันธ์ในการใช้แรงงาน และระบบอุปถัมภ์ เป็นต้น

๓. การศึกษาไกลและสถาบันทางสังคมและวัฒนธรรมนั้น จะต้องให้ความสำคัญกับมิติของความเคลื่อนไหวโดยไม่ยึดติดกับความหมายใดความหมายหนึ่งอย่างตายตัว แต่จะต้องพยายามแสวงหาความหมายของไกลและสถาบันที่เปลี่ยนแปลงไป ผ่านรูปแบบที่หลากหลายและซับซ้อนที่พัฒนาขึ้นมาในแต่ละช่วงเวลา เพื่อจะได้มองเห็นความพยายามของกลุ่มชนต่าง ๆ ในกระบวนการดิ้นรนต่อสู้อย่างต่อเนื่อง ที่จะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนและการผสมผสานความสัมพันธ์ขึ้นมาใหม่ ให้เป็นทางเลือกใหม่ของการดำรงชีวิต

๔. การศึกษาเงื่อนไขและข้อจำกัดของความสัมพันธ์ต่าง ๆ ทั้งหลาย ที่นำไปสู่ความขัดแย้ง พร้อม ๆ กับการศึกษาเงื่อนไขและข้อจำกัดของกระบวนการดิ้นรนต่อสู้ การปรับตัว การผลิตใหม่ และการเรียนรู้ ของทุกกลุ่มชนที่เกี่ยวข้องในกระบวนการดังกล่าว เมื่อต้องเผชิญกับสภาวะการณ์ดังกล่าวต่าง ๆ เช่น การสงคราม โรคระบาด และความขาดแคลนปัจจัยในการดำรงชีวิต ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจทั้งพลังของกลุ่มชนและทิศทางของการเปลี่ยนผ่านที่ค่อย ๆ คลี่คลายไป จากระบบความสัมพันธ์แบบหนึ่งไปสู่อีกแบบหนึ่ง ว่าเปลี่ยนแปลงไปในระดับใด และเกี่ยวข้องกับลักษณะของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในแง่มุมใด ทั้งในแง่มุมของการครอบงำ การมีอิสรระ การกดขี่ และการผูกขาดอำนาจ เป็นต้น

๕. การศึกษาความเคลื่อนไหวของกลุ่มชนต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในระดับท้องถิ่น ความสัมพันธ์เชื่อมโยงและเงื่อนไขบริบททางสังคม ระบบนิเวศที่อยู่รอบ ๆ ว่ามีทิศทางการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ซึ่งมีข้อควรคำนึงอยู่เสมอว่า การเปลี่ยนแปลงนั้นไม่จำเป็นต้องเป็นไปในแนวเดียวกันหรือแนวตรงเสมอไป หากสามารถพัฒนาไปในทิศทางที่หลากหลาย และในบางยุคบางสมัยทิศทางการเปลี่ยนแปลงอาจย้อนยุคกลับมาใหม่ก็ได้ ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของการต่อสู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคมที่สลับซับซ้อน ด้วยเหตุนี้เองจึงจำเป็นต้องศึกษาเหตุการณ์ในแต่ละยุคสมัยอย่างละเอียด และเฉพาะอย่างเจาะจงในแต่ละท้องถิ่น ว่ามีลักษณะของการคลี่คลายไปอย่างไรบ้าง

๖. การศึกษาความรู้สึกนึกคิด ของกลุ่มชนต่าง ๆ ที่รวมอยู่ในกระบวนการเปลี่ยนผ่านนั้นเองซึ่งแสดงออกผ่าน คติความเชื่อ รูปแบบทางวัฒนธรรมต่าง ๆ และการสร้างความหมายใหม่ให้กับความสัมพันธ์ที่กำลังเปลี่ยนรูปแบบไป เพื่อจะเข้าใจความหมายของกระบวนการเปลี่ยนแปลงจากมุมมองของผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการนั้น ว่ามีลักษณะและมีเป้าหมายอย่างไร ตลอดจนสามารถแสดงออกซึ่งจินตนาการสำหรับอนาคตอย่างไรบ้าง

อาจกล่าวได้ว่ากระแสของการเปลี่ยนแปลงของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ยังไม่หยุดนิ่งและสรุปได้ท่ามกลางการศึกษาและการแสวงหาคำตอบต่อเรื่องราวของคนยังไม่สิ้นสุด การศึกษาเรื่องราวของมนุษย์ก็ยังคงดำรงต่อไป พร้อมกับการแสวงหาวิธีการต่าง ๆ ที่จะเรียนรู้

จากความหมายของประวัติศาสตร์สรุปได้ว่า ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา แม้ว่าอดีตจะเป็นสิ่งที่ผ่านไปแล้ว แต่มนุษย์ในอดีตได้ทิ้งร่องรอยและหลักฐานไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา เพื่อทำความเข้าใจว่าเกิดเหตุการณ์ใดขึ้นบ้างในอดีต สาเหตุที่เกิด รวมถึงผลกระทบจากสิ่งที่เกิดขึ้นจนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

วิธีการดำเนินการวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามตามระเบียบวิธีวิจัย ๓ แบบ ได้แก่ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participation Observation) การสัมภาษณ์เชิงลึก (Deep Interview) และการวิจัยเอกสาร (Documentary Research)

พื้นที่วิจัย ได้แก่ ชุมชนหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตพื้นที่ ๑๐ อำเภอ ของจังหวัดเชียงใหม่ ได้แก่ อำเภอเมือง สันทราย ดอยสะเก็ด สันกำแพง แม่ริม แม่แตงพร้าว เชียงดาว ไชยปราการ และอำเภอฝาง อำเภอละ ๑๐ หมู่บ้าน รวม ๑๐๐ หมู่บ้าน

ประชากรกลุ่มตัวอย่าง ใช้วิธีสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposing Sampling) จำนวนหมู่บ้านละ ๓ - ๕ คน

ขั้นตอนและวิธีการในการวิเคราะห์ข้อมูล เก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัยตามวิธีการที่กำหนด แล้วนำข้อมูลที่ได้นำมาวิเคราะห์ โดยการแยกประเภทของข้อมูล และอธิบายตามแนวคิดทางทฤษฎีที่กำหนด

นิยามศัพท์

ภูมินาม หมายถึง ชื่อที่ใช้เรียกหมู่บ้านในชุมชน รวมทั้งสถานที่ต่าง ๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นชุมชน เช่น แม่น้ำ ห้วย หนอง คลอง บึง ถนน ต้นไม้ ป่าไม้ ภูเขา เหล่านี้เป็นต้น

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หมายถึงเรื่องราวความเป็นมาของท้องถิ่นแต่ละแห่ง ผ่านเรื่องเล่าแบบประสบการณ์หรือคติความเชื่อดั้งเดิม หรือที่ปรากฏอยู่ในเอกสารลายลักษณ์อักษรในรูปแบบของใบลาน หรือ “พับสา” ที่ใช้ประกอบอยู่ในวรรณกรรมพื้นบ้านหรือปรากฏอยู่ในวรรณกรรมพุทธศาสนาอื่น ๆ

คติชนวิทยา (Folklore) หมายถึงวิชาที่ว่าด้วยการศึกษาทางด้านประเพณี วัฒนธรรม คติความเชื่อ และวิถีปฏิบัติต่าง ๆ ของชาวบ้าน หรือคนในชุมชนหนึ่ง ๆ แบ่งเป็น ๔ ประเภท ได้แก่ ประเภทใช้ถ้อยคำภาษา ทั้งแบบที่เป็นมุขปาฐะและวรรณกรรมลายลักษณ์อักษร ศิลปะการแสดง ประเพณีพิธีกรรมพื้นบ้าน และศิลปวัตถุต่าง ๆ คติชนวิทยา เป็นสาขาหนึ่งที่ศึกษาข้อมูลทางวัฒนธรรมของมนุษย์ที่มีการถ่ายทอดสืบต่อกันมาทั้งในสังคมชนบทและในสังคมเมือง ไม่ว่าจะเป็นตำนาน นิทาน นิยายประจำถิ่น เพลง ปริศนาคำทาย สำนวน

ภาคี คำพังเพย การละเล่น การแสดง เครื่องมือเครื่องใช้ อาหารการกิน ยาพื้นบ้าน ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรม

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานศึกษาที่สำคัญ ๆ ภายใต้ประเด็นแนวคิดที่เกี่ยวกับ การตั้งถิ่นฐานและที่มาของการตั้งชื่อหมู่บ้านนามเมืองของชาวบ้าน อันสะท้อนถึงลักษณะของความเป็นชุมชนที่เกิดจากกระบวนการบุกเบิกที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน ตลอดจนการอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นที่อยู่อาศัยจากถิ่นฐานเดิมไปยังที่แห่งใหม่ ชาวบ้านได้จดจำเหตุการณ์และเรื่องราวเหล่านั้นไว้ ในรูปของนิทาน ตำนาน หรือเรื่องเล่าเชิงประวัติศาสตร์ของผู้นำท้องถิ่น วีรบุรุษประจำถิ่น เหล่านี้เป็นต้น งานศึกษานี้จึงเป็นการผสมผสานระหว่างแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดของนักคติชนวิทยา ที่ได้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของนิทาน ตำนาน และเรื่องเล่าต่าง ๆ ที่ยังผลิตซ้ำอยู่ในชุมชน ตลอดจนถึงแนวคิดของนักสังคมวิทยา มานุษยวิทยา ที่เกี่ยวกับความเป็นชุมชนกับอิทธิพลของโลกยุคโลกาภิวัตน์ ที่ได้ทำให้ชื่อของหมู่บ้านนามเมืองเหล่านั้นผิดเพี้ยนและเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัย

แนวคิดต่าง ๆ ที่สำคัญเหล่านั้นได้แก่

๑) ฉัตรชัย พงศ์ประยูร. ๒๕๓๖, *การตั้งถิ่นฐานมนุษย์: ทฤษฎีและแนวปฏิบัติ*, กรุงเทพฯ: ภาควิชาภูมิศาสตร์คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ฉัตรชัยได้กล่าวถึงความหมาย ขอบเขต รูปแบบ และวิธีการศึกษาการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ว่าการตั้งถิ่นฐาน (settlement) หมายถึง การบุกเบิกและเข้าอยู่อาศัยครอบครองพื้นที่ส่วนหนึ่งส่วนใดของโลกที่ไม่มีผู้ใดอาศัยมาก่อน หน่วยของการตั้งถิ่นฐานเป็นการแสดงออกซึ่งการจัดการพื้นที่ของมนุษย์ในรูปแบบของอาคารบ้านเรือน ถนนหนทาง และการใช้ที่ดิน ตลอดจนถึงผลกระทบที่มีต่อสภาพแวดล้อม รูปแบบและองค์ประกอบของแหล่งตั้งถิ่นฐานมนุษย์ จะเพิ่มความซับซ้อนเมื่อจำนวนประชากรในแหล่งตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้น การตั้งถิ่นฐานเป็นการแสดงออกซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในเชิงประสานและเกื้อกูลกัน การตั้งถิ่นฐานมีบทบาทหน้าที่สำคัญในฐานะที่เป็นจุดกำเนิดของระบบสังคม การปกครอง และวัฒนธรรม ซึ่งจะดำรงอยู่ภายใต้เงื่อนไข ๔ ประการ ได้แก่ ความสามารถในการตอบสนองความต้องการพื้นฐานด้านต่าง ๆ ของมนุษย์อย่างเพียงพอ ความสามารถในการรักษาสมดุลกับสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร ต่าง ๆ ได้ มีความเสมอภาคทางสังคม และทำให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีและคุณค่าแห่งการเป็นมนุษย์

๒) ประยงค์ รัตนรงค์ และคณะ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และวันวรร จະນู บรรณาธิการ). ๒๕๓๗, “แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน” ใน *วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ศึกษาประเด็น “แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทย”

ประยงค์และคณะได้ข้อสรุปและภาพรวมของสังคมในระดับชุมชนหมู่บ้านที่ใกล้เคียงกับแนวคิดของฉัตรทิพย์ นาถสุภา ในประเด็นทางสังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่น ทั้งจากมิติทางด้านศาสนา เทวศาสตร์ พื้นเมือง ระบบการทำมาหากิน จิตวิญญาณ ที่ดิน การพึ่งตนเอง การสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของชาวบ้าน และเครือข่ายชุมชนในโครงสร้างทางสังคม ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น เหล่านี้เป็นต้น

๓) คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ๒๕๓๘, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี*, เชียงใหม่: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ และศูนย์วัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่. ได้ศึกษา ตรวจสอบและชำระวรรณกรรมท้องถิ่นเชิงประวัติศาสตร์ โดยปริวรรตจากอักษรธรรม

ล้านนา มาเป็นอักษรไทยปัจจุบัน เรื่อง “ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่” อันมีเนื้อหาเรื่องราวเกี่ยวกับชุมชนพื้นเมืองในเชียงใหม่ และความเป็นมาตั้งแต่ยุคชุมชนดั้งเดิมของชาวลัวะ ภาษีสู่สร้างตอยอชูปัตตา หรือ ตอยสุเทพ มาจนถึงยุคสมัยของพระยามังรายและการสืบครองราชย์สมบัติมาจนหมดยุค โดยปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับสถานที่ วัดวาอาราม และชื่อหมู่บ้านนามเมืองต่าง ๆ ที่มีมาตั้งแต่อดีต

๔) ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช. ๒๕๓๙, *เชิงอรรถวัฒนธรรม*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา

ชูศักดิ์ ได้เสนอแนวคิดเชิงวิพากษ์ ด้านวัฒนธรรมของสังคม ตามแนวคิดทางทฤษฎีแบบเดิมทั้งทฤษฎีแบบโครงสร้างหน้าที่นิยม (Functionalists - Structuralisms) โดยใช้ทฤษฎีหลังสมัยใหม่นิยม (Post Modernism) เป็นแนวคิดชี้แนะ ที่ว่าด้วยความเป็น Myth ที่แสดงออกผ่านสิ่งที่เรียกว่าเป็น “วาทกรรม” ของสังคม ทั้งที่อยู่ในรูปแบบของภาษา สิ่งปลูกสร้างทางศิลปะ หรืองานวรรณกรรมต่าง ๆ ล้วนแต่สะท้อนถึงสำนึกและค่านิยมเชิงจริยธรรมทางสังคม โดยเฉพาะสังคมแบบสมัยใหม่ในยุคปัจจุบัน ที่มีความแตกต่างหลากหลายและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น โดยมีลักษณะเป็น “มายาคติ” หรือเป็นแบบ “จอมปลอม” มากขึ้น ชูศักดิ์ มองความเป็นชุมชนในลักษณะที่ “เลื่อนไหล” สังคมมีรายละเอียดหรือให้ความสำคัญกับสิ่งที่เรียกว่า “เชิงอรรถ” มากกว่าความเป็นเนื้อใน หรือ “ตัวบท” ดังที่ประโยคในงานของเขาว่า

“หลายคนอดสงสัยไม่ได้ว่า สรุปลั้วระหว่าง “เชิงอรรถ” กับ “ตัวบท” อะไรสำคัญกว่ากัน ใครเป็นกาฝากของใครกันแน่”

ดังนั้นในมุมมองของความเป็นชุมชนแบบใหม่ ย่อมเลื่อนไหลเปลี่ยนแปลงไป แนวคิดด้านศิลปกรรมจริยธรรมในกรอบคิดแบบเก่าต้องได้รับการตรวจสอบและทบทวนกันใหม่ งานศึกษาในแง่ของความเป็นชุมชนสมัยใหม่ต้องระมัดระวังและคำนึงถึงกรอบคิดที่มีลักษณะกระต้าง ตายตัว และมีลักษณะจอมปลอม หรือเป็นเรื่องของ มายาคติ เหล่านั้นไว้ให้มากด้วย

๕) ศิราพร ณ ถกลาง. ๒๕๔๕, *ชนชาติไทในนิทาน: แลลอดแวนคติชนและวรรณกรรมพื้นบ้าน*, กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, สำนักพิมพ์มติชน ศึกษาเกี่ยวกับความเป็นมาของชนชาติไท กลุ่มต่าง ๆ ที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านท้องถิ่นต่าง ๆ จากงานศึกษาเรื่อง “ชนชาติไทยในนิทาน: แลลอดแวนคติชนและวรรณกรรมพื้นบ้าน” โดยได้ศึกษาถึงประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องของกลุ่มคน “ไท” ตั้งแต่ภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมของชนชาติไทกลุ่มต่าง ๆ การศึกษาความเชื่อเรื่องตำนานการสร้างโลก ตำนานข้าว ชาดกพื้นบ้าน จนถึงการประเมินองค์ความรู้เกี่ยวกับคติชนและวรรณกรรมของชนชาติไทกลุ่มต่าง ๆ เป็นต้น

๖) พัฒนา กิตติอาษา. ๒๕๔๖, *ท้องถิ่นนิยม*, กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขา สังคมวิทยา ศึกษาเชิงวิพากษ์กับแนวคิดทางทฤษฎี หรือมุมมองเกี่ยวกับเรื่องท้องถิ่นนิยม ว่าเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นมาต่อเนื่องจากแนวคิดเรื่องโลกาภิวัตน์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นแนวคิดที่วิพากษ์ความเป็นโลกาภิวัตน์ หรือเป็นการต่อต้านกับอิทธิพลของโลกาภิวัตน์ ดังประโยคที่ว่า “เป็นการวิพากษ์วิจารณ์ และรื้อถอนมายาคติโลกาภิวัตน์จากจุดยืนและมุมมองของท้องถิ่นนิยม โลกาภิวัตน์ไม่ใช่พลังอำนาจที่มาเหนือโลกและครอบงำโลก จนถึงกับไม่มีใครสามารถต้านทานหรือต่อต้านได้เลย ในทางตรงกันข้าม ความเชื่อข้างต้นนั้น เป็นมายาภาพในทางวิชาการเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมวัฒนธรรมเท่านั้นเอง”

๗) สมโชติ อ่องสกุล. ๒๕๔๖, *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ชุมชนในเชียงใหม่: การสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น*, ศูนย์วัฒนธรรมการวิจัย สกว. ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชนในเชียงใหม่ ในงานศึกษาเรื่อง “ประวัติศาสตร์ชุมชนในเชียงใหม่: การสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ทำให้ได้ทราบเกี่ยวกับพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครองและระบบวัฒนธรรมของชุมชนในถิ่นล้านนา โดยเฉพาะในเขตเมืองเชียงใหม่ปัจจุบัน ว่ามีประวัติความเป็นมาของแต่ละชุมชนที่สำคัญ ๆ อย่างไรบ้าง

๘) จิตร ภูมิศักดิ์, ๒๕๔๘, *ศัพท์สันนิษฐานและอักษรวิจิตร*, โครงการสรรพนินธ์จิตร ภูมิศักดิ์, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน ศึกษาเกี่ยวกับรากฐานความเป็นมาของชื่อบ้านนามเมือง ชื่อสถานที่สำคัญต่าง ๆ และข้อคิดทางนิรุกติศาสตร์ ที่ปรากฏในวรรณกรรมต่าง ๆ ของไทย โดยเฉพาะที่มีรากศัพท์มาจากภาษาขอมหรือเขมร เช่น คำว่า “ปลาพอก” (อ่าน ปลา- ผะ-ออก) “สรวง – สาง” ในเรื่องลิลิตพระลอ และในหลักศิลาจารึกต่าง ๆ คำว่า “ช้างเบกพล” คำว่า “กรุง” “ตำรวจ” “จังหวัด” “กลาโหม” เป็นต้น

๙) สุกัญญา สุจฉายา. ๒๕๔๘, *พิธีกรรม ตำนาน นิทาน เพลง: บทบาทของคติชนกับสังคมไทย*, กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้รวบรวมแนวคิดทางทฤษฎี และข้อมูลภาคสนามจากงานวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาหลายเล่ม ที่ว่าด้วยบทบาทหน้าที่ของงานวรรณกรรมท้องถิ่น ตามแนวคิดทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functionalism) ของนักมานุษยวิทยาต่าง ๆ ทั้งเรื่องเล่า บทเพลงพื้นบ้าน ตำนาน และพิธีกรรมพื้นบ้าน โดยสรุปตามแนวคิดทางทฤษฎีว่าวรรณกรรมท้องถิ่น มีหน้าที่หลายประการ เช่น เป็นการระบายความเก็บบกตทางสังคมให้เป็นความเพลิดเพลินสนุกสนาน ยืนยันความสำคัญของพิธีกรรม ช่วยเติมเต็มวัฒนธรรมให้มีความสมบูรณ์ขึ้น ให้การศึกษาขัดเกลาจริยธรรมทางสังคม รักษาปทัสถานของสังคม ไปจนถึงการบันทึกเหตุการณ์และวิพากษ์วิจารณ์สังคมได้

๑๐) โอฬาร รัตนภักดี และวิมลศิริ กลิ่นบุบผา ๒๕๕๐, และ ๒๕๕๑ ศึกษาวิจัยด้านประวัติศาสตร์และโครงสร้างของภาษาและความหมายของภูมินามใน ๒ ท้องที่ ได้แก่ ท้องที่จังหวัดลำพูนเรื่อง “ภูมินามของหมู่บ้านในจังหวัดลำพูน” และ “ภูมินามของหมู่บ้านในจังหวัดลำปาง” โดยศึกษาประวัติความเป็นมาของภูมินามหมู่บ้านในจังหวัดลำพูน และลำปาง วิเคราะห์ลักษณะทางภาษาด้านโครงสร้างความหมาย และวิเคราะห์เชิงคุณค่าของชื่อบ้านนามเมืองในจังหวัดลำพูนและลำปาง

๑๑) งานศึกษาที่น่าสนใจอีกชิ้นหนึ่ง คืองานศึกษาของศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. ๒๕๕๑, *ชื่อบ้านนามเมืองในกรุงเทพฯ*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน ซึ่งได้รับการตีพิมพ์เป็นครั้งที่ ๗ แล้ว โดยศึกษาจากคำบอกเล่าของชาวบ้านในชุมชนและหลักฐานจากหोजดหมายเหตุแห่งชาติ ทำให้เราได้ทราบความเป็นมาเชิงประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่น และชื่อถนนหนทางต่าง ๆ ในเขตกรุงเทพมหานคร ว่ามาจากชื่อนามของใคร และเปลี่ยนไปด้วยอิทธิพลอะไรบ้างหรือไม่ ศันสนีย์ ได้กล่าวถึงนามเรียกขานหมู่บ้านและนามเมืองต่าง ๆ ว่า ชื่อ เป็นสมมติบัญญัติ ที่บุคคลในแต่ละกลุ่มแต่ละเหล่ากำหนดรับรู้และเข้าใจร่วมกันในช่วงหนึ่งสมัยหนึ่ง เมื่อกาลเวลาล่วงผ่านไป การรับรู้ความเป็นมา การสื่อความหมาย หรือแม้แต่การเรียกชื่ออาจสูญสิ้นไป จนกระทั่งอาจจะไม่มีใครรู้ถึงที่มาและที่ไปของชื่อบางชื่อเลยก็มี

ตัวอย่างชื่อถนน ที่ศันสนีย์ นำเสนอที่น่าสนใจ คือชื่อ ถนนอังรี ดูนังต์ ซึ่งน่าแปลกใจว่าทำไมจึงเป็นชื่อของชาวต่างประเทศ ศันสนีย์ ได้ค้นคว้าในเชิงประวัติศาสตร์แล้วบันทึกไว้ว่า ได้มาจากชื่อ อังรี ดูนังต์ (Henri Dunant) นักธุรกิจชาวสวิตเซอร์แลนด์ ผู้ริเริ่มกิจการสภาชาชาติ เพื่อช่วยเหลือบรรเทาทุกข์เพื่อนมนุษย์ทั่วไป ทั้งยามสงครามและยามสงบ โดยมีค่านึงถึงเชื้อชาติและความแตกต่างด้านลัทธิการเมือง เดิมชื่อถนนสนามม้า แต่เทศบาลนครกรุงเทพฯ เห็นว่ามีดีให้ความรู้สึกที่ดีงาม จึงได้เปลี่ยนชื่อถนนใหม่ เมื่อวันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ เป็น “ถนนอังรี ดูนังต์”

๑๒) ริงสรรค์ จันตะ. ๒๕๕๒, *บ้าน โหล่ง และเมือง: เขตความสัมพันธ์บนฐานเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชนในแอ่งเชียงใหม่ – ลำพูน ตอนบน*, โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน, เชียงใหม่, บริษัทธารปัญญาจำกัด ศึกษาวิจัยเศรษฐกิจวัฒนธรรมชุมชน โดยอาศัยแนวความคิดแบบชุมชนท้องถิ่นนิยมตามแนวคิดของฉัตรทิพย์ นาถสุภา ที่ตั้งอยู่บนฐานคิดเรื่องความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของคนในชุมชน ผ่านโครงสร้างทางการผลิต วรรณกรรมเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ตลอดจนจนถึงการแสดงออกทางประเพณีวัฒนธรรม และพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ยังคงปฏิบัติกันอยู่ในสังคมระดับชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งพบว่าชุมชน

ยังคงดำรงอยู่บนฐานการผลิตแบบเกษตรกรรม ผ่านระบบการบริหารจัดการทรัพยากรท้องถิ่นร่วมกัน และความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมแบบสังคมเครือญาติ บนแกนยึดโยงทางสังคมผ่านความเชื่อในลัทธิผีสิงเทวดา หรือผีบรรพบุรุษ แบบดั้งเดิม และความทรงจำทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ผ่านเรื่องเล่า ภูมินาม และเอกสารในระบบภูมิปัญญาแบบพื้นบ้าน ที่ผสมผสานกับความเชื่อความศรัทธาในพุทธศาสนา พร้อมเสนอว่าทิศทางการพัฒนาโดยองค์รวมของความเป็นชาตินั้น ควรตั้งอยู่บนฐานของความเป็นชุมชน โดยเฉพาะชุมชนในชนบท ที่แม้จะพังพังเมืองมากขึ้น แต่ก็ดำรงสภาพความเป็นชุมชนบนฐานของเศรษฐกิจและวัฒนธรรมระดับชุมชนท้องถิ่นอยู่เป็นด้านหลัก

๑๓) ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ๒๕๕๓, *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์

ฉัตรทิพย์ เป็นนักวิชาการสาขาเศรษฐศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์การเมือง ได้ติดตามศึกษาถึงลักษณะความเป็นชุมชนมานานกว่า ๓ ทศวรรษ นับตั้งแต่งานศึกษาเรื่อง บ้านกับเมือง (๒๕๒๙) เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต (๒๕๓๓) จากประวัติศาสตร์หมู่บ้านสุทฤษฎีสองระบบ (๒๕๔๔) วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (๒๕๔๑) เป็นต้น โดยได้สะท้อนภาพของความเป็นชุมชนหมู่บ้านตั้งแต่อดีตในยุคของสังคมกสิกรรม หรือ “สมัยศักดินาโบราณ” มาจนถึงยุคของการเป็นสมัยใหม่ในปัจจุบัน ว่ามีพัฒนาการเป็นมาอย่างต่อเนื่อง ความเป็นชุมชนยังคงดำรงอยู่ภายใต้แกนยึดโยงทางระบบวัฒนธรรม อันได้แก่ลัทธิความเชื่อดั้งเดิมที่เกี่ยวข้องอยู่กับวิญญาณของบรรพบุรุษ หรืออำนาจเร้นลับเหนือธรรมชาติ ตลอดจนแนวคิดและระบบจริยธรรมทางสังคมภายใต้อิทธิพลแนวคิดและปรัชญาแบบพุทธศาสนา แม้ว่าสังคมจะพัฒนาเข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่แล้วก็ตาม แต่ลักษณะของความเป็นชุมชนทั้งทางกายภาพและแนวคิดทางสังคมหรือวัฒนธรรม ยังคงดำรงอยู่ และน่าจะเป็นพื้นฐานการพัฒนาให้ก้าวไปสู่ความมั่นคงและยั่งยืนอยู่ท่ามกลางยุคของความเป็นสมัยใหม่ โดยที่ลักษณะของความเป็นชุมชนนั้นไม่ได้สูญหายไป

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑) ได้ทราบและเข้าใจถึงความหมายในเชิงสังคม คุณค่า และระบบวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนผ่านเรื่องเล่าและงานวรรณกรรมพื้นบ้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับระบบชื่อบ้านนามเมืองของชุมชนในท้องถิ่น

๒) ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น มีส่วนร่วมในการบอกเล่า และรับรู้ความหมายในเชิงสังคม ตระหนักและเข้าใจถึงความสำคัญทางประวัติศาสตร์ในท้องถิ่นของตนเอง ทำให้เกิดสำนึกและความภาคภูมิใจในตนเอง เพื่อการดำรงอยู่ในสังคมอย่างมีศักดิ์ศรี

๓) ชาวบ้านในชุมชนเกิดความรักความสามัคคี เข้าใจตนเอง เข้าใจผู้อื่นที่อยู่ต่างชุมชนออกไป จนเกิดเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ระดับท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาชุมชนในท้องถิ่นและสานต่อเป็นภาพรวมของความเป็นชาติ อย่างมีความหมายและยั่งยืนต่อไป

บทที่ ๒

ภูมินามกับพื้นที่: ตัวตนของท้องถิ่น วาทกรรม และการครอบงำของอำนาจ

พรมแดนของพื้นที่ทางภูมิศาสตร์และพื้นที่ทางสังคมของท้องถิ่นแบบดั้งเดิมนั้น มีพลวัตที่ความเลือนไหลและไม่ชัดเจน เกิดขึ้นภายใต้โครงสร้างสังคมแบบเครือญาติ และกลุ่มเพื่อนบ้านที่ต้องอาศัยพึ่งพิงแรงงานซึ่งกันและกัน รูปธรรมพื้นฐานที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือลักษณะการใช้พื้นที่ของหมู่บ้านที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการมี “รั้วรอบขอบชิด” ในลักษณะของเขตแดนพื้นที่แห่งการครอบครองแบบปัจเจกที่ชัดเจน แม้ปัจจุบันอาจยังปรากฏชัดในพื้นที่ชนบทและชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ชาวไทยภูเขาหลายกลุ่ม ที่อยู่อาศัยกันในพื้นที่ของความเป็น “ส่วนบุคคล” เพียงตัวบ้านเรือนเท่านั้น พื้นที่นอกเหนือจากนั้นไปเป็นพื้นที่ส่วนกลางของทุกคน แม้กระทั่งในพื้นที่การผลิตหรือพื้นที่ทำกิน จะมีความเป็นส่วนบุคคลก็แต่ในฤดูกาลผลิตเท่านั้น นอกเหนือจากนั้นแล้วเป็นพื้นที่ส่วนกลางที่ทุกคนสามารถใช้ประโยชน์จากการเลี้ยงสัตว์ รวมถึงการหาอาหารที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ทั้งผักและสัตว์น้ำนานาชนิด

แต่เมื่อความเป็นชุมชนท้องถิ่นที่ถูกกำหนดขึ้นภายใต้รัฐชาติของความเป็น “คนไทย” (Thainess) นั้น นอกจากจะถูกสร้างและกำกับโดยแนวคิดเรื่องพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ และระบบอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ แล้ว ยังถูกกำกับด้วยระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างกลุ่มชนผู้มีอำนาจ (Dominant group) ผู้สถาปนาตัวเองขึ้นเป็นชนกลุ่มใหญ่ กับกลุ่มชนที่ด้อยอำนาจกว่า (Subordinate group) ภายใต้กระบวนการสร้างความเป็นชาติ การสร้างพรมแดนทางชนชั้นที่ไม่เท่ากัน ได้กลายเป็นเทคโนโลยีสำคัญทางอำนาจที่รัฐชาติใช้ในการควบคุมพลเมืองของตน² ท้องถิ่นถูกผนวกและกลืนกลายเป็นเขตอำนาจการปกครองที่รวมศูนย์อย่างเข้มแข็ง เรื่องราวรายละเอียดทางประวัติศาสตร์ และองค์ประกอบทางโครงสร้างของท้องถิ่นถูกปิดบังและกดทับจนแทบจะหายไปจากหน้าประวัติศาสตร์ของชาติ

นอกจากนี้ความเป็นท้องถิ่น หากมองจากแนวคิดทางทฤษฎีเรื่องพื้นที่หรือ “ภูมิ” อันมีรากฐานมาจากระบบโครงสร้างทางระบบจักรวาลทัศน์ของคนในท้องถิ่นแล้ว มีการแบ่งแนวคิดตามมิติของเวลาออกเป็น ๒ ยุคสมัยคือ

๑) ความคิดเรื่องพื้นที่แบบโบราณ หรือก่อนสมัยใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของพุทธศาสนาเกี่ยวกับโลกทั้งสาม หรือ “ไตรภูมิ” อันได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์อื่น ๆ โดยเฉพาะคัมภีร์ “จักรวาลที่ปณี” ที่อธิบายการดำรงอยู่ของโลกและจักรวาลไว้อย่างละเอียดตามลักษณะที่เป็น “ภูมิลักษณะ” (topography) ที่ศักดิ์สิทธิ์และอยู่ในโลกของจินตนาการ ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องถูกต้องตรงกับพื้นที่ผิวโลกเชิงประจักษ์ที่เป็นแบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ พื้นที่ดังกล่าวสะท้อนออกมาเป็นพื้นที่ทางสังคมอย่างเด่นชัดกว่าพื้นที่ทางภูมิศาสตร์

๒) ความคิดเรื่องพื้นที่แบบสมัยใหม่ ตามทัศนะทางภูมิศาสตร์และดาราศาสตร์ของตะวันตก ซึ่งเริ่มต้นขึ้นในสมัยของรัชกาลที่ ๔ อันเป็นต้นกำเนิดของระบบแผนที่ทางภูมิศาสตร์กายภาพของประเทศแบบ

² ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (บรรณาธิการ), ๒๕๔๖. *อัตลักษณ์ ชาติพันธุ์และความเป็นชายขอบ*, หนังสือรวมบทความจากการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ ๑ เรื่อง “คนมองคน” นานาชาติในกระแสการเปลี่ยนแปลง, กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, แปลน พรินต์, หน้า ๙

สมัยใหม่ ที่มีขีดเส้นกั้นพรมแดนทางภูมิศาสตร์กายภาพ ที่กำหนดความเป็นรัฐชาติ ประเทศ ระบบประเทศ ราชหรือเมืองขึ้น ระบบหัวเมืองและท้องถิ่นกันอย่างชัดเจนขึ้น³

แนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ กับแนวคิดเรื่องภูมิพื้นที่ มีผลถึงระบบอำนาจและการต่อรองทางสังคมของชุมชน แสดงออกผ่านระบบโครงสร้างทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม โดยเฉพาะที่เห็นได้ชัด ได้แก่ปรากฏการณ์ด้านภาษาและเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนท้องถิ่น ทั้งที่มาจากการเล่าเรื่องราวด้วยวาจาในลักษณะของนิทานกึ่งตำนาน (myth) รวมถึงการบันทึกที่เป็นลายลักษณ์อักษรเกี่ยวกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ตลอดจนการกำหนดชื่อหรือนามเรียกขานของคน วัตถุ เหตุการณ์ และสถานที่ทางภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านนามเมืองต่าง ๆ กล่าวอีกนัยหนึ่งความพยายามในการสร้างพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ พื้นที่ทางสังคม และนิยามตนเองของท้องถิ่นเหล่านี้ สะท้อนความเป็นมาทางชาติพันธุ์และความเข้มแข็งในระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจทั้งในเชิงวัฒนธรรมและโครงสร้างทางสังคมของท้องถิ่น ขณะเดียวกันกับการสะท้อนถึงอิทธิพลการครอบงำจากอำนาจภายนอก

อย่างไรก็ตาม ได้มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์และในทำนองตักเตือนจากนักวิชาการกลุ่มหลังสมัยใหม่นิยม (Post Modernism) ถึงแนวคิดของกลุ่มขบวนการวัฒนธรรมชุมชน/ท้องถิ่นของไทย ว่ามีข้อที่ควรคำนึงถึงที่สำคัญคือ เอาเข้าจริงแล้วการนำเสนอหรือการถ่ายทอดองค์ความรู้ (representation) ยังไม่ได้เป็นผลมาจากการกระทำของชาวบ้านเองโดยตรง แต่เป็นภาพที่ได้มาจากการถ่ายทอด บอกเล่าของนักวิชาการ/ปัญญาชนมากกว่าเป็นภาพที่ชาวบ้านสร้างขึ้นเอง ถึงแม้ว่านักวิชาการเหล่านั้นจะสร้างภาพขึ้นจากคำบอกเล่าของชาวบ้านและจากพยานหลักฐานต่าง ๆ แต่ในที่สุดแล้ว อำนาจการเป็นผู้แต่ง ผู้เขียน หรือผู้เล่าเรื่อง ยังคงเป็นของนักวิชาการอย่างมั่นคง เพราะมีลักษณะของการเอาตัวเองเป็นศูนย์กลาง และเป็นการตอกย้ำความคิดแบบแบ่งแยกเป็นเรื่องระหว่างตัวตนและความเป็นผู้อยู่อยู่นั่นเอง นอกจากนี้ยังยึดติดอยู่กับภาพสวยงามของชุมชนในอดีตทำนองเพื่อฝัน (romanticism) และมีความกำกวม แหกหัก ขาดตอนมากกว่าความต่อเนื่องและชัดเจน หรือแบบที่เรียกว่า “genealogy” ซึ่งอาจนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้แบบผูกขาดรวมศูนย์ชุดใหม่ขึ้นมาแทนที่ได้ ซึ่งทางออกที่ดีของปัญหาดังกล่าวก็คือ ต้องไม่อ้างอิงว่าองค์ความรู้เหล่านั้น ไม่ใช่ขององค์ความรู้ที่เป็นสากลหรือเป็นองค์รวมที่สมบูรณ์ ครบถ้วนหรือรอบด้าน แต่ต้องตระหนักว่า นั่นเป็นเพียงความรู้เฉพาะที่-เฉพาะส่วน และจำกัดอยู่บนสถานการณ์/เหตุการณ์หนึ่ง ๆ เป็นหลักเท่านั้น⁴

ในงานศึกษานี้ ผู้วิจัยจะพยายามหลีกเลี่ยง และตระหนักให้เสมอ ที่จะไม่ให้สิ่งที่ถูกศึกษาหรือโลกแห่งความเป็นจริงของท้องถิ่นในวิธีการหาความรู้ในครั้งนี้เป็นเพียง “วัตถุที่ไร้ชีวิต ไร้ความหมาย” (signified) ซึ่งจะพยายามถ่ายทอดโดยตรงไปตรงมาให้มากที่สุด แม้ว่าจะไม่หมดจดสดใสทั้งหมดก็ตาม เพื่อที่จะให้คนในโลกและพื้นที่ของท้องถิ่นได้เป็น “ตัวสื่อที่มีชีวิต มีความสำคัญ” (signifier) มากที่สุดเท่าที่จะกระทำได้

เนื้อหาสำคัญในบทนี้ จะพยายามอธิบายการปรากฏนามเรียกขานของชื่อบ้านนามเมืองต่าง ๆ ของชุมชนท้องถิ่นซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของ ๒ แนวคิด คือแนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ กับแนวคิดเรื่องพื้นที่

³โปรดดูรายละเอียดใน ธงชัย วินิจจะกุล, ๒๕๕๖, (ชูศักดิ์ ภักทรกุลณิษฐ์ – บรรณาธิการแปล), *กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิกายของชาติ*, กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คปไฟ ร่วมกับสำนักพิมพ์อ่าน

⁴ไชยรัตน์ เจริญสินโอสถ, ๒๕๔๕. “ข้อคิดคำนึงเกี่ยวกับขบวนการวัฒนธรรมชุมชน/ท้องถิ่น” ใน *วาทกรรมการพัฒนา*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา, หน้า ๑๔๘ – ๑๕๖

ทางสังคมและพื้นที่ในระบบแผนที่ทางภูมิศาสตร์กายภาพ ซึ่งความเป็นจริงด้านการกำเนิดและที่มาของชุมชนย่อมมีความแตกต่างหลากหลาย บางชุมชนสถาปนาตัวเองขึ้นภายใต้อัตลักษณ์และความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเครือญาติอย่างมั่นคงในพื้นที่ทางภูมิศาสตร์จากการบุกเบิกหักล้างรางทางพงมาตั้งแต่แรก แต่บางชุมชนถูกอำนาจของรัฐชาติกวาดต้อนในมาอยู่ในเขตแดนของรัฐชาติแบบใหม่ ท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ อันเกิดมาจากระบบอำนาจของชนชั้นนำแบบเก่า ที่ถือเอากำลังคนเป็นสำคัญเพื่อมาเก็บไว้ในพื้นที่เขตแดนของอำนาจที่เข้มแข็งกว่า ตามลักษณะของรัฐจารีตในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ให้ความสำคัญกับการกำกับควบคุมกำลังคน มากกว่าเรื่องของอธิปไตยเหนือดินแดน กรณีดังกล่าวอาจยกเว้นกรณีที่เกี่ยวข้องกับการมีชีวิต และอิสระเสรีในอันที่จะเคลื่อนย้ายหรือเคลื่อนที่ของคนในภูมิภาคนี้ ในแบบของการแสวงหาเสรีภาพและแหล่งทำมาหากินอย่างอิสระตามพื้นฐานของเสรีภาพที่พึงมีของมนุษย์⁵

ชื่อบ้านนามเมืองในเขตพื้นที่เมืองเชียงใหม่ เป็นอีกประเด็นหนึ่ง ที่จะสะท้อนให้เห็นถึงการสร้างวาทกรรมเกี่ยวกับความเป็นรัฐชาติเข้าครอบงำ จนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านภาษาที่ใช้เรียกขานนามของชื่อหมู่บ้านและสถานที่อันเป็นหมุดหมายสำคัญอื่น ๆ ของชุมชน อันแสดงออกถึงสนามแห่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ที่ซึ่งอำนาจรัฐกับผู้คนหรือพลเมืองของรัฐต่อสู้กัน ระบบอำนาจทางสังคมรุกกล้าเข้าไปถึงระบบจิตสำนึกต่อท้องถิ่นจนอ่อนแอลง ถูกกลืนกลายเป็นเอกภาพในจินตนาการของความเป็นของรัฐชาติแบบใหม่ จนกระทั่งเป็นไปเพื่อสนองต่อระบบเศรษฐกิจการท่องเที่ยวอย่างในปัจจุบัน ประวัติศาสตร์ความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลงของนามเรียกขานหรือชื่อชุมชนต่าง ๆ เหล่านี้มีให้เห็นอยู่ทั่วไป พอจะยกให้เห็นเป็นตัวอย่างได้ ในชุมชนที่สำคัญ ๆ ดังต่อไปนี้

๑. ชุมชนในเขตเมืองเชียงใหม่

๑.๑ ชุมชนหมื่นสารจวัลลาย : จาก “ครวัลลาย” ถึง “จวัลลาย” และ “ววัลลาย”

ชุมชนววัลลาย เป็นชุมชนของชาวไทจีน หรือไทจีน หรือไทเขิน ที่แต่เดิมอาศัยอยู่เขตลุ่มน้ำแม่ขินในเชียงตุง และถูกกวาดต้อนมาในราวปี พ.ศ. ๒๓๔๗ ในสมัยพระยาภาววิละ⁶ ที่กวาดต้อนชาวเมืองเชียงใหม่ที่หลบหนีเข้าป่าให้กลับสู่เมือง รวมทั้งผู้คนจากเมืองเชียงตุง เมืองยอง เมืองสาด เมืองมาง กระทั่งคนในแคว้นสิบสองปันนา ให้มาตั้งรกรากในเมืองเชียงใหม่ ซึ่งมีทั้งไทใหญ่ ไทลื้อ ไทขิ่น และไทยอง เป็นช่วงที่มีการรวบรวมคนมาบูรณะเมืองเชียงใหม่ เรียกกันว่าเป็นยุค “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ผู้คนที่ถูกกวาดต้อนมา หากเป็นช่างฝีมือหรือไพร่เมืองชั้นดีจะให้ตั้งถิ่นฐานในตัวเมือง ระหว่างกำแพงเมืองชั้นในกับกำแพงเมืองชั้นนอก เช่น ช่างเหล็ก ช่างหล่อ ช่างแต้ม ช่างซ้อง ฯลฯ ส่วนไพร่ที่ไม่เป็นช่างฝีมือจะไว้นอกเมือง เช่น ไทลื้อ ที่อำเภอสันทราย สันกำแพง ดอยสะเก็ด ไทยอง ที่ลำพูนและสันกำแพงบางส่วน

⁵ ดูที่คณะ ๒ ด้านนี้เพิ่มเติมได้ใน วสันต์ ปัญญาแก้ว, ๒๕๕๐. “เสียงไตลื้อ: การเดินทาง/เคลื่อนที่ของพลเมืองลื้อ สิบสองปันนา” ใน *สังคมศาสตร์: ศาสนา ชาติพันธุ์และการพัฒนาระดับภูมิภาคในเขตลุ่มน้ำโขง*, วารสารทางวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๒/๒๕๕๐, เชียงใหม่: ห้างหุ้นส่วนสามัญ โคชยัน มีเดียทิม

⁶ สรัสวดี อ๋องสกุล, ๒๕๕๓, (ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๗). *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, หน้า ๓๑๔

ชุมชนวัวลาย เป็นชุมชนชาวไทจีน หรือไทจีน ที่มีความชำนาญด้านการทำเครื่องเงิน มีวัดที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนคือ “วัดหมื่นสาร” สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๐๖๙ ตามชื่อของผู้สร้างวัด ที่มียศเป็น “หมื่น” มีนามเต็มว่า “หมื่นหนังสือวิมลกิตติสิงหะราชมนตรี” เป็นสังฆการีเกี่ยวกับการรับรองราชทูตและแปลพระราชสาสน์ จึงเรียกเป็นนามแบบสั้น ๆ ว่า “หมื่นสาร” แล้วนำมาตั้งเป็นชื่อวัด⁷

สำหรับชาวไทจีนซึ่งสะสมความชัดเจนทางการผลิตเครื่องใช้ เป็นผลิตภัณฑ์ซึ่งภาษาล้านนาเรียกว่า “คร้ว” อ่านว่า “ควัว” แปลว่าสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ในคร้วเรือน ปกติชาวไทจีนจะออกเสียงสระอัว เป็นเสียงสระโอ คำว่า “คร้ว” จึงออกเสียงเป็น “โค” ผลิตภัณฑ์เหล่านี้มีทั้งทำจากไม้ หรือไม้ไผ่จักสาน แล้วนำมาทาด้วยฮัก (รัก) หรือ หาง (ขาด) เรียกว่า *โคฮัก โคหาง* มีทั้งทำจากเงิน เรียกว่า *โคเงิน* ถ้าทำด้วยทองเหลือง เรียกว่า *โคทอง* ถ้ามีลวดลายแตงแต้มเรียกว่า *โคลาย* ชุมชนที่ผลิตเครื่องเงินจะมีการ “ต้อง” หรือสลักลวดลายต่าง ๆ เช่น ลาย ๑๒ ราศี ลายม่าน เป็นต้น

ไทจีนดังกล่าวได้ถิ่นฐานอยู่ทางทิศใต้ของประตูเชียงใหม่ เป็นชุมชนที่ทำเครื่องเงินที่มีลายหรือลวดลายหลากหลาย เป็นเหตุให้บริเวณนั้นถูกเรียกว่าบ้านคร้วลาย (ออกเสียงแบบไทลื้อ ไทจีนว่า โค – ลาย) หมายความว่า เป็นหมู่บ้านที่ผลิตของใช้ประเภทเครื่องเงินเครื่องเงินที่มีลวดลาย เมื่อเชียงใหม่ได้รวมเป็นสยาม มีผู้แทนจากส่วนกลางมาปกครองเชียงใหม่ ภาษาพื้นถิ่นถูกเปลี่ยนให้เป็นภาษาไทยกลาง โดยเฉพาะชื่อของชุมชน ชื่อท้องถิ่นต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อความสะดวกและความเข้าใจตรงกันภาษาที่ใช้กันมาแต่เดิมจึง ค่อย ๆ เลือนหายไป

คำว่า *โคฮัก โคหาง* ถูกเปลี่ยนเป็น เครื่องเงิน ตามกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ผลิตชาวซิ่น หรือชาวเงิน *โคเงิน* เปลี่ยนเป็น เครื่องเงิน และที่เปลี่ยนไปจนไม่เหลือความหมายเดิมคือ *บ้านโคลาย* ที่ถูกเปลี่ยนไปเป็น *บ้านจัวลาย* หรือ *วัวลาย* ในปัจจุบัน เพราะคิดกันไปเองว่า “โค” หมายถึง “วัว” ในเมื่อคนรุ่นหลังไม่เข้าใจความเป็นมา ก็เลยปั้นเป็นรูปวัวต่างเอาไว้กลางชุมชน ก็เลยไปกันใหญ่⁸

อย่างไรก็ตาม หลักฐานที่ปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ระบุชื่อชุมชนดังกล่าวว่า “บ้านจัวลาย” ดังความว่า

“*เอ็งสกราช ๑๑๖๑ ตัว ปลีกัดเม็ด พระเปนเจ้าเกณฑ์เจ้าคำมูนเปนแม่ทัพ กุมริพล ๓๐๐ ขึ้นไฟตีฟ้าคำเครื่องอันมาตั้งเมืองบุ ฟ้าคำเครื่องถูกสีนาดตาย ได้เมืองบุแล้ว เจ้าคำมูนก็ลวดยกริพลข้ามน้ำแม่คงไฟฟากตะวันตก เข้าตีเอาบ้านจัวลาย บ้านสะตอย ล้อยไร ทำช้าง บ้านนา ท่งอ้อ ได้หมื่นขวงจัวลายและเมียฟ้าเครื่อง กวาดเอาครอบครัวลูกบ่าวชาวไพร่ลงมาใส่บ้านเมือง”⁹*

⁷ สมโชติ อ่องสกุล, ๒๕๔๖. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ชุมชนเชียงใหม่: การสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ชุดโครงการประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ: ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน, (เอกสารอัดสำเนา), หน้า ๓๒๗

⁸ สรุปความจากบทความในนิตยสาร มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับประจำวันที่ 14 – 20 กันยายน พ.ศ. 2555 ปีที่ 32 ฉบับที่ 1674 คอลัมน์ “ล้านนา – คำเมือง” ของ ชมรมอัครเมือง สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

⁹ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ ๗๐๐ ปี*, เชียงใหม่, ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๓๘, หน้า ๑๓๐

แต่เมื่อพิจารณาตามลำดับอายุของเอกสาร และเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์สมัยพระยาภาวภิบาลแล้ว จะเห็นได้ว่า ยุคที่พระยาภาวภิบาลกวาดต้อนผู้คนเข้ามาอยู่ในเวียงเชียงใหม่ อยู่ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๕ – พ.ศ. ๒๓๓๙ (จ.ศ. ๑๑๔๔ – ๑๑๕๘) แต่ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ฉบับที่เก่าที่สุดพบว่าเป็นฉบับวัดพระงาม จังหวัด เชียงใหม่ ซึ่งจารขึ้นเมื่อ จ.ศ.๑๒๑๖ หรือ พ.ศ.๒๓๙๗ ซึ่งห่างจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงถึงเกือบ ๖๐ ปี ดังนั้น จึงเป็นไปได้ว่าตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่อาจได้รับอิทธิพลของภาษาไทยกลางจากรัฐสยามแล้ว จึงทำให้ “ครว ลาย” หรือ “โคลาย” กลายเป็น “จวलय” และจาก “จวलय” ก็กลายเป็น “ววलय” ไปในที่สุด

รูปปั้นวัวลาย หน้าวัด
หมื่นสารวัวลาย สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๔

หมื่นสารกลางแยกชุมชนบ้าน

อย่างไรก็ตาม เมื่อสอบถามชาวบ้านในชุมชนวัวลายในยุคปัจจุบันซึ่งเป็นคนรุ่นหลัง (ไม่อนุญาตให้เปิดเผยนาม) ก็ได้รับการบอกเล่าว่า ชื่อบ้านวัวลายนั้นมีมานานแล้ว ไม่ทราบที่มา การปั้นรูปวัวไว้กลางชุมชน เป็นความสมัครใจของชาวบ้าน เพื่อเป็นสัญลักษณ์ที่สอดคล้องกับชื่อบ้านซึ่งปัจจุบันมักนิยมทำไว้เป็น สัญลักษณ์ประจำถิ่นที่ทำกันอยู่ทั่วไป ส่วนเสาเฝ้าบ้านหรือหอเฝ้าบ้านนั้นหายไปนานแล้ว เมื่อก่อนอาจจะมีแต่ ปัจจุบันเป็นร้านค้าขายไปหมดแล้ว

ช่างฝีมือการ “ต้องสลักเงิน” (ตีขึ้นเงิน) จากชุมชน “ครัวลาย/“โคลาย”

๑.๒ ชุมชนศรีสุพรรณ ช่างหล่อ พวกแต่้ม นันทาราม ช่างเคียน ทำสะต๋อย: ชุมชนช่างฝีมือหล่อโลหะ เครื่องเขิน เครื่องเงิน ช่างวาดเขียน และช่างกลึง ของชุมชนชาวไทลื้อ ไทเขิน

ชุมชนศรีสุพรรณ กับงานช่างฝีมืออโลหะเงิน (อลูมิเนียม) ทั้งหมด ในวัดของชาวชุมชน

พ่ออุ้ยจันท์ แก้วดวงแสง อายุ ๘๖ ปี กับงานหล่อพระพุทธรูป ที่ยังคงรักษาอาชีพช่างหล่อมาจนปัจจุบัน
ของชาวบ้านในชุมชนบ้านช่างหล่อ ต.ห้วยยา เมืองเชียงใหม่ ปัจจุบันเหลือเพียง ๓ หลังเท่านั้นที่ยังทำอยู่

ชุมชนศรีสุพรรณ ช่างหล่อ พวกแต้ม ช่างเคียน นันทาราม ล้วนเป็นชุมชนของช่างฝีมือ ตั้งอยู่ในพื้นที่
ใกล้เคียงกันบริเวณนอกกำแพงเมืองทิศตะวันตก ที่มีความชำนาญด้านการทำเครื่องเงิน เครื่องเงิน ช่างกลึงไม้
(เคียน) และการหล่อพระ จึงตั้งชื่อชุมชนตามอัตลักษณ์ของตัวเอง ส่วนวัดของชุมชนศรีสุพรรณ ช่างหล่อ
และนันทาราม ถูกเปลี่ยนชื่อตามบุคคลผู้นำชุมชนเป็นแบบสยาม (สันสกฤต) และเปลี่ยนชื่อชุมชนไปด้วยว่า
“ศรีสุพรรณ” และ “นันทาราม” ตามลำดับ

ชุมชนพวกแต้ม คำว่า “พวก” พบในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่หลายคำ เช่น พวกน้อย พวกหนานบ้าน
พวกดาบ พวกช่าง พวกหน้าไม้ พวกนาและพวกหมอยาบาด นายพวก – ชาวพวก พวกซอด และพวกต้องแต้ม
เป็นคำเรียกกลุ่มคนเฉพาะบางกลุ่ม และกลุ่มช่างฝีมือประเภทต่าง ๆ ซึ่งบางกลุ่ม เช่น ชุมชนพวกแต้ม หรือ
“พวกต้องแต้ม” ได้รับสิทธิพิเศษให้เข้าอยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองชั้นใน ระดับเดียวกับชนชั้นปกครองระดับ
ขุนนางผู้ใหญ่ที่รับพระบรมราชโองการจากกษัตริย์และพระมหากษัตริย์โดยตรง¹⁰ เนื่องจากมีความชำนาญในการ
“ต้อง” คือ ตัด ฉลุ ตอก ลวดลายต่าง ๆ ลงบนวัสดุเครื่องเงิน ทองแดง และทองเหลือง ที่มีชื่อเสียงเป็นที่นิยม
มาจนถึงปัจจุบันคือ การทำฉัตรรูปสายต่าง ๆ โดยพระสงฆ์วัดพวกแต้ม จนเป็นที่รู้จักและนิยมกันทั่วไป

ชุมชนชาวไทลื้อ ไทเขินที่ถูกกวาดต้อนมาอีกชุมชนหนึ่งที่น่าสนใจ คือชุมชนท่าสะอาด ชื่อ
บ้าน “สะอาด” ปรากฏอยู่ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ว่าด้วยเชียงใหม่สะสมพลเมือง และ หนังสือเจ้าหลวง
เชียงใหม่ ว่าด้วย “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” โดยจะกล่าวถึงพระกรณียกิจ ของพระเจ้ากาวิละ เจ้าหลวงองค์
ที่ ๑ (พ.ศ.๒๓๒๔ – ๒๓๕๘) ว่าในช่วงเวลานั้น แผ่นดินล้านนาโดยเฉพาะเชียงใหม่ บ้านเรือนไร่นาถูกทิ้งร้าง
หมู่บ้านกลายเป็นป่า เมืองกลายเป็นดง จะไปทางใต้ก็กลัวเสือ จะไปทางเหนือก็กลัวช้าง บ้านเมืองขาด
เสถียรภาพเพราะไม่มีเจ้านายเป็นหลักแห่งแผ่นดิน คงมีแต่ขุนเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ดูแลท้องถิ่นตน โดยเหตุนี้ พระเจ้า
กรุงธนบุรี (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) จึงทรงให้พระยามังฆวชิรปราการกำแพงแก้ว (พระเจ้ากาวิละ) ไป
ฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ ซึ่งนับว่าเป็นยุคที่ต่อมาเรียกว่า “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” จึงไปชักชวน หรือ ตีบ้านเล็ก
เมืองน้อยต่าง ๆ เพื่อนำเอาประชากรมาสะสมรอไว้ใน “เวียงป่าซาง” รวมกันหลายครั้ง เช่นในปี จ.ศ.๑๑๔๕

¹⁰ สมโชติ อ่องสกุล. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๒

(พ.ศ. ๒๓๓๒) ก็ได้ชาวบ้าน "สะต๋อย" บ้าน "วังลู่" บ้าน "วังกวาด" มารวมไว้อีกด้วย แม้จะเข้ามาตั้งอยู่ในเมืองเชียงใหม่แล้วก็ตาม กิจกรรมการรวบรวมพลเมืองก็ยังคงดำเนินต่อไป ดังในจุลศักราช ๑๑๖๐ (พ.ศ.๒๓๔๑) ก็ได้ประชากรจาก เมืองปุก เมืองสาด เมืองแจตท่าอ้อ เมืองถึง และ เมืองกุน มารวมอยู่ในเมืองเชียงใหม่ และ ในปีรุ่งขึ้นก็ได้ให้กองทัพไปตีเอาประชากรจาก บ้านวัวลาย "สะต๋อย" ส้อยโร ท่าซ่าง บ้านนา และ ท่งอ้อ มาไว้ในเชียงใหม่อีกเช่นกัน¹¹

ส่วนบรรดาผู้ที่อพยพมาโดยถูกกวาดต้อนจากถิ่นต่างๆ ก็ตั้งชื่อหมู่บ้านของตนตามชื่อบ้านเมืองเดิมที่ตนถูกกวาดต้อนลงมา เช่น "บ้านเมืองมาง" ซึ่งมีชาวบ้านเดิมเป็นชาวไทลื้อ และได้อพยพลงมาจาก "เมืองมาง" ในรัฐสิบสองปันนา นอกจากนี้ ยังมีหมู่บ้าน "เมืองสาด" "เมืองกาย" "เมืองเลน" "เมืองวะ" "เมืองซอน" "เมืองลวง" "เมืองหลวย" "เมืองยอง" "พยาก" "เชียงขวาง" เหล่านี้เป็นต้น เป็นหมู่บ้านที่รายรอบเมืองเชียงใหม่และถึงแม้ว่าประชากรดั้งเดิมในหมู่บ้านเหล่านั้น เป็นไทลื้อ ไทเขิน ไทยอง และ ไทใหญ่ ในปัจจุบันนี้ก็ได้อีกกลับกลายเป็นไทยวน โดยเรียกตนเองว่า "คนเมือง" ไปจนหมดสิ้นแล้ว คำว่า "ท่าสะต๋อย" จึงเป็นชื่อเรียกขานของ "บ้านสะต๋อย" (วัดศรีสร้อยทรายมูล) และชุมชนที่ตั้งบ้านเรือนรายรอบบริเวณวัดท่าสะต๋อยในปัจจุบันนี้ เนื่องจาก บ้านท่าสะต๋อย อยู่ใกล้แม่น้ำปิง จึงเป็น "ท่าน้ำ" จึงเรียกว่า "ท่าสะต๋อย" ถนนนี้จึงชื่อว่า ถนนท่าสะต๋อย ใกล้ๆกับ "ท่าสะต๋อย" คือ "ท่าแพ" ถนนไปยังท่าแพ จึงมีชื่อเรียกว่า ถนนท่าแพ¹²

ป้ายวัดและวิหารวัดท่าสะต๋อย

๑.๓ ชุมชน หนองประทีป หนองป่าครั่ง หนองเส้ง ท่าฮ่อม และสันผีเสื้อ

เนื่องจากภูมิศาสตร์ของแอ่งเชียงใหม่เป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง จึงปรากฏภูมิหนองน้ำขนาดใหญ่อยู่หลายหนอง ซึ่งหนึ่งในหนองเหล่านั้นคือหนองบัว ที่พระยามังรายถือเป็นหนึ่งในเจ็ดของชัยภูมิที่ดี ดังปรากฏความในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่า

¹¹ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ ๗๐๐ ปี, อ้างแล้ว, (หน้า ๒๐)

¹² <http://www.bloggang.com>, ค้นเมื่อ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๕๖

“อัน ๑ หนองใหญ่มีวันออกช่วยเหนือแห่งไชยภูมิได้ชื่อว่าอิสานน สรา นรปูชา ว่าหนองใหญ่มีหน
อิสาน ท้าวพระญาติต่างประเทศจักมาบูชาสักการะมากนัก เปนไชยมังคละถ้วน ๖ แล”¹³

ปัจจุบันพื้นที่บริเวณดังกล่าว ถูกถมเป็นถนนรัตนโกสินทร์และถนนอัษฎางค์ไปแล้ว

นอกจากนี้ยังปรากฏหนองต่าง ๆ อีกหลายแห่งเช่น หนองข้างคลาน หนองหอย หนองบวหาด
หนองป่าครั่ง (มีครั้งจับอยู่บนต้นทองกวาว มีวัดประจำชื่อ วัดหนองถ่าน) หนองประทีป (มองจากตอยสุเทพลง
มากลางคืนจะเห็นแสงระยิบระยับเหมือนประทีปโคมไฟ)

ตำนานกล่าวถึงที่มาของชุมชนฟ้าฮ่ามว่า ในสมัยที่ท้าวแสนเมืองมา ขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ ท้าว
มหาพรหมเจ้าเมืองเชียงรายคิดการใหญ่ ก่อการกบฏยกทัพมาตีเวียงพิงค์ แต่สู้ไม่ได้หนีหายไป ต่อมาท้าว
มหาพรหมคิดจะขอภัยโทษต่อท้าวแสนเมืองมา จึงส่งพระพุทธรูปทองคำ ซึ่งแต่เดิมได้มาจากกำแพงเพชร มายัง
เมืองเชียงใหม่โดยล่องมาทางลำน้ำปิง ยามที่พระพุทธรูปทองคำมาถึงเชียงใหม่ นั้น เป็นเวลารุ่งสางแสงทองจับขอบ
ฟ้าเหลืองอร่ามตา หรือเวลาที่ “ฟ้าฮ่าม” พอดี องค์พระต้องแสงอรุณเปล่งรัศมีเรืองๆ น้าอัครธรรย ผู้พบเห็นต่าง
ปลื้มปีติถ้วนหน้า และขนานนามฝั่งน้ำปิงตรงนั้นว่า “ฟ้าฮ่าม” เพื่อเป็นสิริมงคลมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

จากชุมชนหนองป่าครั่ง ชุมชนทุ่งโฮเต็ลไปทางตะวันออก ผ่านถนนทุ่งโฮเต็ล สุสานสันกู่เหล็ก โรงเรียน
ปรีณสรอยแวลวิทยาลัย บริเวณวัดเชตุพน และโรงพยาบาล “หนองเส้ง” (โรงพยาบาลแม่คอร์ดมิดปัจจุบัน)
เป็นที่ตั้งของชุมชนหนองเส้ง ที่ในอดีตมีหนองน้ำขนาดใหญ่อยู่กึ่งกลางชุมชน มีวัดเชตุพน เป็นวัดประจำชุมชน

แม่อุยศรีวรรณ โปธิเส้ง อายุ ๘๐ ปี ชาวบ้านชุมชนหนองเส้ง ใกล้วัดเชตุพน เล่าว่า สมัยยังเด็ก ยังทัน
ได้เห็นหนองน้ำขนาดใหญ่ที่เรียกว่าหนองเส้ง ที่เรียกกันว่า “หนองแจ็กโป้” เป็นของตระกูลนิมมานเหมินทร์
ต่อมาหนองได้ตื้นเขินขึ้น และได้มีการถมที่ดินเพิ่มเติม แล้วได้ยกถวายให้กับวัดพระสิงห์ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของ
“โฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา” ไปจนถึงบริเวณสุสานสันกู่เหล็กและบริเวณโดยรอบ

ปัจจุบันชาวบ้านในชุมชนหนองเส้ง แบ่งศรัทธาตามหัววัดออกเป็น ๓ กลุ่ม คือกลุ่ม (ป็อก) ได้ ศรัทธา
วัดเชตุพน ป็อกกลาง ศรัทธาวัดกู่คำ และป็อกเหนือ ศรัทธาวัดฟ้าฮ่าม

¹³ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕

แม่อุทัยศรีวรรณ โปธิ์เส็ง อายุ ๙๐ ปี ชาวชุมชนหนองเส็ง - เขตพนม โดยกำเนิด
(สัมภาษณ์ ๔ กรกฎาคม ๒๕๕๖)

วัดเขตพนมและบริเวณหนองแจ็กโป้ที่เป็นที่ตั้งของโฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนาในปัจจุบัน

จากชุมชนของตำบลฟ้าฮ่าม เลียบสองฝั่งแม่น้ำปิงขึ้นไปทางเหนือ เป็นชุมชนของตำบลสันผีเสื้อ ประกอบด้วยชุมชน ๙ หมู่บ้าน ได้แก่ ชุมชนหมู่บ้านป่าข่อยเหนือ ป่าข่อยใต้ ร้องซี้ควาย ร้องอ้อ ชั่วโก ทำเตื่อ ทำหลุก (เดิมมี “หลุก” หรือระหัดวิดน้ำ เพื่อวิดน้ำปิงขึ้นหล่อเลี้ยงพืชสวนไร่นาชาวบ้านในชุมชน) สันทราย ต้นกอก (บางส่วนสังกัดตำบลฟ้าฮ่าม) และชุมชนบ้านสันผีเสื้อสามัคคี ที่ปัจจุบันกลายเป็นชุมชนที่อยู่ในซอยเล็ก ๆ ซอยหนึ่ง เรียกว่า ซอยสันผีเสื้อ อยู่ทางปากตะวันออกของถนน

เป็นที่น่าสังเกตว่านามชุมชน “ชั่วโก” ปรากฏอยู่ในพื้นที่หมู่ ๔ ต.สันป่าเปา อ.สันทราย ด้วย ซึ่งน่าจะมาจากชื่อเดิมของชุมชนอพยพกลุ่มชาวไทเขิน เมืองโก ที่ถูกกวาดต้อนมาในสมัยพระเจ้ากาวิละด้วยเช่นกัน

ภาษาถิ่นล้านนาเรียกผีเสื้อว่า “ก่าเบ้อ” นามของ “สันผีเสื้อ” มาจากข้อสันนิษฐาน ๒ ทาง ได้แก่ มาจากต้นไม้สมุนไพรชนิดหนึ่ง ซึ่งอดีตชาวบ้านเล่าว่ามีอยู่มากมายในชุมชน เรียกว่าต้น “ผีเสื้อน้อย” อีกทางหนึ่งมาจากคำว่า “ผีเสื้อบ้าน” ซึ่งแบ่งเป็น ๓ ตระกูลผี ปัจจุบันจึงมีศาลผีเสื้อบ้านอยู่ ๓ แห่งในชุมชนเดียวกัน แต่ที่สังเกตคือ เทศบาลตำบลสันผีเสื้อในปัจจุบัน ได้ใช้รูปผีเสื้อ (Butterfly) มาเป็นสัญลักษณ์ของเทศบาล

ต้น “ผีเสื้อน้อย” ที่อดีตมีอยู่เต็มสันตอนในชุมชน
กับหอผีเสื้อบ้านทั้ง ๓ ตระกูล ใน บริเวณใกล้เคียงกัน

หอผีเสื้อบ้านทั้ง ๓ หอ อยู่ในบริเวณที่ใกล้ ๆ กัน ถัดกันขึ้นไปตามคันคลองส่งน้ำที่ไหลผ่านกลางชุมชน และมีหลักฐานการขุดพบอิฐก้อนใหญ่และกล้องยาสูบดินเผาแบบโบราณอยู่ในบริเวณหอผีชาวบ้านเชื่อว่าเป็นวัดเก่าแก่ของชุมชน ที่ปัจจุบันได้ร้างไปแล้ว และบริเวณพื้นที่ส่วนใหญ่ถัดจากชุมชนขึ้นไปทางทิศตะวันออก และทิศเหนือเป็นหมู่บ้านจัดสรรไปหมดแล้ว

หอผีเสื้อบ้านของชุมชน “ร้องซี้ควาย”
ต.สันผีเสื้อ อ.เมือง เชียงใหม่

พ้ออู๋เป็ง บุญ

ประภา อายุ ๙๔ ปี ชาวชุมชนบ้านท่าหลุก ผู้ให้ข้อมูล และวัดท่าหลุก สันผีเสื้อ
(สัมภาษณ์ ๖ กรกฎาคม ๒๕๕๖)

๑.๔ ชุมชนข้างม่อย

ชุมชนบ้านข้างม่อย เป็นชุมชนเก่าแก่ชุมชนหนึ่งของเชียงใหม่ อยู่ด้านนอกคูเมืองด้านทิศตะวันตกของตัวเมืองเชียงใหม่ หากเดินทางจากถนนคูเมืองด้านนอกเลียวซ้ายเข้าถนนข้างม่อยเพื่อตรงไปตลาดวโรรส ฝั่งซ้ายและขวาของถนนข้างม่อยคือบ้านข้างม่อย

บ้านข้างม่อย สามารถแยกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือบ้านข้างม่อยเหนือและบ้านข้างม่อยใต้ (อาจเรียกว่า ค้อยเหนือ และค้อยใต้) บ้านข้างม่อยเหนือคือ ฝั่งด้านเหนือของถนนข้างม่อย ด้านหน้าวัดชมพูไปจนสุดวัดชัยศรีภูมิ บ้านข้างม่อยใต้ คือ ฝั่งด้านใต้ของถนนข้างม่อยจรดประตูท่าแพ

ชุมชนบ้านข้างม่อย เป็นชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์มอญ - เม็ง มีชื่อเสียงและความชำนาญในการตีมีด โดยเฉพาะมีดที่ขึ้นชื่อมากชื่อว่า “มีดสุโข” เป็นมีดประจำของชุมชนชาวข้างม่อยมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ยังชำนาญในการทำเครื่องใช้เกษตรกรรม เช่น จอบ เสียม และทำขนมจีน หรือภาษาล้านนาเรียกว่า “ขนมเส้น” นอกจากนี้ประวัติศาสตร์บ้านข้างม่อย ยังมีความผูกพันอย่างใกล้ชิดกับชุมชนหรือ

“ศรัทธา” วัดหนองคำ ที่สันนิษฐานว่าอาจเป็นวัดเดียวกันกับวัดช้างม้อยในอดีต ตำนานเมืองเชียงใหม่ ได้กล่าวถึงกลางบอกเหตุที่เกิดขึ้นที่ประตูช้างม้อย ดังข้อความที่ว่า

“อยู่มาจนถึงสักการาชะ ๑๑๘๗ ตัวปลีดับเร็ว เดือน ๗ แรม ตกปลีใหม่แล้ว เหตุการณ์บ้านเมือง บังเกิดกบเจียด คั่นคาก เปนหมู่เข้าปะตูช้างม้อย พอย่ำบ่ถองดิน นกยางคืรบกันใในอากาศหัดหนองแจ่งสรี่ภูมิ” (ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี, ๒๕๓๘: ๑๖๔)¹⁴

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (๒๕๓๘) ได้กล่าวไว้ในหนังสือชื่อ “วัดร้างในเวียงเชียงใหม่” โดยสันนิษฐานว่าวัดช้างม้อยอาจหมายถึงวัดหนองคำในปัจจุบัน โดยอ้างถึงโทรเลขที่เจ้าพระยาวิชิตรวงศ์วุฒิไกร กราบทูลพระเจ้านั่งยาเธอ กรมขุนสมตอมรพันธ์ เมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๐ (พุทธศักราช ๒๔๔๕) ความว่า

“ทราบฝ่าพระบาทว่า เจ้าราชวงศ์ว่าราชการแทนเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ มีโทรเลข ๒ มีนาคม ว่า **หม่องปิด** พม่ามีศรัทธาสร้างอุโบสถ**วัดช้างม้อย** บ้านประตูช้างม้อย แขวงเมืองเชียงใหม่ขอผูกพัทธสีมา กว้าง ๑๐ วา ยาว ๑๐ วา”

สกุล “ช้างหลับ” จารึกบนศาลาวัดชมพู ต.ช้างม้อย บอกถึงความสัมพันธ์ของชาวบ้านกับชื่อประจำชุมชน

ชุมชนช้างม้อย มีความผูกพันอย่างใกล้ชิดกับชุมชนหรือ “ศรัทธา” วัดหนองคำ ที่สันนิษฐานว่าอาจเป็นวัดเดียวกันกับวัดช้างม้อยในอดีต วัดนี้ชื่อวัดหนองคำมาแต่เดิม สาเหตุที่เรียกว่าวัดหนองคำนี้ เป็นเพราะในสมัยนั้นพื้นที่ตั้งวัดเป็นป่า มีบึงใหญ่ซึ่งกว้างและลึกอยู่ทางทิศเหนือของวัด ต่อจากบึงนั้นเป็นหนองน้ำมีผู้เล่าสืบมาว่าในหนองน้ำนั้นมีทองคำ ต่อมาชาวปะโอ และชาวไทใหญ่ ได้ร่วมกันสร้างวัดขึ้นในปีพุทธศักราช ๒๓๘๐ ดังนั้นจึงได้ชื่อว่า “วัดหนองคำ” จนถึงปัจจุบัน¹⁵

¹⁴ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๖๔

¹⁵ สุทธิพงศ์ พัฒนวิบูลย์ และ สุนทร คำยอด. ๒๕๕๔. *ประวัติศาสตร์บ้านช้างม้อย ย้อนรอยวัดหนองคำ*, เชียงใหม่: ครอบงำพรินต์ติ้ง

๑.๕ ชุมชนในเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของเมืองเชียงใหม่: ดอยอ้อยช้าง – “อูจจุปปัพพะตะ” กับ ดอยสุเทพ ดอยบวกห้า ดอยปุย สู่ดอยภูฝิงค์ กับพระตำหนักภูฝิงคราชนิเวศ

สถานที่สำคัญหรือหมุดหมาย (Land Mark) ประจำเมืองบางแห่ง ได้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในฐานะที่ถูกใช้เป็นแกนความสัมพันธ์ของกลุ่มชนในเขตพื้นที่แถบนั้น ปรีตตา เณลิเมเฝ้า กอนันตกุล, (๒๕๔๖) ได้ให้ความหมายของความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือโลกศักดิ์สิทธิ์ (the sacred) ไว้ว่า พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นทั้งเหตุการณ์ ปริณทล พื้นที่ และเวลา ที่แตกต่างไปจากโลกในชีวิตประจำวัน ซึ่งมีความพิเศษตรงที่สามารถเผยให้มนุษย์ประจักษ์ถึงสิ่งสูงส่ง ที่ครอบคลุมทั้งโลกในอดีต โลกนี้ และโลกหน้า อีกทั้งโลกของเทพ โลกของผี โลกของวิญญาณและสัจธรรม โดยอาศัยอยู่ในหลากหลายรูปแบบของพื้นที่ เป็นต้นว่าในสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ หรือกระทั่งสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น ผ่านระบบสัญลักษณ์ต่าง ๆ ประเพณี พิธีกรรมและการแสดง เป็นต้น

ดอยสุเทพ เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า จึงถือเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่มีตำนานและเรื่องราวเกี่ยวกับการเผยแพร่พุทธศาสนา ผสมผสานกับนิมิตความฝันในระบบความเชื่อแบบพื้นบ้านดั้งเดิมมารองรับ¹⁶ ในข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ระบุว่า สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้ากือนา ราชวงศ์มังราย หลักฐานจากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ระบุนามของดอยสุเทพว่า ดอยอูจจุปปัพพะตะ

ความหมายตามถ้อยคำประกอบด้วยคำว่า อูจจุ หมายถึงอ้อย กับคำว่า ปัพพะตะ คือ บรรพต ที่หมายถึง ภูเขา หรือ “ดอย” ในภาษาล้านนา

อูจจุ [อูด] น. อ้อย (ป.)¹⁷

อูจจุซันท์ หมายถึง อ้อยเหลี่ยม¹⁸

ความในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ระบุถึงดอยสุเทพในตำนานว่า

“เจ้าคีนมาอยู่กุมกามเลี้ยงรดุหนาวแล้ว เจ้ามังรายทรงช้างมังคละตัวประเสริฐ มีหมูโยธาแวดล้อมเปนปรีวารไฟแอมเลียบดินดอยอูจจุปปัพพะตะคือว่าดอยสุเทพ.....”¹⁹

“เจ้าพระยาเมงรายครองราชย์สมบัติในนครกุมกามโดยสุขสวัสดิภาพมาได้ ๕ ปี ลุคักราชได้ ๖๕๓ ปี เถาะตรีศก เจ้าพระยาเมงรายเสด็จประพาสช้างทิศหนเหนือ เถิงเขาอ้อยช้างคือดอยสุเทพ.....”²⁰

¹⁶ โปรดดูรายละเอียดใน <http://www.pasasiam.com/home/index.php/history>.ตำนานพระธาตุดอยสุเทพ เชียงใหม่ (ค้นเมื่อ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๖)

¹⁷ ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน : กรุงเทพฯ, ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้น, หน้า ๑๓๘๑

¹⁸ บำเพ็ญ ธริน และอุดม รุ่งเรืองศรี, ๒๕๓๑. รายงานการวิจัยศัพท์หมวดภาษาบาลี – ล้านนา และศัพท์ขอมในภาษาล้านนา, เชียงใหม่: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, หน้า ๘๗

¹⁹ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, ๒๕๓๘, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ ๗๐๐ ปี,

เชียงใหม่: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่และศูนย์ศิลปวัฒนธรรมสถาบันราชภัฏเชียงใหม่, หน้า ๓๑

อาจกล่าวได้ว่า “ดอยอ้อยช้าง” เป็นชื่อเดิมที่ชาวบ้านใช้มาก่อน แล้วมาแปลตามความหมายในภาษาบาลีในภายหลัง แล้วต่อมาจึงเปลี่ยนมาเป็น “ดอยสุเทพ” ตามชื่อของถ้ำสุเทพ ที่ประจำอยู่ที่นั่นในยุคทวารวดี ก่อนที่พุทธศาสนาจะเข้ามาถึง ถ้าถิ่นเดิมบริเวณดังกล่าวเป็นที่อยู่อาศัยของชาวลัวะ ดอยนี้น่าจะมีชื่อที่เป็นภาษาลัวะอยู่บ้าง แต่ไม่เคยปรากฏมาก่อนเลย ส่วนดอยภูฝิงค์ เดิมชื่อว่า “ดอยบวัก้า” ภายหลังเปลี่ยนชื่อตามพระตำหนักภูฝิงคราชนิเวศ

๑.๖ “ช่วงสิงห์” กับชุมชนช่วงสิงห์²¹

“ช่วงสิงห์” หรือ “คุ่มสิงห์” เป็นโบราณสถาน ก่อสร้างเป็นรูปสิงห์คู่ ตั้งอยู่ตำบลช้างเผือก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งปัจจุบันกรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญของชาติไว้แล้ว สร้างขึ้นเมื่อจุลศักราช ๑๑๖๓ หรือปี พ.ศ. ๒๓๕๑ ประกาศ ตริศกเดือน ๔ เหนือขึ้น ๑๒ ค่ำ พ่อเจ้ากาวิละเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ พระองค์แรก (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๖) ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ได้โปรดให้สร้างสิงห์ปูนปั้นสี่ขา ยืนขึ้นไว้คู่หนึ่ง ตัวหนึ่งหันหน้าไปทางทิศเหนือ อีกตัวหนึ่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ณ ที่อันเป็นบริเวณโล่งเตียนกว้างขวางอยู่ทางทิศเหนือของตัวเมืองเชียงใหม่ เมื่อสร้างเสร็จแล้ว จึงทำพิธีอันเชิญเทพยดาอารักษ์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายให้มาสิงสถิต อยู่ ณ ที่นี้ ตาม คัมภีร์ลานทองของเมืองเชียงใหม่ เขียนไว้ว่า “พระยา กาวิละสร้างรูปสิงห์คู่นี้ไว้เป็นสิหนาทแก่เมือง” (กองโบราณคดี มปป. : ๕๕) คราวใดเมื่อจะยกทัพไปต่อสู้กับข้าศึกที่มารุกราน หรือเพื่อแผ่อาณาเขตออกไป ก็ได้ยกทัพมาหยุด ณ สถานที่แห่งนี้ เพื่อกระทำอันเป็นมงคลต่างๆ แก่กองทัพเป็นประจำ ซึ่งต่อมาสถานที่แห่งนี้จึงได้ชื่อว่า “ช่วงสิงห์ชัยมงคล” และต่อมาได้เรียกชื่อให้สั้นลงว่า “ช่วงสิงห์” และในสมัยของเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ลำดับที่ ๗ (พ.ศ. ๒๔๑๖-๒๔๓๙) ได้โปรดให้สร้างวัดขึ้นไว้บริเวณใกล้กันหนึ่งวัด คือ “วัดช่วงสิงห์ชัยมงคล” ปัจจุบัน คือ “วัดช่วงสิงห์”

ประวัติการสร้างประติมากรรมรูปสิงห์

นับตั้งแต่อาณาจักรล้านนาเสียเมืองให้แก่ พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองกษัตริย์แห่งพม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๑ พระองค์ได้วางแผนปกครองล้านนาอย่างสันติ พระพุทธศาสนาและลัทธิธรรมเนียมพม่าก็เข้ามามีอิทธิพลในล้านนา ชาวล้านนาและชาวพม่าต่างนับถือศาสนาพุทธด้วยกัน จึงมีความผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมเป็นอย่างดี

สำหรับสิงโตขนาดใหญ่ที่สร้างไว้ที่ปากทางเข้าวัดนั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายว่า พระเจดีย์ที่สำคัญในเมืองพม้ามักจะมีรูปสิงโตตัวใหญ่อยู่สองข้างปากทางเข้าบริเวณทุกแห่ง การที่ทำการรูปสิงห์ตั้งประจำปากทางดูประหลาด ที่ชอบทำกันทั้งจีน เขมร และชวา ไม่แต่พม่าเท่านั้นสิงห์ก็คือ ราชสีห์

²⁰ พระยาประจักษ์จักษ์ (แช่ม บุนนาค). *พงศาวดารโยนก*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, หน้า ๒๖๕

²¹ เก็บความจากบทความของ กิตติพงษ์ ชติยะ, <http://www.journal.liberalarts.mju.ac.th/gallery>, ค้นเมื่อ ๑๔ มีนาคม ๒๕๕๖

นั่นเอง ในเมืองไทยแต่โบราณก็ชอบทำรูปสิงห์ตั้งปากทาง แต่มักทำรูปสิงห์แบบเขมร หรือมีฉะนั้นก็เอาสิงโต หินของจีนมาตั้ง ที่เห็นทำรูปหล่อเป็นสิงห์ไทยมีแห่งเดียวที่วัดพระเชตุพน เป็นของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประดิษฐ์ขึ้น น่าจะเป็นพระราชปรารภว่าสิงห์แบบไทยยังไม่มีใครทำมาแต่ก่อน...(สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ อ้างถึงในกองโบราณคดี กรมศิลปากร ๒๕๓๔: ๗๖)

คติการตั้งรูปสิงห์ซึ่งตั้งปากทางขึ้นบันไดนั้น มาจากตำนานเดิมที่เล่ากันสืบมาว่า มีราชสีห์ตัวหนึ่งลักราชธิดาของพระยามหากษัตริย์ อันมีลูกยังเป็นทารกติดไปด้วย ๒ คน เอาไปเลี้ยงไว้ (เป็นเค้าเรื่องเดียวกับเรื่องสีหพาหุ ในหนังสือมหาวงศ์ พงศาวดารลังกา) ครั้นลูกชายเติบโตใหญ่ได้พาแม่กับน้องหญิงกลับมาอยู่ในเมืองมนุษย์ ฝ่ายราชสีห์ที่เฝ้าติดตาม พบผู้คนกีดขวางก็ได้กัดตายเสียเป็นอันมากจนร้อนถึงพระยามหากษัตริย์ สั่งให้ประกาศหาคนปราบราชสีห์ กุมารนั้นเข้ารับอาสาออกไปปราบราชสีห์ ยิ่งศรไปทีไรก็เผอิญผิดพลาดไม่สามารถฆ่าราชสีห์ได้ ฝ่ายราชสีห์ก็ยิ่งสงสารกุมารไม่แผดเสียงให้หุบ ต่อกู้กันจนราชสีห์เกิดโทสะอ้าปากแผดเสียง กุมารก็เอาศรยิงกรอกทางช่องปากฆ่าราชสีห์ตาย ได้บำเหน็จมียศศักดิ์จนได้ครองเมืองเมื่อภายหลัง แต่เมื่อครองเมืองเกิดอาการปวดหัวเป็นกำลัง แก้ไขอย่างไรก็ไม่หายจึงปรึกษาบุโรหิต บุโรหิตทูลว่าเป็นเพราะบาปกรรมที่ได้ฆ่าราชสีห์ผู้มีคุณมาแต่หลัง ต้องทำรูปราชสีห์บูชาล้างบาปจึงจะหายโรค ครั้นเมื่อกุมารกษัตริย์จะทำรูปสัตว์เดรัจฉานขึ้นบูชานั้นก็กละอาย จึงให้สร้างรูปราชสีห์ขึ้นฝากไว้กับเจดีย์สถานที่บูชา เลยเป็นประเพณีสืบมา (กองโบราณคดี กรมศิลปากร ๒๕๓๔ : ๗๖)

การพ่อนประเพณีที่ช่วงสิงห์ (คุ้มสิงห์)

ที่ช่วงสิงห์ทุกปีจะมีพิธีพ่อนประเพณี ในเดือน ๙ เหนือ แรม ๑๒ ค่ำ ซึ่งเป็นการพ่อนเพื่อบวงสรวงเทพยดาอารักษ์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่ที่ช่วงสิงห์ (ไม่ใช่การพ่อนผิมดผิมะ) จะมีการจัดเครื่องสักการะได้แก่ พานข้าวตอกดอกไม้ธูปเทียน เครื่องสังเวศ ได้แก่ หัวหมู เหล้าขาวเป็นต้น การพ่อนจะมีเครื่องดนตรีพื้นเมืองประกอบ เช่น กลองเต่งทึง ระนาด แนน (เป็) ฉาบ ฉ้องวงเป็นต้น การแต่งกายของผู้พ่อนจะแตกต่างกันไปแล้วแต่เจ้าแต่ละองค์ที่จะเข้าทรง มีทั้งการแต่งกายแบบ มอญ อินเดีย จีน ชาวเขา ฯลฯ

“คุ้มสิงห์” ในบริเวณช่วงสิงห์ ในใจกลางชุมชนช่วงสิงห์ อ.เมือง จ.เชียงใหม่

๒. ชุมชนในเขตรอบนอกเมืองเชียงใหม่

๒.๑ ชุมชนในเขตอำเภอสันทราย

ชุมชนบ้าน “ท่าเกวียน” อ.สันทราย จาก “ท่าเกียน” “ท่าเกว่น” และ “ท่าลื้อ” ถึง “ท่าเกวียน”

ตัวอักษรล้านนาที่ป้ายชื่อวัดเขียนว่า “วัดท่าเกวียน”

ชื่อของชุมชนหมู่บ้านหนึ่งในอำเภอสันทราย จากสามแยกถนนซูเปอร์ไฮเวย์ขึ้นไปตามถนนสายเชียงใหม่ – แม่ใจ ไปทางทิศเหนือ ราว ๘ กิโลเมตร จะถึงทางเข้าชุมชนหมู่บ้านหนึ่ง เขียนป้ายชื่อหมู่บ้านว่าบ้าน “ท่าเกวียน” อยู่ในเขตปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลป่าไผ่ เขตอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ชาวบ้านออกเสียงหมู่บ้านของเขาว่าบ้าน “ท่าเกียน” (ออกเสียงจัตวาว่า ต้า – เกียน) ในความหมายเดียวกันกับคำว่า “ท่าเกวียน” ในภาษาไทยกลาง ที่หมายถึงบ้านที่มีตาน้ำ ที่มีทาง “เกวียน” ขึ้นลง ภาษาถิ่นล้านนาใช้อีกคำหนึ่งเรียกเกวียนว่า “ลื้อ” หรือ “จัวลื้อ” หมู่บ้านหนึ่งในจังหวัดน่านชื่อว่าบ้าน “ท่าลื้อ” ในความหมายเดียวกันกับคำว่า “ท่าเกียน” นั่นเอง บ้าน “ท่าเกียน” ของล้านนาจึงถูกเปลี่ยนไปเป็นบ้าน “ท่าเกวียน” ด้วยอิทธิพลของภาษาไทยกลางและศูนย์กลางอำนาจรัฐกรุงเทพฯ ไป

แต่อีกแห่งหนึ่ง ก็อาจเป็นไปได้ว่า “บ้านท่าเกียน” อาจเพี้ยนมาจากคำที่ออกเสียงและมีความหมายใกล้เคียงกัน คือคำว่า “ท่าเกว่น” (ออกเสียงว่า ต้า – เกว่น) อันหมายถึงหมู่บ้านแห่งนี้ มี “ท่า” น้ำ ลงสู่ลำเหมืองที่ผ่านหมู่บ้าน และมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นอยู่ต้นหนึ่ง ออกเสียงเป็นภาษาล้านนาว่า “ต้นมะเกว่น” (ชื่อวิทยาศาสตร์ คือ *Flacourtia indica* ในวงศ์ Flacourtiaceae กิ่งก้านมีหนามแหลมยาวตลอดทั้งต้น ใบเรียวยาวรูปไข่ ปลายใบแหลม) เช่นเดียวกับชื่อของบ้านและวัด “ต้นเกว่น” ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ที่ยังคงรักษารูปคำ เสียง และความหมายไว้ได้อย่างงดงามและลงตัวจนถึงปัจจุบัน

ต้นมะเกว่น หรือตะขบป่า กับวัดต้นแก้ว ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่

และ
“ทุ่ง”

ชุมชนบ้าน “หลวง” บ้าน “ทุ่ง”: ศูนย์กลาง
ภูมิศาสตร์ในระบบการผลิตของชุมชน

จาก “ทุ่งหมื่นน้อย” ถึง “ทุ่งหมื่นน้อย” และ
“ข้าวเน่า” ถึง “ทุ่งข้าวหอม”

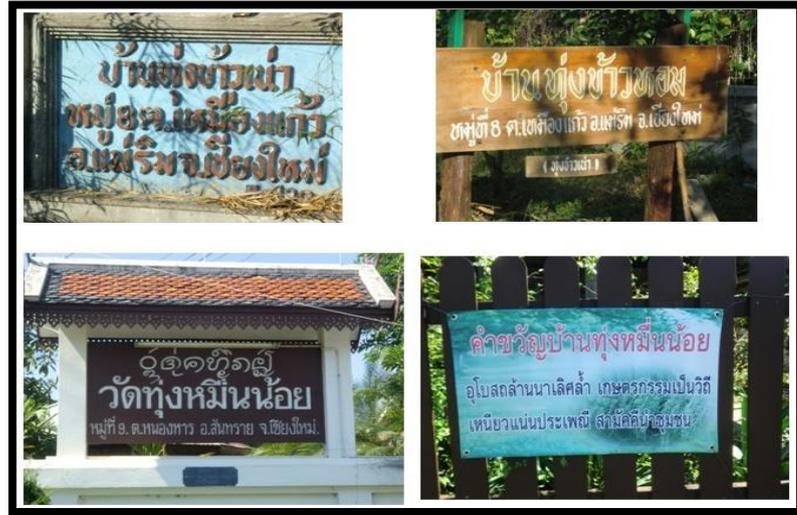

ชุมชนเกษตรกรรมในเขตภาคเหนือ มักตั้งอยู่ท่ามกลางพื้นที่การผลิตทางการเกษตร พื้นที่ส่วนใดเป็นพื้นที่ราบลุ่มกว้าง อันเป็นที่ตั้งของชุมชนดั้งเดิม ก็จะเรียกชุมชนนั้นว่า “บ้านหลวง” อันหมายถึงบ้านหลักที่เป็นศูนย์กลางของห่อมบ้านอื่น ๆ หรือเป็นชุมชนหมู่บ้านขนาดใหญ่ มีที่ราบในการทำนากว้างขวาง จึงเรียกว่า “หลวง” หมายถึงกว้างใหญ่ ถัดจากบ้าน “หลวง” ก็จะเป็นบ้าน “ทุ่ง” แสดงความหมายถึงขนาดของห่อมบ้านที่เล็กลงไป และตั้งอยู่บริเวณหัวทุ่ง หางทุ่ง หรือชายทุ่ง ตัวอย่างชื่อหมู่บ้านและความเปลี่ยนแปลงจากอิทธิพลภาษาไทยกลาง หลาย ๆ หมู่บ้าน ดังต่อไปนี้

ชุมชนบ้านทุ่งหมูน้อย เดิมเป็นชุมชนขนาดเล็ก อยู่ในซอยลึกเข้าไปจากถนนสายหลักที่เชื่อมจังหวัดเชียงใหม่ กับอำเภอพร้าว ด้านหน้าปากซอยเป็นชุมชนขนาดใหญ่ของบ้านแม่ใจ อันเป็นที่ตั้งของโรงเรียนประถมศึกษากรรมแม่ใจ มาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๗ จนมาเป็นมหาวิทยาลัยแม่ใจในปัจจุบัน

ชาวบ้านเล่าว่า ในอดีตทุกวันพ่อค้าลูกหมู จะนำลูกหมูหรือที่เรียกว่า “หมูน้อย” มาแลกเปลี่ยนค้าขายกันที่หัวทุ่งของชุมชนแห่งนี้ ชาวบ้านจึงเรียกชุมชนนี้ว่าบ้าน “ทุ่งหมูน้อย” ออกเสียงแบบล้านนาว่า “ทุ่งหมูน้อย” อันแสดงรากฐานหรือบทบาทหน้าที่ของชุมชนแห่งนี้ว่าเป็นที่แลกเปลี่ยนสินค้าท้องถิ่นคือลูกหมู โดยเฉพาะ “หมูดำหลังแอน” พันธุ์พื้นเมืองขนานแท้ดั้งเดิมที่ชาวบ้านนิยมเลี้ยงไว้ได้ขุนบ้านแทบทุกหลังคาเรือน ต่อมาทางอำเภอและกำนันผู้ใหญ่บ้านเห็นว่าชื่อบ้านฟังดูไม่เหมาะสม จึงเปลี่ยนเป็นบ้าน “ทุ่งหมื่นน้อย” แล้วสร้างเรื่องขึ้นมาประกอบว่าเดิม นายหมื่นและนางน้อยมาอยู่ก่อนเป็นคนแรก บางสำนวนเล่าว่าเป็นผู้มีศรัทธาสร้างวัดขึ้นก่อน จากนั้นจึงเรียกว่าบ้านทุ่งหมื่นน้อย

ถัดจากชุมชนบ้านทุ่งหมูน้อยลึกจากถนนใหญ่เข้าไปอีก ก็จะเป็นชุมชนบ้านทุ่งข้าวเน่า ตำบลดอนแก้ว อำเภอแมริม เป็นชุมชนเกษตรกรรม ก่อตั้งมากกว่า ๑๐๐ ปีแล้ว พื้นที่เป็นที่ราบลุ่มต่ำ ทำให้น้ำท่วมขังอยู่เสมอ เป็นเหตุให้ข้าวเน่า ทำให้ชาวบ้านเรียกขานหมู่บ้านของตนเองนี้ว่า “บ้านทุ่งข้าวเน่า” มาเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ทางกรมมาแนะนำว่าชื่อหมู่บ้านไม่เหมาะสม ชาวบ้านจึงเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านใหม่ว่า บ้านทุ่งข้าวหอม โดยมีนายอำเภอมาเป็นประธานเปิดป้ายชื่อหมู่บ้านใหม่ ปัจจุบันยังเหลือป้ายชื่อเก่าให้เห็นเป็นป้ายซีเมนต์ที่ค่อนข้างถาวร ที่เหลืออื่น ๆ ได้ถูกเปลี่ยนเป็นชื่อใหม่หมดแล้ว และหากใครเรียกชื่อเดิมว่าบ้านทุ่งข้าวเน่าอีก ชาวบ้านก็จะแสดงความไม่พอใจและบอกชื่อใหม่ให้ทราบ

ชุมชนบ้าน “ทุ่งหมื่นน้อย” (ทุ่งหมื่นน้อย) อ.สันทราย

กับชุมชน บ้าน “ทุ่งข้าวเน่า” (ทุ่งข้าวหอม) อ.แม่ริม

ชุมชนบ้านทำยทุ่ง จาก “แม่หญ้อย” ถึง “แม่ย่อย”

“หญ้อย” ออกเสียงวรรณยุกต์ครึ่งโทครึ่งตรี เป็นเสียงนาสิก ซึ่งปรากฏเฉพาะในภาษาถิ่นล้านนาหรืออีสานเท่านั้น ไม่ปรากฏในภาษาไทยถิ่นกลางหรือไทยกรุงเทพฯ คำนี้น่าจะแผลงมาจากคำว่า “ญ้อย” (เสียงนาสิก) ที่หมายถึงสิ่งที่อยู่ในตอนท้าย หมายถึงเป็นหมู่บ้านที่อยู่ท้ายทุ่ง หรือปลายสุดของกลุ่มบ้าน แต่สำเนียงภาษาไทยกลางไม่มีเสียงครึ่งโทครึ่งตรี จึงออกเสียงว่า “ย่อย” แล้วสะกดตามเสียงอ่าน จึงทำ

ให้ความหมายผิดไปเป็นคนละเรื่อง เพราะคำว่า “ย้อย” หมายถึงละเอียด และในทางสังคมจะมีความหมายในเชิงลบ เช่น เป็นคน “ย้อย” หมายถึงคนตระหนี่ถี่เหนียว หรือเป็นคนที่เรื่องมาก ส่วนคน “ปากย้อย” หมายถึงคนปากมาก เช่น เวลาคนเมาเหล้ามักจะเป็นคน “ปากย้อย” คนแก่ก็เช่นเดียวกัน มักขี้บ่นกับลูกหลาน หรือเรียกว่า “ปากย้อย” จนลูกหลานมักรำคาญเอาได้ จากบ้าน “แม่ญ้อย” เป็นบ้าน “แม่ย้อย” ที่รูปคำและความหมายได้เปลี่ยนไปแล้ว

ชุมชน “พยากน้อย” ชุมชน “เสื่อน้อย” แห่งอำเภอสันทราย

“พยาก” มาจากคำว่า “พยัคฆ์” ที่แปลว่า “เสือ” ในภาษาถิ่นล้านนาเขียนสะกดว่า พยัคฆ์ หรือ พยัคเฒ่า อ่านแบบรวบเสียงว่า “เพี้ยก” หรือ “เพี้ยกโค” ความหมายคือ พยัคฆ์ หรือ พยัคโฆ ดังนั้นบ้าน “พยากน้อย” ความหมายก็คือบ้าน “พยัคฆ์น้อย” หรือบ้าน “เสื่อน้อย” นั่นเอง

ชุมชนในจังหวัดท่าขี้เหล็ก เขตปกครองของพม่า เลยจากเขตติดต่ออำเภอแม่สายเข้าไปทางทิศเหนือราว ๖๐ กิโลเมตร มีชื่อหมู่บ้าน “พยาก” ซึ่งเป็นหมู่บ้านของชุมชนคนไท – ยวน ลื้อ จีน และยองเมื่ออังกฤษเข้ามายึดครองพม่า ทำให้ชาวบ้านในเขตเหล่านี้อพยพเข้ามาในเมืองไทย ผ่านเชียงราย น่าน ลงมาถึงเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน จึงนำเอาชื่อหมู่บ้านติดมาด้วย มาตั้งเป็นชื่อหมู่บ้านของตัวเองหลายชุมชน เช่น ชุมชนบ้านปุกา นาหนูน หนองบัว บ้านดอน เมืองล่าหรือเมืองหล้า ในเขตอำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน ชุมชนบ้านเมืองออน – ออนหลวย – เปาสามขา – ออนกลาง – หัวทุ่ง – สันก้างปลา – บวกค่าง ในเขตอำเภอสันกำแพง ชุมชนบ้านห้วยหยาบ ห้วยไซ และชุมชนอื่น ๆ อีกหลายชุมชนที่เป็นส่วนข้างมากของจังหวัดลำพูนเหล่านี้ ล้วนเป็นคนไทลื้อ ไทจีน ไทยอง ที่อพยพมาในเวลานั้นทั้งสิ้น ซึ่งได้นำชื่อหมู่บ้านดั้งเดิมของตัวเองติดมาด้วย รวมทั้งผีประจำตระกูล เช่น ผีเมืองหล้า ผีมดผีเม็ง มาไว้ในชุมชนของตัวเองด้วย

๒.๒ ชุมชนในเขตอำเภอดอยสะเก็ด

จาก “เส้นเกศ” “สะเกร็ด” ถึง “ดอยสะเก็ด” และภูมินามหมู่บ้านอื่น ๆ

นามของอำเภอ “ดอยสะเก็ด” มีตำนานเล่าถึงที่มาว่าในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงสถานที่แห่งหนึ่ง ทรงแปลงฉัพพรรณรังสีเจ็ดจำ พญานาคคู่หนึ่งเกิดความศรัทธาเลื่อมใส จึงแปลงกายเป็นชายหนุ่มหญิงสาวนำดอกบัวมาถวาย พระองค์จึงประทานเส้นผมให้ไว้เป็นที่บูชา นาคทั้งสองจึงได้สร้างเจดีย์บรรจุไว้บนดอยที่หนึ่ง แล้วเรียกดอยนั้นว่า “ดอยเส้นเกศ”

ตำนานอีกสำนวนหนึ่งเล่าว่า พญานาคทั้งสองได้ “สะเกร็ด” อันมีความหมายว่าได้ทำความ สะอาดเกร็ดของตัวเอง จึงเป็นที่มาของนาม “ดอยสะเกร็ด” ต่อมาทั้งสองนามจึงเรียกเพี้ยนเป็น “ดอย สะเก็ด” มาจนถึงทุกวันนี้²²

ชุมชนต่าง ๆ ในเขตดอยสะเก็ด มีตำนาน เรื่องเล่าถึงที่มาและความเปลี่ยนแปลงไปอย่างหลากหลาย ดังต่อไปนี้

ชุมชนบ้านเชิงดอย

ชุมชนเชิงดอย เป็นชุมชนระดับตำบลขนาดค่อนข้างใหญ่กว่าชุมชนอื่นๆ ในอำเภอดอยสะเก็ด และเป็นที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอ สถานีตำรวจ โรงพยาบาลประจำอำเภอ เป็นศูนย์ธุรกิจด้านการเงิน การค้า การศึกษา การสื่อสารฯลฯของอำเภอ โดยมีหมู่บ้านทั้งสิ้นถึง ๑๓ หมู่บ้าน มีประชากรรวมประมาณ ๑๒,๐๐๐ คน แบ่งเขตการปกครองส่วนท้องถิ่นเป็น ๒ เทศบาล คือ เทศบาลตำบลดอยสะเก็ด (ในความเป็นจริงไม่มีตำบลดอยสะเก็ด เทศบาลเอาชื่อของอำเภอมาเป็นชื่อของเทศบาล) กับในเทศบาลตำบลเชิงดอย

ที่มาของคำว่า “เชิงดอย” มาจากชื่อหมู่บ้าน “ตีนดอย” บ้านตีนดอย ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่เป็น ศูนย์กลางของตำบลเชิงดอยและเป็นศูนย์กลางของอำเภอดอยสะเก็ดด้วย คำว่า “ตีน” เป็นภาษาล้านนา หมายถึงเท้า หรือส่วนที่เป็นฐานหรือส่วนล่างสุดหรือต่ำสุดของดอยหรือภูเขา ส่วนคำว่า “ดอย” ก็เป็นภาษาล้านนาเช่นกัน หมายถึง “ภูเขา” เมื่อนำเอาคำว่า ตีน+ ดอย ก็เป็น ตีนดอย เมื่ออาณาจักรล้านนาตกอยู่ใต้ การปกครองของอาณาจักรสยาม รัชกาลที่ ๕ ได้จัดการปกครองหัวเมืองเป็น หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด เลยตั้งชื่อตำบลนี้ว่า “ตำบลเชิงดอย” แทนคำว่า ตีนดอย เพื่อให้เป็นภาษากลางและภาษาสุภาพขึ้น แต่ภาษาพูดของคนในท้องถิ่นยังเรียกชื่อหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านตีนดอย” อยู่จนถึงปัจจุบัน

ชุมชนบ้านลวงเหนือ – ลวงใต้: ชุมชนหมู่บ้านของคนไทลื้อ

บ้านลวงเหนือ และลวงใต้ ได้ชื่อมาจากหมู่บ้านเดิมที่อพยพมาจาก “เมืองลวง” ที่หมายถึงมังกร ตามคติของจีนที่ผสมผสานกับไทลื้อ (รูปร่างเลยกกลายเป็นกึ่งมังกรกึ่งพญานาค) ที่อพยพมาจากแคว้นสิบสอง ปันนาในประเทศจีนตอนใต้มาในสมัยรัชกาลที่ ๕ ชาวไทลื้อลวงเหนือ ลวงใต้ปัจจุบันยังคงรักษาวัฒนธรรม ด้านภาษาพูดไว้ได้ดี ผู้คนไม่ว่าเด็กจนถึงผู้เฒ่าแก่ชรายังคงพูดภาษาและสำเนียงไทลื้อกันแทบทุกคน มีการ แต่งกายแบบไทลื้อในเทศกาลสำคัญๆ เป็นประจำ ปัจจุบันมีการตั้งศูนย์วัฒนธรรมและบ้านแบบไทลื้อให้ ผู้สนใจได้เข้าชมและศึกษาวิถีชีวิตที่เป็นอัตลักษณ์ของชนชาวไทลื้อได้ค่อนข้างสมบูรณ์

ขณะที่ชื่อวัดดั้งเดิมได้ถูกเปลี่ยนไปด้วยอิทธิพลของภาษาไทยกลางที่ดูทันสมัยกว่า โดยบทบาทสำคัญ มาจากเจ้าอาวาส ทางราชการ หรือศรัทธาชาวบ้านเองที่เห็นพ้องต้องกันด้วย จากวัดลวงเหนือ จึงเป็นเป็นวัด ศรีมุงเมือง และวัดลวงใต้ เป็น วัดรังษีสุทธาวาส

²² โภทศ ปราคำ (บรรณาธิการ), ๒๕๓๗. *ดอยสะเก็ด: ร่องรอยอารยธรรมสิบสองปันนา*, เชียงใหม่: สำนักงานการประถมศึกษา อำเภอดอยสะเก็ด, โรงพิมพ์อักษร คอมส์ พรินท์

รูปปั้นตัว “ลวง” ที่หน้าโบสถ์วัดลวงเหนือ กับเสาโอบ้านกลางชุมชน: แกนยึดโยงภายใน

ชุมชนบ้านลวงเหนือและลวงใต้ กับชื่อวัดที่เปลี่ยนไปเป็นวัดศรีมุงเมือง กับ วัดรั้งชีสุทธาวาส

ชุมชนตลาดใหญ่ ตลาดขวัญ เทพเสด็จ และชุมชนป่าป้อ²³

ความเป็นมาของชุมชนในตำบลตลาดใหญ่ เริ่มจากพญาหลวงไม้ มาจัดตั้งครั้งแรกเมื่อประมาณ ๑๕๐ ปีก่อน โดยมีผู้คนอพยพมาอยู่ด้วยประมาณ ๓-๔ ครอบครัว ในบริเวณหมู่บ้านแม่กะในปัจจุบัน ชื่อเดิมชื่อหมู่บ้านแม่ค้า (ออกเสียง /แม่/ - /ก้า/) ซึ่งบริเวณนี้เป็นชุมชนค้าขายสิ่งของและเป็นทางผ่านของพ่อค้าไทยใหญ่, พม่า, จีนฮ่อ, แวก และแจ็ก (จีน) โดยพญาพญาอยู่เพื่อเก็บเงินส่งส่วยให้เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ต่อมา มีขุนเมือง มีพญาธนสาร ขุนบำเพ็ญราช เป็นผู้ดำเนินการเก็บเงินส่งส่วยให้เจ้าผู้ครองนคร

²³ กานดา เดชวงศ์ญา, ๒๕๕๖, รายงานการใช้หนังสือประกอบข้อมูลพื้นฐานเพื่อส่งเสริมประสบการณ์การเขียนเชิงสร้างสรรค์ กลุ่มสาระการเรียนรู้ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ โรงเรียนดอยสะเก็ดวิทยาคม, เอกสารอัดสำเนา, เชียงใหม่: โรงเรียนดอยสะเก็ดวิทยาคม อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่, สำนักงานเขตพื้นที่มัธยมศึกษา ๓๔

เชียงใหม่ ต่อมาตามลำดับ เมื่อรัชกาลที่ ๕ ได้จัดการปกครองส่วนภูมิภาคเป็นหมู่บ้าน ตำบล และอำเภอขึ้น ขุนบำเพ็ญราช ก็ได้เป็นกำนันคนแรกของตำบลตลาดใหญ่ โดยรวมเอาหมู่บ้านแม่กะ และบ้านแม่จ้อง ขึ้นเป็น ตำบลตลาดใหญ่เมื่อปี พ.ศ.๒๔๗๕

พื้นเพผู้คนในตำบลตลาดใหญ่ เป็นคนพื้นเมืองเดิม โดยไม่มีหลักฐานว่าอพยพมาจากที่ใด มีภาษา และประเพณีต่าง ๆ เหมือนคนพื้นเมืองเชียงใหม่ทั่ว ๆ ไป แต่ก็มีคนหลายเชื้อชาติที่มาค้าขายหรือเดินทางผ่านหมู่บ้านนี้ ได้มาตั้งหลักปักฐานอยู่ร่วมกับคนพื้นเมืองเดิมด้วย มีทั้งไทใหญ่ (เงี้ยว) จีน แขก แต่ก็อยู่ร่วมกันด้วยความรัก ความสามัคคีต่อกันเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน บริเวณที่เป็นแหล่งการค้าขนาดใหญ่ เมื่อจัดตั้งเป็นตำบลขึ้นก็ใช้ชื่อว่า “ตำบลตลาดใหญ่” เพื่อให้สอดคล้องกับชุมชนที่มีการค้าขนาดใหญ่

ตำบลตลาดใหญ่แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๕ หมู่บ้าน ในรูปแบบเทศบาลตำบล อยู่บนถนนสาย ดอยสะเก็ด-บ่อสร้างสันกำแพง ห่างจากตัวอำเภอดอยสะเก็ดไปทางทิศใต้ประมาณ ๗ กิโลเมตร ลักษณะเป็นที่ราบลุ่มทั้งหมด ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม (ทำนา ทำไร่) เป็นพื้นที่รับน้ำของเขื่อนแม่กวงอุดมธารา อาชีพรองได้แก่อาชีพรับจ้างในกิจการหลายประเภท เช่น การก่อสร้าง การทำเฟอร์นิเจอร์ การแกะสลักไม้ การทำร่ม หรือหัตถกรรมพื้นบ้านต่างๆ ซึ่งมีแหล่งงานในเขตอำเภอหมู่บ้านบ่อสร้างสันกำแพง และอำเภอเมืองเชียงใหม่ รายได้เฉลี่ยต่อปีต่อครัวเรือนอยู่ที่ประมาณ ๔๐,๐๐๐ บาท

การที่ประชาชนที่มาตั้งถิ่นฐาน ณ ที่แห่งนี้ด้วยหลากหลายเชื้อชาติ เพราะมีแหล่งรวมจิตใจของประชาชนได้ร่วมกันคือพระพุทธศาสนา โดยมีวัดประจำหมู่บ้าน ๕ แห่ง ล้วนเป็นวัดที่เก่าแก่มายาวนาน เป็นวัดที่สร้างด้วยงานศิลปะที่งดงามแบบล้านนา เป็นที่มาของประวัติบรรพบุรุษของแต่ละหมู่บ้านเป็นอย่างดี วัดในตำบลตลาดใหญ่ ๕ วัด ได้แก่

วัดศรีขยาราม (วัดแม่กะเหนือ)

วัดพรหมจริยาราม (แม่กะกาด)

วัดศรีดอนตู (วัดเงี้ยว) เป็นวัดที่สร้างโดยชาวไทใหญ่ที่อพยพจากประเทศพม่า มาตั้งถิ่นฐานและค้าขายอยู่ในบริเวณนี้ ลักษณะสิ่งก่อสร้างของวัดจะเป็นศิลปะแบบพม่าทาง **รัฐฉาน** (ไทใหญ่) ซึ่งมีรูปร่างลักษณะแปลกตาอีกแบบหนึ่งและมีพระสงฆ์มาจากรัฐฉานของพม่า มาประจำและทำพิธีกรรมแบบไทใหญ่แก่แรงงานอพยพชาวไทใหญ่ที่มาอยู่ในหมู่บ้านนี้

วัดสุนทรศิริ (วัดแม่กะใต้)

วัดมหาวนาภิมุข (วัดแม่จ้อง)

ชุมชนตลาดขวัญ

ชุมชนในตำบลตลาดขวัญ ประกอบด้วยชุมชนเล็ก ๆ ของกลุ่มคนไท - ยวน ๖ หมู่บ้าน พื้นที่ของตำบลทั้งหมดเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กวง เหมาะแก่การเพาะปลูก ที่มาของชื่อตำบล ไม่ได้ใช้ชื่อหมู่บ้านใดเป็นชื่อของตำบล ประชาชนและผู้นำของหมู่บ้านทั้ง ๖ ได้ตกลงกันว่าควรจะต้องตั้งชื่อตามสถานที่ประชุมของผู้นำหมู่บ้าน

ทั้ง ๖ และเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่เป็นตลาดซื้อขายสินค้ากัน เนื่องจากเป็นที่ผู้คนจะมาพบปะกันเป็นประจำทุกวัน และควรเป็นชื่อที่เป็นสิริมงคลด้วย ที่ประชุมจึงได้ตกลงกันตั้งชื่อว่า “ตำบลตลาดขวัญ” ตั้งแต่นั้นมา

ชุมชนเทพเสด็จ

ชุมชนเทพเสด็จ เป็นส่วนหนึ่งของตำบลเชิงดอย ชุมชนได้ตั้งถิ่นฐานมานานกว่า ๑๐๐ ปีแล้ว ตั้งอยู่ในเขตภูเขาสูงทางทิศตะวันออกของอำเภอดอยสะเก็ด บนเทือกเขาผีปันน้ำ กับเทือกเขาขุนตาล เป็นชุมชนดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ “ขมุ” ปัจจุบันคือกลุ่ม “ลาวสูง” ในประเทศลาว ที่อพยพเข้ามาในพื้นที่เพื่อปลูกข้าวไร่ และทำสวนเมี่ยง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จมาเยี่ยมโครงการหลวงถึง ๒ ครั้ง ในปี พ.ศ.๒๕๒๘ ทางคณะกรรมการสภาตำบลป่าเมี่ยงจึงมีมติให้แยกออกเป็นตำบลใหม่ โดยตั้งชื่อว่า ตำบลเทพเสด็จ

อาชีพหลักของชาวบ้านได้แก่การทำสวนเมี่ยง เพื่อเก็บใบเมี่ยงอ่อนที่นำมาหนึ่งและหมัก นำมาเคี้ยวอมเป็นอาหารว่างหลังรับประทานอาหารเสร็จ หรือใช้เป็นอาหารว่างต้อนรับแขกที่มาเยี่ยมบ้านตามธรรมเนียมของคนภาคเหนือที่นิยมเคี้ยว “เหมี้ยง” และหมากพลู

ต่อมาเมื่อถึงยุคค้าขายเมี่ยงเจริญรุ่งเรืองมีพ่อค้าวัวต่างและม้าต่าง เข้ามาติดต่อค้าขายเพิ่มมากขึ้น และมีคนพื้นเมืองที่อยู่ในพื้นที่ราบอพยพเข้ามาอาศัยรับจ้างเก็บใบเมี่ยงและทำสวนเมี่ยง จึงได้เกิดการผสมผสานด้านเชื้อชาติพันธุ์กับชนเผ่าขมุ และชนเผ่าขมุบางส่วนได้อพยพไปอยู่ที่อื่น จนปัจจุบันได้กลายเป็นคนพื้นเมืองไปหมดแล้ว

หมุดหมาย (Land Mark) ที่สำคัญของชุมชนได้แก่น้ำตกเทพเสด็จ หรือเดิมชื่อน้ำตก “ตามเหมย” อันมีความหมายว่าท้องห้วยที่มีละอองหมอกปกคลุมอยู่ เป็นน้ำตกที่สูงใหญ่ ตกจากที่สูงหลายสิบลเมตร มีพองละอองน้ำละคลุ้งเหมือนมีหมอกเหมยตกตลอดเวลา มีความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ และมีความหลากหลายทางชีววิทยา น้ำตก “ตามเหมย” ตั้งอยู่ บนเทือกดอยลังกา เป็นยอดเขาสูงที่สุดของเทือกเขาขุนตาลและเทือกเขาผีปันน้ำ เป็นจุดแบ่งเขตของพื้นที่สามจังหวัด คือ จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดเชียงราย และจังหวัดลำปาง มีความสูงเป็นลำดับที่ ๕ ของประเทศ มีจุดสูงสุดที่ ๒,๐๑๐ เมตร จากระดับน้ำทะเล

ชุมชนป่าป้อ

ตำบลป่าป้อ แต่เดิมเป็นส่วนหนึ่งของตำบลสง่าบ้าน โดยมีนายขุนป้อ ประชาไพโร เป็นกำนันคนแรก ซึ่งขุนป้อมีบรรพบุรุษเป็นชาวไทยจีน ในกลุ่มของชนชาวไทยใหญ่อพยพมาจาก “บ้านป้อ” อีงกาดเต้า (ตำบลกาดเต้า) อยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองเชียงตุงประมาณ ๑๒ กิโลเมตร มีฝีมือในการทำเครื่องเงินและเครื่องปั้นดินเผา ครั้นอพยพมาตั้งถิ่นฐานในอำเภอดอยสะเก็ด จึงได้นำชื่อหมู่บ้านมาตั้งเป็นชื่อบ้านของตัวเอง โดยเดิมคำว่า “ป่า” นำหน้าเพราะเดิมมีสภาพเป็นป่าเขามาก ประชาชนตำบลป่าป้อประกอบด้วย กลุ่มคนหลายเชื้อชาติ เช่น ชาวลัวะ อยู่ในหมู่ที่ ๑ และหมู่ที่ ๘ ชาวพื้นเมืองเดิมอยู่ในหมู่ที่ ๒ และหมู่ที่ ๗ ส่วนชาวมูเซอ(ลาหู่)เพิ่งเข้ามาอยู่ประมาณ พ.ศ.๒๕๔๖ โดยองค์กรทางศาสนาคริสต์ศาสนานิกายโปรเตสแตนต์

มาซื้อที่ดินและแบ่งขายให้ชาวลาหู่ที่มาจาก อ.พร้าว จ.เชียงใหม่ และ อ.แม่สรวย จ.เชียงราย ในราคาถูกและผ่อนส่งรายเดือนละไม่ถึงพันบาท โดยชาวลาหู่เหล่านี้จะมาขายแรงงานในท้องถิ่นและในอำเภอใกล้เคียง รวมถึงในอำเภอเมืองเชียงใหม่ด้วย ชาวไทยเงินอยู่ในหมู่ที่ ๓,๔,๕ และ ๖ ตำบลป่าป้องแบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๘ หมู่บ้านในรูปแบบของเทศบาลตำบล

วัดขยาลังการ์ เป็นวัดประจำหมู่บ้านของหมู่ที่ ๓ และหมู่ที่ ๔ เป็นวัดเก่าแก่ตามข้อมูลของกรมการศาสนาว่าวัดนี้สร้างมาประมาณปี พ.ศ.๑๘๓๕ ก่อนสร้างเมืองเชียงใหม่ประมาณ ๔ ปี เดิมชื่อว่าวัดหนองหญ้าปล้อง คงจะเป็นหมู่บ้านร้างชั่วระยะเวลาหนึ่งด้วยภาวะสงครามไทยกับพม่า จนมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ที่พระองค์ได้ยกกองทัพไปตีเมืองเชียงตุงและเมืองสิบสองปันนา ได้กวาดต้อนผู้คนที่เป็นชาวไทเขินและชาวไทลื้อมาด้วย โดยชาวไทยเงินกลุ่มหนึ่งได้มาตั้งรากฐานที่หมู่บ้านป่าป้อง หมู่ที่ ๓ และหมู่ที่ ๔ ในตำบลป่าป้องปัจจุบัน โดยผู้นำท้องถิ่นที่เป็นชาวไทเขินได้พยายามส่งเสริมให้คงรักษาวัฒนธรรมชาวไทเขิน เพื่อแสดงถึงเอกลักษณ์ของบรรพบุรุษไว้ และโดยที่ชาวไทยเงินกลุ่มนี้ไม่มีฝีมือในการทำเครื่องเงิน แต่มีความถนัดในการทำ การเกษตรกรรม มีความขยันขันแข็งได้บุกเบิกที่ดินทำกินในบริเวณที่ราบรอบหมู่บ้าน และได้บูรณะวัดหนองหญ้าปล้องขึ้นเป็นวัดประจำหมู่บ้าน และต่อมาได้เปลี่ยนชื่อมาเป็นวัดป่าป้อง (วัดขยาลังการ์) ตามชื่อหลวงปู่ขยาลังการ์ ที่มีบารมีด้านคาถาอาคมที่เลื่องลืออย่างกว้างขวางทั่วไปมาเป็นชื่อวัดแห่งนี้

๒.๓ ชุมชนในเขตอำเภอแมริม

จาก สรรวง - สรลง - สลง - สระหลวง - สรวย และสรวง (สวรรค์) ถึง “บ้านสะลงง” : ความพยายามต่อเติมบางส่วนของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

อำเภอแมริม มีชื่อหมู่บ้านหนึ่งอยู่ถัดจากตัวอำเภอขึ้นไปทางทิศเหนือราว ๓ กิโลเมตร ชื่อว่าหมู่บ้าน “สะลงง” แยกเป็น ๒ กลุ่มบ้าน คือบ้านสะลงงนอก กับสะลงงใน ทั้งสองหมู่บ้านสังกัดอยู่ในตำบลสะลงง คนบ้านสะลงงเป็นคนเมือง หรือที่เรียกว่าเป็น “คนไท - ยวน” (โยนหรือโยนก)²⁴

ที่น่าแปลกก็คือชื่อของหมู่บ้านไม่ได้ตั้งตามสภาพทางภูมิศาสตร์ หรือแสดงความหมายที่เป็นพื้นบ้าน หรือเป็นคำแบบไทย ๆ ทำให้นึกถึงศัพท์สันนิษฐานคำว่า “สรวง - สาง” ของจิตร ภูมิศักดิ์²⁵ ที่ปรากฏในลิลิตโองการแข่งน้ำพิพัฒน์สัตยาโคลงห้า (มณฑลคดี) เป็นคำสรรเสริญพระวิษณุ (พระนารายณ์) ในตอนต้นว่า

“โอมสิทธิสรวงศรีแก้ว แฝวมฤตยู เอาจูเป็นแท่น แก่วนกลืนฟ้ากลืนดิน บินเอาครุฑมาขี่ สี่มือถือสังข์ จักรธรรณี ภิรูอวตาร อสุรแลงลาญทัค ทักษิณจรนาฯ”

²⁴ ถ้าเป็นบ้าน “ลงง” (ลงเหนือ - ลงใต้) ในเขตอำเภอดอยสะเก็ด จะหมายถึงคนชาว “ไท - ยอง” ที่อพยพ (ถูกกวาดต้อน) มาจากเมืองยอง ประเทศเมียนมาร์ปัจจุบัน คำว่า “ลงง” หมายถึง “มังกร” ตามคติของกลุ่มคนไททางเหนือที่ได้รับอิทธิพลจากจีน ซึ่งเป็นคนละความหมายกับบ้าน “สะลงง” ที่มีรากฐานคำมาจาก “สรลงง” หรือ “สรวง” ที่แปลว่าสวรรค์

²⁵ จิตร ภูมิศักดิ์, 2548. ศัพท์สันนิษฐานและอักษรวิจิตร, โครงการสรรพนพจน์จิตร ภูมิศักดิ์ ชุดนิรุกติศาสตร์, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน, หน้า 17 - 24

จิตร พบข้อสังเกตว่า นามของพระวิษณุที่ปรากฏในรายนัน ปรากฏในนามที่เป็นภาษาไทยโบราณ ที่มีการเลื่อนความหมายไปแล้ว นามที่ว่ำนันคือคำว่า “สรวง” นั้นเอง จิตร แปลความหมายของศัพท์ดังกล่าวตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานว่าน่าจะหมายถึง “เทวดา” มากกว่าที่จะแปลว่าสวรรค์ เพราะจากบทที่ว่า “โอมสิทธิสรวงศรีแก้ว” โดยใช้ความหมายตามพจนานุกรม ก็ต้องแปลว่า “โอมขอความสำเร็จแต่เทวดาผู้เป็นศรีแห่งความแก่ล้า” จะแปลสรวงในที่นี้ว่า “สวรรค์” ไม่ได้เลย และที่เรียกท้าววิษณุว่า “พระสรวง” ก็เรียกตามชื่อเมืองที่สถิตอยู่ คือ “ไวภูณสวรรค์” หรือ “สรวงสวรรค์” และก็คือคำ ๆ เดียวกับชื่อเมือง “พิษณุโลก” (เมืองของพระวิษณุ) ในภาษาสันสกฤตว่า “เมืองสรวง” ที่เดิมเรียกว่าเมือง “สระหลวง” เพราะออกเสียงคำว่า “สรวง” แบบแยกเสียงเป็น “สะ - หลวง” แล้วเขียนตามเสียงอ่านโดยโยงกับคำว่า “สระ” ที่แปลว่าหนองน้ำ ซึ่งความจริงก็คือ “เมืองสรวง” ที่ไม่ได้เกี่ยวกับสระน้ำเลยนั่นเอง โดยยืนยันจากหลักฐานจารึกสุโขทัยซึ่งจะเขียนว่า “สรหลวง” ทุกหลัก ซึ่งก็ไปสอดคล้องกับนามพระชนกของพระลอ (ในลิลิตพระลอ)

คือ ท้าวแมนสรวง อันหมายถึง เทวดาหรือผีฟ้าในสรวงสวรรค์ เพราะคนไทยโบราณเรียกเทวดาที่เป็นเทวดาโดยกำเนิด ว่า “แมน” (ถ้าคนทำดีตายแล้วไปเป็นเทวดา ก็จะเรียกว่า “ผีฟ้า”)

ดังนั้นจิตรจึงสรุปว่า เมือง สรหลวง หรือ สลวง ก็มาจาก สรวง นั้นเอง เพราะถ้าสรวงจะแผลงเป็น “สรรวง” เวลาอ่านก็ออกเสียงยากและทำให้งง จึงแปรรูปเป็น “สรลวง” นอกจากนี้ ม.ร.ว. สุนนชาติ สวัสดิ์กุล ยังอ้างไปถึงชื่อตำบล “แม่สรวย” ในเขตอำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ในปัจจุบันว่า น่าจะแผลงมาจากรูปคำว่า “สรวง” คือเมืองสรวง ของพระลอ เช่นเดียวกัน²⁶

ที่มาของคำตามความหมายเดิมดังกล่าว เมื่อมาถึงตำบล “สะลวง” ของอำเภอแม่ริม ทำให้เป็นไปได้ว่าคนท้องถิ่นโดยเฉพาะปราชญ์ท้องถิ่น เช่น พระสงฆ์ผู้มีความรู้ด้านบาลี สันสกฤต ได้รับอิทธิพลจากงานวรรณกรรม ทั้งที่เป็นมุขปาฐะและลายลักษณ์อักษรจากเอกสารพิภพหรือโปลาน ที่ปรากฏอยู่ตามวัดต่าง ๆ ที่พระนำมาใช้เทศนาในวันสำคัญทางศาสนา จึงนำมาตั้งเป็นชื่อหมู่บ้านตามการออกเสียงและรูปเขียนที่เหมือนกันออกไปดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม มีการอ้างถึงสำนวนของชาวบ้านในชุมชน ที่พยายามเชื่อมโยงและผสมผสานเอาจากคำสองคำเข้ามาเกี่ยวข้องกัน เป็นชื่อบ้านสะลวง คือคำว่า “สะลวง” ว่ามาจากชื่อตอยแม่สะลวง ในอำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย กับคำว่า “ลวง” ที่หมายถึงสัตว์คล้ายมังกร ของกลุ่ม “คนไท” ในเขตล้านนาเดิม โดยอ้างถึงชาวบ้านผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนหมู่บ้าน ได้เล่าถึงที่มาของชื่อชุมชนหมู่บ้าน ว่า ผู้ก่อตั้งบ้านสะลวงใน คือ ลุงอ้ายต่ำ เป็นชายร่างกายกำยำล่ำสัน บึกบึน แข็งแรง สมกับเป็นหัวหน้า แต่รูปร่างค่อนข้างต่ำ หลังจากเดินรอมแรมมาหลายคืน จนกระทั่งพบหมู่บ้านนี้เข้า เห็นว่าเป็นที่ราบ ขนานไปกับลำห้วยเชิงเขา อุดมสมบูรณ์ดี เหมาะแก่การสร้างบ้านสร้างเมือง จึงพากันหยุดพักสร้างปางขึ้น ช่วยกันทำเพิงพักอยู่ร่วมกัน ช่วยกันแผ้วถางที่ราบแห่งนี้ แบ่งกันเป็นที่ทำไร่ ทำนา หมู่บ้านแห่งนี้ ก็เจริญขึ้นตามลำดับ ครั้งแรก ไม่รู้ว่าจะตั้งชื่อหมู่บ้านว่าอย่างไรดี ชาวบ้านจึงประชุมปรึกษากัน เพื่อตั้งชื่อหมู่บ้านขึ้น ลุงอ้ายต่ำ ซึ่งเป็นหัวหน้า จึงออกความเห็นว่ ที่บ้านแห่งนี้

²⁶ จิตร ภูมิศักดิ์ (อ้างใน วิชัย นภาร์ศรี). “ศัพท์สันนิษฐาน สรวง - สาง”, นิตยสารศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 24 ฉบับที่ 6 เดือน เมษายน 2546, หน้า 102 -107

มีลักษณะภูมิประเทศเหมือนกับดอยแม่สะลอง ต่อมาชาวบ้านหากินลึกเข้าไปตามลำห้วยทางทิศตะวันตก ประมาณ ๑๐ กิโลเมตร ไปพบต้นเมี่ยง ซึ่งขึ้นตามธรรมชาติมีอยู่จำนวนมาก จึงพากันไปตั้งปางนอนค้างแรม เก็บใบเมี่ยงออกมาขายเป็นอาชีพอย่างหนึ่ง อยู่มาไม่นาน พวกชาวบ้านป่าเมี่ยงเหล่านี้ ก็พบกับสิ่งแปลกประหลาดอัศจรรย์เป็นอย่างยิ่งตอนกลางคืนของวันเพ็ญเดือนสิบสองเหนือ ขณะที่ชาวบ้านป่าเมี่ยงกำลังนั่งล้อมวงเฝ้าดูการนั่งเมี่ยงอยู่นั้น ก็มีเสียงดังครืนๆ คล้ายฟ้าจะถล่มขึ้นที่ห้วยต้นน้ำ ใกล้ๆ กับปางที่พักนั่นเอง

ทุกคนจึงออกจากที่พักกระท่อมมองไปตามเสียงที่เกิดขึ้น ต้องตกตะลึงไปตามๆ กันกับสิ่งที่ไม่เคยเห็นมาก่อน เป็นสัตว์ประหลาด รูปร่างคล้ายงู ตัวมึนดำ ลำตัวยาว เท้าตันตาล ที่หัวมีหงอน มีขา สีขา นัยน์ตาสีแดงเป็นประกาย ลำตัวมีริ้วสีรุ้งโชติช่วงเป็นแสงพุ่งไปทางสว่างไปไกล ลอยละล่องขึ้นสู่บนท้องฟ้า เป็นประกายระยิบระยับ เหมือนสายฟ้าแลบ มุ่งหน้าลอยตัวไปในทิศตะวันออก ด้วยความรวดเร็ว พร้อมกับเสียงที่ดังกระหึ่ม กึกก้องไปไกล ในขณะที่เดียวกัน พวกที่อยู่ทางบ้าน ก็เห็นตัวประหลาดนี้มาวนเวียนอยู่เหนือบ้านป่าบ้านแม่สะลองแห่งนี้อยู่หลายรอบ แล้วก็มุ่งหน้ากลับไปสู่ที่เดิม พอรุ่งเช้าชาวบ้านป่าเมี่ยงก็พากันไปดูที่เกิดเหตุที่ต้นน้ำลำห้วย พวกเขาได้พบรูน้ำใหญ่ ขนาดตัวคนมุดเข้าไปได้ มีรอยงูใหญ่เลื้อย ออกมาจากรูพาเอาเศษโคลน แปะเปื้อนต้นไม้ ใกล้เคียงบริเวณ ที่มันผ่านไป มีรอยลู่เป็นทางตั้งแต่โคนต้นจนถึงปลายต้น เชื่อกันว่าเป็นรอยของมังกร หรือที่ชาวเหนือเขาเรียกว่า "ลวง" ชาวบ้านต่างโจษจันกันไปต่างๆ นานา ปรากฏเช่นนี้ขึ้นหลายครั้ง ส่วนมากจะเกิดขึ้นในวันเดือนเพ็ญ เป็นประจำ ดังนั้นลุงอ้ายดำ จึงประชุมชาวบ้าน เพื่อเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเสียใหม่ ให้เป็นไปตามนิมิตปาฏิหาริย์ ที่ปรากฏให้เห็นในครั้งนี้ ให้เหมาะสมกับชื่อบ้านที่มีตัว "ลวง" ลอยผ่านเป็นสายในระยะทางสิบกิโลเมตรนี้ว่า "บ้านสายลวง" ตั้งแต่นั้นมาคนรุ่งหลังเรียกเพี้ยนไปเป็น "บ้านสะลวง" トラาจนทุกวันนี้²⁷

จะสังเกตเห็นได้ว่า คำอธิบายเหล่านี้ เป็นความพยายามสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของคนในชุมชนในยุคหลัง ๆ ขึ้นมาใหม่ ตามกระแสท้องถิ่นนิยมหรือระบบภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่ต่อต้านการเข้ามาของกระแสโลกาภิวัตน์ในแง่ของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องอยู่กับธุรกิจการท่องเที่ยว แต่ก็ได้ทิ้งความกำกวมแบบพื้นบ้านให้เห็นว่า ที่มาของชื่อนั้นมักใช้วิธี "เทียบเคียง" เอาจากเสียงของคำ รูปคำ หรือความหมายของคำ จากชุมชนที่ใกล้เคียงกันอย่างปะปนกัน จนไม่แน่ชัดว่ามาจากคำไหนกันแน่ เช่น มีทั้งการเทียบเคียงจากชื่อดอย "แม่สะลอง" ว่าอาจเพี้ยนเป็น "สะลวง" เพราะคำ สะลอง กับ สะลวง ใกล้เคียง และพยายามบอกว่ามีภูมิศาสตร์คล้ายกัน ซึ่งความจริงดอยแม่สะลองมีความสูงชันกว่ามาก ขณะเดียวกันก็มีคำว่า "ลวง" อยู่ จึงเพิ่มเรื่องเป็นเรื่องของ "ลวง" หรือ สัตว์คล้ายมังกรในคติของกลุ่มคนไททางล้านนาเข้าไป และในที่สุดก็ "ผลิตซ้ำ" เรื่องเล่าจากความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนถิ่นอื่นเข้ามากับบริบทชุมชนของตัวเองอย่างค่อนข้างคลุมเครือ

อย่างไรก็ตาม ในแง่ดี อาจถือเป็นความเข้มแข็งของท้องถิ่นที่ได้พยายามให้มีการผลิตซ้ำประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในลักษณะดังกล่าว โดยถือเป็นนโยบายของทางราชการด้วย เช่นในระดับจังหวัด ได้มีการส่งเสริมให้วัดทุกวัดได้ติดป้ายแสดงประวัติความเป็นมาของวัดไว้ทางด้านหน้าของวัดด้วย

²⁷ พ่อครูแก้ว บุรี ผู้ให้ข้อมูล, ธนาพร กุมทอง เรียบเรียงและพิมพ์

ป้ายบอกเขตพื้นที่

ชุมชนบ้านสะलग ต.สะलग อ.แม่ออน

๒.๔ ชุมชนในเขตอำเภอสันกำแพง – แม่ออน

ชุมชนในเขตพื้นที่ปกครองอำเภอสันกำแพง และแม่ออน (แยกจากสันกำแพงเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๗) เป็นชุมชนเก่าแก่ ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ลุ่มแม่น้ำแม่ออนต่อมาในยุคพระเจ้ากาวิละ ได้อพยพคนไทยเชื้อ ไทยอง ไทเจิน และไทยองจากเชียงตุง เมืองยอง และสิบสองพันนามาอยู่ที่ บ้านออนหลวย หัวทุ่ง สันกำแพง บวก ค้าง ป่าตาล ต้นดู่ ร้อยพร้อม ย่าพวย ไปจนถึงบ้านท่าวังตาลในเขตอำเภอสาร์ภี อิทธิพลจากรัฐส่วนกลางและ การศึกษาสมัยใหม่ ทำให้ชื่อบ้านนามเมืองในเขตพื้นที่สันกำแพงเปลี่ยนแปลงไปอย่างน่าสนใจ ดังตัวอย่าง ต่อไปนี้

ชุมชนชาวไทยเชื้อ ไทยอง จากบ้าน “บ่อค้าง” ถึง “บวกค้าง”

จาก “ร้อยพร้อม” ถึง “ร้อยพร้อม” “ย่าพวย” “ร่องก่องข้าว” และ “ช่างเพี้ยน”

ตำบลบวกค้าง ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของตัวอำเภอสันกำแพง มีพื้นที่ประมาณ ๗๒ ตารางกิโลเมตร ทิศ เหนือติดต่อกับตำบลแช่ช้างและตำบลออนใต้ อำเภอแม่ออน ทิศตะวันออกและทิศใต้ ติดต่อกับตำบลห้วยยาบ อำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน ทิศตะวันตกติดต่อกับบ้านท่าต้นกวาว อ.สารภี ชาวบ้านในตำบลส่วนใหญ่เป็นคน ไทยเชื้อสายยอง หรือที่เรียกตัวเองว่าเป็นกลุ่มคน “ไท-ยอง” และเรียกคนเมืองทั่วไปหรือคน “ไท-ยวน” ว่า พุดหรือเป็นคน “ลาว” กลุ่มคนไท-ยอง ในตำบลบวกค้างมีชุมชนคนไท-ยอง ทั้งหมด ๑๒ หมู่บ้าน ไล่จาก หมู่ที่ ๑ - ๑๒ ได้แก่ บ้านบวกค้าง ต้นดู่ ป่าตาล แม่แต ร้อยพร้อม (ออกเสียงภาษาถิ่นว่า /ฮ้อย/ - /ป้อม/) ย่า พวย (ออกเสียงภาษาถิ่นว่า /ย่า/ - /พาย/) กอสะเลียม ร่องก่องข้าว ช่างเพี้ยน (ออกเสียงภาษาถิ่นว่า /จ้าง/ - / เพี้ยน/) และชุมชนบ้านโป่ง

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ปรากฏในศิลาจารึกวัดเชียงแสน ต.ออนใต้ อำเภอแม่ออน (แยกจาก อำเภอสันกำแพงในปี เป็นกิ่งอำเภอ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ และยกฐานะเป็นอำเภอในปี พ.ศ. ๒๕๕๐) ทำให้ สันนิษฐานว่า ชาวบ้านในชุมชนอพยพมาจากพันนาภูเลา แขวงเมืองเชียงแสน ซึ่งเป็นกลุ่มเชื้อสายไท-ยอง เช่นกัน และปัจจุบันยังไปมาติดต่อกับกลุ่มญาติพี่น้องด้วยกันทั้งสองถิ่น

ชาวบ้านในชุมชน เล่าถึงตำนานและความเป็นมาของชื่อหมู่บ้านในชุมชนว่า ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าเสด็จมายังที่แห่งนี้ อันเป็นที่อยู่อาศัยของพญาค่างเผือกและบริวารจำนวนมาก พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ต้นตะโกและกำลังเสวยขนุนอยู่ พวกพญาค่างเผือกเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธองค์ จึงได้ให้บริวารช่วยกันขุดหนองน้ำขึ้น แล้วนำน้ำมาถวาย พระพุทธองค์จึงได้ตรัสทำนายว่าต่อไปสถานที่แห่งนี้จะเจริญรุ่งเรือง และมีชื่อว่า บ้านบ่อค่าง มาตั้งแต่นั้น ต่อมาจึงเพี้ยนเป็นบ้านบวค่างมาจนถึงทุกวันนี้ ชุมชนบ้านบวค่าง มีวัดบวค่างเป็นศูนย์กลางของชุมชน สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้ากือนา (พ.ศ. ๑๙๑๒ – ๑๙๑๔) จนถึง พ.ศ. ๒๓๕๖ หลังจากที่พระเจ้ากาวิละกอบกู้เอกราชจากพม่า ได้กวาดต้อนเอาผู้คนจากเมืองยองมา โดยมีเจ้ากระหม่อมสุริยวงศา (หม่อมกะลิก) เจ้าเมืองยององค์ที่ ๓๔ นำชาวเมืองมาตั้งถิ่นฐานในชุมชนแห่งนี้ แล้วได้อาราธนาครูบาเจ้าญาณสิริ จากวัดบ้านแหลมหลวงเมืองยองมาเป็นเจ้าอาวาส

อนึ่งคำว่า “บวค” เป็นหน่วยการปกครองในสมัยราชวงศ์มังรายแห่งอาณาจักรล้านนา หน่วยการปกครองของบ้านบวค่างในสมัยนั้นเป็นหมู่บ้านใหญ่ที่มีฐานะรองจากเมือง เรียกว่า “บวค” ซึ่งมักพบหลักฐานลักษณะการปกครองดังกล่าว ปรากฏในกฎหมายลักษณะการปกครองโบราณ และตำนานทางประวัติศาสตร์ต่างๆ ตัวอย่างเช่น ตำนานเชียงแสนกล่าวว่า

“พระราชเจ้าแสนพุดได้ไปเลิกสร้างเวียงเงินยางเชียงแสนคืนเป็นเมืองตั้งเก่าแล้วท่านก็ตั้งไว้
หือเป็นเขต เป็นแดน เป็นบวค เป็นตอ ฉันนี้ ดังนี้แล”²⁸

ดังนั้นบวคในที่นี้ มาจากหน่วยการปกครองดังกล่าวถูกใช้เป็นแบบแผนอย่างแพร่หลายและยาวนานในอาณาจักรล้านนา トラบจนถึงสมัยราชวงศ์กาวิละ และถูกยกเลิกเป็นมณฑลเทศาภิบาลในพ.ศ. ๒๔๒๗ และก่อนที่จะเปลี่ยนมาเป็น จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ใน พ.ศ. ๒๔๗๕ เช่นในปัจจุบัน

บ้านบวค่าง จึงเป็นหน่วยการปกครองหนึ่งที่ ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่พันทนาแข่ช้างเชียงเหลือ ซึ่งมีประวัติศาสตร์ยืนยาว ตั้งแต่ยุคพระญามังรายสร้างเวียงกุมกาม แขวงจึงเป็นชุมชนใหญ่ชุมชนหนึ่งที่อยู่ในเขตปกครองของเมือง “เชียงเหลือ” ซึ่งเป็นเมืองขนาดเล็กที่ควบคุมพันทนาหนึ่งของเวียงกุมกาม

ความในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ให้คำอธิบายว่าเพราะเป็น เมืองที่ มีน้ำเอ่อท่วมเสมอ จึงเรียกชื่อว่า เชียงเหลือ ดังความว่า

“เลิงปลีก่าเม็ด สกราชได้ ๖๕๕ ตัว เจ้าพระญามังรายปลงบ้านเวนเมืองละพุนหื้อขุนฟ้าเปนพระญาถิ่นเมืองละพุน แล้วคียกไฟตั้งเมืองแห่ง ๑ ว่าจักล้างเวียงอยู่ ตั้งอัยาวเรือนมากนั้ก เจ้าพระญามังรายคียหื้อขุดแม่น้ำผ่าบ้าน หื้อเปนที่ตกท่าแห่งคนทั้งหลาย ลวดเรียกชื่อว่า แม่แข้ว หั้นแล มีพายหนอีสานแห่งเมืองละพุน อยู่ทีนั้นได้ ๓ ปลี น้ำลั้วมเมือกกลางวัสสา ช้างมล้างัวควายหาที่อยู่บ่ได้ ลวดเรียกว่า เชียงเหลือ ต่อทำบัดนี้แล” และกล่าวถึงพันทนาแข่ช้างเชียงเหลือ หรือชุมชนบ้านแข่ช้างไว้ว่า

“วันนั้น เจ้ามังรายหันชาว แขวงเชียงเหลือ ชีเรือมากลาดกุมกาม เรือหล่มวัน ๒ หล่ม ๓ หล่มชู้วัน เจ้ามังรายกระนิงใจว่า ไพร่คู้บ่ว่าตายอันชะรือ จึงหื้อแปลงชู้กุมกามแต่นั้นมาแล”²⁹

²⁸ สรัสวดี อ๋องสกุล, ๒๕๔๖. *ประชุมพงศาวดารฉบับราชานุสารี* พื้นเมืองเชียงแสน, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, หน้า ๒๘

²⁹ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖

หลังจากที่พระญาณมั่งราย สร้างเวียงกุมกามแล้วเสร็จ ได้ปลอมตัวเที่ยวชมตลาดกุมกาม ประทับนั่งริมฝั่งแม่น้ำปิง ท้นหน้าไปทางทิศตะวันออก เพื่อสังเกตความเป็นอยู่ของผู้คนและสภาพเศรษฐกิจของเวียงกุมกาม และสิ่งที่พระองค์พบเห็นคือ เรือบรรทุกสินค้าของชาวแชนซ่างเชียงเลื้อ ล่มวันละสองสามลำ

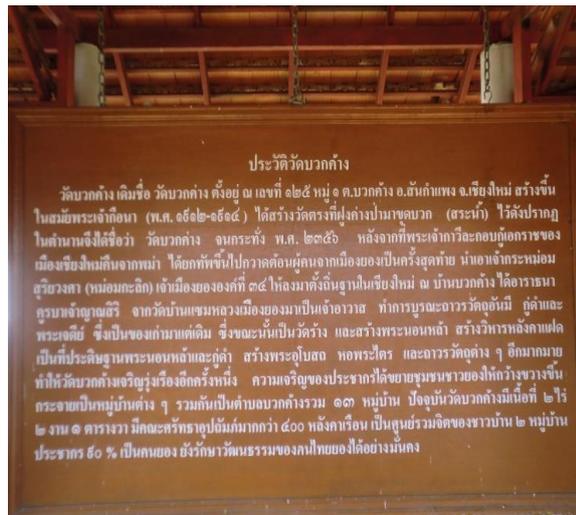
คนไทยองในชุมชนวัดบวค้ำง จึงเป็นคนไทยองที่ได้อพยพเทครัวลงมาจากเมืองยองครั้งสุดท้ายเมื่อ พ.ศ.๒๓๕๖ มาพร้อมกับเจ้าเมืองยองที่ชื่อว่า “เจ้าสุริยวงศา หรือ เจ้ากระหม่อมสุริยวงศาเมืองยอง หรือเจ้าขี้แยง” ได้นำเอาผู้คนส่วนหนึ่ง มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านบวค้ำง แคว้นแชนซ่างเชียงเลื้อ ปัจจุบันคือ บ้านบวค้ำง ตำบลบวค้ำง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่

พ้ออัย

เทพ พลหาญ อายุ

๘๕ ปี ผู้บอกข้อมูล และแผ่นป้ายจารึกประวัติวัดบวค้ำง

ถัดจากชุมชนบวค้ำงลงไปทางทิศตะวันตก เป็นชุมชนชาวยองบ้านป่าตาล ร้อยพร้อม และย่าพาย ชาวบ้านในชุมชนเล่าว่า บ้านร้อยพร้อม เดิมชื่อบ้านร้อยพ้อม อันมีความหมายถึง “พ้อม” (ออกเสียงภาษาถิ่นว่า /ป้อม/) อันหมายถึงภาชนะใส่ของแบบโบราณ (ในระบบเศรษฐกิจพึ่งตนเอง) ที่สานด้วยไม้ไผ่แล้วเคลือบด้วย “ขี้เถ้า” หรือ ชัน ทำเป็นภาชนะคล้ายกระบุง เพื่อใส่สิ่งของต่าง ๆ แล้วใช้ไม้คานหาบไปทำบุญที่วัด ถ้าใช้สำหรับตักน้ำจากบ่อน้ำลึก จะเรียกว่า “น้ำคู้” เมื่อทำไว้มาก ๆ ชาวบ้านมักนำมาร้อยเรียงไว้เป็นสาย เก็บไว้ในบ้าน จึงเรียกว่า “ร้อยพ้อม” (ออกเสียงว่า /ฮ้อย/ - /ป้อม/ อันหมายถึง “พ้อม” ที่ถูกนำมาร้อยไว้ ต่อมา ตูเจ้าปิ่น (เจ้าอาวาส) ในสมัยนายอำเภอสวัสดิ์ วรพงษ์ ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๐ - ๒๕๑๕ อยากให้ทันสมัย จึงเปลี่ยนตามภาษาไทยกลางว่า “บ้านร้อยพร้อม” มาจนทุกวันนี้ แต่ไม่ได้สื่อความหมายว่า “พร้อม” ทำอะไร

เสาใจบ้าน ประจำชุมชนบ้านร้อยพร้อม และการทอผ้า อาชีพดั้งเดิม
ของชาวบ้านในชุมชน

นอกจากนี้ยังมีเรื่องตามตำนานเล่าต่อไปว่า วันหนึ่งมีพระสงฆ์ได้ออกบิณฑบาตมาถึงบ้านอีกแห่งหนึ่ง ถัดจากบ้านร้อยพร้อมไป ขณะนั้นมีหญิง “ย่า” แม่หม้ายคนหนึ่ง (ชาวบ้านมักเรียกหญิงสูงอายุพื้นบ้านที่ต่ำต้อย เป็นเชิงปรามาสว่า “ย่า”) มารอตักบาตรพระสงฆ์ แต่พระสงฆ์ไม่ได้ผ่านมาทางนั้น นางจึงเอาพ้อมนั้นสะพายไว้ที่ต้นไม้ จึงเรียกบ้านนั้นว่า “ย่าพาย” ส่วนอีกสำนวนหนึ่งเล่าว่า เมื่อพระสงฆ์เหล่านั้น เห็นว่าเป็นหญิงอาจทำให้เป็นมลทินแก่ศาสนาได้ จึงเดินพ่ายหนีไปอีกทางหนึ่ง จึงเรียกว่าบ้าน พระพ่าย แล้วเรียกเพี้ยนต่อมาว่าบ้าน ย่าพาย³⁰

³⁰ สัมภาษณ์พ่อเทพ พลหาญ อายุ ๘๕ ปี, บ้านย่าพาย ต.บวุกค่าง อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่, ๑๕ สิงหาคม ๒๕๕๖

พ้อม น. ภาษาสนทนขนาดใหญ่สำหรับบรรจขัวเปลือก เป็นต้น, กระทบ กั้ว³¹
กับชุมชนบ้านร้อยพ้อม และวัดร้อยพ้อม วัดประจำชุมชน

ถัดจากชุมชนร้อยพ้อมลงไปทางทิศตะวันตก ก็จะเข้าสู่ชุมชน “ร่องก่องข้าว” และชุมชน “ช่างเพี้ยน” ชุมชนร่องก่องข้าว เดิมเรียกกันว่าบ้าน “ร่องกันเข้า” อันมีความหมายตามสภาพของหนองน้ำในพื้นที่ลุ่มต่ำที่เรียกว่า “ร่อง” และมีเรื่องตามตำนานที่เล่ากันมาว่า เดิมทีบริเวณนี้เป็นหนองน้ำใหญ่อุดมไปด้วยปลาและสัตว์น้ำต่าง ๆ ชาวบ้านต่างพากันมาหาปลาจนเพลินลิมกินข้าว จึงเรียกว่าเป็น “หนองกันเข้า” แปลว่าหนองอดข้าว ต่อมาเรียกตามสภาพภูมิศาสตร์และเพี้ยนไปเป็น “ร่องก่องข้าว” และเรียกตามชื่อวัดที่ตั้งขึ้นใหม่ด้วย ตำนานของชุมชนหมู่บ้านยังเล่าถึงเรื่อง “ช่างผู้กำงาเขียว” ของพระนางจามเทวี ในขบวนแห่งจากเมืองเชียงใหม่ไปทริภุญไชย ลำพูน แล้วเดินทางมาถึงหมู่บ้านอีกแห่งหนึ่งช่างได้สลัดปลอกเท้า(คะแซะ)ให้หลุดออก จึงเรียกหมู่บ้านนั้นว่า “บ้านคะแซะช่าง” คือ บ้านแซ่ช่างในปัจจุบัน เมื่อมาถึงอีกหมู่บ้านหนึ่งช่างเดินวันเลียงไป ก็เรียกบ้านนั้นว่าบ้านช่างวันหรือช่างเพี้ยน ต่อมาเรียกเพี้ยนเป็น “บ้านช่างเพี้ยน” จนถึงปัจจุบันช่างเดินทางต่อมาถึงบริเวณที่เป็นดินโป่ง ซึ่งเป็นอาหารของสัตว์จึงหยุดใช้วงคดกินดินโป่งเป็นอาหาร หมู่บ้านนั้นจึงได้ชื่อว่า บ้านโป่งช่างคด

ชุมชนช่างฝีมือทำร่มกระดาษสา : จากบ่อล้าง ถึง บ่อสร้าง

³¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, กรุงเทพฯ: บริษัทนานมีบุ๊คพับลิเคชั่น จำกัด, หน้า ๗๗๗

“บ่อสร้าง” บ่อน้ำแบบโบราณขนาดใหญ่ ภายในวัดบ่อสร้าง อ.สันกำแพง ที่ขุดไว้สำหรับน้ำกินน้ำใช้ในชีวิตประจำวันของคนพื้นบ้านมาแต่ดั้งเดิม เป็นบ่อน้ำขนาดใหญ่ที่สร้างมาพร้อมกับการตั้งหมู่บ้าน เมื่อกว่า ๑๐๐ ปีมาแล้ว จนนำมาเป็นชื่อของหมู่บ้าน สอดคล้องตามอิทธิพลของภาษาไทยกลางเป็น “บ่อสร้าง” มาจนถึงทุกวันนี้

สร้าง น. บ่อ, บ่อน้ำ เช่น บ้านบ่อสร้าง – หมู่บ้านบ่อสร้าง อ.สันกำแพง ชม.³²

สร้าง [สร้าง] (ก) บ่อน้ำใต้ดิน ขุดไว้เพื่อตักน้ำไว้ดื่ม หรือใช้³³ (ภาษาไทยอีสานตอนเหนือ)

ภาษาไทยโบราณ ทั้งไทยล้านนา และไทยอีสาน ให้ความหมายของคำว่า “สร้าง” ตรงกัน คือหมายถึงบ่อน้ำ บ้านบ่อสร้าง (กางจ้อง) ในอำเภอสันกำแพง ของจังหวัดเชียงใหม่ จึงมีความหมายว่าเป็นบ้านที่มีบ่อน้ำใหญ่อยู่ในวัดของหมู่บ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านเล่ากันต่อ ๆ มาว่าประมาณกว่า ๑๐๐ ปีมาแล้ว พระครูดรงค์หนึ่งชื่อว่า พระอินตา มีภูมิลำเนาอยู่ที่บ้านบ่อสร้าง ได้เดินธุดงค์ไปยังประเทศพม่า มีชาวพม่าคนหนึ่งได้นำกลดมาถวาย เมื่อพระอินตาได้เห็นลักษณะของร่มที่แปลกตาก็เกิดความสนใจ ท่านจึงไถ่ถามถึงที่มาของร่มดังกล่าวจากผู้ถวาย ได้ความว่าที่พม่าทำร่มแบบนี้ใช้กันทั่วไป ท่านจึงไปศึกษาวิธีการทำร่มและจดจำวิธีการทำอย่างละเอียด เพื่อนำมาเผยแพร่ในหมู่บ้านบ่อสร้างในเวลาต่อมา โดยเริ่มจากสอนให้ผู้หญิงทำเป็นก่อนโดยให้ผู้ชายทำโครงร่มจากไม้ไผ่บง และทำหัวร่มจากไม้ส้มเห็ดหรือไม้ม่วงมัน คันร่มใช้ไม้รวก ไม้ซี่คำร์มใช้กระดาษสาปะตรงหัวเพื่อกันไม่ให้แตกโดยง่าย โดยใช้ผลตะโกหรือผลมะคั๋งทองนำมาหมักดองจะได้อย่างกาวเหนียวใช้ปะไม้ซี่คำร์มได้ ส่วนฝ่ายหญิงเป็นผู้นำกระดาษสามาหุ้มตัวร่ม นำไปตากให้แห้งแล้วทาหัวด้วยน้ำมันตังอิ้ว ที่ทำจากผลมะเขายาหิน นำส่งขายทั่วประเทศและต่างประเทศ นำชื่อเสียงมาสู่บ้านบ่อสร้างจนได้ชื่อว่าบ้าน “บ่อสร้างกางจ้อง” มาจนถึงทุกวันนี้

ชุมชนชาวไทเขิน “บ้านมอญ” อำเภอสันกำแพง กับ “บ้านเม็ง” “สันนาเม็ง” และ “ร้องเม็ง”
อำเภอสันทราย: บ้านของคนไทเขิน หรือคนมอญ ?

³² อุดม รุ่งเรืองศรี (ผู้รวบรวม). พจนานุกรมล้านนา – ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง, ปรับปรุงครั้งที่ 1, ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗, น. ๗๓๒

³³ www//dict.longdo.com, ค้นเมื่อ ๒๓ พฤษภาคม ๒๕๕๖

วัดบ้านมอญ อ.สันกำแพง และงานพืชมดฝั่มของชาวมอญ อ.สันทราย เดือนเมษายน ๒๕๕๖

“บ้านมอญ” ต.สันกลาง อ.สันกำแพง สกกดด้วยตัว ญ ทำให้เข้าใจว่าคนมอญมาอยู่ในพื้นที่นี้ แต่ชาวบ้านยืนยันว่า คนในหมู่บ้านเป็นคนไทเขิน ที่อพยพมาจากเขตเมืองเชียงตุง ประเทศพม่า อันเป็นถิ่นเดิมของชาวไทเขิน หรือ “ไทขิ่น” ตามชื่อ “แม่น้ำขิ่น”

อีกสำนวนหนึ่ง ชาวบ้านเล่าว่าที่ได้ชื่อว่าบ้านมอญ นั้น มาจากแต่เดิมที่ใจกลางหมู่บ้านมีต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่งคือ “ต้นหม่อน” แล้วเพี้ยนเสียงไปเป็นบ้านมอญตามชื่อต้นไม้ใหญ่นั้น ซึ่งความจริงควรเขียนสกกดว่า “บ้านมอน” จึงจะตรงความหมายกว่า และอีกความหมายหนึ่ง คำว่า “มอน” ยังหมายถึงใจกลาง เช่น มอนไข่ หมายถึงไข่แดงที่อยู่ในใจกลาง บ้านมอนจึงอาจเป็นบ้านที่อยู่ในใจกลางของชุมชนมาแต่ดั้งเดิมก็เป็นได้

ส่วนคำว่า “เมง” หรือ “เม็ง” นอกจากจะเป็นชื่อผีบรรพบุรุษคู่กับผีมด ซึ่งมักเรียกคู่กันว่าผีมดผีเม็ง แล้ว ยังเป็นชื่อกลุ่มชนเผ่าหนึ่งซึ่งเป็นบรรพบุรุษของมอญ ดังปรากฏในวรรณกรรมล้านนาหลาย ๆ เรื่อง³⁴ ชาวบ้านเล่าว่าคนในพื้นที่บ้านมอญ หรือบางหมู่บ้าน เช่นบ้านหัวทุ่งในเขตสันกำแพง และบ้านที่มีชื่อเม็ง เช่น สันนาเม็ง บ้านเม็ง บ้านร้องเม็ง รวมทั้งบ้านร้องแห่ย์ ชุมชนบ้านลวงเหนือ ลวงใต้ เมืองขอนแก่น เมืองวะ เมืองเลน บวกเปา สันตันเปา ร่องขี้เหล็ก หัวโก ในเขตอำเภอสันทรายนั้น ล้วนเป็นคนไทเขิน หรือไทลื้อ ที่ถูกกวาดต้อนมาในสมัยพระเจ้ากาวิละ

ท่านพระครูโกวิทธรรมโสภณ เจ้าอาวาสวัดร้องเม็ง (อายุ ๖๒ ปี พรรษา ๕๐ พรรษา) ซึ่งเป็นคนในท้องถิ่นชุมชนบ้านร้องเม็งแต่ดั้งเดิม กล่าวยืนยันว่า คนในชุมชนร้องเม็ง บ้านเม็ง และบ้านสันนาเม็ง รวมถึงบ้านอื่น ๆ ในเขตเชียงใหม่และลำพูน ที่มีชื่อว่า “เม็ง” หรือ “มอญ” (ในลำพูนเช่นบ้านเม็ง และบ้านอุเม็ง/อุโมงค์) เป็นคนไทเขิน ซึ่งแต่ดั้งเดิมนั้นอาจเป็นชุมชนของคนมอญเชื้อสายพม่า ในสมัยที่พม่าครอบครองอยู่จริง แต่เมื่อหมดอิทธิพลของพม่า คนมอญเดิมก็อพยพย้ายออกไป คนไทเขินจึงถูกอพยพเข้ามาแทนที่ เหลือเพียงชื่อของชุมชนยังเป็นชื่อเดิมอยู่ ข้อสังเกตสำเนียงภาษาของไทเขินนั้น เสียงสระ /เอีย/ จะออกเสียงเป็น /เอ/ และ สระ /อัว/ จะออกเสียงเป็น /โอ/ ซึ่งน่าจะเป็นคนละครตระกูลกับภาษามอญ (พม่า) ซึ่งจากการสำรวจไม่พบว่ามีคนมอญเชื้อสายพม่าหลงเหลืออยู่ในพื้นที่อีกแล้ว มีแต่คนไทเขินไทลื้อ เท่านั้น

³⁴ มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒, *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ*, กรุงเทพฯ: บริษัทสยามเพรส แมเนจเม้นท์ จำกัด, หน้า ๕๒๒๘

พระครูโกวิทธรรมโสภณ กับพิพิธภัณฑวัดร่องเม็ง

ภูมิศาสตร์ภูมินาม

๑. ภูมิศาสตร์ชุมชน “บ้านห้วยเกียง” อ. สันทราย

เกียง: ความหมายที่หลากหลาย

๑) เป็นคำกริยา หมายถึง การขีดกา ชิดไขว้

๒) เป็นคำนาม หมายถึง เครื่องหมายกากบาท หรือ แกงไต

๓) เป็นคำนาม หมายถึง กะบัง คือเครื่องกั้นอย่างกะบังตาบ เช่น หอกเกียงเงินเกียงคำ

๔) เป็นคำนาม หมายถึง เส้นตอกที่พับติดทางลูกดอกหน้าไม้

๕) เป็นคำนาม หมายถึง เดือนอ้าย เรียกว่า เดือนเกียง บางครั้งเรียกเดือนเจียง

๖) เป็นคำนาม หมายถึง หว่า เป็นไม้ยืนต้นเรียกว่า บ่าเกียง

๗) ลำเจียก น. ชื่อเรียกต้นตัวผู้ของเตยทะเล (*Pandanus odoratissimus* L.) ในวงศ์ Pandanaceae ขอบใบและกาบหุ้มดอกมีหนาม ดอกมีกลิ่นหอม, ปาหนัน ก็เรียก, พายัพเรียก เกียงคำ, ลำเจียกหนู³⁵ เนื่องจากมีรสเย็น กลิ่นหอม ชาวเหนือจึงนิยมนำมากินกับลาบเนื้อ

๘) ใช้เรียกนามของผู้หญิงสาวล้านนา ที่ไพเราะ ว่า นางบัวเกียง หรือเกียงคำ อันมาจากต้นเกียงคำ

นามของชุมชนห้วยเกียง ที่เป็นไปได้จึงอาจมาจาก ห้วยที่มีต้นมะเกียงยืนต้นอยู่ หรือมีต้นฝักลำเจียก หรือเกียงคำ อยู่ในบริเวณนั้นมาก จึงเป็นที่มาของชื่อชุมชนว่า บ้านห้วยเกียง

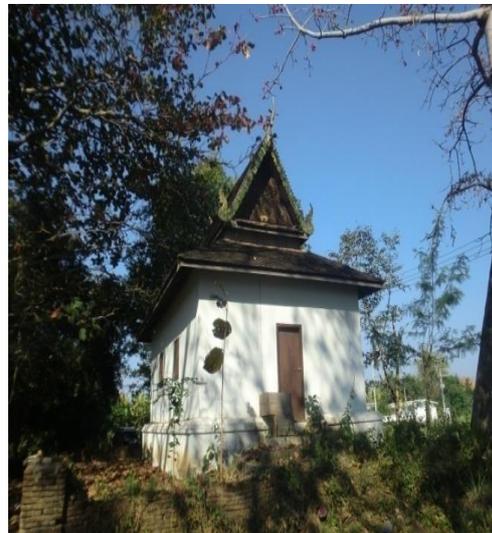
๒. ต้นป้อ กับชุมชน “บ้านวังป้อ” อ. แมริม และชุมชน “บ้านป่าป้อ” อ. ดอยสะเก็ด

³⁵ ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, กรุงเทพฯ: บริษัทนานมีบุ๊คพับลิเคชั่นส์ จำกัด

ต้นป้อง คือไม้ยืนต้น ไม้ดั้งเดิมอันเป็นที่มาของชื่อชุมชนในท้องถิ่น “วัง” หมายถึงแอ่งน้ำลึก ชุมชนบ้านป่าป้อง อำเภอตอยสะเก็ด เป็นชุมชนที่อพยพมาจากเขตสิบสองพันนาในอดีต จึงได้นำชื่อบ้านนามเมืองเดิมของตัวเองมาด้วย เดิมชื่อ “บ้านป้อง” เมื่อมาอยู่ในพื้นที่ของระบบนิเวศที่เป็นป่าเขา จึงเพิ่มเติมคำว่า “ป่า” เป็น “บ้านป่าป้อง” มาจนทุกวันนี้ และได้กลืนกลายเป็น “คนเมือง” (ไท-ยวน) ไปเกือบหมดแล้ว

๓. ต้น “มะปิ่น” (มะตูม) กับภูมิศาสตร์ชุมชน “บ้านปಿಂದก” อ.สันทราย

อุโบสถที่นิยมสร้างให้แยกตัวห่างออกไปจากวัดปಿಂದก อยู่กลางทุ่งนาด้านตะวันตกของหมู่บ้าน กับต้น “มะปิ่น” หรือ “มะตูม” ที่ยังหลงเหลืออยู่หลังอุโบสถของวัด

ชื่อที่เป็นทางการของชุมชนนี้คือชุมชน “บ้านปಿಂದก” แต่ชาวบ้านออกเสียงว่า “ปี้ดก” จึงอาจมีความหมายได้ ๓ ความหมาย ทั้งต้นมะปิ่น (มะตูม) ที่ตก กับปลีกกล้วย ที่ตก หรือหอพระไตรปิฎก ที่ถูกเก็บไว้ในวัดก็ได้ แต่ชาวบ้านอธิบายและยืนยันว่ายังมีต้นมะปิ่น (มะตูม) เป็นสิ่งคู่กับชุมชนมาจนทุกวันนี้

๔. ต้น “มะเค็ด/เกร็ด” กับ ชุมชนทุ่งป่าเกิด อ.สันทราย

ต้น “ไม้เกร็ด/เก็ด/ไม้มะเค็ด” กับชุมชนบ้านทุ่งป่าเกิด

ชุมชนหลายแห่งในเขตภาคเหนือตอนบน นำชื่อของต้น “มะเค็ด” เป็นไม้ยืนต้นชนิดหนึ่งมีเปลือกเป็นเกร็ด ๆ มาเป็นนามของหมู่บ้าน แต่เรียกเพี้ยนต่างกันออกไป เช่น บ้านสันมะเค็ด บ้านทุ่งป่าเกิด ป่าเกร็ด เหล่านี้เป็นต้น

ภูมินามและประวัติศาสตร์แห่งวีรบุรุษประจำถิ่น

๑. บ้านสันป่าสัก กับประวัติศาสตร์ของการต่อสู้ของท้องถิ่นกับรัฐสยาม

กบฏพญาปราบสงครามหรือพญาผาบ เกิดขึ้นเมื่อ วันที่ ๓ เดือน กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๒ ในแขวงจ้อม (ตำบลหนองจ้อม อำเภอสันทราย ปัจจุบัน) ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ของรัฐสยาม ตรงกับสมัยพระเจ้าอินท - วิชยานนท์ เจ้าหลวงผู้ครองเมืองเชียงใหม่ องค์ที่ ๗ สืบเนื่องจากนโยบายผนวกล้านนาของรัฐบาลสยาม และการทุจริตภาษีของรัฐข้าราชการสยาม โดยไม่ได้เก็บด้วยตนเอง แต่ปล่อยให้เจ้าน้อยวงศ์เป็นเจ้าภาษีนายอากร รับเหมาเก็บจากราษฎรอีกต่อหนึ่งแบบผูกขาด สัมปทาน เรียกว่าภาษีสมพัตร ทั้งภาษีหมาก ภาษีพลู มะพร้าว ข้าวเปลือก และ วัวควาย ในแขวงเมืองเชียงใหม่ ในอัตราปีละ ๔๑,๐๐๐ รูปี (สี่หมื่นหนึ่งพันรูปี) ซึ่งเป็นอัตราที่สูงกว่าเจ้าเดิมถึง ๑๖,๐๐๐ รูปี ดังนั้นจึงทำให้น้อยวงศ์ต้องเก็บภาษีพีชผลการเกษตรเอากับชาวบ้านอย่างเข้มงวดละเอียดถี่ยิบ เพื่อให้ได้เงินจุนคุ่มทุนและคุ่มกำไรในการดำเนินการผูกขาดสัมปทานภาษีในครั้งนี้

เมื่อพวกเจ้าภาษีมาเก็บอากรพืชสวนดังกล่าว ราษฎรส่วนหนึ่งไม่สามารถนำเงินมาชำระค่าภาษีได้ จึงขอเสียเป็นผลผลิต พวก เจ้าภาษีไม่ยอมกลับข่มเหงจำชื่อมือเท้าราษฎร สร้างความไม่พอใจแก่ราษฎรที่พบเห็นเกิดรวมตัวกันต่อต้านพวกเจ้าภาษีโดยมีพระยาปราบสงครามเป็นผู้นำ ซึ่งเริ่มต่อต้านด้วยการประกาศห้ามไม่ให้เจ้าภาษีเก็บภาษีในเขตแขวงจ้อม แล้วลุกลามใหญ่โตมีกลุ่มชาวบ้านจากเขตอื่นๆ ในสันทราย ดอยสะเก็ด และสันกำแพง เข้าร่วมอีกเป็นจำนวนมาก โดยจะไล่เช่นฆ่าชาวสยาม และเจ้าภาษีนายอากรคนจีนเท่านั้น แต่จะไม่ฆ่าคนล้านนาด้วยกัน ทางเจ้าหลวงเชียงใหม่ (พระเจ้าอิทธิรชยานนท์) เองก็แอบสนับสนุนลับๆ ด้วยการไม่นำกำลังคนของตนมาช่วยรัฐบาลสยามปราบผู้ต่อต้าน รวมถึงข้าราชการระดับท้องถิ่นคนอื่น ๆ ทั้งแคว้นและแคว้น (กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน) ประกอบด้วย พระยาขัติยยะ (แคว้นแม่คือ) ท้าวยาวิไชย (แคว้นป่าบง) พระยารัตนคูหา (แคว้นถ้ำ) พระยาจินใจ (แคว้นจ้อม) พระยาชมภู (แคว้นฝาย) ท้าวเชื่อนคำ (แคว้นกอก) และท้าวซัด ท้าวใจ ท้าวเชื่อนแก้ว ท้าวราช ท้าวซันคำ แสนเทพสุรินทร์ เป็นต้น แต่ในที่สุดโดยที่พระยาปราบสงครามเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ถูกกำลังของรัฐปราบจนหลบหนีไปทางเมืองพร้าว และขึ้นไปจนถึงเมืองเชียงตุง ได้รับความช่วยเหลือจากเจ้าเมืองเชียงตุง จึงกลับมารวมกำลังขึ้นอีกครั้งหนึ่ง และสามารถยึดเมืองฝางได้ อย่างไรก็ตามในที่สุด ด้วยกำลังที่น้อยกว่าจึงถูกทางการของรัฐสยามปราบจนหมดสิ้น

กลุ่มของพญาผาบที่บ้านสันป่าสัก/วัดสันป่าสัก ต.หนองจ้อม อ.สันทราย: บ้านเกิดของพญาผาบ (ปราบ) กับ อนุสรณ์พญาผาบ ขบถต่อรัฐสยาม (๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๒) และพระธาตุวัดท้าวพญาผาบ บ้านสันติะผาบ ต.ป่าใหม่ อ.พร้าว

๒. ชุมชนบ้านเมืองกะ กับประวัติศาสตร์ขุนหลวงวิรังคะ ผู้นำกลุ่มชนพื้นเมืองชาติพันธุ์ลัวะ

สถูปขุนหลวงวิรังคะตั้งอยู่บริเวณหน้าวัดเมืองกะ หมู่ที่ ๕ บ้านเมืองกะ

ชุมชนบ้านเมืองกะ ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ ๕ ตำบลสะลวง อำเภอแม่แตง ตั้งชื่อตามตำนานวีรบุรุษท้องถิ่น คือขุนหลวง “วิรังคะ” (ภาษาถิ่นออกเสียงว่า ป่า-ลึง-กะ) เชื้อสายลัวะ ซึ่งหลังจากแพ่งสงครามต่อพระนางจามเทวีแล้ว คงจะกระจัดกระจายไปตามป่าเขาและตามที่ต่าง ๆ จนปัจจุบันได้กลายเป็นคนเมือง (ไท - ยวน) ไปเกือบหมดแล้ว ชาวบ้านในชุมชนจะทำพิธีเช่นสรวงดวงวิญญาณขุนหลวงและทหารปีละครั้ง ชาวบ้านเชื่อว่าดวงวิญญาณของขุนหลวงจะสถิตอยู่ ๓ แห่งได้แก่ บนดอยคว่ำหล่อง ศาลที่บ้านเมืองกะ อำเภอแม่ริม และบริเวณดอยคำ อำเภอเมือง ซึ่งตั้งอยู่ที่ใต้ของดอยสุเทพ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวัดพระธาตุดอยคำ บนวัดแห่งนี้มีอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิรังคะประดิษฐานที่ลานวัดใกล้เจดีย์ และที่ดอยคำแห่งนี้เป็นที่สถิตดวงวิญญาณของหัวหน้าลัวะซึ่งเป็นบรรพบุรุษของขุนหลวงวิรังคะ ชื่อว่า ปู่แสะ ย่าแสะ ซึ่ง จะมีการเลี้ยงผีปู่แสะ ย่าแสะ ด้วยควายทุกปี หรือ ๓ ปีครั้ง.

ตำนานเกี่ยวกับขุนหลวงวิรังผู้นำชนเผ่าลัวะ เล่ากันต่อมาว่า ในยุคสมัยของพระนางจามเทวี เทวีแห่งชนชาติมอญหรือเม็ง ปกครองเมืองหริภุญไชยราว พ.ศ. ๑๓๐๐ ขณะเดียวกันบริเวณเชิงดอยสุเทพเป็นที่ตั้งบ้านเมืองของชาวลัวะ มีขุนหลวงวิรังคะเป็นหัวหน้าปกครองเมือง ขุนหลวงวิรังคะมีความรักในพระนางจามเทวี มีความประสงค์จะอภิเษกกับพระนาง แต่พระนางไม่ปรารถนาจะสมักรักใคร่กับขุนหลวงลัวะ เพราะเป็นกลุ่มชนที่มีวัฒนธรรมต่ำกว่ามอญในสมัยนั้น ขุนหลวงได้ส่งทูตมาเจริญไมตรีขอนางอภิเษกด้วย พระนางก็ผิดผ่อนหลายครั้ง โดยมีเงื่อนไขต่าง ๆ ได้แก่ ขอให้ขุนหลวงสร้างเจดีย์ที่มีขนาดและลักษณะคล้ายกับเจดีย์พระธาตุดอยสุเทพ ให้ขุนหลวงพุงเส้านามาตกที่ในเมือง พระนางจึงจะอภิเษกสมรสด้วย

ขุนหลวงวิรังคะ เป็นผู้ทรงพลังและชำนาญในการพุงเส้า (เส้า หมายถึง หอกด้ามยาวมีสองคม) ขุนหลวงพุงเส้าครั้งแรกตกที่นอกกำแพงเมืองหริภุญไชยด้านตะวันตกเฉียงเหนือปัจจุบันเรียกว่า หนองเส้าพระนางจามเทวีเห็นว่าจะเป็นอันตรายยิ่ง ถ้าขุนหลวงวิรังคะพุงเส้ามาตกในกำแพงเมืองตามสัญญา พระนางจึงใช้วิชาคุณไสยกับขุนหลวงวิรังคะ โดยการนำเอาเศษพระภูษาของพระนางมาทำเป็นหมวกสำหรับผู้ชาย นำเอาใบ

พลูมาทำหมากสำหรับเคี้ยวโดยเอาปลายใบพลูมาจิ้มเลือดประจำเดือนของพระนาง แล้วให้ทูตนำของสองสิ่งนี้ไปถวายแด่ขุนหลวง ขุนหลวงได้รับของฝากจากพระนางเป็นที่ปลาบปลื้มอย่างยิ่ง นำหมากใบนั้นมาสวมลงบนศิระษะ และกินหมากที่พระนางทำมาถวาย ซึ่งของทั้งสองสิ่งนี้ชาวล้านนาถือว่าเป็นของต่ำ ทำให้อำนาจและพลังของขุนหลวงเสื่อมลง เมื่อพุงเสนาอีกครึ่งต่อมาแรงพุงลดลงเสนาเข้ามาตักที่บริเวณเชิงดอยสุเทพ ชาวบ้านเรียกว่า หนองสะเหน้า เช่นเดียวกัน ขุนหลวงเมื่อเสื่อมิวิทยาคุณเช่นนั้น ก็หนีออกจากบ้านเมืองไป

ก่อนสิ้นชีวิต ขุนหลวงวิรังคะได้ขอให้เสนาอำมาตย์นำศพของท่านไปฝังไว้ ณ สถานที่ที่ขุนหลวงจะสามารถมองเห็นเมืองหริภุญไชยได้ตลอดเวลา ทหารได้จัดขบวนศพของขุนหลวงจากเชิงดอยสุเทพขึ้นสู่บนดอยสุเทพเพื่อหาสถานที่ฝังตามคำสั่ง ขบวนแห่ศพได้ลอดใต้ถ้ำไถ่ลอยชนิดหนึ่งเรียกว่า เครือเขาหลง ซึ่งเชื่อว่าถ้าผู้ใดลอดผ่านจะทำให้พลัดหลงทางกันได้ ขบวนแห่ศพขุนหลวงได้พากันพลัดหลงกระจายไปคนละทิศละทาง นักดนตรีบางคนพลัดหลงไปพร้อมกับเครื่องดนตรีของตน ภูเขาที่นักดนตรีผู้นั้นหลงจะปรากฏมีรูปร่างคล้ายเครื่องดนตรีนั้น ๆ บนยอดเขาสุเทพ-ปุย จะมีภูเขาชื่อต่าง ๆ ดังนี้ ดอยฆ้อง ดอยกลอง ดอยฉิ่ง ดอยสว่า บางแห่งเป็นที่แคบและฝาครอบโคงศพปลิวตก บริเวณนั้นเรียกว่า กิวแมวปลิว (คำว่า แมว หมายถึง ฝาครอบโคงศพที่ทำด้วยโครงไม้ไผ่ใช้ตกแต่งด้านบนของฝาโคงศพ)

เหล่าเสนาอำมาตย์ที่หามโคงศพของขุนหลวงได้เดินทางไต่ต้นเขาไปทางทิศเหนือ ถึงบริเวณแห่งหนึ่งโคงศพได้คว่ำตกลงจากที่หาม เสนาอำมาตย์จึงได้ฝังศพของขุนหลวงไว้ ณ สถานที่บนภูเขาแห่งนี้ ซึ่งจะสามารถมองเห็นเมืองหริภุญไชยได้ตลอดเวลา ยอดภูเขานี้ชาวบ้านเรียกว่า ดอยคว่ำหล้อง (หล้อง หมายถึง โคงศพ) ปัจจุบันชาวบ้านยังเรียกชื่อภูเขาลูกนี้ว่า ดอยคว่ำหล้อง ตั้งอยู่บนภูเขาบริเวณเหนือน้ำตกแม่สา อำเภอมะริม จังหวัดเชียงใหม่ ยอดเขาเป็นรูปสี่เหลี่ยมตัดลักษณะคล้ายโคงศพ บนยอดเขามีศาลของขุนหลวงวิรังคะตั้งอยู่ ชาวบ้านบริเวณเชิงเขาเล่าว่า กลางคืนเดือนเพ็ญบางครั้งจะได้ยินเสียงดนตรีบรรเลงบนยอดเขา เชื่อกันว่าวิญญาณของขุนหลวงสถิตอยู่บนดอยคว่ำหล้อง

ภูมิศาสตร์ กับชื่อชุมชนบ้าน “ล่อง” “ร่อง” “กุด” “ก้อด” และ “น้ำหลง ”

วัดล่องอ้อ ในชุมชนล่องอ้อ กับ “หนองก้อดหอมธรรม” อ.ฝาง และ “ร่องซี่ทุต” อ.สันทราย

คำว่า “ล่อง” ในภาษาถิ่นล้านนามีความหมายได้หลายอย่าง ดังนี้

- ๑) ขุดลอก เล่น ล่องน้ำเหมือน ขุดลอกลำเหมืองส่งน้ำเข้านา
- ๒) ร่องที่ใช้ระบายน้ำทิ้งจากการทำนา
- ๓) ที่ลุ่มมีน้ำขัง เช่นที่ล่องที่หนอง ที่ซึ่งมีสภาพเป็นหนองบึงแต่ไม่ลึก มักเรียกเป็น “ร่อง”³⁶

“ร่อง” อาจตรงกับภาษาถิ่นอีสานว่า “กุด” ตรงกับภาษาใต้ว่า “คลองด้วน” ภาษาอังกฤษว่า Oxbow lake, cutoff lake, horseshoe lake, moat, crescentric lake, loop lake เป็นแอ่งน้ำรูปโค้ง เหมือนลำห้วยที่ด้วน อยู่ในบริเวณทาม หรือที่ราบน้ำท่วมถึง flood plain ของลำน้ำโค้งตัว เกิดจากลำน้ำที่โค้งเป็นรูป

³⁶ อุดม รุ่งเรืองศรี (ผู้รวบรวม). พจนานุกรมล้านนา – ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง, ปรับปรุงครั้งที่ 1, ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2547, น. ๖๔๑

ตัว เอส จนเกิดการลัดที่คอคอด neck cutoff ปลายของส่วนที่ถูกตัดขาดถูกอุดด้วยการตกตะกอนในลำน้ำนั่นเอง

Oxbow lake

ชุมชน “บ้านร้องวัวแดง” อ.สันกำแพง

ภูมิศาสตร์ของชุมชนร้องวัวแดง อ.สันกำแพง เป็นชุมชนที่อยู่ในที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง ริมน้ำแม่อน ที่เรียกว่าเป็นลักษณะของ “ล่อง” เขียนตามภาษาเขียนว่า “ร้อง” ในอดีตเป็นที่เลี้ยงวัวแดงของชาวบ้านจำนวนมาก สืบต่อจนสมัยที่มีการชนวัวราวปี พ.ศ. ๒๕๐๕ - ๒๕๑๕ วัวชนจากชุมชนร้องวัวแดงเป็นวัวที่มีชื่อเสียงมาก เช่น วัว “สุกโพธิ์ทอง” วัว “แหวดง” เป็นต้น ต่อมาช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๖ - ๒๕๑๙ หลังเหตุการณ์ทางการเมือง ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ นักศึกษาได้มาจัดค่ายเยาวชนเรียนรู้การเมืองที่วัดร้องวัวแดงแห่งนี้ ทำให้อาจารย์สถาพร ศรีสีจั้ง ศิลปินแห่งชาติสาขาวรรณศิลป์ ที่จบจากคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่มาร่วมเข้าค่ายด้วย เกิดความประทับใจในชื่อของชุมชน จึงนำไปเป็นชื่อนามปากกาของตัวเองว่า “อินตา ร้องวัวแดง” มาจนถึงทุกวันนี้

๕. ภูมินามบ้านกับวัด : ตัวอย่างจากรากเหง้าสู่ความทันสมัย

๕.๑ จากชุมชนบ้าน “นาทีก” สู่วัด “สุวรรณาวา”

พระสงฆ์ มักเป็นผู้ที่รู้ภาษาบาลี สันสกฤต อย่างค่อนข้างดี แต่ชอบนำเอาภาษาบาลีมาเปลี่ยนชื่อชุมชนหมู่บ้านที่เป็นภาษาถิ่น ให้กลายเป็นภาษาบาลี สันสกฤต เพื่อให้ดูทันสมัย โดยใช้วิธีเทียบเสียง หรือเทียบคำที่ใกล้เคียงกัน แต่ได้ทำให้ความหมายก็ผิดเพี้ยนไปจากรากเหง้าของความหมายเดิม ที่มาจากสภาพจริงทางภูมิศาสตร์ หรือความชำนาญเฉพาะทางของชาวบ้านในชุมชนเป็นอย่างมาก เช่น ภูมินามของชุมชนหมู่บ้านดังต่อไปนี้

ชุมชนบ้านนาทีก เป็นชุมชนกสิกรรมดั้งเดิมที่อยู่ในพื้นที่แอ่งเล็ก ๆ สลับอยู่ระหว่างช่องเขาของพื้นที่เขตตำบลสะलग อำเภอมะริม พากถนนสายเชียงใหม่ – ฝาง ฝั่งตะวันตก

คำว่า “นาทีก” หากออกเสียงให้สั้นและหนัก ในภาษาถิ่นล้านนา จะแปลว่า หนา อันหมายถึงที่นาจำนวนมาก หรือมีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยอินทรีย์วัตถุ แต่พระสงฆ์สมัยใหม่นำคำว่า “นา” ไปเทียบกับคำว่า “นาวา” ที่แปลว่า เรือ จึงเปลี่ยนชื่อวัดประจำชุมชนเป็น “วัดสุวรรณาวา” ทำให้ความหมายเปลี่ยนไปเป็นคนละเรื่องกัน “วัดสำเภาทอง” จะมาอยู่ในหุบเขา และในพื้นที่เกษตรกรรมบนที่สูงได้อย่างไร

๕.๒ จากชุมชนบ้าน “น้ำตัน” (คนโท) สู่วัด “วิจิตรวารี” (สายน้ำ): กับความหมายที่เปลี่ยนไป

“น้ำตัน” หรือ “คนโท” คือภาชนะเครื่องปั้นดินเผาที่ไว้สำหรับใส่น้ำกินของคนโบราณ เก็บความเย็นได้ดี หมู่บ้านที่นิยมทำ “น้ำตัน” นี้จึงได้ชื่อตามอาชีพที่ถนัดว่า “บ้านน้ำตัน” พระสงฆ์นำไปเทียบกับคำที่หมายถึงสายน้ำที่ไหลผ่านชุมชน จึงเปลี่ยนชื่อให้วัดใหม่ว่า “วัดวิจิตรวารี” อันหมายถึงสายน้ำที่สวยงาม คนละความหมายกับสิ่งที่มีอยู่ดั้งเดิมอย่างสิ้นเชิง

๕.๓ จากชุมชน “บ้านหม้อ” สู่วัด “วัดกุมภประดิษฐ์”: ความหมายเดิม แต่ชื่อพื้นบ้านถูกเปลี่ยนเป็นชื่ออื่น

ชุมชนบ้านหม้อ เป็นชื่อของหมู่บ้านที่มีความชำนาญในการปั้นหม้อ แต่วัดโดยพระภิกษุผู้รู้ คัมภีร์บาลี – สันสกฤต ได้เปลี่ยนชื่อตามความหมายภาษาถิ่นว่า “กุมภประดิษฐ์” ทำให้ดูมีความทันสมัยขึ้น

๕.๔ จากชุมชนบ้านกาดฮาว สู่วัดประกาศธรรม: จากสังคมกสิกรรมโบราณสู่ทุนนิยมสมัยใหม่

วัดหลาย ๆ วัด ประจำหมู่บ้านในชุมชน พยายามเปลี่ยนชื่อตามระบบทุนนิยมสมัยใหม่ มีนัยที่ต้องการประกาศหรือประชาสัมพันธ์ในลักษณะที่ให้เป็นรูปธรรมในเชิงเชิงชวนให้คนเข้ามาทำบุญ โดยการเปลี่ยนชื่อที่ตั้งตามหมู่บ้านดั้งเดิมอันเป็นชื่อที่ฟังดูไม่ทันสมัย คล้ายลักษณะของสังคมสินค้า เช่น การตั้งชื่อหมู่บ้านจัดสรรให้เป็นชื่อแบบฝรั่ง หรือชื่ออันเป็นมงคลที่คนสมัยใหม่ในโลกทุนนิยมชอบทำกัน เช่น หมู่บ้านรอยโชค บ้านโชควาริ หรือชื่อที่เป็นแบบฝรั่ง เช่น บ้านซันไชน์ (Sun Shine village) บ้านดิอิมพิเรียล (The imperial village) เหล่านี้เป็นต้น จากบ้านกาดฮาว (ราว) ในอำเภอแม่แตง ก็กลายเป็นวัด “ประกาศธรรม” ที่ฟังดูแล้วให้ความรู้สึกในทำนองเป็นที่ประกาศธรรม ที่มีความพิเศษไปจากวัดธรรมดาทั่วไป

๕.๕ จากชุมชนหนองอาบช้าง สู่วัดสระฉันทันต์: จากภูมินามพื้นบ้านสู่บาลีสันสกฤตที่ทันสมัยกว่า

ชุมชนบ้าน “หนองอาบช้าง” เป็นชุมชนในที่ราบลุ่มน้ำแม่อริม เดิมมีหนองน้ำประจำหมู่บ้าน ชื่อหนองอาบช้าง คงมีการน้ำช้างไปอาบน้ำในที่แห่งนั้น บ่งบอกถึงสภาพของระบบนิเวศวิทยาและภูมิศาสตร์ได้เป็นอย่างดี แต่ทางวัดภายใต้ระบบการศึกษาสมัยใหม่ และภูมิรัฐภูมิธรรมของพระสงฆ์ นามของวัดจึงเปลี่ยนไป

วัด “สระฉันทันต์” ในชุมชน “หนองอาบช้าง” ต.สันโป่ง อ.แมริม เชียงใหม่

๕.๖ จากชุมชน “บ้านทุ่งข้าวเน่า” สู่ “วัดนันทาวาส”: วัดของพระอานนท์ ในสมัย พุทธกาล

นอกจากชื่อของชุมชน ที่เปลี่ยนไปเพื่อเป็นศิริมงคล จากบ้าน “ทุ่งข้าวเน่า” เป็น “ทุ่งข้าวหอม” แล้ว ชื่อของวัดก็เปลี่ยนไปด้วย กลายเป็นชื่อที่อ้างอิงอยู่กับพระอานนท์ ศิษย์ของพระพุทธเจ้าในสมัย พุทธกาล ชื่อวัด “นันทาวาส” ในความหมายว่าเป็น วัดของพระอานนท์ หรือวัดที่มีพระอานนท์ เป็นเจ้าอาวาส

วัด “นันทาวาส” ในชุมชน
เหมืองแก้ว อ.แมริม เชียงใหม่

ทุ่งข้าวเน่า (ทุ่งข้าวหอม) ต.

๕.๗ จากชุมชนบ้าน “ปางควาย” สู่วัด “มิ่งสาวาส”

ชุมชนหนึ่งในเขตอำเภอไชยปราการ เรียกว่าชุมชน “บ้านปางควาย” ชาวบ้านเล่าว่า เนื่องจากผู้นำคนแรก ๆ ที่เข้ามาอยู่ชื่อลุงปิ่น จากบ้านดงหลักหมื่นได้เริ่มมาตั้งปางเลี้ยงควาย จึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านปางควาย” ต่อมาประมาณปี พ.ศ. ๒๕๐๐ เจ้าอาวาสและศรัทธาได้ร่วมกันเปลี่ยนชื่อมาเป็นวัด “มิ่งสาวาส” ตามความหมายเดิม ที่แปลว่า “ปางควาย” หรือเอาควายมาพักแรมไว้

วัดประจำชุมชน “บ้านปางควาย” เปลี่ยนจากปางควาย เป็น “วัดมิ่งสาวาส” ชื่อเป็นภาษาบาลีสันสกฤต ที่ทันสมัย แต่ยังคงความหมายเดิมเอาไว้

บทสรุป

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า อิทธิพลของวาทกรรมจากอำนาจรัฐกลาง ได้กดทับคนในท้องถิ่นให้รู้สึกว่าย่ำแย่หรือถูกกดขี่ หรือถูกมองต่าง ๆ ในท้องถิ่น ทั้งชื่อคน ชื่อหมู่บ้าน ชื่อวัด หรือ แม่น้ำลำห้วยต่าง ๆ ทั้งนี้โดยผ่านระบบการศึกษาสมัยใหม่และกลไกของอำนาจรัฐ เช่น ข้าราชการ นายอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือ พระภิกษุสงฆ์ ผู้รู้บาลีแตกฉาน

หากกล่าวในแง่อิทธิพลของภาษา ตามแนวคิดนักทฤษฎีกลุ่มหลังสมัยใหม่นิยม ที่กล่าวถึงลักษณะอันแท้จริงของภาษาว่า ภาษามีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับการเมือง (Politics) และความเป็นการเมือง (The Political) อย่างแนบแน่น ต่างขยายความซึ่งกันและกันจนสามารถกล่าวแทนกันได้ว่าภาษาคือการเมือง โดยมองว่าภาษาไม่ใช่เป็นเพียงเครื่องมือในการพูดถึงโลกหรือเป็นตัวแทนโลก วัตถุ ความคิด ความเชื่อเท่านั้น แต่ภาษาคือตัวสร้างโลก สร้างความคิด และสร้างเอกลักษณ์ต่าง ๆ ที่เป็นตัวตนของสิ่งที่ภาษาพูดถึงขึ้นมา ๆ ภาษาเป็นตัวยึดโยงของชุมชน ถ้าไม่มีภาษาร่วมกัน ชุมชนก็ไม่มีอาจดำรงอยู่ได้ ดังตัวอย่างการใช้ภาษาในการเรียกชื่อชุมชน วัด และภูมินามอื่น ๆ โดยเฉพาะนามที่เปลี่ยนจากชื่อชุมชนในท้องถิ่นดั้งเดิมไปเป็นชื่อแบบสันสกฤตสมัยใหม่ ย่อมแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลทางการเมืองของรัฐชาติ ที่ต้องการครอบงำท้องถิ่นอย่างชัดเจน

ภาษาคือการกระทำ (Speech act) เป็นตัวการกำหนดรูปแบบของชีวิตที่หลากหลาย ที่ไม่ใช่เป็นเพียงถ้อยคำโดด ๆ ที่ไร้เดียงสา ความหมายของภาษาไม่ได้อยู่ที่คำนิยามหรืออยู่ที่การใช้คำเพื่อแทนหรือระบุถึงวัตถุสิ่งของอย่างตายตัว แต่เปลี่ยนแปลงไปตามการกระทำและการใช้ในแต่ละบริบทในชีวิตประจำวันของคนในสังคมนั้น ๆ เช่น สามารถทำให้ความจริงของประวัติความเป็นมาในชุมชน ภายใต้สถานการณ์ทางสังคมแบบทุนสมัยใหม่เปลี่ยนแปลงไปได้ ภาษาจึงเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและระบบวัฒนธรรม

ภาษาคือระบบของสัญญาณ (Signs) หรือสัญลักษณ์แทนความหมายและรูปธรรมของการปฏิบัติ ที่สามารถสื่อถึงความคิดและการกระทำอื่น ๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรมของคู่ตรงข้ามกัน เช่น สัญญาณของคำว่า “สุวรรณาวา” ย่อมสื่อความหมายต่างออกไปจากคำว่า “นาหีก” สัญญาณของคำว่า “หอม” ในโลกของสังคมสมัยใหม่ ย่อมสื่อความหมายไปในทางที่ดีกว่าคำว่า “เน่า” ในแบบพื้นบ้านโบราณ สัญญาณของคำว่า “มหิงสา” ย่อมสื่อความหมายไปในทางสุภาพ หรือความเป็น “ชั้นสูง” กว่าคำว่า “ควาย” ในบริบทแบบท้องถิ่นที่มีความเป็น “บ้านนอก” เหล่านี้เป็นต้น

สิ่งเหล่านี้ได้พิสูจน์แนวคิดที่ว่า การใช้ภาษาคือมายาคติ (Mythologies) ทางสังคมอันหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่ความหมายที่บริสุทธิ์หรือโดด ๆ แต่เป็นเพียงวิธีการใช้ภาษาที่ผ่านการกำหนดตามค่านิยม หรือการกลั่นกรองมาให้เป็นไปตามเจตนาของผู้ใช้แต่ละคน กล่าวอีกแง่หนึ่ง มายาคติก็คือการพูด การใช้ภาษาชนิดหนึ่งที่กระทำผ่านวาทกรรมที่มีระบบระเบียบและรูปแบบวิธีการสร้างความหมายแบบหนึ่ง (a mode of signification, a form) ที่ขึ้นกับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์เฉพาะชุดหนึ่ง มีขีดจำกัดของการใช้และมีกระบวนการทำให้เกิดการยอมรับในสังคมวงกว้าง โดยสื่อให้เห็นทั้งภาพพจน์ (Figurative) และความหมายแฝงต่าง ๆ ที่แสดงออกมาในรูปของวัฒนธรรมมวลชน จารีตปฏิบัติและอุดมการณ์หลักในสังคม

ภาษาคือเครื่องมือของอำนาจ หรือเป็นภาษาของอำนาจ (The Language of Power) คือภาษาที่ใช้แล้วให้อำนาจกับคนพูด ทำให้คนฟังรู้สึกตัวเองด้อยกว่าคนพูด เพราะไม่รู้ความหมาย จึงมีอิทธิพลถึงชาวบ้านให้รู้สึกถึง “ความเป็นอื่น” จากวัฒนธรรมกระแสหลักของชาติ ทำให้รากเหง้าและระบบภูมินาม ผิดเพี้ยนไปจากเดิม แม้จะดูมีความสุขงามด้านภาษา แต่การที่ความหมายดั้งเดิมได้หายไปนั้น นับเป็นเรื่องที่รัฐชาติควรมีการทบทวน เพื่อให้ท้องถิ่นมีพื้นที่ทางสังคมและศักดิ์ศรีในตัวเองอย่างสง่างามต่อไป

บทที่ ๒

ภูมินามกับพื้นที่: ตัวตนของท้องถิ่น วาทกรรม และการครอบงำของอำนาจ

พรมแดนของพื้นที่ทางภูมิศาสตร์และพื้นที่ทางสังคมของท้องถิ่นแบบดั้งเดิมนั้น มีพลวัตที่ความเลือนไหลและไม่ชัดเจน เกิดขึ้นภายใต้โครงสร้างสังคมแบบเครือญาติ และกลุ่มเพื่อนบ้านที่ต้องอาศัยพึ่งพิงแรงงานซึ่งกันและกัน รูปธรรมพื้นฐานที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือลักษณะการใช้พื้นที่ของหมู่บ้านที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการมี “รั้วรอบขอบชิด” ในลักษณะของเขตแดนพื้นที่แห่งการครอบครองแบบปัจเจกที่ชัดเจน แม้ปัจจุบันอาจยังปรากฏชัดในพื้นที่ชนบทและชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ชาวไทยภูเขาหลายกลุ่ม ที่อยู่อาศัยกันในพื้นที่ของความ เป็น “ส่วนบุคคล” เพียงตัวบ้านเรือนเท่านั้น พื้นที่นอกเหนือจากนั้นไปเป็นพื้นที่ส่วนกลางของทุกคน แม้กระทั่งในพื้นที่การผลิตหรือพื้นที่ทำกิน จะมีความเป็นส่วนบุคคลก็แต่ในฤดูกาลผลิตเท่านั้น นอกเหนือจากนั้นแล้วเป็นพื้นที่ส่วนกลางที่ทุกคนสามารถใช้ประโยชน์จากการเลี้ยงสัตว์ รวมถึงการหาอาหารที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ทั้งผักและสัตว์น้ำนานาชนิด

แต่เมื่อความเป็นชุมชนท้องถิ่นที่ถูกกำหนดขึ้นภายใต้รัฐชาติของความเป็น “คนไทย” (Thainess) นั้น นอกจากจะถูกสร้างและกำกับโดยแนวคิดเรื่องพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ และระบบอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ แล้ว ยังถูกกำกับด้วยระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างกลุ่มชนผู้มีอำนาจ (Dominant group) ผู้สถาปนาตัวเองขึ้นเป็นชนกลุ่มใหญ่ กับกลุ่มชนที่ด้อยอำนาจกว่า (Subordinate group) ภายใต้กระบวนการสร้างความเป็นชาติ การสร้างพรมแดนทางชนชั้นที่ไม่เท่ากัน ได้กลายเป็นเทคโนโลยีสำคัญทางอำนาจที่รัฐชาติใช้ในการควบคุมพลเมืองของตน¹ ท้องถิ่นถูกผนวกและกลืนกลายเป็นเขตอำนาจการปกครองที่รวมศูนย์อย่างเข้มแข็ง เรื่องราวรายละเอียดทางประวัติศาสตร์ และองค์ประกอบทางโครงสร้างของท้องถิ่นถูกปิดบังและกดทับจนแทบจะหายไปจากหน้าประวัติศาสตร์ของชาติ

นอกจากนี้ความเป็นท้องถิ่น หากมองจากแนวคิดทางทฤษฎีเรื่องพื้นที่หรือ “ภูมิ” อันมีรากฐานมาจากระบบโครงสร้างทางระบบจักรวาลทัศน์ของคนในท้องถิ่นแล้ว มีการแบ่งแนวคิดตามมิติของเวลาออกเป็น ๒ ยุคสมัยคือ

๑) ความคิดเรื่องพื้นที่แบบโบราณ หรือก่อนสมัยใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของพุทธศาสนาเกี่ยวกับโลกทั้งสาม หรือ “ไตรภูมิ” อันได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์อื่น ๆ โดยเฉพาะคัมภีร์ “จักรวาลทีปนี” ที่อธิบายการดำรงอยู่ของโลกและจักรวาลไว้อย่างละเอียดตามลักษณะที่เป็น “ภูมิลักษณะ” (topography) ที่ศักดิ์สิทธิ์และอยู่ในโลกของจินตนาการ ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องถูกต้องตรงกับพื้นที่ผิวโลกเชิงประจักษ์ที่เป็นแบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ พื้นที่ดังกล่าวสะท้อนออกมาเป็นพื้นที่ทางสังคมอย่างเด่นชัดกว่าพื้นที่ทางภูมิศาสตร์

¹ ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (บรรณาธิการ), ๒๕๔๖. *อัตลักษณ์ ชาติพันธุ์และความเป็นชายขอบ*, หนังสือรวมบทความจากการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ ๑ เรื่อง “คนมองคน” นานาชาติในกระแสการเปลี่ยนแปลง, กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, แปลน พรินต์ติ้ง, หน้า ๙

๒) ความคิดเรื่องพื้นที่แบบสมัยใหม่ ตามทัศนะทางภูมิศาสตร์และดาราศาสตร์ของตะวันตก ซึ่งเริ่มต้นขึ้นในสมัยของรัชกาลที่ ๔ อันเป็นต้นกำเนิดของระบบแผนที่ทางภูมิศาสตร์กายภาพของประเทศแบบสมัยใหม่ ที่มีขีดเส้นกั้นพรมแดนทางภูมิศาสตร์กายภาพ ที่กำหนดความเป็นรัฐชาติ ประเทศ ระบบประเทศ ราชหรือเมืองขึ้น ระบบหัวเมืองและท้องถิ่นกันอย่างชัดเจนขึ้น²

แนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ กับแนวคิดเรื่องภูมิพื้นที่ มีผลถึงระบบอำนาจและการต่อรองทางสังคมของชุมชน แสดงออกผ่านระบบโครงสร้างทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม โดยเฉพาะที่เห็นได้ชัด ได้แก่ปรากฏการณ์ด้านภาษาและเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนท้องถิ่น ทั้งที่มาจากการเล่าเรื่องราวด้วยวาจาในลักษณะของนิทานกึ่งตำนาน (myth) รวมถึงการบันทึกที่เป็นลายลักษณ์อักษรเกี่ยวกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ตลอดจนการกำหนดชื่อหรือนามเรียกขานของคน วัตถุ เหตุการณ์ และสถานที่ทางภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านนามเมืองต่าง ๆ กล่าวอีกนัยหนึ่งความพยายามในการสร้างพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ พื้นที่ทางสังคม และนิยามตนเองของท้องถิ่นเหล่านี้ สะท้อนความเป็นมาทางชาติพันธุ์และความเข้มแข็งในระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจทั้งในเชิงวัฒนธรรมและโครงสร้างทางสังคมของท้องถิ่น ขณะเดียวกันกับการสะท้อนถึงอิทธิพลการครอบงำจากอำนาจภายนอก

อย่างไรก็ตาม ได้มีเสียงวิพากษ์วิจารณ์และในทำนองตักเตือนจากนักวิชาการกลุ่มหลังสมัยใหม่นิยม (Post Modernism) ถึงแนวคิดของกลุ่มขบวนการวัฒนธรรมชุมชน/ท้องถิ่นของไทย ว่ามีข้อที่ควรคำนึงถึงที่สำคัญคือ เอาเข้าจริงแล้วการนำเสนอหรือการถ่ายทอดองค์ความรู้ (representation) ยังไม่ได้เป็นผลมาจากการกระทำของชาวบ้านเองโดยตรง แต่เป็นภาพที่ได้มาจากการถ่ายทอด บอกเล่าของนักวิชาการ/ปัญญาชนมากกว่าเป็นภาพที่ชาวบ้านสร้างขึ้นเอง ถึงแม้ว่านักวิชาการเหล่านั้นจะสร้างภาพขึ้นจากคำบอกเล่าของชาวบ้านและจากพยานหลักฐานต่าง ๆ แต่ในที่สุดแล้ว อำนาจการเป็นผู้แต่ง ผู้เขียน หรือผู้เล่าเรื่อง ยังคงเป็นของนักวิชาการอย่างมั่นคง เพราะมีลักษณะของการเอาตัวเองเป็นศูนย์กลาง และเป็นการตอกย้ำความคิดแบบแบ่งแยกเป็นเรื่องระหว่างตัวตนและความเป็นผู้อื่นอยู่นั่นเอง นอกจากนี้ยังยึดติดอยู่กับภาพสวยงามของชุมชนในอดีตทำนองเพื่อฝัน (romanticism) และมีความกำกวม แหกหัก ขาดตอนมากกว่าความต่อเนื่องและชัดเจนหรือแบบที่เรียกว่า “genealogy” ซึ่งอาจนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้แบบผูกขาดรวมศูนย์ชุดใหม่ขึ้นมาแทนที่ได้ ซึ่งทางออกที่ดีของปัญหาดังกล่าวก็คือ ต้องไม่อ้างอิงว่าองค์ความรู้เหล่านั้น ไม่ใช่องค์ความรู้ที่เป็นสากลหรือเป็นองค์รวมที่สมบูรณ์ ครอบคลุมหรือรอบด้าน แต่ต้องตระหนักว่า นั่นเป็นเพียงความรู้เฉพาะที่เฉพาะส่วน และจำกัดอยู่บนสถานการณ์/เหตุการณ์หนึ่ง ๆ เป็นหลักเท่านั้น³

ในงานศึกษานี้ ผู้วิจัยจะพยายามหลีกเลี่ยง และตระหนักให้เสมอ ที่จะไม่ให้สิ่งที่ถูกศึกษาหรือโลกแห่งความเป็นจริงของท้องถิ่นในวิธีการหาความรู้ในครั้งนี้เป็นเพียง “วัตถุที่ไร้ชีวิต ไร้ความหมาย” (signified) ซึ่งจะพยายามถ่ายทอดอย่างตรงไปตรงมาให้มากที่สุด แม้ว่าจะไม่หมดจดตลบไสทั้งหมดก็ตาม เพื่อที่จะให้คนในโลกและพื้นที่ของท้องถิ่นได้เป็น “ตัวสื่อที่มีชีวิต มีความสำคัญ” (signifier) มากที่สุดเท่าที่จะกระทำได้

² โปรดุรายละเอียตใน ธงชัย วินิจจะกุล, ๒๕๕๖, (ชูศักดิ์ ภักทรกุลณิษฐ์ – บรรณาธิการแปล), *กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิกายของชาติ*, กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คอปไฟ ร่วมกับสำนักพิมพ์อ่าน

³ ไชยรัตน์ เจริญสินโอสถ, ๒๕๕๕. “ข้อคิดคำนึงเกี่ยวกับขบวนการวัฒนธรรมชุมชน/ท้องถิ่น” ใน *วาทกรรมการพัฒนา*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา, หน้า ๑๔๘ – ๑๕๖

เนื้อหาสำคัญในบทนี้ จะพยายามอธิบายการปรากฏนามเรียกขานของชื่อบ้านนามเมืองต่าง ๆ ของชุมชนท้องถิ่นซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของ ๒ แนวคิด คือแนวคิดเรื่องอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ กับแนวคิดเรื่องพื้นที่ทางสังคมและพื้นที่ในระบบแผนที่ทางภูมิศาสตร์กายภาพ ซึ่งความเป็นจริงด้านการกำเนิดและที่มาของชุมชนย่อมมีความแตกต่างหลากหลาย บางชุมชนสถาปนาตัวเองขึ้นภายใต้อัตลักษณ์และความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเครือญาติอย่างมั่นคงในพื้นที่ทางภูมิศาสตร์จากการบุกเบิกหักร้างถางพงมาตั้งแต่แรก แต่บางชุมชนถูกอำนาจของรัฐชาติกวาดต้อนในมาอยู่ในเขตแดนของรัฐชาติแบบใหม่ ท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ อันเกิดมาจากระบบอำนาจของชนชั้นนำแบบเก่า ที่ถือเอากำลังคนเป็นสำคัญเพื่อมาเก็บไว้ในพื้นที่เขตแดนของอำนาจที่เข้มแข็งกว่า ตามลักษณะของรัฐจารีตในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ให้ความสำคัญกับการกำกับควบคุมกำลังคน มากกว่าเรื่องของอธิปไตยเหนือดินแดน กรณีดังกล่าวอาจยกเว้นกรณีที่เกี่ยวข้องกับการมีชีวิต และอิสระเสรีในอันที่จะเคลื่อนย้ายหรือเคลื่อนที่ของผู้คนในภูมิภาคนี้ ในแบบของการแสวงหาเสรีภาพและแหล่งทำมาหากินอย่างอิสระตามพื้นฐานของเสรีภาพที่พึงมีของมนุษย์⁴

ชื่อบ้านนามเมืองในเขตพื้นที่เมืองเชียงใหม่ เป็นอีกประเด็นหนึ่ง ที่จะสะท้อนให้เห็นถึงการสร้างวาทกรรมเกี่ยวกับความเป็นรัฐชาติเข้าครอบงำ จนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านภาษาที่ใช้เรียกขานนามของชื่อหมู่บ้านและสถานที่อันเป็นหมุดหมายสำคัญอื่น ๆ ของชุมชน อันแสดงออกถึงสนามแห่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ที่ซึ่งอำนาจรัฐกับผู้คนหรือพลเมืองของรัฐต่อสู้กัน ระบบอำนาจทางสังคมรุกล้ำเข้าไปถึงระบบจิตสำนึกต่อท้องถิ่นจนอ่อนแอลง ถูกกลืนกลายเป็นเอกภาพในจินตนาการของความเป็นของรัฐชาติแบบใหม่ จนกระทั่งเป็นไปเพื่อสนองต่อระบบเศรษฐกิจการท่องเที่ยวอย่างในปัจจุบัน ประวัติศาสตร์ความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลงของนามเรียกขานหรือชื่อชุมชนต่าง ๆ เหล่านี้มีให้เห็นอยู่ทั่วไป พอจะยกให้เห็นเป็นตัวอย่างได้ ในชุมชนที่สำคัญ ๆ ดังต่อไปนี้

๑. ชุมชนในเขตเมืองเชียงใหม่

๑.๑ ชุมชนหมื่นสารจัวลาย : จาก “คร้วลาย” ถึง “จัวลาย” และ “วัวลาย”

ชุมชนวัวลาย เป็นชุมชนของชาวไทจีน หรือไทจีน หรือไทเขิน ที่แต่เดิมอาศัยอยู่เขตลุ่มน้ำแม่ขินในเชียงตุง และถูกกวาดต้อนมาในราวปี พ.ศ. ๒๓๔๗ ในสมัยพระยาภาววิละ⁵ ที่กวาดต้อนชาวเมืองเชียงใหม่ที่หลบหนีเข้าป่าให้กลับสู่เมือง รวมทั้งผู้คนจากเมืองเชียงตุง เมืองยอง เมืองสาด เมืองมาง กระทั่งคนในแคว้นสิบสองปันนา ให้มาตั้งรกรากในเมืองเชียงใหม่ ซึ่งมีทั้งไทใหญ่ ไทลื้อ ไทขิ่น และไทยอง เป็นช่วงที่มีการรวบรวมคนมาบูรณะเมืองเชียงใหม่ เรียกกันว่าเป็นยุค “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ผู้คนที่ถูกกวาดต้อนมา หากเป็นช่างฝีมือหรือไพร่เมืองชั้นดีจะให้ตั้งถิ่นฐานในตัวเมือง ระหว่างกำแพงเมืองชั้นในกับกำแพงเมืองชั้นนอก เช่น

⁴ ดูที่ชนะ ๒ ด้านนี้เพิ่มเติมได้ใน วสันต์ ปัญญาแก้ว, ๒๕๕๐. “เสียงไตลื้อ: การเดินทาง/เคลื่อนที่ของพลเมืองลื้อ สิบสองปันนา” ใน *สังคมศาสตร์: ศาสนา ชาติพันธุ์และการพัฒนาระดับภูมิภาคในเขตลุ่มน้ำโขง*, วารสารทางวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๒/๒๕๕๐, เชียงใหม่: ห้างหุ้นส่วนสามัญ โคชยัน มีเดียทิม

⁵ สรัสวดี อ๋องสกุล, ๒๕๕๓, (ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๗). *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, หน้า ๓๑๔

ช่างเหล็ก ช่างหล่อ ช่างแต้ม ช่างซ้อง ฯลฯ ส่วนไพร่ที่ไม่เป็นช่างฝีมือจะไวนอกเมือง เช่น ไทลื้อ ที่อำเภอ สันทราย สันกำแพง ดอยสะเก็ด ไทยอง ที่ลำพูนและสันกำแพงบางส่วน

ชุมชนวัวลาย เป็นชุมชนชาวไทจีน หรือไทจีน ที่มีความชำนาญด้านการทำเครื่องเงิน มีวัดที่เป็น ศูนย์กลางของชุมชนคือ “วัดหมื่นสาร” สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๐๖๙ ตามชื่อของผู้สร้างวัด ที่มีศเป็น “หมื่น” มีนามเต็มว่า “หมื่นหนังสือวิมลกิตติสิงหะราชมนตรี” เป็นสังฆการีเกี่ยวกับการรับรองราชทูตและแปลพระราชสาสน์ จึงเรียกเป็นนามแบบสั้น ๆ ว่า “หมื่นสาร” แล้วนำมาตั้งเป็นชื่อวัด⁶

สำหรับชาวไทจีนซึ่งสะสมความชัดเจนทางการผลิตเครื่องใช้ เป็นผลิตภัณฑ์ซึ่งภาษาล้านนาเรียกว่า “คร้ว” อ่านว่า “คิ้ว” แปลว่าสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ในคร้วเรือน ปกติชาวไทจีนจะออกเสียงสระอัว เป็นเสียง สระโอ คำว่า “คร้ว” จึงออกเสียงเป็น “โค” ผลิตภัณฑ์เหล่านี้มีทั้งทำจากไม้ หรือไม้ไผ่จักสาน แล้วนำมาทำ ด้วยฮัก (รัก) หรือ หาง (ขาด) เรียกว่า *โคฮัก โคหาง* มีทั้งทำจากเงิน เรียกว่า *โคเงิน* ถ้าทำด้วยทองเหลือง เรียกว่า *โคทอง* ถ้ามีลวดลายแตงแต้มเรียกว่า *โคลาย* ชุมชนที่ผลิตเครื่องเงินจะมีการ “ต้อง” หรือสลักลวดลาย ต่าง ๆ เช่น ลาย ๑๒ ราศี ลายม่าน เป็นต้น

ไทจีนดังกล่าวได้ถิ่นฐานอยู่ทางทิศใต้ของประตูเชียงใหม่ เป็นชุมชนที่ทำเครื่องเงินที่มีลายหรือ ลวดลายหลากหลาย เป็นเหตุให้บริเวณนั้นถูกเรียกว่าบ้านคร้วลาย (ออกเสียงแบบไทลื้อ ไทจีนว่า โค - ลาย) หมายความว่า เป็นหมู่บ้านที่ผลิตของใช้ประเภทเครื่องเงินเครื่องเงินที่มีลวดลาย เมื่อเชียงใหม่ได้รวมเป็นสยาม มีผู้แทนจากส่วนกลางมาปกครองเชียงใหม่ ภาษาพื้นถิ่นถูกเปลี่ยนให้เป็นภาษาไทยกลาง โดยเฉพาะชื่อของ ชุมชน ชื่อท้องถิ่นต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อความสะดวกและความเข้าใจตรงกันภาษาที่ใช้กันมาแต่เดิมจึง ค่อย ๆ เลือน หายไป

คำว่า *โคฮัก โคหาง* ถูกเปลี่ยนเป็น เครื่องเงิน ตามกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ผลิตชาวจีน หรือชาวเงิน *โคเงิน* เปลี่ยนเป็น เครื่องเงิน และที่เปลี่ยนไปจนไม่เหลือความหมายเดิมคือ *บ้านโคลาย* ที่ถูกเปลี่ยนไปเป็น *บ้านจัวลาย* หรือ *วัวลาย* ในปัจจุบัน เพราะคิดกันไปเองว่า “โค” หมายถึง “วัว” ในเมื่อคนรุ่นหลังไม่เข้าใจความเป็นมา ก็เลยปั้นเป็นรูปวัวต่างเอาไว้กลางชุมชน ก็เลยไปกันใหญ่⁷

อย่างไรก็ตาม หลักฐานที่ปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ระบุชื่อชุมชนดังกล่าวว่า “บ้านจัวลาย” ดังความว่า

“*เถิงสกราช ๑๑๖๑ ตั้ว ปลีกัดเม็ด พระเปนเจ้าเกณฑ์เจ้าคำมูนเปนแม่ทัพบ กุมริพล ๓๐๐ ขึ้นไฟตี ฟ้าคำเครื่องอันมาตั้งเมืองบุ ฟ้าคำเครื่องถูกสีกินตาย ได้เมืองบุแล้ว เจ้าคำมูนคีลวดยกริพลข้ามน้ำแม่คงไฟ*

⁶ สมโชติ อ่องสกุล, ๒๕๕๖. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ชุมชนเชียงใหม่: การสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ชุดโครงการประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ: ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน, (เอกสารอัดสำเนา), หน้า ๓๒๗

⁷ สรุปความจากบทความในนิตยสาร มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับประจำวันที่ 14 - 20 กันยายน พ.ศ. 2555 ปีที่ 32 ฉบับที่ 1674 คอลัมน์ “ล้านนา - คำเมือง” ของชมรมฮักตัวเมือง สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ฟากตะวันตก เข้าตีเอาบ้านจัวลาย บ้านสะตอย ล้อยโร ทำช้าง บ้านนา ท่งอ้อ ได้หมื่นขวงจัวลายและเมียฟ้า เครื่อง กวาดเอาครอบครัวลูกบ่าวชาวไพร่ลงมาใส่บ้านเมือง”^๘

แต่เมื่อพิจารณาตามลำดับอายุของเอกสาร และเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์สมัยพระยาภาวภิบาลแล้ว จะเห็นได้ว่า ยุคที่พระยาภาวภิบาลกวาดต้อนผู้คนเข้ามาอยู่ในเวียงเชียงใหม่ อยู่ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๕ – พ.ศ. ๒๓๓๙ (จ.ศ. ๑๑๔๔ – ๑๑๕๘) แต่ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ฉบับที่เก่าที่สุดพบว่าเป็นฉบับวัดพระงาม จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งจารขึ้นเมื่อ จ.ศ.๑๒๑๖ หรือ พ.ศ.๒๓๘๗ ซึ่งห่างจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงถึงเกือบ ๖๐ ปี ดังนั้น จึงเป็นไปได้ว่าตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่อาจได้รับอิทธิพลของภาษาไทยกลางจากรัฐสยามแล้ว จึงทำให้ “ครัวลาย” หรือ “โคลาย” กลายเป็น “จัวลาย” และจาก “จัวลาย” ก็กลายเป็น “วัวลาย” ไปในที่สุด

รูปปั้นวัวลาย หน้าวัดหมื่น
หมื่นสารวัวลาย สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๔

สารกลางแยกชุมชนบ้าน

อย่างไรก็ตาม เมื่อสอบถามชาวบ้านในชุมชนวัวลายในยุคปัจจุบันซึ่งเป็นคนรุ่นหลัง (ไม่อนุญาตให้เปิดเผยนาม) ก็ได้รับการบอกเล่าว่า ชื่อบ้านวัวลายนั้นมีมานานแล้ว ไม่ทราบที่มา การปั้นรูปวัวไว้กลางชุมชนเป็นความสมัครใจของชาวบ้าน เพื่อเป็นสัญลักษณ์ที่สอดคล้องกับชื่อบ้านซึ่งปัจจุบันมักนิยมทำไว้เป็นสัญลักษณ์ประจำถิ่นที่ทำกันอยู่ทั่วไป ส่วนเสาใจบ้านหรือหอผีเสื้อบ้านนั้นหายไปนานแล้ว เมื่อก่อนอาจจะมีแต่ปัจจุบันเป็นร้านค้าขายไปหมดแล้ว

^๘ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ ๗๐๐ ปี, เชียงใหม่, ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๓๘, หน้า ๑๓๐

ช่างฝีมือการ “ต้องสลุงเงิน” (ตีขันเงิน) จากชุมชน “คร้าวลาย/“โคลาย”

๑.๒ ชุมชนศรีสุพรรณ ช่างหล่อ พวกแต้ม นันทาราม ช่างเคียน ทำสะตอย: ชุมชนช่างฝีมือหล่อ โลหะ เครื่องเงิน เครื่องเงิน ช่างวาดเขียน และช่างกลึง ของชุมชนชาวไทลื้อ ไทเขิน

ชุมชนศรีสุพรรณ กับังงานช่างฝีมืออุโบสถเงิน (อลูมิเนียม) ทั้งหลัง ในวัดของชาวชุมชน

พ่ออู๋ยันตร์ แก้วดวงแสง อายุ ๘๖ ปี กับงานหล่อพระพุทธรูป ที่ยังคงรักษาอาชีพช่างหล่อมาจนปัจจุบัน
ของชาวบ้านในชุมชนบ้านช่างหล่อ ต.ห้วยยา เมืองเชียงใหม่ ปัจจุบันเหลือเพียง ๓ หลังเท่านั้นที่ยังทำอยู่

ชุมชนศรีสุพรรณ ช่างหล่อ พวกแต้ม ช่างเคียน นันทาราม ล้วนเป็นชุมชนของช่างฝีมือ ตั้งอยู่ในพื้นที่
ใกล้เคียงกันบริเวณนอกกำแพงเมืองทิศตะวันตก ที่มีความชำนาญด้านการทำเครื่องเงิน เครื่องเงิน ช่างกลึงไม้
(เคียน) และการหล่อพระ จึงตั้งชื่อชุมชนตามอัตลักษณ์ของตัวเอง ส่วนวัดของชุมชนศรีสุพรรณ ช่างหล่อ
และนันทาราม ถูกเปลี่ยนชื่อตามบุคคลผู้นำชุมชนเป็นแบบสยาม (สันสกฤต) และเปลี่ยนชื่อชุมชนไปด้วยว่า
“ศรีสุพรรณ” และ “นันทาราม” ตามลำดับ

ชุมชนพวกแต้ม คำว่า “พวก” พบในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่หลายคำ เช่น พวกน้อย พวกหนานบ้าน
พวกดาบ พวกช่าง พวกหน้าไม้ พวกนาและพวกหมอยาบาด นายพวก – ชาวพวก พวกซอด และพวกต้องแต้ม
เป็นคำเรียกกลุ่มคนเฉพาะบางกลุ่ม และกลุ่มช่างฝีมือประเภทต่าง ๆ ซึ่งบางกลุ่ม เช่น ชุมชนพวกแต้ม หรือ
“พวกต้องแต้ม” ได้รับสิทธิพิเศษให้เข้าอยู่อาศัยในเขตกำแพงเมืองชั้นใน ระดับเดียวกับชนชั้นปกครองระดับ
ขุนนางผู้ใหญ่ที่รับพระบรมราชโองการจากกษัตริย์และพระมหากษัตริย์โดยตรง⁹ เนื่องจากมีความชำนาญในการ
“ต้อง” คือ ตัด ฉลุ ตอก ลวดลายต่าง ๆ ลงบนวัสดุเครื่องเงิน ทองแดง และทองเหลือง ที่มีชื่อเสียงเป็นที่นิยม
มาจนถึงปัจจุบันคือ การทำฉัตรรูปลายต่าง ๆ โดยพระสงฆ์วัดพวกแต้ม จนเป็นที่รู้จักและนิยมกันทั่วไป

ชุมชนชาวไทลื้อ ไทเขินที่ถูกวาดต้อนมาอีกชุมชนหนึ่งที่น่าสนใจ คือชุมชนท่าสะอาด ชื่อบ้าน
“สะอาด” ปรากฏอยู่ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ว่าด้วยเชียงใหม่สะสมพลเมือง และ หนังสือเจ้าหลวงเชียงใหม่
ว่าด้วย “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” โดยจะกล่าวถึงพระกรณียกิจ ของพระเจ้ากาวิละ เจ้าหลวงองค์ที่ ๑ (พ.ศ.
๒๓๒๔ – ๒๓๕๘) ว่าในช่วงเวลานั้น แผ่นดินล้านนาโดยเฉพาะเชียงใหม่ บ้านเรือนไร่นาถูกทิ้งร้าง หมู่บ้าน
กลายเป็นป่า เมืองกลายเป็นดง จะไปทางใต้ก็กลัวเสือ จะไปทางเหนือก็กลัวช้าง บ้านเมืองขาดเสถียรภาพ
เพราะไม่มีเจ้านายเป็นหลักแห่งแผ่นดิน คงมีแต่ขุนเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ดูแลท้องถิ่นตน โดยเหตุนี้ พระเจ้ากรุงธนบุรี
(สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) จึงทรงให้พระยามังวลธิปรากฏการกำแพงแก้ว (พระเจ้ากาวิละ) ไปฟื้นฟูเมือง
เชียงใหม่ ซึ่งนับว่าเป็นยุคที่ต่อมาเรียกว่า “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” จึงไปชักชวน หรือ ตีบ้านเล็กเมืองน้อย
ต่าง ๆ เพื่อนำเอาประชากรมาสะสมรอไว้ใน “เวียงป่าซาง” รวมกันหลายครั้ง เช่นในปี จ.ศ.๑๑๔๕ (พ.ศ.

⁹ สมโชติ อ่องสกุล. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๒

๒๓๓๒) ก็ได้ชาวบ้าน "สะต๋อย" บ้าน "วังลู่" บ้าน "วังกวาด" มารวมไว้อีกด้วย แม้จะเข้ามาตั้งอยู่ในเมือง เชียงใหม่แล้วก็ตาม กิจกรรมการรวบรวมพลเมืองก็ยังดำเนินต่อไป ดังในจุลศักราช ๑๑๖๐ (พ.ศ.๒๓๔๑) ก็ได้ ประชากรจาก เมืองปุก เมืองสาด เมืองแจตท่าอ้อ เมืองถึง และ เมืองกุน มารวมอยู่ในเมืองเชียงใหม่ และ ในปี รุ่งขึ้นก็ได้ให้กองทัพไปตีเอาประชากรจาก บ้านวัวลาย "สะต๋อย" ส้อยไร ท่าช้าง บ้านนา และ ทุ่งอ้อ มาไว้ใน เชียงใหม่อีกเช่นกัน¹⁰

ส่วนบรรดาผู้ที่อพยพมาโดยถูกกวาดต้อนจากถิ่นต่างๆ ก็ตั้งชื่อหมู่บ้านของตนตามชื่อบ้านเมืองเดิมที่ตนถูก กวาดต้อนลงมา เช่น "บ้านเมืองมาง" ซึ่งมีชาวบ้านเดิมเป็นชาวไทลื้อ และได้อพยพลงมาจาก "เมืองมาง" ในรัฐ สิบสองปันนา นอกจากนี้ ยังมีหมู่บ้าน "เมืองสาด" "เมืองกาย" "เมืองเลน" "เมืองวะ" "เมืองซอน" "เมืองลวง" "เมืองหลวย" "เมืองยอง" "พยาก" "เชียงขวาง" เหล่านี้เป็นต้น เป็นหมู่บ้านที่รายรอบเมืองเชียงใหม่และลำพูน ถึงแม้ว่าประชากรดั้งเดิมในหมู่บ้านเหล่านั้น เป็นไทลื้อ ไทเขิน ไทยอง และ ไทใหญ่ ในปัจจุบันนี้ก็ได้อกลับ กลายเป็นไทยวน โดยเรียกตนเองว่า "คนเมือง" ไปจนหมดสิ้นแล้ว คำว่า "ท่าสะต๋อย" จึงเป็นชื่อเรียกขานของ "บ้านสะต๋อย" (วัดศรีสร้อยทรายมูล) และชุมชนที่ตั้งบ้านเรือนรายรอบบริเวณวัดท่าสะต๋อยในปัจจุบันนี้ เนื่องจาก บ้านท่าสะต๋อย อยู่ใกล้แม่น้ำปิง จึงเป็น "ท่าน้ำ" จึงเรียกว่า "ท่าสะต๋อย" ถนนนี้จึงชื่อว่า ถนนท่า สะต๋อย ใกล้ๆกับ "ท่าสะต๋อย" คือ "ท่าแพ" ถนนไปยังท่าแพ จึงมีชื่อเรียกว่า ถนนท่าแพ¹¹

ป้ายวัดและวิหารวัดท่าสะต๋อย

๑.๓ ชุมชน หนองประทีป หนองป่าครั่ง หนองเส็ง ท่าฮ่อม และสันผีเสื้อ

เนื่องจากภูมิศาสตร์ของแอ่งเชียงใหม่เป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง จึงปรากฏมีหนองน้ำขนาดใหญ่อยู่หลาย หนอง ซึ่งหนึ่งในหนองเหล่านั้นคือหนองบัว ที่พระยามังรายถือเป็นหนึ่งในเจ็ดของชัยภูมิที่ดี ดังปรากฏความใน ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่า

¹⁰ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ ๗๐๐ ปี, อ้างแล้ว, (หน้า ๒๐)

¹¹ <http://www.bloggang.com>, ค้นเมื่อ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๕๖

“อัน ๑ หนองใหญ่มีวันออกช่วยเหนือแห่งไชยภูมิได้ชื่อว่าอีสานเนน สรา นรบุชา ว่าหนองใหญ่มีหน
อีสาน ท้าวพระญาต่างประเทศจักมาบูชาสักการะมากนัก เปนไชยมังคละถ้วน ๖ แล”¹²

ปัจจุบันพื้นที่บริเวณดังกล่าว ถูกถมเป็นถนนรัตนโกสินทร์และถนนอัษฎางค์ไปแล้ว

นอกจากนี้ยังปรากฏหนองต่าง ๆ อีกหลายแห่งเช่น หนองข้างคลาน หนองหอย หนองบวกหาด
หนองป่าครั่ง (มีครั้งจับอยู่บนต้นทองกวาว มีวัดประจำชื่อ วัดหนองถ่าน) หนองประทีป (มองจากดอยสุเทพลง
มากลางคืนจะเห็นแสงระยิบระยับเหมือนประทีปโคมไฟ)

ตำนานกล่าวถึงที่มาของชุมชนฟ้าฮ่ามว่า ในสมัยที่ท้าวแสนเมืองมา ขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ ท้าว
มหาพรหมเจ้าเมืองเชียงรายคิดการใหญ่ ก่อการกบฏยกทัพมาตีเวียงพิงค์ แต่สู้ไม่ได้หนีหายไป ต่อมาท้าว
มหาพรหมคิดจะขอภัยโทษต่อท้าวแสนเมืองมา จึงส่งพระพุทธรูปทองคำ ซึ่งแต่เดิมได้มาจากกำแพงเพชร มายัง
เมืองเชียงใหม่โดยล่องมาทางลำน้ำปิง ยามที่พระพุทธรูปทองคำมาถึงเชียงใหม่ นั้น เป็นเวลารุ่งสางแสงทองจับขอบ
ฟ้าเหลืองอร่ามตา หรือเวลาที่ "ฟ้าฮ่าม" พอดี องค์พระต้องแสงอรุณเปล่งรัศมีเรืองๆ น้าอัครรรย ผู้พบเห็นต่าง
ปลื้มปีติถ้วนหน้า และขนานนามฝั่งน้ำปิงตรงนั้นว่า "ฟ้าฮ่าม" เพื่อเป็นสิริมงคลมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

จากชุมชนหนองป่าครั่ง ชุมชนทุ่งโฮเต็ลไปทางตะวันออก ผ่านถนนทุ่งโฮเต็ล สุสานสันกู่เหล็ก โรงเรียน
ปรีณสรอยแผลวิทยาลัย บริเวณวัดเชตุพน และโรงพยาบาล “หนองเส้ง” (โรงพยาบาลแม่คคอร์ดมิดปัจจุบัน)
เป็นที่ตั้งของชุมชนหนองเส้ง ที่ในอดีตมีหนองน้ำขนาดใหญ่อยู่กลางชุมชน มีวัดเชตุพน เป็นวัดประจำชุมชน

แม่อุยศรีวรรณ โปธิเส้ง อายุ ๙๐ ปี ชาวบ้านชุมชนหนองเส้ง ใกล้วัดเชตุพน เล่าว่า สมัยยังเด็ก ยังทัน
ได้เห็นหนองน้ำขนาดใหญ่ที่เรียกว่าหนองเส้ง ที่เรียกกันว่า “หนองแจ็กโป” เป็นของตระกูลนิมมานเหมินทร์
ต่อมาหนองได้ตื้นเขินขึ้น และได้มีการถมที่ดินเพิ่มเติม แล้วได้ยกถวายให้กับวัดพระสิงห์ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของ
“โองเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา” ไปจนถึงบริเวณสุสานสันกู่เหล็กและบริเวณโดยรอบ

ปัจจุบันชาวบ้านในชุมชนหนองเส้ง แบ่งศรัทธาตามหัววัดออกเป็น ๓ กลุ่ม คือกลุ่ม (ป็อก) ใต้ ศรัทธา
วัดเชตุพน ป็อกกลาง ศรัทธาวัดกู่คำ และป็อกเหนือ ศรัทธาวัดฟ้าฮ่าม

แม่อุยศรีวรรณ โปธิเส้ง อายุ ๙๐ ปี ชาวชุมชนหนองเส้ง – เชตุพน โดยกำเนิด
(สัมภาษณ์ ๔ กรกฎาคม ๒๕๕๖)

¹² คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕

วัดเขตพุนและบริเวณหนองเจ๊กโป้ที่เป็นที่ตั้งของโองเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนาในปัจจุบัน

จากชุมชนของตำบลฟ้าฮ่าม เลียบสองฝั่งแม่น้ำปิงขึ้นไปทางเหนือ เป็นชุมชนของตำบลสันผีเสื้อ ประกอบด้วยชุมชน ๙ หมู่บ้าน ได้แก่ ชุมชนหมู่บ้านป่าข่อยเหนือ ป่าข่อยใต้ ร่องซี้ควาย ร่องอ้อ ชั่วโก ทำเตื่อ ทำหลุก (เดิมมี “หลุก” หรือระหัดวิดน้ำ เพื่อวิดน้ำปิงขึ้นหล่อเลี้ยงพืชสวนไร่นาชาวบ้านในชุมชน) สันทราย ต้นกอก (บางส่วนสังกัดตำบลฟ้าฮ่าม) และชุมชนบ้านสันผีเสื้อสามัคคี ที่ปัจจุบันกลายเป็นชุมชนที่อยู่ในซอยเล็ก ๆ ซอยหนึ่ง เรียกว่า ซอยสันผีเสื้อ อยู่ทางปากตะวันออกของถนน

เป็นที่น่าสังเกตว่านามชุมชน “ชั่วโก” ปรากฏอยู่ในพื้นที่หมู่ ๔ ต.สันป่าเปา อ.สันทราย ด้วย ซึ่งน่าจะมาจากชื่อเดิมของชุมชนอพยพกลุ่มชาวไทเขิน เมืองโก ที่ถูกกวาดต้อนมาในสมัยพระเจ้ากาวิละด้วยเช่นกัน

ภาษาถิ่นล้านนาเรียกผีเสื้อว่า “กำเบ้อ” นามของ “สันผีเสื้อ” มาจากข้อสันนิษฐาน ๒ ทาง ได้แก่ มาจากต้นไม้สมุนไพรชนิดหนึ่ง ซึ่งอดีตชาวบ้านเล่าว่ามีอยู่มากมายในชุมชน เรียกว่าต้น “ผีเสื้อน้อย” อีกทางหนึ่งมาจากคำว่า “ผีเสื้อบ้าน” ซึ่งแบ่งเป็น ๓ ตระกูลผี ปัจจุบันจึงมีศาลผีเสื้อบ้านอยู่ ๓ แห่งในชุมชนเดียวกัน แต่ที่สังเกตคือ เทศบาลตำบลสันผีเสื้อในปัจจุบัน ได้ใช้รูปผีเสื้อ (Butterfly) มาเป็นสัญลักษณ์ของเทศบาล

ต้น

“ผีเสื้อน้อย” ที่อดีตมีอยู่เต็มสันดอนในชุมชน
กับหอผีเสื้อบ้านทั้ง ๓ ตระกูล ใน บริเวณใกล้เคียงกัน

หอผีเสื้อบ้านทั้ง ๓ หอ อยู่ในบริเวณที่ใกล้ ๆ กัน ถัดกันขึ้นไปตามคันคลองส่งน้ำที่ไหลผ่านกลางชุมชน และมีหลักฐานการขุดพบอิฐก้อนใหญ่และกล้องยาสูบดินเผาแบบโบราณอยู่ในบริเวณหอผี ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นวัดเก่าแก่ของชุมชน ที่ปัจจุบันได้ร้างไปแล้ว และบริเวณพื้นที่ส่วนใหญ่ถัดจากชุมชนขึ้นไปทางทิศตะวันออก และทิศเหนือเป็นหมู่บ้านจัดสรรไปหมดแล้ว

หอผีเสื้อบ้านของชุมชน “ร้องซี้ควาย”
ต.สันผีเสื้อ อ.เมือง เชียงใหม่

พ่ อ ยี่ เป็ ง
ป ร ะ ภ า

บุ ญ
อา ยุ

๙๔ ปี ชาวชุมชนบ้ำท่าหลุก ผู้ให้ข้อมูล และวัดท่าหลุก สันผีเสื้อ
(สัมภาษณ์ ๖ กรกฎาคม ๒๕๕๖)

๑.๔ ชุมชนข้างม่อย

ชุมชนบ้านข้างม่อย เป็นชุมชนเก่าแก่ชุมชนหนึ่งของเชียงใหม่ อยู่ด้านนอกคูเมืองด้านทิศตะวันตกของตัวเมืองเชียงใหม่ หากเดินทางจากถนนคูเมืองด้านนอกแล้วซ้ายเข้าถนนข้างม่อยเพื่อตรงไปตลาดวโรรสฝั่งซ้ายและขวาของถนนข้างม่อยคือบ้านข้างม่อย

บ้านข้างม่อย สามารถแยกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือบ้านข้างม่อยเหนือและบ้านข้างม่อยใต้ (อาจเรียกว่าค้อยเหนือ และค้อยใต้) บ้านข้างม่อยเหนือคือ ฝั่งด้านเหนือของถนนข้างม่อย ด้านหน้าวัดชมพูไปจนสุดวัดชัยศรีภูมิ บ้านข้างม่อยใต้ คือ ฝั่งด้านใต้ของถนนข้างม่อยจรดประตูท่าแพ

ชุมชนบ้านข้างม่อย เป็นชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์มอญ - เม็ง มีชื่อเสียงและความชำนาญในการตีมีด โดยเฉพาะมีดที่ขึ้นชื่อมากชื่อว่า “มีดสุโข” เป็นมีดประจำของชุมชนชาวข้างม่อยมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ยังชำนาญในการทำเครื่องใช้เกษตรกรรม เช่น จอบ เสียม และทำขนมจีน หรือภาษาล้านนาเรียกว่า “ขนมเส้น” นอกจากนี้ประวัติศาสตร์บ้านข้างม่อย ยังมีความผูกพันอย่างใกล้ชิดกับชุมชนหรือ “ครัทธา” วัดหนองคำ ที่สันนิษฐานว่าอาจเป็นวัดเดียวกันกับวัดข้างม่อยในอดีต ตำนานเมืองเชียงใหม่ ได้กล่าวถึงกลางบอเหตุที่เกิดขึ้นที่ประตูข้างม่อย ดังข้อความที่ว่า

“อยู่มาถึงสักกราช ๑๑๘๗ ตัวปลีด้บร้า เดือน ๗ แรม ตกปลีใหม่แล้ว เหตุการณ์บ้านเมืองบังเกิด กบเขียด คั่นคาก เปนหมู่เข้าปะตูข้างม้อย พอย่ำบ่ถองดิน นกยางค้รบกันใในอากาศทัดหนองแจ่งสร้ภูมิ” (ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี, ๒๕๓๘: ๑๖๔)¹³

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (๒๕๓๘) ได้กล่าวไว้ในหนังสือชื่อ “วัดร้างในเวียงเชียงใหม่” โดยสันนิษฐานว่า วัดข้างม้อยอาจหมายถึงวัดหนองคำในปัจจุบัน โดยอ้างถึงโทรเลขที่เจ้าพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร กราบทูลพระเจ้านั่งยาเธอ กรมขุนสมตอมรพันธ์ เมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๐ (พุทธศักราช ๒๔๔๕) ความว่า

“ทราบฝ่าพระบาทว่า เจ้าราชวงศ์ว่าราชการแทนเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ มีโทรเลข ๒ มีนาคม ว่า **หม่องปิด** พม่ามีศรัทธาสร้างอุโบสถ**วัดข้างม้อย** บ้านประตูข้างม้อย แขวงเมืองเชียงใหม่ขอผูกพัทธสีมา กว้าง ๑๐ วา ยาว ๑๐ วา”

สกุล “ข้างตลับ” จารึกบนศาลาวัดชมพู ต.ข้างม้อย บอกถึงความสัมพันธ์ของชาวบ้านกับชื่อประจำชุมชน

ชุมชนข้างม้อย มีความผูกพันอย่างใกล้ชิดกับชุมชนหรือ “ศรัทธา” วัดหนองคำ ที่สันนิษฐานว่าอาจเป็นวัดเดียวกันกับวัดข้างม้อยในอดีต วัดนี้ชื่อวัดหนองคำมาแต่เดิม สาเหตุที่เรียกว่าวัดหนองคำนี้ เป็นเพราะในสมัยนั้นพื้นที่ตั้งวัดเป็นป่า มีบึงใหญ่ซึ่งกว้างและลึกอยู่ทางทิศเหนือของวัด ต่อจากบึงนั้นเป็นหนองน้ำมีผู้เล่าสืบมาว่าในหนองน้ำนั้นมีทองคำ ต่อมาชาวปะโอ และชาวไทยใหญ่ ได้ร่วมกันสร้างวัดขึ้นในปีพุทธศักราช ๒๓๘๐ ดังนั้นจึงได้ชื่อว่า “วัดหนองคำ” จนถึงปัจจุบัน¹⁴

¹³ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๖๔

¹⁴ สุทธิพงศ์ พัฒนวิบูลย์ และ สุนทร คำยอด. ๒๕๕๔. *ประวัติศาสตร์บ้านข้างม้อย ย้อนรอยวัดหนองคำ*, เชียงใหม่: ครอบงำพรินต์ติ้ง

๑.๕ ชุมชนในเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของเมืองเชียงใหม่: ดอยอ้อยช้าง – “อูจจุปัพพตะ” กับ ดอยสุเทพ ดอยบวกห้า ดอยปุย สูดอยภูฝิงค์ กับพระตำหนักภูฝิงคราชนิเวศ

สถานที่สำคัญหรือหมุดหมาย (Land Mark) ประจำเมืองบางแห่ง ได้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในฐานะที่ถูกใช้เป็นแกนความสัมพันธ์ของกลุ่มชนในเขตพื้นที่แถบนั้น ปรีตดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล, (๒๕๔๖) ได้ให้ความหมายของความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือโลกศักดิ์สิทธิ์ (the sacred) ไว้ว่า พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นทั้งเหตุการณ์ ปริณพทล พื้นที่ และเวลา ที่แตกต่างไปจากโลกในชีวิตประจำวัน ซึ่งมีความพิเศษตรงที่สามารถเผยให้นุชย์ประจักษ์ถึงสิ่งสูงส่ง ที่ครอบคลุมทั้งโลกในอดีต โลกนี้ และโลกหน้า อีกทั้งโลกของเทพ โลกของผี โลกของวิญญาณและสัจธรรม โดยอาศัยอยู่ในหลากหลายรูปแบบของพื้นที่ เป็นต้นว่าในสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ หรือกระทั่งสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น ผ่านระบบสัญลักษณ์ต่าง ๆ ประเพณี พิธีกรรมและการแสดง เป็นต้น

ดอยสุเทพ เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า จึงถือเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่มีตำนานและเรื่องราวเกี่ยวกับการเผยแพร่พุทธศาสนา ผสมผสานกับนิมิตความฝันในระบบความเชื่อแบบพื้นบ้านดั้งเดิมมารองรับ¹⁵ ในข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ระบุว่า สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้ากือนา ราชวงศ์มังราย หลักฐานจากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ระบุนามของดอยสุเทพว่า ดอยอูจจุปัพพตะ

ความหมายตามถ้อยคำประกอบด้วยคำว่า อูจจุ หมายถึงอ้อย กับคำว่า ปุพพตะ คือ บรรพต ที่หมายถึง ภูเขา หรือ “ดอย” ในภาษาถิ่นล้านนา

อูจจุ [อุจ] น. อ้อย (ป.)¹⁶

อูจจุซันท์ หมายถึง อ้อยเหลื่อม¹⁷

ความในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ระบุถึงดอยสุเทพในตำนานว่า

“เจ้าคีนมาอยู่กุมกามเลี้ยงรดุหนาวแล้ว เจ้ามังรายทรงช้างมังคละตัวประเสริฐ มีหมูโยธาแวดล้อมเปนปรีวารไฟแอมเลียบดินดอยอูจจุปัพพตะคือว่าดอยสุเทพ.....”¹⁸

“เจ้าพระยาเมงรายครองราชย์สมบัติในนครกุมกามโดยสุขสวัสดิภาพมาได้ ๕ ปี ลุคักราชได้ ๖๕๓ ปี เถาะตรีศก เจ้าพระยาเมงรายเสด็จประพาสข้างทิศหนเหนือ เถิงเขาอ้อยช้างคือดอยสุเทพ.....”¹⁹

อาจกล่าวได้ว่า “ดอยอ้อยช้าง” เป็นชื่อเดิมที่ชาวบ้านใช้มาก่อน แล้วมาแปลตามความหมายในภาษาบาลีในภายหลัง แล้วต่อมาจึงเปลี่ยนมาเป็น “ดอยสุเทพ” ตามชื่อของถ้ำสุเทพ ที่ประจำอยู่ที่นั่นในยุคทวารวดี ก่อนที่พุทธศาสนาจะเข้ามาถึง ถิ่นเดิมบริเวณดังกล่าวเป็นที่อยู่อาศัยของชาวลัวะ ดอยนี้น่าจะมีชื่อที่

¹⁵ โปรดดูรายละเอียดใน <http://www.pasasiam.com/home/index.php/history>.ตำนานพระธาตุดอยสุเทพ เชียงใหม่ (ค้นเมื่อ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๖)

¹⁶ ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน : กรุงเทพฯ, ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้น, หน้า ๑๓๘๑

¹⁷ บำเพ็ญ ะวิน และอุดม รุ่งเรืองศรี, ๒๕๓๑. รายงานการวิจัยศัพท์หมวดภาษาบาลี – ล้านนา และศัพท์ขอมในภาษา ล้านนา, เชียงใหม่: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, หน้า ๘๗

¹⁸ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, ๒๕๓๘, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ ๗๐๐ ปี, เชียงใหม่: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่และศูนย์ศิลปวัฒนธรรมสถาบันราชภัฏเชียงใหม่, หน้า ๓๑

¹⁹ พระยาประชาภิจักรจักร (เข้ม บุนนาค). พงศาวดารโยนก, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, หน้า ๒๖๕

เป็นภาษาลัวะอยู่บ้าง แต่ไม่เคยปรากฏมาก่อนเลย ส่วนดอยภูฝิงค์ เดิมชื่อว่า “ดอยบวกห้า” ภายหลังเปลี่ยนชื่อตามพระตำหนักภูฝิงคราชนิเวศ

๑.๖ “ช่วงสิงห์” กับชุมชนช่วงสิงห์²⁰

“ช่วงสิงห์” หรือ “คุ่มสิงห์” เป็นโบราณสถาน ก่อสร้างเป็นรูปสิงห์คู่ ตั้งอยู่ตำบลช้างเผือก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งปัจจุบันกรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญของชาติไว้แล้ว สร้างขึ้นเมื่อจุลศักราช ๑๑๖๓ หรือปี พ.ศ. ๒๓๕๑ ปรากฏ ตรีศกเดือน ๔ เหนือขึ้น ๑๒ คำ พ่อเจ้ากาวิละเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ พระองค์แรก (พ.ศ.๒๓๒๕-๒๓๕๖) ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ได้โปรดให้สร้างสิงห์ปูนปั้นสี่ขาวยืนขึ้นไว้คู่หนึ่ง ตัวหนึ่งหันหน้าไปทางทิศเหนือ อีกตัวหนึ่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ณ ที่อันเป็นบริเวณโล่งเตียนกว้างขวางอยู่ทางทิศเหนือของตัวเมืองเชียงใหม่ เมื่อสร้างเสร็จแล้ว จึงทำพิธีอันเชิญเทพยดาอารักษ์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายให้มาสิงสถิต อยู่ ณ ที่นี้ ตาม คัมภีร์ลานทองของเมืองเชียงใหม่ เขียนไว้ว่า “พระยาภาวิละสร้างรูปสิงห์คู่นี้ไว้เป็นสิหนาทแก่เมือง” (กองโบราณคดี มปป. : ๕๕) คราวใดเมื่อจะยกทัพไปต่อสู้กับข้าศึกที่มารุกราน หรือเพื่อแผ่อานุภาพออกไป ก็ได้ยกทัพมาหยุด ณ สถานที่แห่งนี้ เพื่อกระทำอันเป็นมงคลต่างๆ แก่กองทัพเป็นประจำ ซึ่งต่อมาสถานที่แห่งนี้จึงได้ชื่อว่า “ช่วงสิงห์ชัยมงคล” และต่อมาได้เรียกชื่อให้สั้นลงว่า “ช่วงสิงห์” และในสมัยของเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ลำดับที่ ๗ (พ.ศ.๒๔๑๖-๒๔๓๙) ได้โปรดให้สร้างวัดขึ้นไว้บริเวณใกล้กันหนึ่งวัด คือ “วัดช่วงสิงห์ชัยมงคล” ปัจจุบัน คือ “วัดช่วงสิงห์”

ประวัติการสร้างประติมากรรมรูปสิงห์

นับตั้งแต่อาณาจักรล้านนาเสียเมืองให้แก่ พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองกษัตริย์แห่งพม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๑ พระองค์ได้วางแผนปกครองล้านนาอย่างสันติ พระพุทธศาสนาและลัทธิธรรมเนียมพม่าก็เข้ามามีอิทธิพลในล้านนา ชาวล้านนาและชาวพม่าต่างนับถือศาสนาพุทธด้วยกัน จึงมีความผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมเป็นอย่างดี

สำหรับสิงโตขนาดใหญ่ที่สร้างไว้ที่ปากทางเข้าวัดนั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายว่า พระเจดีย์ที่สำคัญในเมืองพม่านั้นจะมีรูปสิงโตตัวใหญ่อยู่สองข้างปากทางเข้าบริเวณทุกแห่ง การที่ทำรูปสิงห์ตั้งประจำปากทางดูประหลาด ที่ชอบทำกันทั้งจีน เขมร และชาว ไม่แต่พม่าเท่านั้นสิงห์ก็คือ ราชสีห์นั่นเอง ในเมืองไทยแต่โบราณก็ชอบทำรูปสิงห์ตั้งปากทาง แต่มักทำรูปสิงห์แบบเขมร หรือมีฉนั้นก็เอาสิงโตหินของจีนมาตั้ง ที่เห็นทำรูปหล่อเป็นสิงห์ไทยมีแห่งเดียวที่วัดพระเชตุพน เป็นของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประดิษฐ์ขึ้น น่าจะเป็นพระราชปรารภว่าสิงห์แบบไทยยังไม่มีใครทำมาแต่ก่อน...(สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ อ้างถึงในกองโบราณคดี กรมศิลปากร ๒๕๓๔: ๗๖)

คติการตั้งรูปสิงห์ซึ่งตั้งปากทางขึ้นบันไดนั้น มาจากตำนานเดิมที่เล่ากันสืบมาว่า มีราชสีห์ตัวหนึ่งลักราชธิดาของพระยามหากษัตริย์ อันมีลูกยังเป็นทารกติดไปด้วย ๒ คน เอาไปเลี้ยงไว้ (เป็นเค้าเรื่องเดียวกับเรื่องสีหาหุ ในหนังสืออมราวังค์ พงศาวดารลังกา) ครั้นลูกชายเติบโตใหญ่ได้พาแม่กับน้องหญิงกลับมาอยู่ในเมืองมนุษย์ ฝ่ายราชสีห์ที่เฝ้าติดตาม พบผู้คนที่ขวางกั้นก็ได้อัดตายเสียเป็นอันมากจนร้อนถึงพระยามหากษัตริย์ สั่งให้

²⁰ เก็บความจากบทความของ กิตติพงษ์ ชัดิยะ, <http://www.journal.liberalarts.mju.ac.th/gallery>, ค้นเมื่อ ๑๔ มีนาคม ๒๕๕๖

ประกาศหาคนปราบราชสีห์ กุมารนั้นเข้ารับอาสาออกไปปราบราชสีห์ ยิงครไปทีไรก็เผชิญผิพลาตไม่สามารถฆ่าราชสีห์ได้ ฝ่ายราชสีห์ก็ยั่งสงสารกุมารไม่แผดเสียงให้หุบ ต่อสู้กันจนราชสีห์เกิดโทสะอ้าปากแผดเสียง กุมารก็เอาศรยิงกรอกทางช่องปากฆ่าราชสีห์ตาย ได้บำเหน็จมียศศักดิ์จนได้ครองเมืองเมื่อภายหลัง แต่เมื่อครองเมืองเกิดอาการปวดหัวเป็นกำลัง แก้ไขอย่างไรก็ไม่หายจึงปรึกษาบุโรหิต บุโรหิตทูลว่าเป็นเพราะบาปกรรมที่ได้ฆ่าราชสีห์ผู้มีคุณมาแต่หลัง ต้องทำรูปราชสีห์บูชาล้างบาปจึงจะหายโรค ครั้นเมื่อกุมารกษัตริย์จะทำรูปสัตว์เดรัจฉานขึ้นบูชาก็นึกละอาย จึงให้สร้างรูปราชสีห์ขึ้นฝากไว้กับเจดีย์สถานที่บูชา เลยเป็นประเพณีสืบมา (กองโบราณคดี กรมศิลปกร ๒๕๓๔ : ๗๖)

การพ้อนประเพณีที่ช่วงสิงห์ (คุ้มสิงห์)

ที่ช่วงสิงห์ทุกปีจะมีพิธีพ้อนประเพณี ในเดือน ๙ เหนือ แรม ๑๒ ค่ำ ซึ่งเป็นการพ้อนเพื่อบวงสรวงเทพดาอารักษ์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สิงสถิตอยู่ที่ช่วงสิงห์ (ไม่ใช่การพ้อนผีผดผีเม็ง) จะมีการจัดเครื่องสักการะได้แก่ พานข้าวตอกดอกไม้ธูปเทียน เครื่องสังเวย ได้แก่ หัวหมู เหล้าขาวเป็นต้น การพ้อนจะมีเครื่องดนตรีพื้นเมืองประกอบ เช่น กลองเต่งทั้ง ๓ กระทบ แคน (ปี่) ฉาบ ฆ้องวงเป็นต้น การแต่งกายของผู้พ้อนจะแตกต่างกันไปแล้วแต่เจ้าแต่ละองค์ที่จะเข้าทรง มีทั้งการแต่งกายแบบ มอญ อินเดีย จีน ชาวเขา ฯลฯ

“คุ้มสิงห์” ในบริเวณช่วงสิงห์ ในใจกลางชุมชนช่วงสิงห์ อ.เมือง จ.เชียงใหม่

๒. ชุมชนในเขตรอบนอกเมืองเชียงใหม่

๒.๑ ชุมชนในเขตอำเภอสันทราย

ชุมชนบ้าน “ท่าเกวียน” อ.สันทราย จาก “ท่าเกียน” “ท่าเกว่น” และ “ท่าลื้อ” ถึง “ท่าเกวียน”

ตัวอักษรล้านนาที่ป้ายชื่อวัดเขียนว่า “วัดท่าเกียร”

ชื่อของชุมชนหมู่บ้านหนึ่งในอำเภอสันทราย จากสามแยกถนนชูปเปอร์ไฮเวย์ขึ้นไปตามถนนสายเชียงใหม่ – แม่ใจ ไปทางทิศเหนือ ราว ๘ กิโลเมตร จะถึงทางเข้าชุมชนหมู่บ้านหนึ่ง เขียนป้ายชื่อหมู่บ้านว่า บ้าน “ท่าเกวียน” อยู่ในเขตปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลป่าไผ่ เขตอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ชาวบ้านออกเสียงหมู่บ้านของเขาว่าบ้าน “ท่าเกียน” (ออกเสียงจัตวาว่า ต้า – เกียน) ในความหมายเดียวกันกับคำว่า “ท่าเกวียน” ในภาษาไทยกลาง ที่หมายถึงบ้านที่มีท่าน้ำ ที่มีทาง “เกวียน” ขึ้นลง ภาษาถิ่นล้านนาใช้อีกคำหนึ่งเรียกเกวียนว่า “ลื้อ” หรือ “จัวลื้อ” หมู่บ้านหนึ่งในจังหวัดน่านชื่อว่าบ้าน “ท่าลื้อ” ในความหมายเดียวกันกับคำว่า “ท่าเกียน” นั่นเอง บ้าน “ท่าเกียน” ของล้านนาจึงถูกเปลี่ยนไปเป็นบ้าน “ท่าเกวียน” ด้วยอิทธิพลของภาษาไทยกลางและศูนย์กลางอำนาจรัฐกรุงเทพฯ ไป

แต่อีกแง่หนึ่ง ก็อาจเป็นไปได้ว่า “บ้านท่าเกียน” อาจเพี้ยนมาจากคำที่ออกเสียงและมีความหมายใกล้เคียงกัน คือคำว่า “ท่าเกว่น” (ออกเสียงว่า ต้า – เกว่น) อันหมายถึงหมู่บ้านแห่งนี้ มี “ท่า” น้ำ ลงสู่ลำเหมืองที่ผ่านหมู่บ้าน และมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นอยู่ต้นหนึ่ง ออกเสียงเป็นภาษาล้านนาว่า “ต้นมะเกว่น” (ชื่อวิทยาศาสตร์ คือ *Flacourtia indica* ในวงศ์ Flacourtiaceae กิ่งก้านมีหนามแหลมยาวตลอดทั้งต้น ใบเรียวยาวรูปไข่ ปลายใบแหลม) เช่นเดียวกับชื่อของบ้านและวัด “ต้นเกว่น” ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ที่ยังคงรักษารูปคำ เสียง และความหมายไว้ได้อย่างงดงามและลงตัวจนถึงปัจจุบัน

ต้นมะเกว่น หรือตะขบป่า กับวัดต้นแก้ว ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่

ชุมชนบ้าน “หลวง” บ้าน “ทุ่ง”: ศูนย์กลางและ
 ภูมิศาสตร์ในระบบการผลิตของชุมชน
 จาก “ทุ่งหมื่นน้อย” ถึง “ทุ่งหมื่นน้อย” และ “ทุ่งข้าว
 เน่า” ถึง “ทุ่งข้าวหอม”

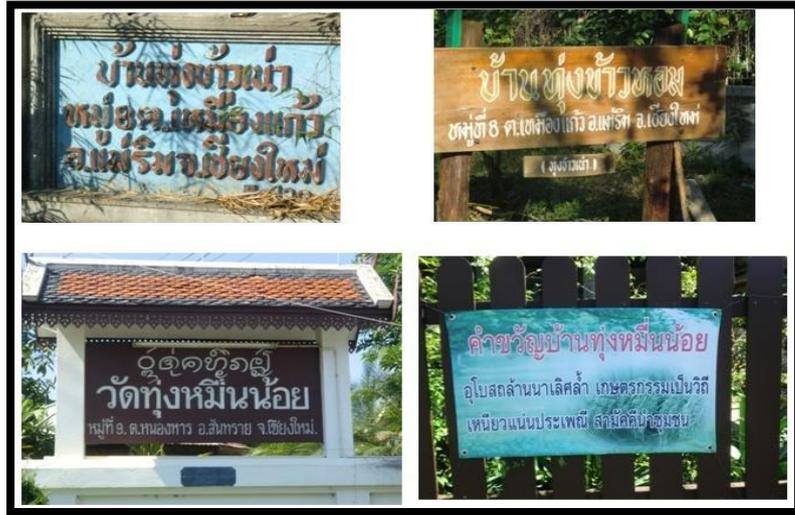

ชุมชนเกษตรกรรมในเขตภาคเหนือ มักตั้งอยู่ท่ามกลางพื้นที่การผลิตทางการเกษตร พื้นที่ส่วนใดเป็นพื้นที่ราบลุ่มกว้าง อันเป็นที่ตั้งของชุมชนดั้งเดิม ก็จะเรียกชุมชนนั้นว่า “บ้านหลวง” อันหมายถึงบ้านหลักที่เป็นศูนย์กลางของห้วยหมู่บ้านอื่น ๆ หรือเป็นชุมชนหมู่บ้านขนาดใหญ่ มีที่ราบในการทำนากว้างขวาง จึงเรียกว่า “หลวง” หมายถึงกว้างใหญ่ ถัดจากบ้าน “หลวง” ก็จะเป็นบ้าน “ทุ่ง” แสดงความหมายถึงขนาดของห้วยหมู่บ้านที่เล็กลงไป และตั้งอยู่บริเวณหัวทุ่ง หางทุ่ง หรือชายทุ่ง ตัวอย่างชื่อหมู่บ้านและความเปลี่ยนแปลงจากอิทธิพลภาษาไทยกลาง หลาย ๆ หมู่บ้าน ดังต่อไปนี้

ชุมชนบ้านทุ่งหมูน้อย เดิมเป็นชุมชนขนาดเล็ก อยู่ในซอยลึกเข้าไปจากถนนสายหลักที่เชื่อมจังหวัดเชียงใหม่ กับอำเภอพร้าว ด้านหน้าปากซอยเป็นชุมชนขนาดใหญ่ของบ้านแม่ใจ อันเป็นที่ตั้งของโรงเรียนประถมศึกษากรรมแม่ใจ มาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๗ จนมาเป็นมหาวิทยาลัยแม่ใจในปัจจุบัน

ชาวบ้านเล่าว่า ในอดีตทุกวันพ่อค้าลูกหมู จะนำลูกหมูหรือที่เรียกว่า “หมูน้อย” มาแลกเปลี่ยนค้าขายกันที่หัวทุ่งของชุมชนแห่งนี้ ชาวบ้านจึงเรียกชุมชนนี้ว่าบ้าน “ทุ่งหมูน้อย” ออกเสียงแบบล้านนาว่า “ทุ่งหมูน้อย” อันแสดงรากฐานหรือบทบาทหน้าที่ของชุมชนแห่งนี้ว่าเป็นที่แลกเปลี่ยนสินค้าท้องถิ่นคือลูกหมู โดยเฉพาะ “หมูดำหลังแอน” พันธุ์พื้นเมืองขนานแท้ดั้งเดิมที่ชาวบ้านนิยมเลี้ยงไว้ได้ขุนบ้านแทบทุกหลังคาเรือน ต่อมาทางอำเภอและกำนันผู้ใหญ่บ้านเห็นว่าชื่อบ้านฟังดูไม่เหมาะสม จึงเปลี่ยนเป็นบ้าน “ทุ่งหมื่นน้อย” แล้วสร้างเรื่องขึ้นมาประกอบว่าเดิม นายหมื่นและนางน้อยมาอยู่ก่อนเป็นคนแรก บางสำนวนเล่าว่าเป็นผู้มีศรัทธาสร้างวัดขึ้นก่อน จากนั้นจึงเรียกว่าบ้านทุ่งหมื่นน้อย

ถัดจากชุมชนบ้านทุ่งหมูน้อยลึกจากถนนใหญ่เข้าไปอีก ก็จะเป็นชุมชนบ้านทุ่งข้าวเน่า ตำบลดอนแก้ว อำเภอแมริม เป็นชุมชนเกษตรกรรม ก่อตั้งมากกว่า ๑๐๐ ปีแล้ว พื้นที่เป็นที่ราบลุ่มต่ำ ทำให้น้ำท่วมขังอยู่เสมอ เป็นเหตุให้ข้าวเน่า ทำให้ชาวบ้านเรียกขานหมู่บ้านของตนเองนี้ว่า “บ้านทุ่งข้าวเน่า” มาเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ทางกรมมาแนะนำว่าชื่อหมู่บ้านไม่เหมาะสม ชาวบ้านจึงเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านใหม่ว่า บ้านทุ่งข้าวหอม โดยมีนายอำเภอมาเป็นประธานเปิดป้ายชื่อหมู่บ้านใหม่ ปัจจุบันยังเหลือป้ายชื่อเก่าให้เห็นเป็นป้ายซีเมนต์ที่ค่อนข้างถาวร ที่เหลืออื่น ๆ ได้ถูกเปลี่ยนเป็นชื่อใหม่หมดแล้ว และหากใครเรียกชื่อเดิมว่าบ้านทุ่งข้าวเน่าอีก ชาวบ้านก็จะแสดงความไม่พอใจและบอกชื่อใหม่ให้ทราบ

ชุมชนบ้าน “ทุ่งหมื่นน้อย” (ทุ่งหมื่นน้อย) อ.สันทราย
กับชุมชน บ้าน “ทุ่งข้าวเน่า” (ทุ่งข้าวหอม) อ.แม่ริม

ชุมชนบ้านทำยทุ่ง จาก” แม่หญ้อย” ถึง “แม่ย่อย”

“หญ้อย” ออกเสียงวรรณยุกต์ครึ่งโทครึ่งตรี เป็นเสียงนาสิก ซึ่งปรากฏเฉพาะในภาษาถิ่นล้านนาหรืออีสานเท่านั้น ไม่ปรากฏในภาษาไทยถิ่นกลางหรือไทยกรุงเทพฯ คำนี้น่าจะแผลงมาจากคำว่า “ญอย” (เสียงนาสิก) ที่หมายถึงสิ่งที่อยู่ในตอนท้าย หมายถึงเป็นหมู่บ้านที่อยู่ท้ายทุ่ง หรือปลายสุดของกลุ่มบ้าน แต่สำเนียงภาษาไทยกลางไม่มีเสียงครึ่งโทครึ่งตรี จึงออกเสียงว่า “ย่อย” แล้วสะกดตามเสียงอ่าน จึงทำให้ความหมายผิดไปเป็นคนละเรื่อง เพราะคำว่า “ย่อย” หมายถึงละเอียด และในทางสังคมจะมีความหมายในเชิงลบ เช่น เป็น

คน “ย่อ” หมายถึงคนตระหนี่ถี่เหนียว หรือเป็นคนที่เรื่องมาก ส่วนคน “ปากย่อ” หมายถึงคนปากมาก เช่น เวลาคนเมาเหล้ามักจะเป็นคน “ปากย่อ” คนแก่ก็เช่นเดียวกัน มักขี้บ่นกับลูกหลาน หรือเรียกว่า “ปากย่อ” จนลูกหลานมักรำคาญเอาได้ จากบ้าน “แม่หย้อย” เป็นบ้าน “แม่ย่อ” ที่รูปคำและความหมายได้เปลี่ยนไปแล้ว

ชุมชน “พยากน้อย” ชุมชน “เสือน้อย” แห่งอำเภอสันทราย

“พยาก” มาจากคำว่า “พยัคฆ์” ที่แปลว่า “เสือ” ในภาษาถิ่นล้านนาเขียนสะกดว่า พยัคฆ์ หรือ พยัคเฒ่า อ่านแบบรวบเสียงว่า “เพี้ยก” หรือ “เพี้ยกโค” ความหมายคือ พยัคฆ์ หรือ พยัคเฒ่า ดังนั้นบ้าน “พยากน้อย” ความหมายก็คือบ้าน “พยัคฆ์น้อย” หรือบ้าน “เสือน้อย” นั่นเอง

ชุมชนในจังหวัดท่าขี้เหล็ก เขตปกครองของพม่า เลยจากเขตติดต่ออำเภอแม่สายเข้าไปทางทิศเหนือราว ๖๐ กิโลเมตร มีชื่อหมู่บ้าน “พยาก” ซึ่งเป็นหมู่บ้านของชุมชนคนไท – ยวน ลื้อ จีน และยองเมื่ออังกฤษเข้ามายึดครองพม่า ทำให้ชาวบ้านในเขตเหล่านี้อพยพเข้ามาในเมืองไทย ผ่านเชียงราย น่าน ลงมาถึงเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน จึงนำเอาชื่อหมู่บ้านติดมาด้วย มาตั้งเป็นชื่อหมู่บ้านของตัวเองหลายชุมชน เช่น ชุมชนบ้านปุกา นาหนูน หนองบัว บ้านดอน เมืองล่าหรือเมืองหล้า ในเขตอำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน ชุมชนบ้านเมืองออน – ออนหลวย – เปาสามา – ออนกลาง – หัวทุ่ง – สันก้างปลา – บวกค่าง ในเขตอำเภอสันกำแพง ชุมชนบ้านห้วยหยาบ ห้วยไซ และชุมชนอื่น ๆ อีกหลายชุมชนที่เป็นส่วนข้างมากของจังหวัดลำพูนเหล่านี้ ล้วนเป็นคนไทลื้อ ไทจีน ไทยอง ที่อพยพมาในเวลานั้นทั้งสิ้น ซึ่งได้นำชื่อหมู่บ้านดั้งเดิมของตัวเองติดมาด้วย รวมทั้งผีประจำตระกูล เช่น ผีเมืองหล้า ผีมดผีเม็ง มาไว้ในชุมชนของตัวเองด้วย

๒.๒ ชุมชนในเขตอำเภอดอยสะเก็ด

จาก “เส้นเกศ” “สะเกร็ด” ถึง “ดอยสะเก็ด” และภูมินามหมู่บ้านอื่น ๆ

นามของอำเภอ “ดอยสะเก็ด” มีตำนานเล่าถึงที่มาว่าในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงสถานที่แห่งหนึ่ง ทรงแปลงฉัพพรรณรังสีเจ็ดจำ พญานาคคู่หนึ่งเกิดความศรัทธาเลื่อมใส จึงแปลงกายเป็นชายหนุ่มหญิงสาวนำดอกบัวมาถวาย พระองค์จึงประทานเส้นผมให้ไว้เป็นที่บูชา นาคทั้งสองจึงได้สร้างเจดีย์บรรจุไว้บนดอยที่หนึ่ง แล้วเรียกดอยนั้นว่า “ดอยเส้นเกศ”

ตำนานอีกสำนวนหนึ่งเล่าว่า พญานาคทั้งสองได้ “สะเกร็ด” อันมีความหมายว่าได้ทำความสะอาดเกร็ดของตัวเอง จึงเป็นที่มาของนาม “ดอยสะเกร็ด” ต่อมาทั้งสองนามจึงเรียกเพี้ยนเป็น “ดอยสะเก็ด” มาจนถึงทุกวันนี้²¹

ชุมชนต่าง ๆ ในเขตดอยสะเก็ด มีตำนาน เรื่องเล่าถึงที่มาและความเปลี่ยนแปลงไปอย่างหลากหลายดังต่อไปนี้

ชุมชนบ้านเชิงดอย

ชุมชนเชิงดอย เป็นชุมชนระดับตำบลขนาดค่อนข้างใหญ่กว่าชุมชนอื่นๆ ในอำเภอดอยสะเก็ด และเป็นที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอ สถานีตำรวจ โรงพยาบาลประจำอำเภอ เป็นศูนย์ธุรกิจด้านการเงิน การค้า การศึกษา การสื่อสารฯลฯของอำเภอ โดยมีหมู่บ้านทั้งสิ้นถึง ๑๓ หมู่บ้าน มีประชากรรวมประมาณ ๑๒,๐๐๐ คน แบ่งเขตการปกครองส่วนท้องถิ่นเป็น ๒ เทศบาล คือ เทศบาลตำบลดอยสะเก็ด (ในความเป็นจริงไม่มีตำบลดอยสะเก็ด เทศบาลเอาชื่อของอำเภอมาเป็นชื่อของเทศบาล) กับในเทศบาลตำบลเชิงดอย

ที่มาของคำว่า “เชิงดอย” มาจากชื่อหมู่บ้าน “ตีนดอย” บ้านตีนดอย ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่เป็นศูนย์กลางของตำบลเชิงดอยและเป็นศูนย์กลางของอำเภอดอยสะเก็ดด้วย คำว่า “ตีน” เป็นภาษาล้านนา หมายถึงเท้า หรือส่วนที่เป็นฐานหรือส่วนล่างสุดหรือต่ำสุดของดอยหรือภูเขา ส่วนคำว่า “ดอย” ก็เป็นภาษาล้านนาเช่นกัน หมายถึง “ภูเขา” เมื่อนำเอาคำว่า ตีน+ ดอย ก็เป็น ตีนดอย เมื่ออาณาจักรล้านนาตกอยู่ใต้การปกครองของอาณาจักรสยาม รัชกาลที่ ๕ ได้จัดการปกครองหัวเมืองเป็น หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด เลยตั้งชื่อตำบลนี้ว่า “ตำบลเชิงดอย” แทนคำว่า ตีนดอย เพื่อให้เป็นภาษากลางและภาษาสุภาพขึ้น แต่ภาษาพูดของคนในท้องถิ่นยังเรียกชื่อหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านตีนดอย” อยู่จนถึงปัจจุบัน

ชุมชนบ้านลวงเหนือ – ลวงใต้: ชุมชนหมู่บ้านของคนไทลื้อ

บ้านลวงเหนือ และลวงใต้ ได้ชื่อมาจากหมู่บ้านเดิมที่อพยพมาจาก “เมืองลวง” ที่หมายถึงมังกรตามคติของจีนที่ผสมผสานกับไทลื้อ (รูปร่างเลกกลายเป็นกึ่งมังกรกึ่งพญานาค) ที่อพยพมาจากแคว้นสิบสองปันนาในประเทศจีนตอนใต้มาในสมัยรัชกาลที่ ๕ ชาวไทลื้อลวงเหนือ ลวงใต้ปัจจุบันยังคงรักษาวัฒนธรรมด้านภาษาพูดไว้ได้ดี ผู้คนไม่ว่าเด็กจนถึงผู้เฒ่าแก่ชรายังคงพูดภาษาและสำเนียงไทลื้อกันแทบทุกคน มีการแต่งกายแบบไทลื้อในเทศกาลสำคัญๆ เป็นประจำ ปัจจุบันมีการตั้งศูนย์วัฒนธรรมและบ้านแบบไทลื้อให้ผู้นสนใจได้เข้าชมและศึกษาวิถีชีวิตที่เป็นอัตลักษณ์ของชนชาวไทลื้อได้ค่อนข้างสมบูรณ์

ขณะที่ชื่อวัดดั้งเดิมได้ถูกเปลี่ยนไปด้วยอิทธิพลของภาษาไทยกลางที่ดูทันสมัยกว่า โดยบทบาทสำคัญมาจากเจ้าอาวาส ทางราชการ หรือศรัทธาชาวบ้านเองที่เห็นพ้องต้องกันด้วย จากวัดลวงเหนือ จึงเป็นเป็นวัดศรีมุงเมือง และวัดลวงใต้ เป็น วัดรังษีสุทธาวาส

²¹ โภทศ ปราคำ (บรรณาธิการ), ๒๕๓๗. *ดอยสะเก็ด: ร่องรอยอารยธรรมสิบสองพันนา*, เชียงใหม่: สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอดอยสะเก็ด, โรงพิมพ์อักษร คอมส์ พรินท์

รูปปั้นตัว “ลวง” ที่หน้าโบสถ์วัดลวงเหนือ กับเสาใจบ้านกลางชุมชน: แกนยึดโยงภายใน

ชุมชนบ้านลวงเหนือและลวงใต้ กับชื่อวัดที่เปลี่ยนไปเป็นวัดศรีมุงเมือง กับ วัดรั้งชีสุทธาวาส

ชุมชนตลาดใหญ่ ตลาดขวัญ เทพเสด็จ และชุมชนป่าป้อ²²

ความเป็นมาของชุมชนในตำบลตลาดใหญ่ เริ่มจากพญาหลวงไม้ มาจัดตั้งครั้งแรกเมื่อประมาณ ๑๕๐ ปีก่อน โดยมีผู้คนอพยพมาอยู่ด้วยประมาณ ๓-๔ ครอบครัว ในบริเวณหมู่บ้านแม่กะในปัจจุบัน ชื่อเดิมชื่อหมู่บ้านแม่คำ (ออกเสียง /แม่/ - /ก้า/) ซึ่งบริเวณนี้เป็นชุมชนค้าขายสิ่งของและเป็นทางผ่านของพ่อค้าไทยใหญ่, พม่า, จีนฮ่อ, แวก และเจ๊ก (จีน) โดยพญามาอยู่เพื่อเก็บเงินส่งส่วยให้เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ต่อมา มีขุนเมือง มีพญาธนสาร ขุนบำเพ็ญราช เป็นผู้ดำเนินการเก็บเงินส่งส่วยให้เจ้าผู้ครองนคร

²² กานดา เดชวงศ์ญา, ๒๕๕๖, รายงานการใช้หนังสือประกอบข้อมูลพื้นฐานเพื่อส่งเสริมประสิทธิภาพการเขียนเชิงสร้างสรรค์ กลุ่มสาระการเรียนรู้ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ โรงเรียนดอยสะเก็ดวิทยาคม, เอกสารอัดสำเนา, เชียงใหม่: โรงเรียนดอยสะเก็ดวิทยาคม อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่, สำนักงานเขตพื้นที่มัธยมศึกษา ๓๔

เชียงใหม่ ต่อมาตามลำดับ เมื่อรัชกาลที่ ๕ ได้จัดการปกครองส่วนภูมิภาคเป็นหมู่บ้าน ตำบล และอำเภอขึ้น ขุนบำเพ็ญราช ก็ได้เป็นกำนันคนแรกของตำบลตลาดใหญ่ โดยรวมเอาหมู่บ้านแม่ก๊ะ และบ้านแม่จ้อง ขึ้นเป็น ตำบลตลาดใหญ่เมื่อปี พ.ศ.๒๔๗๕

พื้นเพผู้คนในตำบลตลาดใหญ่ เป็นคนพื้นเมืองเดิม โดยไม่มีหลักฐานว่าอพยพมาจากที่ใด มีภาษา และประเพณีต่าง ๆ เหมือนคนพื้นเมืองเชียงใหม่ทั่ว ๆ ไป แต่ก็มีคนหลายเชื้อชาติที่มาค้าขายหรือเดินทางผ่านหมู่บ้านนี้ ได้มาตั้งหลักปักฐานอยู่ร่วมกับคนพื้นเมืองเดิมด้วย มีทั้งไทใหญ่ (เงี้ยว) จีน แขก แต่ก็อยู่ร่วมกันด้วยความรัก ความสามัคคีต่อกันเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน บริเวณที่เป็นแหล่งการค้าขนาดใหญ่ เมื่อจัดตั้งเป็นตำบลขึ้นก็ใช้ชื่อว่า “ตำบลตลาดใหญ่” เพื่อให้สอดคล้องกับชุมชนที่มีการค้าขนาดใหญ่

ตำบลตลาดใหญ่แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๕ หมู่บ้าน ในรูปแบบเทศบาลตำบล อยู่บนถนนสาย ดอยสะเก็ด-บ่อสร้างสันกำแพง ห่างจากตัวอำเภอดอยสะเก็ดไปทางทิศใต้ประมาณ ๗ กิโลเมตร ลักษณะเป็นที่ราบลุ่มทั้งหมด ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม (ทำนา ทำไร่) เป็นพื้นที่รับน้ำของเขื่อนแม่งวง อุทุมธรา อาชีพรองได้แก่อาชีพรับจ้างในกิจการหลายประเภท เช่น การก่อสร้าง การทำเฟอร์นิเจอร์ การแกะสลักไม้ การทำร่ม หรือหัตถกรรมพื้นบ้านต่างๆ ซึ่งมีแหล่งงานในเขตอำเภอหมู่บ้านบ่อสร้างสันกำแพง และอำเภอเมืองเชียงใหม่ รายได้เฉลี่ยต่อปีต่อครัวเรือนอยู่ที่ประมาณ ๔๐,๐๐๐ บาท

การที่ประชาชนที่มาตั้งถิ่นฐาน ณ ที่แห่งนี้ด้วยหลากหลายเชื้อชาติ เพราะมีแหล่งรวมจิตใจของประชาชนได้ร่วมกันคือพระพุทธศาสนา โดยมีวัดประจำหมู่บ้าน ๕ แห่ง ล้วนเป็นวัดที่เก่าแก่มากมายยาวนาน เป็นวัดที่สร้างด้วยงานศิลปะที่งดงามแบบล้านนา เป็นที่มาของประวัตินิรุกติศาสตร์ของแต่ละหมู่บ้านเป็นอย่างดี วัดในตำบลตลาดใหญ่ ๕ วัด ได้แก่

วัดศรีขยาราม (วัดแม่ก๊ะเหนือ)

วัดพรหมจริยาราม (แม่ก๊ะกาด)

วัดศรีดอนตู (วัดเงี้ยว) เป็นวัดที่สร้างโดยชาวไทใหญ่ที่อพยพจากประเทศพม่า มาตั้งถิ่นฐานและค้าขายอยู่ในบริเวณนี้ ลักษณะสิ่งก่อสร้างของวัดจะเป็นศิลปะแบบพม่าทาง **รัฐฉาน** (ไทใหญ่) ซึ่งมีรูปร่างลักษณะแปลกตาอีกแบบหนึ่งและมีพระสงฆ์มาจากรัฐฉานของพม่า มาประจำและทำพิธีกรรมแบบไทใหญ่แก่แรงงานอพยพชาวไทใหญ่ที่มาอยู่ในหมู่บ้านนี้

วัดสุนทรศิริ (วัดแม่ก๊ะใต้)

วัดมหาวนาภิมุข (วัดแม่จ้อง)

ชุมชนตลาดขวัญ

ชุมชนในตำบลตลาดขวัญ ประกอบด้วยชุมชนเล็ก ๆ ของกลุ่มคนไท - ยวน ๖ หมู่บ้าน พื้นที่ของตำบลทั้งหมดเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่งวง เหมาะแก่การเพาะปลูก ที่มาของชื่อตำบล ไม่ได้ใช้ชื่อหมู่บ้านใดเป็นชื่อของตำบล ประชาชนและผู้นำของหมู่บ้านทั้ง ๖ ได้ตกลงกันว่าควรจะต้องตั้งชื่อตามสถานที่ประชุมของผู้นำหมู่บ้าน

ทั้ง ๖ และเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่เป็นตลาดซื้อขายสินค้ากัน เนื่องจากเป็นผู้คนจะมาพบปะกันเป็นประจำทุกวัน และควรเป็นชื่อที่เป็นสิริมงคลด้วย ที่ประชุมจึงได้ตกลงกันตั้งชื่อว่า “ตำบลตลาดขวัญ” ตั้งแต่นั้นมา

ชุมชนเทพเสด็จ

ชุมชนเทพเสด็จ เป็นส่วนหนึ่งของตำบลเชิงดอย ชุมชนได้ตั้งถิ่นฐานมานานกว่า ๑๐๐ ปีแล้ว ตั้งอยู่ในเขตภูเขาสูงทางทิศตะวันออกของอำเภอดอยสะเก็ด บนเทือกเขาผีปันน้ำ กับเทือกเขาขุนตาล เป็นชุมชนดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ “ขมุ” ปัจจุบันคือกลุ่ม “ลาวสูง” ในประเทศลาว ที่อพยพเข้ามาในพื้นที่เพื่อปลูกข้าวไร่ และทำสวนเมี่ยง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จมาเยี่ยมโครงการหลวงถึง ๒ ครั้ง ในปี พ.ศ.๒๕๒๘ ทางคณะกรรมการสภาตำบลป่าเมี่ยงจึงมีมติให้แยกออกเป็นตำบลใหม่ โดยตั้งชื่อว่า ตำบลเทพเสด็จ

อาชีพหลักของชาวบ้านได้แก่การทำสวนเมี่ยง เพื่อเก็บใบเมี่ยงอ่อนที่นำมาหนึ่งและหมัก นำมาเคี่ยวอมเป็นอาหารว่างหลังรับประทานอาหารเสร็จ หรือใช้เป็นอาหารว่างต้อนรับแขกที่มาเยี่ยมบ้านตามธรรมเนียมของคนภาคเหนือที่นิยมเคี้ยว “เหมี้ยง” และหมากพลู

ต่อมาเมื่อถึงยุคค้าขายเมี่ยงเจริญรุ่งเรืองมีพ่อค้าวัวต่างและม้าต่าง เข้ามาติดต่อค้าขายเพิ่มมากขึ้น และมีคนพื้นเมืองที่อยู่ในพื้นที่ราบอพยพเข้ามาอาศัยรับจ้างเก็บใบเมี่ยงและทำสวนเมี่ยง จึงได้เกิดการผสมผสานด้านเชื้อชาติพันธุ์กับชนเผ่าขมุ และชนเผ่าขมุบางส่วนได้อพยพไปอยู่ที่อื่น จนปัจจุบันได้กลายเป็นคนพื้นเมืองไปหมดแล้ว

หมุดหมาย (Land Mark) ที่สำคัญของชุมชนได้แก่น้ำตกเทพเสด็จ หรือเดิมชื่อน้ำตก “ตาดเหมย” อันมีความหมายว่าท้องห้วยที่มีละอองหมอกปกคลุมอยู่ เป็นน้ำตกที่สูงใหญ่ ตกจากที่สูงหลายสิบเมตร มีพองละอองน้ำละคลุ้งเหมือนมีหมอกเหมยตกตลอดเวลา มีความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ และมีความหลากหลายทางชีววิทยา น้ำตก “ตาดเหมย” ตั้งอยู่ บนเทือกดอยลังกา เป็นยอดเขาสูงที่สุดของเทือกเขาขุนตาลและเทือกเขาผีปันน้ำ เป็นจุดแบ่งเขตของพื้นที่สามจังหวัด คือ จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดเชียงราย และจังหวัดลำปาง มีความสูงเป็นลำดับที่ ๕ ของประเทศ มีจุดสูงสุดที่ ๒,๐๑๐ เมตร จากระดับน้ำทะเล

ชุมชนป่าป้อ

ตำบลป่าป้อ แต่เดิมเป็นส่วนหนึ่งของตำบลสง่าบ้าน โดยมีนายขุนป้อ ประชาไพโร เป็นกำนันคนแรก ซึ่งขุนป้อมีบรรพบุรุษเป็นชาวไทยจีน ในกลุ่มของชนชาวไทยใหญ่อพยพมาจาก “บ้านป้อ” อีงกาดเต้า (ตำบลกาดเต้า) อยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองเชียงตุงประมาณ ๑๒ กิโลเมตร มีฝีมือในการทำเครื่องเงินและเครื่องปั้นดินเผา ครั้นอพยพมาตั้งถิ่นฐานในอำเภอดอยสะเก็ด จึงได้นำชื่อหมู่บ้านมาตั้งเป็นชื่อบ้านของตัวเอง โดยเดิมคำว่า “ป่า” นำหน้าเพราะเดิมมีสภาพเป็นป่าเขามาก ประชาชนตำบลป่าป้อประกอบด้วย กลุ่มคนหลายเชื้อชาติ เช่น ชาวลัวะ อยู่ในหมู่ที่ ๑ และหมู่ที่ ๘ ชาวพื้นเมืองเดิมอยู่ในหมู่ที่ ๒ และหมู่ที่ ๗ ส่วนชาวมูเซอ(ลาหู่)เพิ่งเข้ามาอยู่ประมาณ พ.ศ.๒๕๔๖ โดยองค์กรทางศาสนาคริสต์ศาสนานิกายโปรเตสแตนต์

มาซื้อที่ดินและแบ่งขายให้ชาวลาหู่ที่มาจาก อ.พร้าว จ.เชียงใหม่ และ อ.แม่สรวย จ.เชียงราย ในราคาถูกและผ่อนส่งรายเดือนละไม่ถึงพันบาท โดยชาวลาหู่เหล่านี้จะมาขายแรงงานในท้องถิ่นและในอำเภอใกล้เคียง รวมถึงในอำเภอเมืองเชียงใหม่ด้วย ชาวไทยเงินอยู่ในหมู่ที่ ๓,๔,๕ และ ๖ ตำบลป่าป้องแบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๘ หมู่บ้านในรูปแบบของเทศบาลตำบล

วัดชยาลังการ เป็นวัดประจำหมู่บ้านของหมู่ที่ ๓ และหมู่ที่ ๔ เป็นวัดเก่าแก่ตามข้อมูลของกรมการศาสนาว่าวัดนี้สร้างมาประมาณปี พ.ศ.๑๘๓๕ ก่อนสร้างเมืองเชียงใหม่ประมาณ ๔ ปี เดิมชื่อว่าวัดหนองหญ้าปล้อง คงจะเป็นหมู่บ้านร้างชั่วคราวระยะเวลาหนึ่งด้วยภาวะสงครามไทยกับพม่า จนมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ที่พระองค์ได้ยกกองทัพไปตีเมืองเชียงตุงและเมืองสิบสองปันนา ได้กวาดต้อนผู้คนที่เป็นชาวไทเขินและชาวไทลื้อมาด้วย โดยชาวไทยเงินกลุ่มหนึ่งได้มาตั้งรากฐานที่หมู่บ้านป่าป้อง หมู่ที่ ๓ และหมู่ที่ ๔ ในตำบลป่าป้องปัจจุบัน โดยผู้นำท้องถิ่นที่เป็นชาวไทเขินได้พยายามส่งเสริมให้คงรักษาวัฒนธรรมชาวไทเขิน เพื่อแสดงถึงเอกลักษณ์ของบรรพบุรุษไว้ และโดยที่ชาวไทยเงินกลุ่มนี้ไม่มีฝีมือในการทำเครื่องเงิน แต่มีความถนัดในการทำ การเกษตรกรรม มีความขยันขันแข็งได้บุกเบิกที่ดินทำกินในบริเวณที่ราบรอบหมู่บ้าน และได้บูรณะวัดหนองหญ้าปล้องขึ้นเป็นวัดประจำหมู่บ้าน และต่อมาได้เปลี่ยนชื่อมาเป็นวัดป่าป้อง (วัดชยาลังการ) ตามชื่อหลวงปู่ชยาลังการ ที่มีบารมีด้านคาถาอาคมที่เลื่องลืออย่างกว้างขวางทั่วไปมาเป็นชื่อวัดแห่งนี้

๒.๓ ชุมชนในเขตอำเภอแมริม

จาก สรรวง - สรลวง - สลวง - สระหลวง - สรวาย และสรวง (สวรรณ) ถึง “บ้านสะลวง” : ความพยายามต่อเติมบางส่วนของที่ขาดหายไปของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

อำเภอแมริม มีชื่อหมู่บ้านหนึ่งอยู่ถัดจากตัวอำเภอขึ้นไปทางทิศเหนือราว ๓ กิโลเมตร ชื่อว่าหมู่บ้าน “สะลวง” แยกเป็น ๒ กลุ่มบ้าน คือบ้านสะลวงนอก กับสะลวงใน ทั้งสองหมู่บ้านสังกัดอยู่ในตำบลสะลวง คนบ้านสะลวงเป็นคนเมือง หรือที่เรียกว่าเป็น “คนไท - ยวน” (โยนหรือโยนก)²³

ที่น่าแปลกก็คือชื่อของหมู่บ้านไม่ได้ตั้งตามสภาพทางภูมิศาสตร์ หรือแสดงความหมายที่เป็นพื้นบ้านหรือเป็นคำแบบไทย ๆ ทำให้นึกถึงศัพท์สันนิษฐานคำว่า “สรวง - สาง” ของจิตร ภูมิศักดิ์²⁴ ที่ปรากฏในลิลิตโองการแข่งน้ำพิพัฒน์สัตยาโคลงห้า (มณฑลคดี) เป็นคำสรรเสริญพระวิษณุ (พระนารายณ์) ในตอนต้นว่า

“โอมสิทธิสรวงศรีแก้ว แผ้วมฤตยู เอาจูเป็นแท่น แก่วนกลืนฟ้ากลืนดิน บินเอาครุฑมาขี่ สีมือถือสังขะ จักรครุฑธรณี ภิรูอวตาร อสุรแลงลาญทัค ทักษิณจรนาฯ”

จิตร พบข้อสังเกตว่า นามของพระวิษณุที่ปรากฏในร่ายนั้น ปรากฏในนามที่เป็นภาษาไทยโบราณ ที่มีการเลื่อนความหมายไปแล้ว นามที่ว่านั่นคือคำว่า “สรวง” นั่นเอง จิตร แปลความหมายของศัพท์ดังกล่าวตาม

²³ ถ้าเป็นบ้าน “ลวง” (ลวงเหนือ - ลวงใต้) ในเขตอำเภอดอยสะเก็ด จะหมายถึงคนชาว “ไท - ยอง” ที่อพยพ (ถูกกวาดต้อน) มาจากเมืองยอง ประเทศเมียนมาร์ปัจจุบัน คำว่า “ลวง” หมายถึง “มังกร” ตามคติของกลุ่มคนไททางเหนือที่ได้รับอิทธิพลจากจีน ซึ่งเป็นคนละความหมายกับบ้าน “สะลวง” ที่มีรากฐานคำมาจาก “สรลวง” หรือ “สรวง” ที่แปลว่า สรรวงศ์

²⁴ จิตร ภูมิศักดิ์, 2548. ศัพท์สันนิษฐานและอักษรวิจิตร, โครงการสรรพนพนธ์จิตร ภูมิศักดิ์ ชุดนิรุกติศาสตร์, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน, หน้า 17 - 24

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานว่าน่าจะหมายถึง “เทวดา” มากกว่าที่จะแปลว่าสวรรค์ เพราะจากบทที่ว่า “โอมสิทธิสรวงศรีแก้ว” โดยใช้ความหมายตามพจนานุกรม ก็ต้องแปลว่า “โอมขอความสำเร็จแต่เทวดาผู้เป็นศรีแห่งความแก้วกล้า” จะแปลสรวงในที่นี้ว่า “สวรรค์” ไม่ได้เลย และที่เรียกท้าววิษณุว่า “พระสรวง” ก็เรียกตามชื่อเมืองที่สถิตอยู่ คือ “ไวภูณสวรรค์” หรือ “สรวงสวรรค์” และก็คือคำ ๆ เดียวกับชื่อเมือง “พิษณุโลก” (เมืองของพระวิษณุ) ในภาษาสันสกฤตว่า “เมืองสรวง” ที่เดิมเรียกว่าเมือง “สระหลวง” เพราะออกเสียงคำว่า “สรวง” แบบแยกเสียงเป็น “สะ - หลวง” แล้วเขียนตามเสียงอ่านโดยโยงกับคำว่า “สระ” ที่แปลว่าหนองน้ำ ซึ่งความจริงก็คือ “เมืองสรวง” ที่ไม่ได้เกี่ยวกับสระน้ำเลยนั่นเอง โดยยืนยันจากหลักฐานจารึกสุโขทัยซึ่งจะเขียนว่า “สรวง” ทุกหลัก ซึ่งก็ไปสอดคล้องกับนามพระชนกของพระลอ (ในลิลิตพระลอ)

คือ ท้าวแมนสรวง อันหมายถึง เทวดาหรือผีฟ้าในสรวงสวรรค์ เพราะคนไทยโบราณเรียกเทวดาที่เป็นเทวดาโดยกำเนิด ว่า “แมน” (ถ้าคนทำดีตายแล้วไปเป็นเทวดา ก็จะเรียกว่า “ผีฟ้า”)

ดังนั้นจิตรจึงสรุปว่า เมือง สรวง หรือ สลวง ก็มาจาก สรวง นั่นเอง เพราะถ้าสรวงจะแผลงเป็น “สรวง” เวลาอ่านก็ออกเสียงยากและทำให้งง จึงแปรรูปเป็น “สรวง” นอกจากนี้ ม.ร.ว. สุขุมชาติ สวัสดิกุล ยังอ้างไปถึงชื่อตำบล “แม่สรวาย” ในเขตอำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ในปัจจุบันว่า น่าจะแผลงมาจากรูปคำว่า “สรวง” คือเมืองสรวง ของพระลอ เช่นเดียวกัน²⁵

ที่มาของคำตามความหมายเดิมดังกล่าว เมื่อมาถึงตำบล “สะลวง” ของอำเภอแม่ริม ทำให้เป็นไปได้ว่าคนท้องถิ่นโดยเฉพาะปราชญ์ท้องถิ่น เช่น พระสงฆ์ผู้มีความรู้ด้านบาลี สันสกฤต ได้รับอิทธิพลจากงานวรรณกรรม ทั้งที่เป็นมุขปาฐะและลายลักษณ์อักษรจากเอกสารพิสดารหรือใบลาน ที่ปรากฏอยู่ตามวัดต่าง ๆ ที่พระนำมาใช้เทศนาในวันสำคัญทางศาสนา จึงนำมาตั้งเป็นชื่อหมู่บ้านตามการออกเสียงและรูปเขียนที่แตกต่างกันออกไปดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม มีการอ้างถึงสำนวนของชาวบ้านในชุมชน ที่พยายามเชื่อมโยงและผสมผสานเอาจากคำสองคำเข้ามาเกี่ยวข้องกัน เป็นชื่อบ้านสะลวง คือคำว่า “สะลวง” ว่ามาจากชื่อตอยแม่สะลวง ในอำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย กับคำว่า “ลวง” ที่หมายถึงสัตว์คล้ายมังกร ของกลุ่ม “คนไท” ในเขตล้านนาเดิม โดยอ้างถึงชาวบ้านผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนหมู่บ้าน ได้เล่าถึงที่มาของชื่อชุมชนหมู่บ้าน ว่า ผู้ก่อตั้งบ้านสะลวงใน คือ ลุงอ้ายต่ำ เป็นชายร่างกายกำยำล่ำสัน บึกบึน แข็งแรง สมกับเป็นหัวหน้า แต่รูปร่างค่อนข้างต่ำ หลังจากเดินรอมแรมมาหลายคืน จนกระทั่งพบหมู่บ้านนี้เข้า เห็นว่าเป็นที่ราบ หนานไปกับลำห้วยเชิงเขา อุดมสมบูรณ์ดี เหมาะแก่การสร้างบ้านสร้างเมือง จึงพากันหยุดพักสร้างปางขึ้น ช่วยกันทำเพิงพักอยู่ร่วมกัน ช่วยกันแผ้วถางที่ราบแห่งนี้ แบ่งกันเป็นที่ทำไร่ ทำนา หมู่บ้านแห่งนี้ ก็เจริญขึ้นตามลำดับ ครั้งแรก ไม่รู้ว่าจะตั้งชื่อหมู่บ้านว่าอย่างไรดี ชาวบ้านจึงประชุมปรึกษากัน เพื่อตั้งชื่อหมู่บ้านขึ้น ลุงอ้ายต่ำ ซึ่งเป็นหัวหน้า จึงออกความเห็นที่ บ้านแห่งนี้ มีลักษณะภูมิประเทศเหมือนกับตอยแม่สะลวง ต่อมาชาวบ้านหากินลึกเข้าไปตามลำห้วยทางทิศตะวันตก ประมาณ ๑๐ กิโลเมตร ไปพบต้นเมียง ซึ่งขึ้นตามธรรมชาติมีอยู่จำนวนมาก จึงพากันไปตั้งปางนอนค้างแรม

²⁵ จิตร ภูมิศักดิ์ (อ้างใน วิชัย นภาร์ศรี). “ศัพท์สันนิษฐาน สรวง - สาง”, นิตยสารศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 24 ฉบับที่ 6 เดือน เมษายน 2546, หน้า 102 -107

เก็บใบเหมียงออกมาขายเป็นอาชีพอย่างหนึ่ง อยู่มาไม่นาน พวกชาวบ้านป่าเมี่ยงเหล่านี้ ก็พบกับสิ่งแปลกประหลาดอัศจรรย์เป็นอย่างยิ่งตอนกลางคืนของวันเพ็ญเดือนสิบสองเหนือ ขณะที่ชาวบ้านป่าเมี่ยงกำลังนั่งล้อมวงเฝ้าดูการนิ่งเมียงอยู่นั้น ก็มีเสียงดังครืนๆคล้ายฟ้าจะถล่มขึ้นที่ห้วยต้นน้ำ ใกล้ๆกับปางที่พักนั่นเอง

ทุกคนจึงออกจากที่พักกระท่อมมองไปตามเสียงที่เกิดขึ้น ต้องตกตะลึงไปตามๆกันกับสิ่งที่ไม่เคยเห็นมาก่อน เป็นสัตว์ประหลาด รูปร่างคล้ายงู ตัวมึมหิว ลำตัวยาว เท้าต้นตาล ที่หัวมีหงอน มีขา สีขา นัยน์ตาสีแดงเป็นประกาย ลำตัวมีริ้วสีรุ้งโชติช่วงเป็นแสงพุ่งไปทางสว่างไปไกล ลอยละล่องขึ้นสู่บนท้องฟ้า เป็นประกายระยิบระยับ เหมือนสายฟ้าแลบ มุ่งหน้าลอยตัวไปในทิศตะวันออก ด้วยความรวดเร็ว พร้อมกับเสียงที่ดังกระหึ่ม กึกก้องไปไกล ในขณะที่เดียวกัน พวกที่อยู่ทางบ้าน ก็เห็นตัวประหลาดนี้มาวนเวียนอยู่นานฟ้าบ้านแม่สะลองแห่งนี้อยู่หลายรอบ แล้วก็มุ่งหน้ากลับไปสู่ที่เดิม พอรุ่งเช้าชาวบ้านป่าเมี่ยงก็พากันไปดูที่เกิดเหตุที่ต้นน้ำลำห้วย พวกเขาได้พบรูน้ำใหญ่ ขนาดตัวคนมุดเข้าไปได้ มีรอยงูใหญ่เลื้อย ออกมาจากรูพาเอาเศษโคลน แปะเปื้อนต้นไม้ ใกล้เคียงบริเวณ ที่มันผ่านไป มีรอยลู่เป็นทางตั้งแต่โคนต้นจนถึงปลายต้น เชื่อกันว่าเป็นรอยของมังกร หรือที่ชาวเหนือเข้าเรียกว่า "ลวง" ชาวบ้านต่างโจษจันกันไปต่างๆนานา ปรากฏเช่นนี้ขึ้นหลายครั้ง ส่วนมากจะเกิดขึ้นในวันเดือนเพ็ญ เป็นประจำ ดังนั้นลุงอ้ายดำ จึงประชุมชาวบ้าน เพื่อเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเสียใหม่ ให้เป็นไปตามนิมิตปาฏิหาริย์ ที่ปรากฏให้เห็นในครั้งนี้ ให้เหมาะสมกับชื่อบ้านที่มีตัว "ลวง" ลอยผ่านเป็นสายในระยะทางสิบกิโลเมตรนี้ว่า "บ้านสายลวง" ตั้งแต่นั้นมาคนรุ่งหลังเรียกเพี้ยนไปเป็น "บ้านสะลวง" トラบจนทุกวันนี้²⁶

จะสังเกตเห็นได้ว่า คำอธิบายเหล่านี้ เป็นความพยายามสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของคนในชุมชนในยุคหลัง ๆ ขึ้นมาใหม่ ตามกระแสท้องถิ่นนิยมหรือระบบภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่ต่อต้านการเข้ามาของกระแสโลกาภิวัตน์ในแง่ของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องพันอยู่กับธุรกิจการท่องเที่ยว แต่ก็ได้ทิ้งความกำกวมแบบพื้นบ้านให้เห็นว่า ที่มาของชื่อนั้นมักใช้วิธี “เทียบเคียง” เอาจากเสียงของคำ รูปคำ หรือความหมายของคำ จากชุมชนที่ใกล้เคียงกันอย่างปะปนกัน จนไม่แน่ชัดว่ามาจากคำไหนกันแน่ เช่น มีทั้งการเทียบเคียงจากชื่อตอย “แม่สะลอง” ว่าอาจเพี้ยนเป็น “สะลวง” เพราะคำ สะลอง กับ สะลวง ใกล้กัน และพยายามบอกว่ามีภูมิศาสตร์คล้ายกัน ซึ่งความจริงตอยแม่สะลองมีความสูงชันกว่ามาก ขณะเดียวกันก็มีคำว่า “ลวง” อยู่ จึงเพิ่มเรื่องเป็นเรื่องของ “ลวง” หรือ สัตว์คล้ายมังกรในคติของกลุ่มคนไททางล้านนาเข้าไป และในที่สุดก็ “ผลิตซ้ำ” เรื่องเล่าจากความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนถิ่นอื่นเข้ามาทับบริบทชุมชนของตัวเองอย่างค่อนข้างคลุมเครือ

อย่างไรก็ตาม ในแง่ดี อาจถือเป็นความเข้มแข็งของท้องถิ่นที่ได้พยายามให้มีการผลิตซ้ำประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในลักษณะดังกล่าว โดยถือเป็นนโยบายของทางราชการด้วย เช่นในระดับจังหวัด ได้มีการส่งเสริมให้วัดทุกวัดได้ติดป้ายแสดงประวัติความเป็นมาของวัดไว้ทางด้านหน้าของวัดด้วย

²⁶ พ่อครูแก้ว บุรี ผู้ให้ข้อมูล, ธนาพร กุมทอง เรียบเรียงและพิมพ์
(อ้างอิง <http://www.facebook.com/BanSalwngNi>)

ป้ายบอกเขตพื้นที่ชุมชนบ้านสะलग ต.สะलग อ.แม่ริม

๒.๔ ชุมชนในเขตอำเภอสันกำแพง - แม่ออน

ชุมชนในเขตพื้นที่ปกครองอำเภอสันกำแพง และแม่ออน (แยกจากสันกำแพงเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๗) เป็นชุมชนเก่าแก่ ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ลุ่มแม่น้ำแม่ออนต่อมายุคพระเจ้ากาวิละ ได้อพยพคนไทยลื้อ ไทยอง ไทเขิน และไทยองจากเชียงตุง เมืองยอง และสิบสองพันนามาอยู่ที่ บ้านออนหลวย หัวทุ่ง สันกำแพง บวกค้ำง ป่าตาล ต้นตู่ ร้อยพร้อม ย่าพาย ไปจนถึงบ้านท่าวังตาลในเขตอำเภอสาร์ภี อิทธิพลจากรัฐส่วนกลางและการศึกษาสมัยใหม่ ทำให้ชื่อบ้านนามเมืองในเขตพื้นที่สันกำแพงเปลี่ยนแปลงไปอย่างน่าสนใจ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ชุมชนชาวไทลื้อ ไทยอง จากบ้าน “บ่อค้ำง” ถึง “บวกค้ำง”

จาก “ร้อยพร้อม” ถึง “ร้อยพร้อม” “ย่าพาย” “ร้องก่องข้าว” และ “ช่างเพี้ยน”

ตำบลบวกค้ำง ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของตัวอำเภอสันกำแพง มีพื้นที่ประมาณ ๗๒ ตารางกิโลเมตร ทิศเหนือติดต่อกับตำบลแช่ช้างและตำบลออนใต้ อำเภอแม่ออน ทิศตะวันออกและทิศใต้ ติดต่อกับตำบลห้วยยาบ อำเภอบ้านธิ จังหวัดลำพูน ทิศตะวันตกติดต่อกับบ้านท่าตันท้าว อ.สารภี ชาวบ้านในตำบลส่วนใหญ่เป็นคนไทยเชื้อสายยอง หรือที่เรียกตัวเองว่าเป็นกลุ่มคน “ไท-ยอง” และเรียกคนเมืองทั่วไปหรือคน “ไท - ยวน” ว่า พุดหรือเป็นคน “ลาว” กลุ่มคนไท - ยอง ในตำบลบวกค้ำงมีชุมชนคนไท - ยอง ทั้งหมด ๑๒ หมู่บ้าน ไล่จากหมู่ที่ ๑ - ๑๒ ได้แก่ บ้านบวกค้ำง ต้นตู่ ป่าตาล แม่แต ร้อยพร้อม (ออกเสียงภาษาถิ่นว่า /ฮ้อย/ - /ป้อม/) ย่าพาย (ออกเสียงภาษาถิ่นว่า /ย่า/ - /พาย/) กอสะเลียม ร้องก่องข้าว ช่างเพี้ยน (ออกเสียงภาษาถิ่นว่า /จ้าง/ - /เปี้ยน/) และชุมชนบ้านโป่ง

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ปรากฏในศิลาจารึกวัดเชียงแสน ต.ออนใต้ อำเภอแม่ออน (แยกจากอำเภอสันกำแพงในปี เป็นกิ่งอำเภอ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ และยกฐานะเป็นอำเภอในปี พ.ศ. ๒๕๕๐) ทำให้สันนิษฐานว่า ชาวบ้านในชุมชนอพยพมาจากพันนาภูเลา แขวงเมืองเชียงแสน ซึ่งเป็นกลุ่มเชื้อสายไท - ยองเช่นกัน และปัจจุบันยังไปมาติดต่อกับกลุ่มญาติพี่น้องด้วยกันทั้งสองถิ่น

ชาวบ้านในชุมชน เล่าถึงตำนานและความเป็นมาของชื่อหมู่บ้านในชุมชนว่า ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าเสด็จมายังที่แห่งนี้ อันเป็นที่อยู่อาศัยของพญาค่างเผือกและบริวารจำนวนมาก พระพุทธองค์ประทับอยู่ใต้ต้นตะโกและกำลังเสวยขนุนอยู่ พวกพญาค่างเผือกเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธองค์ จึงได้ให้บริวารช่วยกันขุดหนองน้ำขึ้น แล้วนำน้ำมาถวาย พระพุทธองค์จึงได้ตรัสทำนายว่าต่อไปสถานที่แห่งนี้จะเจริญรุ่งเรือง และมีชื่อว่า บ้านบ่อค่าง มาตั้งแต่นั้น ต่อมาจึงเพี้ยนเป็นบ้านบวค่างมาจนถึงทุกวันนี้ ชุมชนบ้านบวค่าง มีวัดบวค่างเป็นศูนย์กลางของชุมชน สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้ากือนา (พ.ศ. ๑๙๑๒ – ๑๙๑๔) จนถึง พ.ศ. ๒๓๕๖ หลังจากที่พระเจ้ากาวิละกอบกู้เอกราชจากพม่า ได้กวาดต้อนเอาผู้คนจากเมืองยองมา โดยมีเจ้ากระหม่อมสุริยวงศา (หม่อมกะลิก) เจ้าเมืองยององค์ที่ ๓๔ นำชาวเมืองมาตั้งถิ่นฐานในชุมชนแห่งนี้ แล้วได้อาราธนาครูบาเจ้าญาณสิริ จากวัดบ้านแหลมหลวงเมืองยองมาเป็นเจ้าอาวาส

อนึ่งคำว่า “บวค” เป็นหน่วยการปกครองในสมัยราชวงศ์มังรายแห่งอาณาจักรล้านนา หน่วยการปกครองของบ้านบวค่างในสมัยนั้นเป็นหมู่บ้านใหญ่ที่มีฐานะรองจากเมือง เรียกว่า “บวค” ซึ่งมักพบหลักฐานลักษณะการปกครองดังกล่าว ปรากฏในกฎหมายลักษณะการปกครองโบราณ และตำนานทางประวัติศาสตร์ต่างๆ ตัวอย่างเช่น ตำนานเชียงแสนกล่าวว่า

“พระราชเจ้าแสนฟูได้ไปเลิกสร้างเวียงเงินยางเชียงแสนคืนเป็นเมืองดั่งเก่าแล้วท่านก็ตั้งไว้หือเป็นเขตเป็นแดน เป็นบวค เป็นตอ ฉะนั้น ดังนี้แล”²⁷

ดังนั้นบวคในที่นี้ มาจากหน่วยการปกครองดังกล่าวถูกใช้เป็นแบบแผนอย่างแพร่หลายและยาวนานในอาณาจักรล้านนา トラบจนถึงสมัยราชวงศ์กาวิละ และถูกยกเลิกเป็นมลฑลเทศาภิบาลในพ.ศ. ๒๔๒๗ และก่อนที่จะเปลี่ยนมาเป็น จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ใน พ.ศ. ๒๔๗๕ เช่นในปัจจุบัน

บ้านบวค่าง จึงเป็นหน่วยการปกครองหนึ่งที่ ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่พันทนาแข่ช้างเชียงเลือ ซึ่งมีประวัติศาสตร์ยืนยาว ตั้งแต่ยุคพระญามังรายสร้างเวียงกุมกาม แขวงช้างจึงเป็นชุมชนใหญ่ชุมชนหนึ่งที่อยู่ในเขตปกครองของเมือง “เชียงเลือ” ซึ่งเป็นเมืองขนาดเล็กที่ควบคุมพันทนาหนึ่งของเวียงกุมกาม

ความในตำนานพื้นเมืองเชียงใหมให้คำอธิบายว่าเพราะเป็น เมืองที่ มีน้ำเอ่อท่วมเสมอ จึงเรียกชื่อว่า เชียงเลือ ดังความว่า

“เลิงปลีก่าเม็ด สกราชได้ ๖๔๕ ตัว เจ้าพระญามังรายปลงบ้านเวนเมืองละพุนหือขุนฟ้าเปนพระญา กินเมืองละพุน แล้วคัยกไฟตั้งเมืองแห่ง ๑ ว่าจักล้างเวียงอยู่ ตั้งย้าวเรือนมากนั้ก เจ้าพระญามังรายคี่หือขุดแม่น้ำฝ่าบ้าน หือเปนที่ตกท่าแห่งคนทั้งหลาย ลวดเรียกชื่อว่า แม่แช่ว หั้นแล มีพายหนอีสานแห่งเมืองละพุน อยู่ที้นั้นได้ ๓ ปลี น้ำล้าวมเมื่อกลางวัสสา ช้างมล้า้วควายหาที่อยู่บ่ได้ ลวดเรียกวว่า เชียงเลือ ต่อทำบัดนี้แล” และกล่าวถึงพันทนาแข่ช้างเชียงเลือ หรือชุมชนบ้านแข่ช้างไว้ว่า

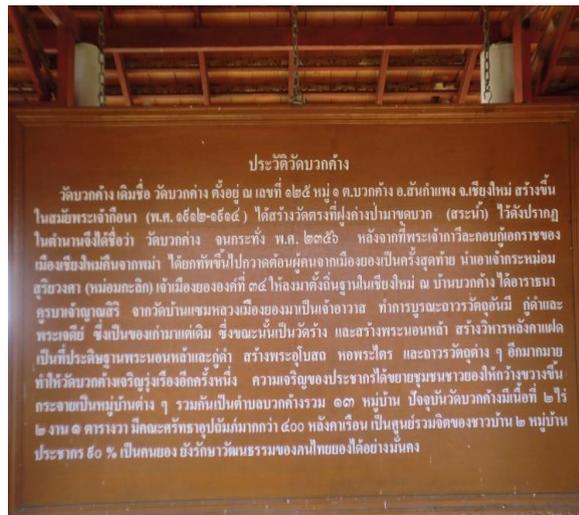
“วันนั้น เจ้ามังรายหันชาว แขวงเชียงเลือ ขี่เรือมากลัดกุมกาม เรือหล่มวัน ๒ หล่ม ๓ หล่มชู้วัน เจ้ามังรายกระนิงใจว่า ไพร่คูปว่าตายอันชะรือ จึงหือแปลงขัวกุมกามแต่นั้นมาแล”²⁸

²⁷ สรัสวดี อ๋องสกุล, ๒๕๔๖. *ประชุมพงศาวดารฉบับราชบุรุษ* พื้นเมืองเชียงแสน, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, หน้า ๒๘

²⁸ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖

หลังจากที่พระญาณมั่งราย สร้างเวียงกุมกามแล้วเสร็จ ได้ปลอมตัวเที่ยวชมตลาดกุมกาม ประทับนั่งริมฝั่งแม่น้ำปิง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เพื่อสังเกตความเป็นอยู่ของผู้คนและสภาพเศรษฐกิจของเวียงกุมกาม และสิ่งที่พระองค์พบเห็นคือ เรือบรรทุกสินค้าของชาวแชนซ่างเชียงเลื่อ ล่มวันละสองสามลำ

คนไทยอยู่ในชุมชนวัดบวค้ำง จึงเป็นคนไทยองที่ได้อพยพเทครัวลงมาจากเมืองยองครั้งสุดท้ายเมื่อ พ.ศ.๒๓๕๖ มาพร้อมกับเจ้าเมืองยองที่ชื่อว่า “เจ้าสุริยวงศา หรือ เจ้ากระหม่อมสุริยวงศาเมืองยอง หรือเจ้าขี้แยง” ได้นำเอาผู้คนส่วนหนึ่ง มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านบวค้ำง แคว้นแชนซ่างเชียงเลื่อ ปัจจุบันคือ บ้านบวค้ำง ตำบลบวค้ำง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่

พ่ออู๊ยเทพ พลหาญ อายุ ๘๕ ปี ผู้บอกข้อมูล และแผ่นป้ายจารึกประวัติวัดบวค้ำง

ถัดจากชุมชนบวค้ำงลงไปทางทิศตะวันตก เป็นชุมชนชาวองบ้านป่าตาล ร้อยพร้อม และย่าพาย ชาวบ้านในชุมชนเล่าว่า บ้านร้อยพร้อม เดิมชื่อบ้านร้อยพ้อม อันมีความหมายถึง “พ้อม” (ออกเสียงภาษาถิ่นว่า /ป้อม/) อันหมายถึงภาชนะใส่ของแบบโบราณ (ในระบบเศรษฐกิจพึ่งตนเอง) ที่สานด้วยไม้ไผ่แล้วเคลือบด้วย “ขี้เถ้า” หรือ ชัน ทำเป็นภาชนะคล้ายกระบุง เพื่อใส่สิ่งของต่าง ๆ แล้วใช้ไม้คานหาบไปทำบุญที่วัด ถ้าใช้สำหรับตักน้ำจากบ่อน้ำลึก จะเรียกว่า “น้ำคุ” เมื่อทำไ้ว้มาก ๆ ชาวบ้านมักนำมาร้อยเรียงไ้ว้เป็นสาย เก็บไ้ว้ในบ้าน จึงเรียกว่า “ร้อยพ้อม” (ออกเสียงว่า /ฮ้อย/ - /ป้อม/ อันหมายถึง “พ้อม” ที่ถูกนำมาร้อยไ้ว้ ต่อมา ตู๊เจ้าบั้น (เจ้าอาวาส) ในสมัยนายอำเภอสวัสดิ์ วรพงษ์ ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๐ - ๒๕๑๕ อยากให้ทันสมัย จึงเปลี่ยนตามภาษาไทยกลางว่า “บ้านร้อยพร้อม” มาจนทุกวันนี้ แต่ไม่ได้สื่อความหมายว่า “พร้อม” ทำอะไร

เสาใจ

บ้าน ประจำชุมชนบ้านร้อยพร้อม และการทอผ้า อาชีพดั้งเดิมของชาวบ้านในชุมชน

นอกจากนี้ยังมีเรื่องตามตำนานเล่าต่อไปว่า วันหนึ่งมีพระสงฆ์ได้ออกบิณฑบาตมาถึงบ้านอีกแห่งหนึ่ง ถัดจากบ้านร้อยพร้อมไป ขณะนั้นมีหญิง “ย่า” แม่หม้ายคนหนึ่ง (ชาวบ้านมักเรียกหญิงสูงอายุพื้นบ้านที่ต่ำต้อย เป็นเชิงปราคาว่า “ย่า”) มารอดักบาตรพระสงฆ์ แต่พระสงฆ์ไม่ได้ผ่านมาทางนั้น นางจึงเอาพ้อมนั้นสะพายไว้ที่ต้นไม้ จึงเรียกบ้านนั้นว่า “ย่าพาย” ส่วนอีกสำนวนหนึ่งเล่าว่า เมื่อพระสงฆ์เหล่านั้น เห็นว่าเป็นหญิงอาจทำให้เป็นมลทินแก่ศาสนาได้ จึงเดินพ่ายหนีไปอีกทางหนึ่ง จึงเรียกว่าบ้าน พระพ่าย แล้วเรียกเพี้ยนต่อมาว่าบ้าน ย่าพาย²⁹

²⁹ สัมภาษณ์พ่อเทพ พลหาญ อายุ ๘๕ ปี, บ้านย่าพาย ต.บวγκ้าง อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่, ๑๕ สิงหาคม ๒๕๕๖

พ้อม น. ภาพขณะสานขนาดใหญ่สำหรับบรรจุข้าวเปลือก เป็นต้น, กระจพ้อม ก็ว่า³⁰
กับชุมชนบ้านร้อยพ้อม และวัดร้อยพ้อม วัดประจำชุมชน

ถัดจากชุมชนร้อยพ้อมลงไปทางทิศตะวันตก ก็จะเข้าสู่ชุมชน “ร่องก่องข้าว” และชุมชน “ช่างเพี้ยน” ชุมชนร่องก่องข้าว เดิมเรียกกันว่าบ้าน “ร่องกั้นเข้า” อันมีความหมายตามสภาพของหนองน้ำในพื้นที่ลุ่มต่ำที่เรียกว่า “ร่อง” และมีเรื่องตามตำนานที่เล่ากันมาว่า เดิมทีบริเวณนี้เป็นหนองน้ำใหญ่อุดมไปด้วยปลาและสัตว์น้ำต่าง ๆ ชาวบ้านต่างพากันมาหาปลาจนเพลินลืมกินข้าว จึงเรียกว่าเป็น “หนองกั้นเข้า” แปลว่า หนองอดข้าว ต่อมาเรียกตามสภาพภูมิศาสตร์และเพี้ยนไปเป็น “ร่องก่องข้าว” และเรียกตามชื่อวัดที่ตั้งขึ้นใหม่ด้วย ตำนานของชุมชนหมู่บ้านยังเล่าถึงเรื่อง “ช่างพู้ก่างาเขียว” ของพระนางจามเทวี ในขบวนแห่งจากเมืองเชียงใหม่ไปหริภุญไชย ลำพูน แล้วเดินทางมาถึงหมู่บ้านอีกแห่งหนึ่งช่างได้สลัดปลอกเท้า(คะแซะ)ให้หลุดออก จึงเรียกหมู่บ้านนั้นว่า “บ้านคะแซะช่าง” คือ บ้านแซ่ช่างในปัจจุบัน เมื่อมาถึงอีกหมู่บ้านหนึ่งช่าง เดินวันเลี้ยงไป ก็เรียกบ้านนั้นว่าบ้านช่างเว่นหรือช่างเพี้ยน ต่อมาเรียกเพี้ยนเป็น “บ้านช่างเพี้ยน” จนถึงปัจจุบันช่างเดินทางต่อมาถึงบริเวณที่เป็นดินโป่ง ซึ่งเป็นอาหารของสัตว์จึงหยุดใช้วงคคกินดินโป่งเป็นอาหาร หมู่บ้านนั้นจึงได้ชื่อว่า บ้านโป่งช่างคค

ชุมชนช่างฝีมือทำร่มกระดาษสา : จากบ่อล้าง ถึง บ่อสร้าง

³⁰ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, กรุงเทพฯ: บริษัทนานมีบุ๊คพับลิเคชั่น จำกัด, หน้า ๗๗๗

“บ่อสร้าง” บ่อน้ำแบบโบราณขนาดใหญ่ ภายในวัดบ่อสร้าง อ.สันกำแพง ที่ขุดไว้สำหรับน้ำกินน้ำใช้ในชีวิตประจำวันของคนพื้นบ้านมาแต่ดั้งเดิม เป็นบ่อน้ำขนาดใหญ่ที่สร้างมาพร้อมกับการตั้งหมู่บ้าน เมื่อกว่า ๑๐๐ ปีมาแล้ว จนนำมาเป็นชื่อของหมู่บ้าน สะกดตามอิทธิพลของภาษาไทยกลางเป็น “บ่อสร้าง” มาจนถึงทุกวันนี้

สร้าง น. บ่อ, บ่อน้ำ เช่น บ้านบ่อสร้าง – หมู่บ้านบ่อสร้าง อ.สันกำแพง ชม.³¹

สร้าง [สร้าง] (ก) บ่อน้ำใต้ดิน ขุดไว้เพื่อตักน้ำไว้ดื่ม หรือใช้³² (ภาษาไทยอีสานตอนเหนือ)

ภาษาไทยโบราณ ทั้งไทยล้านนา และไทยอีสาน ให้ความหมายของคำว่า “สร้าง” ตรงกัน คือหมายถึง บ่อน้ำ บ้านบ่อสร้าง (กางจ้อง) ในอำเภอสันกำแพง ของจังหวัดเชียงใหม่ จึงมีความหมายว่าเป็นบ้านที่มีบ่อน้ำใหญ่อยู่ในวัดของหมู่บ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านเล่ากันต่อ ๆ มาว่าประมาณกว่า ๑๐๐ ปีมาแล้ว พระธุดงค์องค์หนึ่งชื่อว่า พระอินตา มีภูมิลำเนาอยู่ที่บ้านบ่อสร้าง ได้เดินธุดงค์ไปยังประเทศพม่า มีชาวพม่าคนหนึ่งได้นำกลดมาถวาย เมื่อพระอินตาได้เห็นลักษณะของร่มที่แปลกตาก็กเกิดความสนใจ ท่านจึงได้ถามถึงที่มาของร่มดังกล่าวจากผู้ถวาย ได้ความว่าที่พม่าทำร่มแบบนี้ใช้กันทั่วไป ท่านจึงไปศึกษาวิธีการทำร่มและจดจำวิธีการทำอย่างละเอียด เพื่อนำมาเผยแพร่ในหมู่บ้านบ่อสร้างในเวลาต่อมา โดยเริ่มจากสอนให้ผู้หญิงทำเป็นก่อนโดยให้ผู้ชายทำโครงร่มจากไม้ไผ่บง และทำหัวร่มจากไม้ส้มเห็ดหรือไม้ม่วงมัน คันร่มใช้ไม้รวก ไม้ซี่คำร์มใช้กระดาษสาปะตรงหัวเพื่อกันไม่ให้แตกโดยง่าย โดยใช้ผลตะโกหรือผลมะคับทองนำมาหมักดองจะได้อย่างเหนียวใช้ปะไม้ซี่คำร์มได้ ส่วนฝ่ายหญิงเป็นผู้นำกระดาษสามาหุ้มตัวร่ม นำไปตากให้แห้งแล้วทาหัวด้วยน้ำมันตั้งอ้าว ที่ทำจากผลมะเขยหิน นำส่งขายทั่วประเทศและต่างประเทศ นำชื่อเสียงมาสู่บ้านบ่อสร้างจนได้ชื่อว่าบ้าน “บ่อสร้างกางจ้อง” มาจนถึงทุกวันนี้

ชุมชนชาวไทยจีน “บ้านมอญ” อำเภอสันกำแพง กับ “บ้านเม็ง” “สันนาเม็ง” และ “ร้องเม็ง” อำเภอสันทราย: บ้านของคนไทยจีน หรือคนมอญ ?

³¹ อุดม รุ่งเรืองศรี (ผู้รวบรวม). พจนานุกรมล้านนา – ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง, ปรับปรุงครั้งที่ 1, ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗, น. ๗๓๒

³² www//dict.longdo.com, ค้นเมื่อ ๒๓ พฤษภาคม ๒๕๕๖

วัดบ้านมอญ อ.สันกำแพง และงานพืชมดผีเม็งของชาวมอญ อ.สันทราย เดือนเมษายน ๒๕๕๖

“บ้านมอญ” ต.สันกลาง อ.สันกำแพง สกคด้วยตัว ญ ทำให้เข้าใจว่าคนมอญมาอยู่ในพื้นที่นี้ แต่ชาวบ้านยืนยันว่า คนในหมู่บ้านเป็นคนไทเขิน ที่อพยพมาจากเขตเมืองเชียงตุง ประเทศพม่า อันเป็นถิ่นเดิมของชาวไทเขิน หรือ “ไทจีน” ตามชื่อ “แม่น้ำจีน”

อีกสำนวนหนึ่ง ชาวบ้านเล่าว่าที่ได้ชื่อว่าบ้านมอญ นั้น มาจากแต่เดิมที่ใจกลางหมู่บ้านมีต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่งคือ “ต้นหม่อน” แล้วเพี้ยนเสียงไปเป็นบ้านมอญตามชื่อต้นไม้ใหญ่นั้น ซึ่งความจริงควรเขียนสะกดว่า “บ้านมอน” จึงจะตรงความหมายกว่า และอีกความหมายหนึ่ง คำว่า “มอน” ยังหมายถึงใจกลาง เช่น มอนไข่ หมายถึงไข่แดงที่อยู่ในใจกลาง บ้านมอนจึงอาจเป็นบ้านที่อยู่ในใจกลางของชุมชนมาแต่ดั้งเดิมก็เป็นได้

ส่วนคำว่า “เมง” หรือ “เม็ง” นอกจากจะเป็นชื่อผีบรรพบุรุษคู่กับผีมด ซึ่งมักเรียกคู่กันว่าผีมดผีเม็งแล้ว ยังเป็นชื่อกลุ่มชนเผ่าหนึ่งซึ่งเป็นบรรพบุรุษของมอญ ดังปรากฏในวรรณกรรมล้านนาหลาย ๆ เรื่อง³³ ชาวบ้านเล่าว่าคนในพื้นที่บ้านมอญ หรือบางหมู่บ้าน เช่นบ้านหัวทุ่งในเขตสันกำแพง และบ้านที่มีชื่อเม็ง เช่น สันนาเม็ง บ้านเม็ง บ้านร้องเม็ง รวมทั้งบ้านร้องแห่่ง ชุมชนบ้านหลวงเหนือ ลวงใต้ เมืองขอนแก่น เมืองวะ เมืองเลน บวกเปา สันตันเปา ร่องขี้เหล็ก หัวโก ในเขตอำเภอสันทรายนั้น ล้วนเป็นคนไทเขิน หรือไทลื้อ ที่ถูกกวาดต้อนมาในสมัยพระเจ้ากาวิละ

ท่านพระครูโกวิทธรรมโสภณ เจ้าอาวาสวัดร้องเม็ง (อายุ ๖๒ ปี พรรษา ๕๐ พรรษา) ซึ่งเป็นคนในท้องถิ่นชุมชนบ้านร้องเม็งแต่ดั้งเดิม กล่าวยืนยันว่า คนในชุมชนร้องเม็ง บ้านเม็ง และบ้านสันนาเม็ง รวมถึงบ้านอื่น ๆ ในเขตเชียงใหม่และลำพูน ที่มีชื่อว่า “เม็ง” หรือ “มอญ” (ในลำพูนเช่นบ้านเม็ง และบ้านอุเม็ง/อุโมงค์) เป็นคนไทเขิน ซึ่งแต่ดั้งเดิมนั้นอาจเป็นชุมชนของคนมอญเชื้อสายพม่า ในสมัยที่พม่าครอบครองอยู่จริง แต่เมื่อหมดอิทธิพลของพม่า คนมอญเดิมก็อพยพย้ายออกไป คนไทเขินจึงถูกอพยพเข้ามาแทนที่ เหลือเพียงชื่อของชุมชนยังเป็นชื่อเดิมอยู่ ข้อสังเกตสำเนียงภาษาของไทเขินนั้น เสียงสระ /เอีย/ จะออกเสียงเป็น /เอ/ และ สระ /อัว/ จะออกเสียงเป็น /โอ/ ซึ่งน่าจะเป็นคนละครตระกูลกับภาษามอญ (พม่า) ซึ่งจากการสำรวจไม่พบว่ามอญเชื้อสายพม่าหลงเหลืออยู่ในพื้นที่อีกแล้ว มีแต่คนไทเขินไทลื้อ เท่านั้น

³³ มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒, สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, กรุงเทพฯ: บริษัทสยามเพรส แมเนจเม้นท์ จำกัด, หน้า ๕๒๒๘

พระครูโกวิทธรรมโสภณ กับพิพิธภัณฑน์วัดร่องเมิง

ภูมิศาสตร์ภูมินาม

๑. ภูมิศาสตร์ชุมชน “บ้านห้วยเกี๋ยง” อ. สันทราย

เกี๋ยง: ความหมายที่หลากหลาย

- ๑) เป็นคำกริยา หมายถึง การขีดกา ขีดไขว้
- ๒) เป็นคำนาม หมายถึง เครื่องหมายกากบาท หรือ แกงไต
- ๓) เป็นคำนาม หมายถึง กะบัง คือเครื่องกั้นอย่างกะบังตาบ เช่น หอกเกี๋ยงเงินเกี๋ยงคำ
- ๔) เป็นคำนาม หมายถึง เส้นตอกที่พืดัดทางลูกดอกหน้าไม้
- ๕) เป็นคำนาม หมายถึง เดือนอ้าย เรียกว่า เดือนเกี๋ยง บางครั้งเรียกเดือนเจียง
- ๖) เป็นคำนาม หมายถึง หว่า เป็นไม้ยืนต้นเรียกว่า บ่าเกี๋ยง

๗) ลำเจียก น. ชื่อเรียกต้นตัวผู้ของเตยทะเล (Pandanus odoratissimus L.) ในวงศ์ Pandanaceae ขอบใบและกาบหุ้มดอกมีหนาม ดอกมีกลิ่นหอม, ปาหนัน ก็เรียก, พายัพเรียก เกียงคำ, ลำเจียกหนู³⁴ เนื่องจากมีรสเย็น กลิ่นหอม ชาวเหนือจึงนิยมนำมากินกับลาบเนื้อ

๘) ใช้เรียกนามของผู้หญิงสาวล้านนา ที่ไพเราะ ว่า นางบัวเกียง หรือเกียงคำ อันมาจากต้นเกียงคำ

นามของชุมชนห้วยเกียง ที่เป็นไปได้จึงอาจมาจาก ห้วยที่มีต้นมะเกียงยืนต้นอยู่ หรือมีต้นผักลำเจียก หรือเกียงคำ อยู่ในบริเวณนั้นมาก จึงเป็นที่มาของชื่อชุมชนว่า บ้านห้วยเกียง

๒. ต้นป้อง กับชุมชน “บ้านวังป้อง” อ. แม่ริม และชุมชน “บ้านป่าป้อง” อ. ดอยสะเก็ด

ต้นป้อง คือไม้ยืนต้น ไม้ดั้งเดิมอันเป็นที่มาของชื่อชุมชนในท้องถิ่น “วัง” หมายถึงแอ่งน้ำลึก ชุมชนบ้านป่าป้อง อำเภอ ดอยสะเก็ด เป็นชุมชนที่อพยพมาจากเขตสิบสองปันนาในอดีต จึงได้นำชื่อบ้านนามเมืองเดิมของตัวเองมาด้วย เดิมชื่อ “บ้านป้อง” เมื่อมาอยู่ในพื้นที่ของระบบนิเวศที่เป็นป่าเขา จึงเพิ่มเติมคำว่า “ป่า” เป็น “บ้านป่าป้อง” มาจนทุกวันนี้ และได้กลืนกลายเป็น “คนเมือง” (ไท-ยวน) ไปเกือบหมดแล้ว

³⁴ ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, กรุงเทพฯ: บริษัทนานมีบุ๊คพับลิเคชั่นส์ จำกัด

๓. ต้น “มะปิ่น” (มะตูม) กับภูมิศาสตร์ชุมชน “บ้านปಿಂದก” อ.สันทราย

อุโบสถที่นิยม

สร้าง

ให้แยกตัวห่างออกไปจากวัดปಿಂದก อยู่กลางทุ่งนาด้านตะวันตกของหมู่บ้าน
กับต้น “มะปิ่น” หรือ “มะตูม” ที่ยังหลงเหลืออยู่หลังอุโบสถของวัด

ชื่อที่เป็นทางการของชุมชนนี้คือชุมชน “บ้านปಿಂದก” แต่ชาวบ้านออกเสียงว่า “ปี้ดก” จึงอาจมีความหมายได้ ๓ ความหมาย ทั้งต้นมะปิ่น (มะตูม) ที่ดก กับปลีกล้วย ที่ดก หรือหอพระไตรปิฎก ที่ถูกเก็บไว้ในวัดก็ได้ แต่ชาวบ้านอธิบายและยืนยันว่ายังมีต้นมะปิ่น (มะตูม) เป็นสิ่งคู่กับชุมชนมาจนทุกวันนี้

๔. ต้น “มะเค็ด/เกร็ด” กับ ชุมชนทุ่งป่าเกิด อ.สันทราย

ต้น “ไม้เกร็ด/เกิด/ไม้มะเค็ด” กับชุมชนบ้านทุ่งป่าเกิด

ชุมชนหลายแห่งในเขตภาคเหนือตอนบน นำชื่อของต้น “มะเค็ด” เป็นไม้ยืนต้นชนิดหนึ่งมีเปลือกเป็นเกร็ด ๆ มาเป็นนามของหมู่บ้าน แต่เรียกเพี้ยนต่างกันออกไป เช่น บ้านสันมะเค็ด บ้านทุ่งป่าเกิด ป่าเกร็ด เหล่านี้เป็นต้น

ภูมินามและประวัติศาสตร์แห่งวีรบุรุษประจำถิ่น

๑. บ้านสันป่าสัก กับประวัติศาสตร์ของการต่อสู้ของท้องถิ่นกับรัฐสยาม

กบฏพญาปราบสงครามหรือพญาผาบ เกิดขึ้นเมื่อ วันที่ ๓ เดือน กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๒ ในแขวงจ้อม (ตำบลหนองจ้อม อำเภอสันทราย ปัจจุบัน) ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ของรัฐสยาม ตรงกับสมัยพระเจ้าอินท - วิชยานนท์ เจ้าหลวงผู้ครองเมืองเชียงใหม่ องค์ที่ ๗ สืบเนื่องจากนโยบายผนวกล้านนาของรัฐบาลสยาม และการชูดริตภาษีของรัฐข้าราชการสยาม โดยไม่ได้เก็บด้วยตนเอง แต่ปล่อยให้เจ้าน้อยวงศ์เป็นเจ้าภาษีนายอากร รับเหมาเก็บจากราษฎรอีกต่อหนึ่งแบบผูกขาด สัมปทาน เรียกว่าภาษีสมพัตร ทั้งภาษีหมาก ภาษีพลู มะพร้าว ข้าวเปลือก และ วัวควาย ในแขวงเมืองเชียงใหม่ ในอัตราปีละ ๔๑,๐๐๐ รูปี (สี่หมื่นหนึ่งพันรูปี) ซึ่งเป็นอัตราที่สูงกว่าเจ้าเดิมถึง ๑๖,๐๐๐ รูปี ดังนั้นจึงทำให้น้อยวงศ์ต้องเก็บภาษีพืชผลการเกษตรเอากับชาวบ้านอย่างเข้มงวดละเอียดถี่ิบ เพื่อให้ได้เงินจุนคัมพุนและคัมกำไรในการดำเนินการผูกขาดสัมปทานภาษีในครั้งนี้

เมื่อพวกเจ้าภาษีมาเก็บอากรพืชสวนดังกล่าว ราษฎรส่วนหนึ่งไม่สามารถนำเงินมาชำระค่าภาษีได้ จึงขอเสียเป็นผลผลิต พวก เจ้าภาษีไม่ยอมกลับขมเหงจำข้อมือเท้าราษฎร สร้างความไม่พอใจแก่ราษฎรที่พบเห็นเกิดรวมตัวกันต่อต้านพวกเจ้าภาษีโดยมีพระยาปราบสงครามเป็นผู้นำ ซึ่งเริ่มต่อต้านด้วยการประกาศห้าม

ไม่ให้เจ้าภาษีเก็บภาษีในเขตแขวงจ้อม แล้วลูกหลานใหญ่โตมีกลุ่มชาวบ้านจากเขตอื่นๆ ในสันทราย ดอยสะเก็ด และสันกำแพง เข้าร่วมอีกเป็นจำนวนมาก โดยจะไล่เช่นฆ่าชาวสยาม และเจ้าภาษีนายอากรคนจีนเท่านั้น แต่จะไม่ฆ่าคนล้าหน้าด้วยกัน ทางเจ้าหลวงเชียงใหม่ (พระเจ้าอิทธิวิษยานนท์) เองก็แอบสนับสนุนลับๆ ด้วยการไม่นำกำลังคนของตนมาช่วยรัฐบาลสยามปราบผู้ต่อต้าน รวมถึงข้าราชการระดับท้องถิ่นคนอื่น ๆ ทั้งแคว้นและแคว้น (กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน) ประกอบด้วย พระยาขัติยะ (แคว้นแม่คือ) ท้าวยาวิไชย (แคว้นป่าบง) พระยารัตนคูหา (แคว้นถ้ำ) พระยาจินใจ (แคว้นจ้อม) พระยาชมภู (แคว้นฝาย) ท้าวเชื่อนคำ (แคว้นกอก) และท้าวขัต ท้าวใจ ท้าวเชื่อนแก้ว ท้าวราช ท้าวขันคำ แสนเทพสุรินทร์ เป็นต้น แต่ในที่สุดโดยที่พระยาปราบสงครามเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ถูกกำลังของรัฐปราบจนหลบหนีไปทางเมืองพร้าว และขึ้นไปจนถึงเมืองเชียงตุง ได้รับความช่วยเหลือจากเจ้าเมืองเชียงตุง จึงกลับมารวมกำลังขึ้นอีกครั้งหนึ่ง และสามารถยึดเมืองฝางได้ อย่างไรก็ตาม ในที่สุด ด้วยกำลังที่น้อยกว่าจึงถูกทางการของรัฐสยามปราบจนหมดสิ้น

กลุ่มของพญาผาบที่บ้านสันป่าสัก/วัดสันป่าสัก ต.หนองจ้อม อ.สันทราย: บ้านเกิดของพญาผาบ (ปราบ) กับ อนุสรณ์พญาผาบ ขบถต่อรัฐสยาม (๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๒) และพระธาตุวัดท้าวพญาผาบ บ้านสันติะผาบ ต.ป่าไผ่ อ.พร้าว

๒. ชุมชนบ้านเมืองกะ กับประวัติศาสตร์ขุนหลวงวิรังคะ ผู้นำกลุ่มชนพื้นเมืองชาติพันธุ์ลัวะ

สถูปขุนหลวงวิรังคะตั้งอยู่บริเวณหน้าวัดเมืองกะ หมู่ที่ ๕ บ้านเมืองกะ

ชุมชนบ้านเมืองกะ ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ ๕ ตำบลสะลวง อำเภอแม่แตง ตั้งชื่อตามตำนานวีรบุรุษท้องถิ่น คือขุนหลวง “วิรังคะ” (ภาษาถิ่นออกเสียงว่า บ่า-ลิ่ง-กะ) เชื้อสายลัวะ ซึ่งหลังจากแพ่งสงครามต่อพระนางจามเทวีแล้ว คงจะกระจัดกระจายไปตามป่าเขาและตามที่ต่าง ๆ จนปัจจุบันได้กลายเป็นคนเมือง (ไท – ยวน) ไปเกือบหมดแล้ว ชาวบ้านในชุมชนจะทำพิธีเช่นสรวงดวงวิญญาณขุนหลวงและทหารปีละครั้ง ชาวบ้านเชื่อว่าดวงวิญญาณของขุนหลวงจะสถิตอยู่ ๓ แห่งได้แก่ บนดอยคว่ำหล่อง ศาลที่บ้านเมืองกะ อำเภอแม่ริม และบริเวณดอยคำ อำเภอเมือง ซึ่งตั้งอยู่ที่ศใต้ของดอยสุเทพ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของวัดพระธาตุดอยคำ บนวัดแห่งนี้มีอนุสาวรีย์ขุนหลวงวิรังคะประดิษฐานที่ลานวัดใกล้เจดีย์ และที่ดอยคำแห่งนี้เป็นที่สถิตดวงวิญญาณของหัวหน้าลัวะซึ่งเป็นบรรพบุรุษของขุนหลวงวิรังคะ ชื่อว่า ปู่สะเย่ ย่าสะเย่ ซึ่ง จะมีการเลี้ยงผีปู่สะเย่ย่าสะเย่ ด้วยควายทุกปี หรือ ๓ ปีครั้ง.

ตำนานเกี่ยวกับขุนหลวงวิรังค์ผู้นำชนเผ่าลัวะ เล่ากันต่อมาว่า ในยุคสมัยของพระนางจามเทวี เทวีแห่งชนชาติมอญหรือเม็ง ปกครองเมืองหริภุญไชยราว พ.ศ. ๑๓๐๐ ขณะเดียวกันบริเวณเชิงดอยสุเทพเป็นที่ตั้งบ้านเมืองของชาวลัวะ มีขุนหลวงวิรังคะเป็นหัวหน้าปกครองเมือง ขุนหลวงวิรังคะมีความรักในพระนางจามเทวี มีความประสงค์จะอภิเษกกับพระนาง แต่พระนางไม่ปรารถนาจะสมัครรักใคร่กับขุนหลวงลัวะ เพราะเป็นกลุ่มชนที่มีวัฒนธรรมต่ำกว่ามอญในสมัยนั้น ขุนหลวงได้ส่งทูตมาเจริญไมตรีขอนางอภิเษกด้วย พระนางก็ผิดผ่อนหลายครั้ง โดยมีเงื่อนไขต่าง ๆ ได้แก่ ขอให้ขุนหลวงสร้างเจดีย์ที่มีขนาดและลักษณะคล้ายกับเจดีย์พระธาตุดุริภุญไชย ให้ขุนหลวงพุงเส่นำมาตกที่ในเมือง พระนางจึงจะอภิเษกสมรสด้วย

ขุนหลวงวิรังคะ เป็นผู้ทรงพลังและชำนาญในการพุงเส่น้ำ (เส่น้ำ หมายถึง หอกด้ามยาวมีสองคม) ขุนหลวงพุงเส่น้ำครั้งแรกตกที่นอกกำแพงเมืองหริภุญไชยด้านตะวันตกเฉียงเหนือปัจจุบันเรียกว่า หนองเส่น้ำพระนางจามเทวีเห็นว่าจะเป็นอันตรายยิ่ง ถ้าขุนหลวงวิรังคะพุงเส่น้ำมาตกในกำแพงเมืองตามสัญญา พระนางจึงใช้วิชาคุณไสยกับขุนหลวงวิรังคะ โดยการนำเอาเศษพระภูษาของพระนางมาทำเป็นหมวกสำหรับผู้ชาย นำเอาใบพลูมาทำหมวกสำหรับเคียวโดยเอาปลายใบพลูมาจิ้มเลือดประจำเดือนของพระนาง แล้วให้ทูตนำของสองสิ่งนี้ไปถวายแต่ขุนหลวง ขุนหลวงได้รับของฝากจากพระนางเป็นที่ปลาบปลื้มอย่างยิ่ง นำหมวกใบนั้นมาสวมลงบน

ศิระชะ และกินหมากที่พระนางทำมาถวาย ซึ่งของทั้งสองสิ่งนี้ชาวล้านนาถือว่าเป็นของต่ำ ทำให้อำนาจและพลังของขุนหลวงเสียมลง เมื่อพุ่งเสนาอีกครึ่งต่อมาแรงพุ่งลดลงเสนาเข้ามาตกที่บริเวณเชิงดอยสุเทพ ชาวบ้านเรียกว่า หนองสะเหน้า เช่นเดียวกัน ขุนหลวงเมื่อเสื่อมิททยาคุณเช่นนั้น ก็หนีออกจากบ้านเมืองไป

ก่อนสิ้นชีวิต ขุนหลวงวิรังคะได้ขอให้เสนาอำมาตย์นำศพของท่านไปฝังไว้ ณ สถานที่ที่ขุนหลวงจะสามารถมองเห็นเมืองหริภุญไชยได้ตลอดเวลา ทหารได้จัดขบวนศพของขุนหลวงจากเชิงดอยสุเทพขึ้นสู่บนดอยสุเทพเพื่อหาสถานที่ฝังตามคำสั่ง ขบวนแห่ศพได้ลอดใต้ถ้ำไม้เลื้อยชนิดหนึ่งเรียกว่า เครือเขาหลง ซึ่งเชื่อว่าถ้าผู้ใดลอดผ่านจะทำให้พลัดหลงทางกันได้ ขบวนแห่ศพขุนหลวงได้พากันพลัดหลงกระจัดกระจายไปคนละทิศละทาง นักดนตรีบางคนพลัดหลงไปพร้อมกับเครื่องดนตรีของตน ภูเขาที่นักดนตรีผู้นั้นหลงจะปรากฏมีรูปร่างคล้ายเครื่องดนตรีนั้น ๆ บนยอดเขาสุเทพ-ปุย จะมีภูเขาชื่อต่าง ๆ ดังนี้ ดอยฆ้อง ดอยกลอง ดอยฉิ่ง ดอยสว่า บางแห่งเป็นที่แคบและฝาครอบโลงศพปลิวตก บริเวณนั้นเรียกว่า กิวแมวปลิว (คำว่า แมว หมายถึง ฝาครอบโลงศพที่ทำด้วยโครงไม้ไผ่ใช้ตักแต่งด้านบนของฝาโลงศพ)

เหล่าเสนาอำมาตย์ที่ห้ามโลงศพของขุนหลวงได้เดินทางไต่ตีนเขาไปทางทิศเหนือ ถึงบริเวณแห่งหนึ่งโลงศพได้คว่ำตกลงจากที่ห้าม เสนาอำมาตย์จึงได้ฝังศพของขุนหลวงไว้ ณ สถานที่บนภูเขาแห่งนี้ ซึ่งจะสามารถมองเห็นเมืองหริภุญไชยได้ตลอดเวลา ยอดภูเขานี้ชาวบ้านเรียกว่า ดอยคว่ำหล้อง (หล้อง หมายถึง โลงศพ) ปัจจุบันชาวบ้านยังเรียกชื่อภูเขาภูนี้ว่า ดอยคว่ำหล้อง ตั้งอยู่บนภูเขาบริเวณเหนือน้ำตกแม่สา อำเภอมะริม จังหวัดเชียงใหม่ ยอดเขาเป็นรูปสี่เหลี่ยมตัดลักษณะคล้ายโลงศพ บนยอดเขามีศาลของขุนหลวงวิรังคะตั้งอยู่ ชาวบ้านบริเวณเชิงเขาเล่าว่า กลางคืนเดือนเพ็ญบางครั้งจะได้ยินเสียงดนตรีบรรเลงบนยอดเขา เชื่อกันว่าวิญญาณของขุนหลวงสถิตอยู่บนดอยคว่ำหล้อง

ภูมิศาสตร์ กับชื่อชุมชนบ้าน “ล่อง” “ร่อง” “กุด” “ก้อด” และ “น้ำหลง ”

วัดล่องอ้อ ในชุมชนล่องอ้อ กับ “หนองก้อดหอธรรม” อ.ฟาง และ “ร่องขี้ทุค” อ.สันทราย

คำว่า “ล่อง” ในภาษาถิ่นล้านนามีความหมายได้หลายอย่าง ดังนี้

- ๑) ขุดลอก เล่น ล่องน้ำเหมือน ขุดลอกลำเหมืองส่งน้ำเข้านา
- ๒) ร่องที่ใช้ระบายน้ำทิ้งจากการทำนา
- ๓) ที่ลุ่มมีน้ำขัง เช่นที่ล่องที่หนอง ที่ซึ่งมีสภาพเป็นหนองบึงแต่ไม่ลึก มักเรียกเป็น “ร่อง” ³⁵

“ร่อง” อาจตรงกับภาษาถิ่นอีสานว่า "กุด" ตรงกับภาษาใต้ว่า "คลองด้วน" ภาษาอังกฤษว่า Oxbow lake, cutoff lake, horseshoe lake, moat, crescentic lake, loop lake เป็นแอ่งน้ำรูปโค้ง เหมือนลำห้วยที่ด้วน อยู่ในบริเวณทาม หรือที่ราบน้ำท่วมถึง flood plain ของลำน้ำโค้งตัว เกิดจากลำน้ำที่โค้งเป็นรูป

³⁵ อุดม รุ่งเรืองศรี (ผู้รวบรวม). พจนานุกรมล้านนา – ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง, ปรับปรุงครั้งที่ 1, ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2547, น. ๖๔๑

ตัว เอส จนเกิดการลัดที่คอคอด neck cutoff ปลายของส่วนที่ถูกตัดขาดถูกถอดด้วยการตกตะกอนในลำน้ำนั่นเอง

Oxbow lake

ชุมชน “บ้านร้องวัวแดง” อ.สันกำแพง

ภูมิศาสตร์ของชุมชนร้องวัวแดง อ.สันกำแพง เป็นชุมชนที่อยู่ในที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง ริมแม่น้ำแม่แอน ที่เรียกว่าเป็นลักษณะของ “ล่อง” เขียนตามภาษาเขียนว่า “ร้อง” ในอดีตเป็นที่เลี้ยงวัวแดงของชาวบ้านจำนวนมาก สืบต่อจนสมัยที่มีการชนวัวราวปี พ.ศ. ๒๕๐๕ – ๒๕๑๕ วัวชนจากชุมชนร้องวัวแดงเป็นวัวที่มีชื่อเสียงมาก เช่น วัว “สุกโพธิ์ทอง” วัว “แสวดง” เป็นต้น ต่อมาช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๖ – ๒๕๑๙ หลังเหตุการณ์ทางการเมือง ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ นักศึกษาได้มาจัดค่ายเยาวชนเรียนรู้การเมืองที่วัดร้องวัวแดงแห่งนี้ ทำให้อาจารย์สถาพร ศรีสัจจัง ศิลปินแห่งชาติสาขาวรรณศิลป์ ที่จบจากคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่มาร่วมเข้าค่ายด้วย เกิดความประทับใจในชื่อของชุมชน จึงนำไปเป็นชื่อนามปากกาของตัวเองว่า “อินตา ร้องวัวแดง” มาจนถึงทุกวันนี้

๕.๒ จากชุมชนบ้าน “น้ำตัน” (คนโท) สุวัต “วิจิตรวารี” (สายน้ำ): กับความหมายที่เปลี่ยนไป

“น้ำตัน” หรือ “คนโท” คือภาชนะเครื่องปั้นดินเผาที่ไว้สำหรับใส่น้ำกินของคนโบราณ เก็บความเย็นได้ดี หมู่บ้านที่นิยมทำ “น้ำตัน” นี้จึงได้ชื่อตามอาชีพที่ถนัดว่า “บ้านน้ำตัน” พระสงฆ์นำไปเทียบกับคำที่หมายถึงสายน้ำที่ไหลผ่านชุมชน จึงเปลี่ยนชื่อให้วัดใหม่ว่า “วัดวิจิตรวารี” อันหมายถึงสายน้ำที่สวยงาม คนละความหมายกับสิ่งที่มีอยู่ดั้งเดิมอย่างสิ้นเชิง

๕.๓ จากชุมชน “บ้านหม้อ” สุวัต “วัดกุมภประดิษฐ์”: ความหมายเดิม แต่ชื่อพื้นบ้านถูกเปลี่ยนเป็นชื่ออื่น

ชุมชนบ้านหม้อ เป็นชื่อของหมู่บ้านที่มีความชำนาญในการปั้นหม้อ แต่วัดโดยพระภิกษุผู้รู้คัมภีร์บาลี – สันสกฤต ได้เปลี่ยนชื่อตามความหมายภาษาถิ่นว่า “กุมภประดิษฐ์” ทำให้ดูมีความทันสมัยขึ้น

๕.๔ จากชุมชนบ้านกาดฮาว สู่วัดประกาศธรรม: จากสังคมกสิกรรมโบราณสู่ทุนนิยมสมัยใหม่

วัดหลาย ๆ วัด ประจำหมู่บ้านในชุมชน พยายามเปลี่ยนชื่อตามระบบทุนนิยมสมัยใหม่ มีนัยที่ต้องการประกาศหรือประชาสัมพันธ์ในลักษณะที่ให้เป็นรูปธรรมในเชิงเชิญชวนให้คนเข้ามาทำบุญ โดยการเปลี่ยนชื่อที่ตั้งตามหมู่บ้านดั้งเดิมอันเป็นชื่อที่ฟังดูไม่ทันสมัย คล้ายลักษณะของสังคมสินค้า เช่น การตั้งชื่อหมู่บ้านจัดสรรให้เป็นชื่อแบบฝรั่ง หรือชื่ออันเป็นมงคลที่คนสมัยใหม่ในโลกทุนนิยมชอบทำกัน เช่น หมู่บ้านรอยโชค บ้านโชควาริ หรือชื่อที่เป็นแบบฝรั่ง เช่น บ้านซันไชน์ (Sun Shine village) บ้านดิอิมพีเรียล (The imperial village) เหล่านี้เป็นต้น จากบ้านกาดฮาว (ราว) ในอำเภอแม่แตง ก็กลายเป็นวัด “ประกาศธรรม” ที่ฟังดูแล้วให้ความรู้สึกในทำนองเป็นที่ประกาศธรรม ที่มีความพิเศษไปจากวัดธรรมดาทั่วไป

๕.๕ จากชุมชนหนองอาบข้าง สู่วัดสระฉัททันต์: จากภูมินามพื้นบ้านสู่บาลีสันสกฤตที่ทันสมัยกว่า

ชุมชนบ้าน “หนองอาบข้าง” เป็นชุมชนในที่ราบลุ่มน้ำแมริม เดิมมีหนองน้ำประจำหมู่บ้าน ชื่อหนองอาบข้าง คงมีการน้ำข้างไปอาบน้ำในที่แห่งนั้น บ่งบอกถึงสภาพของระบบนิเวศวิทยาและภูมิศาสตร์ได้เป็นอย่างดี แต่ทางวัดภายใต้ระบบการศึกษาสมัยใหม่ และภูมิรัฐภูมิธรรมของพระสงฆ์ นามของวัดจึงเปลี่ยนไป

วัด “สระฉัททันต์” ในชุมชน “หนองอาบช้าง” ต.สันโป่ง อ.แมริม เชียงใหม่

๕.๖ จากชุมชน “บ้านทุ่งข้าวเน่า” สู่ “วัดนันทาวาส”: วัดของพระอานนท์ ในสมัยพุทธกาล

นอกจากชื่อของชุมชน ที่เปลี่ยนไปเพื่อเป็นศิริมงคล จากบ้าน “ทุ่งข้าวเน่า” เป็น “ทุ่งข้าวหอม” แล้ว ชื่อของวัดก็เปลี่ยนไปด้วย กลายเป็นชื่อที่อ้างอิงอยู่กับพระอานนท์ ศิษย์ของพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาล ชื่อวัด “นันทาวาส” ในความหมายว่าเป็น วัดของพระอานนท์ หรือวัดที่มีพระอานนท์ เป็นเจ้าอาวาส

วัด “นันทาวาส” ในชุมชนทุ่งข้าวเน่า (ทุ่งข้าวหอม) ต.เหมืองแก้ว อ.แมริม เชียงใหม่

๕.๗ จากชุมชนบ้าน “ปางควาย” สู่วัด “มิ่งสาวาส”

ชุมชนหนึ่งในเขตอำเภอไชยปราการ เรียกว่าชุมชน “บ้านปางควาย” ชาวบ้านเล่าว่า เนื่องจากผู้นำคนแรก ๆ ที่เข้ามาอยู่ชื่อลุงปิ่น จากบ้านดงหลักหมื่นได้เริ่มมาตั้งปางเลี้ยงควาย จึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านปางควาย” ต่อมาประมาณปี พ.ศ. ๒๕๐๐ เจ้าอาวาสและศรัทธาได้ร่วมกันเปลี่ยนชื่อมาเป็นวัด “มิ่งสาวาส” ตามความหมายเดิม ที่แปลว่า “ปางควาย” หรือเอาควายมาพักแรมไว้

วัดประจำชุมชน “บ้านปางควาย” เปลี่ยนจากปางควาย เป็น “วัดมิ่งสาวาส” ชื่อเป็นภาษาบาลีสันสกฤต ที่ทันสมัย แต่ยังคงความหมายเดิมเอาไว้

บทสรุป

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า อิทธิพลของวาทกรรมจากอำนาจรัฐกลาง ได้กดทับคนในท้องถิ่นให้รู้สึกว่าย่ำแย่หรือถูกกดขี่ต่าง ๆ ในท้องถิ่น ทั้งชื่อคน ชื่อหมู่บ้าน ชื่อวัด หรือ แม่น้ำลำห้วยต่าง ๆ ทั้งนี้โดยผ่านระบบการศึกษาสมัยใหม่และกลไกของอำนาจรัฐ เช่น ข้าราชการ นายอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือพระภิกษุสงฆ์ ผู้รู้บาลีแตกฉาน

หากกล่าวในแง่อิทธิพลของภาษา ตามแนวคิดนักทฤษฎีกลุ่มหลังสมัยใหม่นิยม ที่กล่าวถึงลักษณะอันแท้จริงของภาษาว่า ภาษามีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับการเมือง (Politics) และความเป็นการเมือง (The Political) อย่างแนบแน่น ต่างขยายความซึ่งกันและกันจนสามารถกล่าวแทนกันได้ว่าภาษาคือการเมือง โดยมองว่าภาษาไม่ใช่เป็นเพียงเครื่องมือในการพูดถึงโลกหรือเป็นตัวแทนโลก วัตถุ ความคิด ความเชื่อเท่านั้น แต่ภาษาคือตัวสร้างโลก สร้างความคิด และสร้างเอกลักษณ์ต่าง ๆ ที่เป็นตัวตนของสิ่งที่ภาษาพูดถึงขึ้นมา ๆ ภาษาเป็นตัวยึดโยงของชุมชน ถ้าไม่มีภาษาร่วมกัน ชุมชนก็ไม่สามารถอยู่ได้ ดังตัวอย่างการใช้ภาษาในการเรียกชื่อชุมชน วัด และภูมินามอื่น ๆ โดยเฉพาะนามที่เปลี่ยนจากชื่อชุมชนในท้องถิ่นดั้งเดิมไปเป็นชื่อแบบสันสกฤตสมัยใหม่ ย่อมแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลทางการเมืองของรัฐชาติ ที่ต้องการครอบงำท้องถิ่นอย่างชัดเจน

ภาษาคือการกระทำ (Speech act) เป็นตัวการกำหนดรูปแบบของชีวิตที่หลากหลาย ที่ไม่ใช่เป็นเพียง ถ้อยคำโดด ๆ ที่ไร้เดียงสา ความหมายของภาษาไม่ได้อยู่ที่คำนิยามหรืออยู่ที่การใช้คำเพื่อแทนหรือระบุถึงวัตถุ สิ่งของอย่างตายตัว แต่เปลี่ยนแปลงไปตามการกระทำและการใช้ในแต่ละบริบทในชีวิตประจำวันของคนใน สังคมนั้น ๆ เช่น สามารถทำให้ความจริงของประวัติความเป็นมาในชุมชน ภายใต้สถานการณ์ทางสังคมแบบ ทุนสมัยใหม่เปลี่ยนแปลงไปได้ ภาษาจึงเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและระบบวัฒนธรรม

ภาษาคือระบบของสัญญาณ (Signs) หรือสัญลักษณ์แทนความหมายและรูปธรรมของการปฏิบัติ ที่ สามารถสื่อถึงความคิดและการกระทำอื่น ๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรมของคู่ตรงข้ามกัน เช่น สัญญาของคำว่า “สุวรรณ นาวา” ย่อมสื่อความหมายต่างออกไปจากคำว่า “นาหีก” สัญญาของคำว่า “หอม” ในโลกของสังคมสมัยใหม่ ย่อมสื่อความหมายไปในทางที่ดีกว่าคำว่า “เนา” ในแบบพื้นบ้านโบราณ สัญญาของคำว่า “มหิงสา” ย่อมสื่อ ความหมายไปในทางสุภาพ หรือความเป็น “ชั้นสูง” กว่าคำว่า “ควาย” ในบริบทแบบท้องถิ่นที่มีความเป็น “บ้านนอก” เหล่านี้เป็นต้น

สิ่งเหล่านี้ได้พิสูจน์แนวคิดที่ว่า การใช้ภาษาคือมายาคติ (Mythologies) ทางสังคมอันหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่ ความหมายที่บริสุทธิ์หรือโดด ๆ แต่เป็นเพียงวิธีการใช้ภาษาที่ผ่านการกำหนดตามคตินิยม หรือการ กลั่นกรองมาให้เป็นไปตามเจตนาของผู้ใช้แต่ละคน กล่าวอีกแง่หนึ่ง มายาคติก็คือการพูด การใช้ภาษาชนิด หนึ่งที่กระทำผ่านวาทกรรมที่มีระบบระเบียบและรูปแบบวิธีการสร้างความหมายแบบหนึ่ง (a mode of signification, a form) ที่ขึ้นกับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์เฉพาะชุดหนึ่ง มีขีดจำกัดของการใช้และมี กระบวนการทำให้เกิดการยอมรับในสังคมวงกว้าง โดยสื่อให้เห็นทั้งภาพพจน์ (Figurative) และความหมาย แฝงต่าง ๆ ที่แสดงออกมาในรูปของวัฒนธรรมมวลชน จารีตปฏิบัติและอุดมการณ์หลักในสังคม

ภาษาคือเครื่องมือของอำนาจ หรือเป็นภาษาของอำนาจ (The Language of Power) คือภาษาที่ใช้ แล้วให้อำนาจกับคนพูด ทำให้คนฟังรู้สึกที่ตัวเองด้อยกว่าคนพูด เพราะไม่รู้ความหมาย จึงมีอิทธิพลถึง ชาวบ้านให้รู้สึกถึง “ความเป็นอื่น” จากวัฒนธรรมกระแสหลักของรัฐชาติ ทำให้รากเหง้าและระบบภูมินาม ผิดเพี้ยนไปจากเดิม แม้จะดูมีความสวยงามด้านภาษา แต่การที่ความหมายดั้งเดิมได้หายไปนั้น นับเป็นเรื่องที่ รัฐชาติควรมีการทบทวน เพื่อให้ท้องถิ่นมีพื้นที่ทางสังคมและศักดิ์ศรีในตัวเองอย่างสง่างามต่อไป

บทที่ ๓

ภูมินาม เรื่องเล่าและตำนานเมืองพริ้ววังหิน กับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์บนแกนเวลาของชุมชน

๑. พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์: วาทกรรมของชุมชน กับตำนานพระเจ้าเลียบโลก

ภูมินามและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองพริ้ว หรือเมืองพริ้ววังหิน ตั้งอยู่บนพื้นที่และแกนเวลาในโลกศักดิ์สิทธิ์หรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนจักร (Sacred world) และแกนเวลาในพื้นที่ของโลกที่เป็นจริงของฝ่ายอาณาจักร (Projected world) หมายความว่านอกจากชาวบ้านจะได้รับรู้ถึงระบบพื้นที่และเวลาแบบปกติที่เป็นเวลาของโลกปัจจุบัน เป็นพื้นที่และเวลาที่แวดล้อมอยู่กับอำนาจการปกครองของเจ้าบ้านผ่านเมืองแล้ว ชาวบ้านในชุมชนยังมีระบบโลกทัศน์หรือจักรวาลทัศน์เกี่ยวกับมิติและเวลา (space and time) ที่ต่างออกไปอีกแบบหนึ่ง “แกนเวลา” ในโลกทัศน์ของชาวบ้านนั้น ไม่ได้เป็นไปตามระบบเวลาแบบปฏิทิน วัน เดือน ปี และการเรียงลำดับตามราชวงศ์ ตามรัชกาลที่ปกครอง และไม่ได้วางอยู่บนเหตุการณ์ที่รวมศูนย์อยู่ที่ความเคลื่อนไหวและพื้นที่ของชนชั้นผู้ปกครอง หากมองในแง่วาทกรรมของฝ่ายชุมชนที่พยายามสร้างพื้นที่ทางสังคมภายใต้อำนาจรัฐใหญ่ ประวัติความเป็นมาของชื่อบ้านนามเมืองของชุมชน ถือเป็น การสร้างวาทกรรมในรูปของการปฏิบัติที่เป็นจริงแบบหนึ่ง (discursive practices) เป็นวาทกรรมของจารีตปฏิบัติ ความคิด ความเชื่อ คุณค่า และสถาบันต่าง ๆ ในสังคมที่เกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานและการเสริมสร้างความมั่นคงของชุมชนเอง เป็นการพยายามสร้างพื้นที่ทางความคิดและทางสังคมอีกชั้นหนึ่ง ที่แตกต่างออกไปจากพื้นที่ทางภูมิศาสตร์แบบปกติธรรมดา

บริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล (๒๕๔๖) ได้ให้ความหมายของความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือโลกศักดิ์สิทธิ์ว่า เป็นทั้งเหตุการณ์ ปริณทล พื้นที่ และเวลาที่แตกต่างจากโลกของชีวิตประจำวัน ซึ่งมีความพิเศษตรงที่สามารถเผยให้มนุษย์ประจักษ์ถึงสิ่งสูงส่ง ที่ครอบคลุมทั้งโลกในอดีต โลกนี้ โลกหน้า อีกทั้งโลกของเทพโลกของผี โลกของวิญญาณและสัจธรรม โดยอาศัยอยู่ในหลากหลายรูปแบบของพื้นที่ เป็นต้นว่าในสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ หรือกระทั่งสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ผ่านระบบสัญลักษณ์ต่าง ๆ ทั้งประเพณี พิธีกรรมในสังคมและการแสดง เป็นต้น

ชุมชนดั้งเดิมใน “เวียงพริ้ววังหิน” หรือ “เวียงแซ่สัก” ในอดีต ปรากฏอยู่อย่างผสมผสานระหว่างเรื่องราวในตำนานที่ผ่านมามาตั้งแต่ครั้งยุคก่อนประวัติศาสตร์ ยุคพุทธกาล ยุคชุมชนรัฐอิสระในสมัยโบราณ ยุคเวียงและเมืองในสมัยพระยามังราย มาถึงยุครัฐสยาม และพัฒนาต่อมาจนถึงยุคปัจจุบัน

นอกจากเรื่องราวที่ปรากฏในรูปของเอกสารลายลักษณ์อักษร อันเป็นเรื่องของกลุ่มผู้นำ ผู้ปกครองบ้านเมืองภายหลังที่เกิดเป็นชุมชนกลุ่มต่างๆแล้ว เรื่องเล่าในชุมชนยังผูกโยงและซ้อนทับเข้ากับเรื่องราวทางพุทธศาสนา เกี่ยวกับการเดินทางมาโปรดเวไนยสัตว์ของพระพุทธเจ้า โดยตั้งอยู่บนแกน “เวลา” ของโลกศักดิ์สิทธิ์ ที่อาจไม่เกี่ยวข้องกับความเป็นจริงของ “เวลา” หรือยุคสมัยในโลกทางวิทยาศาสตร์ ทั้งนี้โดยอาศัยการอ้างอิงจากตำนานพระเจ้าเลียบโลก ซึ่งถึงแม้ในเอกสารเรื่องตำนานพระเจ้าเลียบโลกจะไม่ปรากฏเรื่องของสถานที่เหล่านี้ แต่ชาวบ้านในชุมชนก็ได้สร้างเรื่องราวขึ้นโดยอ้างว่ามีอยู่ในตำนานพระเจ้าเลียบโลก ทั้งนี้เพื่อรองรับคุณค่า สถานะความมีอยู่ของตำแหน่งแห่งที่ และยืนยันถึงความมีตัวตนของชุมชนให้มั่นคงยิ่งขึ้น

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นวรรณกรรมศาสนาที่แพร่กระจายอยู่ในดินแดนล้านนา สิบสองปันนา รัฐฉาน และล้านช้างที่ส่งอิทธิพลถึงอาณาบริเวณในแถบอีสานของไทยด้วย เนื้อหาสำคัญกล่าวถึงการเสด็จมาเผยแผ่พระศาสนาของพระพุทธเจ้าและสาวก ซึ่งพรรณนาถึงสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ของแต่ละท้องถิ่น ที่มีชุมชน บ้าน เมือง ผู้คน กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ รวมทั้งวิถีชีวิตทางวัฒนธรรมของผู้คนเป็นฉากแวดล้อม และมีแก่นของเรื่องอยู่ที่การสถาปนาศาสนสถานที่สำคัญให้ไว้กับท้องถิ่น โดยการประทับรอยพระบาท หรือประทับพระเกศาธาตุให้ไว้ แล้วพยากรณ์ว่าพื้นที่นี้เป็นสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ จะเจริญรุ่งเรืองไปในภายภาคหน้า ต่อมาภายหลังจึงได้มีการนำพระธาตุของพระพุทธเจ้าสร้างเป็นพุทธเจดีย์ประจำถิ่นขึ้น¹

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก มีบทบาทและความสัมพันธ์ในวิถีชีวิตต่อคนในชุมชนเป็นอย่างมาก เพราะเป็นเรื่องราวที่แสดงถึงเหตุการณ์แบบข้ามเวลา โดยการเสด็จ “เลียบโลก” (การแสดงอิทธิฤทธิ์แบบเหาะเหินเดินมาทางอากาศ) เพื่อโปรดสรรพสัตว์ของพระพุทธองค์ โดยนัยดังกล่าว อาจวิเคราะห์ในเชิงสังคมได้ว่า เป็นการอธิบายให้เห็นถึงประวัติการกำเนิดชุมชนและอัตลักษณ์ของกลุ่มชนในท้องถิ่น และเป็นแกนยึดโยงระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชน เป็นเสมือนบันทึกการเดินทางไปในดินแดนแห่งอุดมคติในภูมิภาคแถบอนุชานและพื้นที่อันศักดิ์สิทธิ์ ของพระสงฆ์ผู้ประพันธ์ในตลอดช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ที่บันทึกถึงภูมิภาคแถบอนุชานและเรื่องราวการดำเนินชีวิตของผู้คน ดังเนื้อความในตอนท้ายของเนื้อเรื่องผู้คนที่ ๑๑ ว่า

เมื่อพระพุทธเจ้านิพพานไปแล้วได้ ๒๐๕๐ พรรษา พระเจ้าอนิรุทธธรรมราช เมืองหงสาวดี ได้ส่ง “พระธัมมรโส” หรือ พระธรรมรส อายุ ๒๐ พรรษา ให้เดินทางไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่ลังกาโดยทางเรือ และจำพรรษาอยู่กับสมเด็จพระสังฆราช วัดมหาเสลาอาราม หรือวัดหลวงพระหิน เป็นเวลา ๑ พรรษา ทำให้พระธรรมรส ได้รับทราบถึงเรื่องราวการประดิษฐานของพระบาทและพระธาตุในดินแดนรัฐฉานของพม่า ล้านนาและเมืองสิบสองปันนามีพระบาทในเมืองหริภุญไชย ๑๒ แห่ง พระธาตุ ๒๓ แห่ง ในเมืองหงสาวดีมีพระธาตุ ๕๒ แห่ง เมืองลือมีพระธาตุ ๗๐ แห่ง จึงได้คัดลอกรายชื่อพระบาทและพระธาตุไว้ เมื่อกลับจากลังกาแล้ว พระธรรมรสจึงได้ออกจาริกและเดินทางสำรวจไปตามสถานที่ที่ระบุไว้ และจนกระทั่งได้จาริกมายังดอยเก็ง เมืองหอด พบกับพระมหาโพธิสมภารลูกชาวน “นาวาการคาม” หรือชาวบ้านช่างเรือ จึงได้ขอคัดลอกตำนานพระบาทพระธาตุจากท่าน โดยระบุปีที่คัดลอกว่า เมื่อปีจอ จ.ศ. ๘๘๕ (พ.ศ. ๒๐๖๖) เดือนเจ็ดดับ วันอังคาร และบอกว่าใครจะคัดลอกกันต่อไปก็ให้คัดลอกให้ครบถ้วน ไม่ควรให้ตกหล่น ก็จะได้อันนิสงส์ จากนั้นจึงระบุชื่อพระสงฆ์จากวัดต่าง ๆ ที่ได้คัดลอกสืบกันต่อ ๆ มา บางวัดระบุวันและเวลาที่คัดลอกด้วย²

ตำนานของเมืองพร้าวจากเรื่องเล่าของชาวบ้าน เล่าสืบต่อกันมาถึงที่มาของคำว่า “เมืองพร้าว แม่ปิ้งโหลงขอด ม่วงเนิ้ง” ตามตำนานที่เล่าสืบกันมาหลายชั่วอายุคนมาแล้วว่า ในสมัยพระพุทธเจ้า “เดินเทศสันถิ” (เสด็จไปโปรดเวไนยสัตว์) ที่เรียกกันว่า “พระเจ้าเลียบโลก” เข้ามาสู่แคว้นสุวรรณภูมิเขตล้านนาไทย ได้เสด็จบิณฑบาตโปรดสัตว์มาถึงหมู่บ้านในตำบลนี้ เห็นเป็นที่อันอุดมสมบูรณ์ ดินดำน้ำชุ่ม ข้าวกล้าเจริญงอกงามมี

¹ โปรดดูรายละเอียดใน สิงขะ วรรณสัย (แปล), ๒๕๑๘. *พุทธตำนานพระเจ้าเลียบโลก*, เชียงใหม่, สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

² รังสรรค์ จันต๊ะ, ๒๕๕๓. *มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๕๓ สาขาวรรณกรรมพื้นบ้าน*, กรุงเทพฯ: กลุ่มปกป้องคุ้มครองมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สำนักวิจัยและพัฒนา สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม, หน้า ๖๙ - ๗๘

ผู้คนใจบุญเลื่อมใสในพระพุทธศาสนากันมาก จนข้าวล้นบาตรหนักอึ้ง จนต้อง “ปาว” (พุง) ไว้ จึงเป็นที่มาของคำว่า “เมืองปาว” ต่อมาเรียกเพี้ยนเป็น “เมืองป้าว” (คำและเสียงเดียวกับที่เรียกมะพร้าว) จึงได้กลายเป็น “เมืองพร้าว” ตามรูปเขียนของไทยกรุงเทพฯ ในปัจจุบัน

เมื่อพระพุทธองค์ “ปาว” บาตรมายัง (หยุด) ที่ปางแห่งหนึ่ง ที่นั่นจึงได้ชื่อว่า แม่ป้าง ต่อมาเรียกเป็น “แม่ปั้ง” มาจนถึงปัจจุบัน อีกสำนวนหนึ่งเล่าว่าสายบาตรของพระพุทธองค์มีสีคล้ำเหมือนสีผักปั้ง (ผักปั้ง) จึงเรียกว่า แม่ปั้ง ตามลักษณะสีของสายบาตรพระพุทธองค์

ต่อมาพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาบิณฑบาตไปถึงบริเวณหมู่บ้านเชิงดอยแห่งหนึ่ง พระองค์ได้นำบาตรไปแขวนไว้ที่ต้นมะม่วงต้นหนึ่งขณะที่ต้นมะม่วงนั้นยังเล็กอยู่ จึงทำให้กิ่งของมะม่วง “เน็ง” (โน้มลง) และได้ประทานเกศาไว้เพื่อบรรจุเป็นพระธาตุ ต่อมาสถานที่แห่งนี้จึงเป็นที่ตั้งของ “พระธาตุม่วงเน็ง” และเมื่อพระพุทธองค์ได้เสด็จไปบิณฑบาตอีกหมู่บ้านหนึ่ง ก็ได้ทำสายสะพายบาตรขาด พระองค์จึงเอาสายบาตรมาขอต่อต่อกัน บ้านนั้นจึงได้ชื่อว่า “บ้านโหลงขาด” จนปัจจุบัน

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นเอกสารลายลักษณ์อักษรในยุคของกษัตริย์เจ้าผู้ครองนครในอดีต ซึ่งเริ่มตั้งแต่ยุคของพระยามังรายเป็นต้นมา ปรากฏเรื่องราวจากตำนานหลายเรื่อง เช่นตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ และพงศาวดารโยนก กล่าวถึงประวัติศาสตร์ในยุคสมัยของพระยามังราย ตามหลักฐานเวียงโบราณ และกุเจดีย์ที่ยังปรากฏให้เห็นในปัจจุบันว่า พระยามังรายมีพระราชบุตร ๓ พระองค์ คือขุนเครื่อง ขุนคราม และขุนเครือ พระองค์ครองราชย์อยู่ที่เมืองฝาง และได้ส่งให้ขุนเครื่องไปครองราชย์สมบัติที่เมืองเชียงราย ต่อมาภายหลังขุนเครื่องได้สมรู้ร่วมคิดกับอำมาตย์ชื่อขุนใสเรียง เพื่อจะก่อกบฏชิงบัลลังก์พระราชบิดา เมื่อพระยามังรายทรงทราบจึงคิดจะกำจัดพระโอรส โดยได้ออกอุบายให้อำมาตย์ชื่อขุนอ่องไปทูลให้เข้าเฝ้า แล้วให้ขุนพลแมนธนูชื่ออ้ายฝอยนดักยิงด้วยหน้าไม้อาบยาพิษจนขุนเครื่องถึงแก่ความตาย ในระหว่างทางจากเชียงรายมาเมืองฝาง

ต่อมาเมื่อพระยามังราย จะเข้ายึดเมืองทริภุญไชย พระองค์ยกทัพผ่านมาถึงชุมชนหมู่บ้านแห่งหนึ่งชื่อว่า บ้านแช่สัก เห็นว่าเป็นชัยภูมิที่เหมาะสมเพราะล้อมรอบด้วยเนินเขา มีอาหารอุดมสมบูรณ์ จึงหยุดพักเพื่อสะสมไพร่พลและเสบียงอาหารเพื่อให้กองทัพมีความเข้มแข็งมากขึ้น โดยตั้งค่ายคูประตูหอรบอย่างมั่นคง แล้วให้สร้างเป็นเมืองขึ้น ในปี จุลศักราชที่ ๖๔๒ ตรงกับ พ.ศ. ๑๘๒๓ ให้ชื่อว่า “เวียงแช่สัก” ต่อมาเรียกว่า “เวียงปาว” เนื่องจากมีการปาวร้องระดมพลในการศึก แล้วเรียกเพี้ยนต่อมาเป็น “เวียงป้าว” ตามระบบการออกเสียงแบบล้านนาและเขียนเป็น “พร้าว” มาจนถึงปัจจุบัน แต่คนโบราณเรียกว่า “เวียงหวาย” เนื่องจากมีหวายมาก ความในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ปรากฏความสัมพันธ์ทางภูมิศาสตร์และที่มาของคำว่า เมืองพร้าว และ “บ้านแม่ชะจาน” (ชื่อหมู่บ้านในอำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย และชื่อหมู่บ้านในอำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่) ดังนี้

“.....แล้วเจ้าพระยามังรายก็เอาสกุลเสนาโยธามาเลียบดูยังเมืองฝาง ๓ วัน ๓ คืน เถิงวันไชยติตถิติแล้ว เจ้ามังรายก็ยกเอาไพร่พลออกจากเมืองฝางมาทางแช่สัก ลวดหื้อสร้างเวียงที่นั่นหื้อคนทั้งหลายอยู่รักษา แล้วจึงแว้ขึ้นมาทางห้วยหก มาสร้างเวียงในที่นั่น ประกอบด้วยพลโยธามากนัก เมืองอันนั้นได้ชื่อว่าเมืองพล้าว ต่อทำบัดนี้แล แล้วจึงออกทางเมืองแคน ตั้งอยู่ที่ ๑ เขาแปลงที่อยู่หื้อเจ้ามังรายติอกันมีร้านช่างทำกลาง

เมื่อนั้น ชาวเมืองทั้งหลายเขามักใคร่หั้นเจ้ามังราย มีปณิธานของฝากมาถวายแก่เจ้ามังราย เขาต่างคนต่างชิงกันขึ้นชาน ชานหัก เจ้าจึงเอาไม้ค้ำไว้ ที่นั่นลวดได้ชื่อว่า คำขาน พายุลุนจึงแปรว่า คะขาน ต่อทำบัดนี้”³

แต่ประวัติศาสตร์ฉบับท้องถิ่นบางสำนวนกล่าวว่า เนื่องจากหลักฐานของเมืองมีลักษณะคล้ายผลมะพร้าว จึงได้ชื่อว่าเมืองพร้าว เมื่อพระยามังรายยึดหรือถูกขยี้ได้ ก็ได้ให้ขุนเครื่องไปครองเมืองพร้าว และให้ขุนครามครองเมืองเชียงดาว หลังจากรบชนะเมืองลำปาง และได้พระนามว่า พระยาไชยสงคราม เวียงที่อยู่เรียกว่าเวียงไชย หรือเวียงไชยสงคราม เป็นที่ตั้งของวัดใจ หรือวัดไชยสงคราม ในอำเภอเชียงดาวปัจจุบัน

ในหนังสือเรื่อง ตำนานเมืองพร้าว เขียนโดยพระอธิการปวงคำ ต้อยเขียว อดีตเจ้าอาวาสวัดกลางเวียง อำเภอพร้าว เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ เล่าเรื่องประวัติศาสตร์ความขัดแย้งและการต่อสู้ของกลุ่มผู้นำเมืองพร้าวในยุคสมัยต่อมาที่กลุ่มคนไทยใหญ่ จากบันทึกในเอกสารโบราณว่า ในปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๑๓ เดือน ๖ เหนือ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เจ้าฟ้าคะรัน (เจ้าฟ้าของเจ็ย) เข้ามารบเมืองปาย นายบุญมา นายหนานสุนันตะ คุมเอาคนเมืองพร้าว ๒๐๐ คนไปช่วยเมืองปายต่อต้านข้าศึก ให้หนานอินตะอยู่รักษาเมืองพร้าว

ในปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๑๔ เดือน ๙ เหนือ ขึ้น ๑๕ ค่ำ มีพวกเจ็ยมารบเมืองงาย นายบุญมา นายหนานสุนันตะ คุมคนเมืองพร้าว ๒๐๐ คนไปช่วยเมืองงาย ไล่ติดตามไปถึงทุ่งชะปวงจึงกลับมา ในปีเดียวกัน เดือน ๖ เหนือ ขึ้น ๑๕ ค่ำ มีพวกเจ็ยเข้ามาตีบ้านแม่ชะเชียงดาว นายบุญมา นายหนานอินตะ คนเมืองพร้าวอีก ๓๐๐ คน มีเจ้าบุญทา เจ้าน้อยมหาวงค์ เจ้าคำตัน ข้าช่วยรบก็ชนะไปแล้ว ได้ตั้งลำเวียงเมืองงายถึง เดือน ๘ เหนือ จึงกลับมา

ในปีระกา พ.ศ. ๒๔๑๗ เดือนยี่เหนื่อ แรม ๒ ค่ำ พ่อเจ้าชีวิตอินตะ วิไชยานนท์ ได้แต่งตั้ง นายบุญมา ขึ้นเป็นพญาเขื่อน และแต่งตั้งนายหนานอินตะ ขึ้นเป็น แสนอินตะอักษร เมืองพร้าว (แจ้สั้ววังหิน หรือพร้าววังหิน)

ชุมชนพยายามสร้างพื้นที่ทางสังคมเพื่อรองรับความชอบธรรมในการตั้งถิ่นฐาน หรือการใช้พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ โดยการอ้างอิงถึงเรื่องราวในยุคพุทธกาล ทำให้แกนเวลาที่มีความคลุมเครือหรือ “เลื่อนไหล” ขณะเดียวกันก็มีความชอบธรรมและยืนยันถึงศักดิ์ศรีของตัวเองภายใต้การรับรองจากพระพุทธองค์

๒. ประวัติศาสตร์เมืองพร้าว จากเหตุการณ์จริงทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวบ้าน

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอีกระดับหนึ่ง เป็นประวัติศาสตร์จากความทรงจำทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวบ้านในชุมชน เป็นเรื่องราวของเหตุการณ์ในช่วงเวลาต่างๆที่ได้เล่าสืบกันต่อๆมา ปรากฏอยู่ที่ เรื่องเล่าแบบมุขปาฐะ และที่มีบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในเอกสารโบราณของผู้รู้ในชุมชน

³ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. ๒๕๓๘, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี, เชียงใหม่: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ และศูนย์วัฒนธรรมสถาบันราชภัฏเชียงใหม่, หน้า ๒๔

เมืองพริ้ว หรือเวียงพริ้ววังหินในอดีต ประกอบส่วนขึ้นจากประวัติศาสตร์ของประชาชน ชาวบ้าน จากหลากหลายท้องถิ่น มีเรื่องเล่าถึงชีวิตความเป็นมาของแต่ละชุมชนย่อยๆอย่างมากมาย ในที่นี้จะยกพอเป็น ตัวอย่างชุมชนที่สำคัญๆให้เห็น ดังนี้

ตำนานชุมชนป่าไหนด กับพระธาตุขุนโกน: จากลายลักษณ์อักษรในจารึกใบลาน ถึงเรื่องเล่าชาวบ้าน

ชาวบ้านในชุมชนบ้านตีนธาตุ ป่าไหนดได้เล่ารำลึกความทรงจำเรื่องตำนานพระธาตุขุนโกน พระธาตุประจำชุมชนที่บันทึกอยู่ในใบลานว่า ในอดีตมีพระอรหันต์ ๒ รูปมาจากประเทศศรีลังกา ได้เข้ามาเผยแผ่พระศาสนา และนำพระธาตุอัฐิพระเศียรของพระพุทธเจ้า ขนาดเท่าเมล็ด “ข้าวเป็ยน” หรือปลายข้าว และนำมาบรรจุไว้ที่คอยพระธาตุขุนโกน ซึ่งขณะนั้นบ้านเรือนยังคงเป็นป่าดง และยังไม่มีบ้านตีนธาตุ นำมาขุดไว้ใต้พื้นดินและก่อขึ้นเป็นธาตุขนาดเท่าจอมปลวก มีขนาดความสูงเท่ากับป่า ต่อมาภายหลัง มีพญาเลาสง เป็นจีนฮ่อ เป็นลูกเลี้ยงของพญามังราย มาปกครองเมืองพริ้ว ได้มาพบกับพระธาตุขุนโกนซึ่งเป็นศักดิ์สิทธิ์ จึงได้ทำการก่อเป็นพระธาตุไว้เป็นรอบที่สอง สูงกว่าเดิม

“ส่วนด้านการตั้งบ้านเรือนและการดำรงชีวิตของชาวบ้านขุนโกนนั้น เนื่องจากในอดีตน้ำไม่พอทำนา เลาสงจึงได้นำชาวบ้านช่วยกันขุดน้ำแม่จัดเพื่อจะให้มาทะเลน้ำแม่โกน แต่ไม่สำเร็จและเลิกไป ต่อมาสยามพญาเชื่อนปกครองเมืองพริ้ว ได้ดำริสร้างเหมืองและขุดโดยใช้แนวเดิมของพญาเลาสง โดยทำการขุดลึกกว่าเก่า แต่ก็ไม่สำเร็จทั้งยังทำให้ช่างตาย เป็นที่มาของคอยช่างตาย (แม่จัด) จนถึงปัจจุบัน ต่อมามีพ่ออุ้ยน้อยนวล ซึ่งเป็นคหบดีในสมัยนั้น ได้นำชาวบ้านมาขุดลงอีกครั้งหนึ่ง ลึกลงไปถึง ๗-๘ เมตร กว้าง ๑ วา แต่ก็ยังไม่สำเร็จอีก การขุดน้ำจากแม่น้ำจัดมาถึงแม่น้ำโกนจึงระงับไป

ในสมัยพญาเชื่อน ได้ตั้งพระธาตุขุนโกนเป็น “พระธาตุเจ้าหัวเมืองพริ้ว” เพราะอยู่ในตอนเหนือสุดของเมืองพริ้ว และเกณฑ์ศรัทธา ๕ ตำบล ได้แก่ ตำบลป่าไหนด ตำบลสันทราย ตำบลเวียง ตำบลทุ่งหลวง ตำบลป่าดุ่ม ให้มาช่วยกันดูแล และทำบุญบูชาพระธาตุโดยให้มีการจุด “บอกไฟ” (บั้งไฟ) ในเดือน ๘ เป็ง (วันวิสาขบูชา) ทุกปี มีการอบรมสมโภช นิมนต์พระสงฆ์ใน ๕ ตำบลดังกล่าว เพื่อมาทำการสมโภชพระธาตุขุนโกน อีกทั้งยังได้สร้างวิหารไม้เนื้อแข็ง มุงใบตองตึง ซึ่งแต่ก่อนเป็นที่อยู่ของเด็กเลี้ยงควาย จากนั้นก่อพระธาตุขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เป็นรูปแบบของพระธาตุ ขุนโกนในปัจจุบัน

คำว่า “ขุนโกน” มาจากน้ำแม่โกน ซึ่งเป็นบุญคุณต่อคนทั้งหลาย ได้แก่ คนในตำบลสันป่าไหนด ตำบลสันทราย ซึ่งใช้น้ำในการทำการเกษตร คนทั้งหลายจึงสำนึกในบุญคุณของแม่น้ำโกนและบูชาพระธาตุขุนโกนเพื่อระลึกถึงพระคุณของน้ำแม่โกนนี้ ส่วนคำว่า “ขุน” มาจากคำว่า “ต้นน้ำ” ซึ่งต้นน้ำแม่โกนนั้นมาจากคอยทางเวียงป่าเป้า ชาวบ้านไม่สามารถไปถึงได้ ดังนั้นจึงใช้พระธาตุเป็นตัวแทนในการสักการบูชาแม่น้ำไปด้วย ในการบูชาชาวบ้านจะกล่าวคำสัจจะอธิษฐาน ขอให้แม่น้ำสายนี้มีตลอดทั้งปี ปีใดที่ฝนไม่ตกก็ขอให้ตกขึ้นมาเพื่อให้แม่น้ำแม่โกนนี้พอที่จะหล่อเลี้ยงชีวิตชาวบ้าน และคำว่า “โกน” มาจากคำพื้นเมืองที่ว่า “ก้วน” มีความหมายว่า ชุ่น ชั่น คล้ายกับอาการกวนให้ชุ่น ซึ่งเทียบกับน้ำแม่จัดแล้ว น้ำแม่จัดจะใสและน้ำแม่โกนจะชุ่น สมัยก่อนเมืองพริ้วทางทิศเหนือ บริเวณบ้านตีนธาตุ บ้านท่ามะเกี๋ยง พวกนี้เป็นเจี๊วจึงเรียกเพี้ยนจาก “ก้วน” เป็น “โกน” ตามสำเนียงการออกเสียงของชาวไทใหญ่ และเป็นที่มาของคำว่า “ขุนโกน” ในปัจจุบัน

ชาวบ้านตีนธาตุ ส่วนหนึ่งอพยพมาจากเมืองปิ่น ลิบสองปิ่นนา แต่เดิมบ้านตีนธาตุ เป็นบ้านคอกช้าง มีพ่อเลี้ยงหนานถา มาตั้งปางไว้และคล้องช้างในป่าบริเวณรอบพระธาตุขุนโก่น และทำที่ฝึกช้างอยู่ที่บ้านท่ามะเกี๋ยง ต่อมาพ่ออ้วนน้อยวงศ์ สวกิต (สันนิษฐานว่ามีเชื้อสายไทใหญ่มาอาศัยอยู่กับพ่อเลี้ยงหนานถา) เป็นรุ่นที่สองที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่บ้านตีนธาตุ ดังนั้นในบ้านตีนธาตุ นามสกุล “สวกิต” จะมีมากที่สุด และพ่อหนานก็มีเชื้อสายของพ่ออ้วนน้อยวงศ์ เช่นกัน แต่ไม่ได้ใช้สวกิตเนื่องจากสืบเชื้อสายทางแม่ นอกจากนี้ในสมัยก่อนยังมีชาวลี้ะอยู่บริเวณห้วยธาตุ ดังพบหลักฐานคือ พ่ออ้วนนา ที่บุกเบิกนาพด้นมะม่วงใหญ่ และได้ขุดพบโอ่งกระดูกคน อ้วนนาบอกว่าพื้นที่บริเวณนั้นเป็นป่าช้าของชาวลี้ะ และนำกระดูกนั้นไปลอยน้ำ ต่อมาอ้วนมาจึงฝันเห็นผู้ชายลักษณะตัวดำเหมือนคนลี้ะ มาทวงกระดูก จึงได้ทำบุญไปให้

สำหรับเรื่องของพร้าววังหินนั้น คำว่า “วังหิน” หมายถึง มีดอยอยู่รอบเมือง มีลักษณะเป็นอ่าง จึงเรียกว่า วังหิน ส่วนคำว่า “พร้าว” มาจากความเชื่อ ๒ ส่วนน ส่วนแรกเชื่อว่าเมืองพร้าวมีลักษณะเหมือนลูกมะพร้าว จึงเรียกขานว่า เมืองพร้าว ส่วนอีกส่วนหนึ่ง เชื่อว่า เมืองพร้าว มา จากคำว่า “เมืองปาว” (แปลว่า พยุงไว้) เป็นเมืองหน้าด่าน สำหรับรับศึก

ชุมชนดั้งเดิมของเมืองพร้าวคือ เวียงหวาย (บริเวณสถานที่ประดิษฐานพระเจ้าล้านทอง) เวียงพร้าว ปัจจุบันสร้างสมัยพญาเชื่อน แต่เดิมชื่อหนานเรือน หน่งเหนียว ที่ปราบชาวเงี้ยวที่ปล้นฆ่าชาวบ้านได้สำเร็จ จึงได้รับการแต่งตั้งเป็นพญาเชื่อนตั้งแต่นั้นมา

บ้านสันกลาง บ้านท่ามะเกี๋ยง บ้านเหล่า มีมาก่อนบ้านตีนธาตุ บ้านเหล่าเดิมชื่อ “บ้านเหล่าหลวง” คำว่า เหล่า แปลว่า ป่าละเมาะ ส่วนบ้านหลวงคือบ้านเก่าที่มาตั้งก่อน เป็นบ้านกลางหรือบ้านใหญ่ ต่อมาพ่ออ้วนหนานถา มาตั้งบ้านอีกบริเวณใกล้เคียงกัน เริ่มตั้งประมาณ ๒๐ หลังคาเรือน เรียกกันว่า “บ้านเหล่าน้อย” “บ้านใหม่” เมื่อมีบ้านเพิ่มขึ้นถึง ๔๐หลังคาเรือน จึงตั้งผู้ใหญ่บ้านขึ้นมาปกครอง ผู้ใหญ่บ้านคนแรกคือ “นายคำ สวกิต” เป็นลูกภรรยาของพ่ออ้วนวงศ์ สวกิต ต่อมาสมัยนายคำ เลาคำ เป็นผู้นำหมู่บ้าน กฎของกระทรวงของรัฐให้ตั้งชื่อหมู่บ้านเป็นทางการ ดังนั้นนายคำ เลาคำ จึงได้ปรึกษาหารือของชาวบ้านว่า จะตั้งชื่อใดระหว่างบ้านตีนธาตุ บ้านเหล่าน้อย บ้านใหม่ หรือบ้านศรีบุญเรือง เนื่องจากมีไม้สะหลีหรือไม้โพธิ์ออกบริเวณหมู่บ้านนี้ ความเลื่อมใสศรัทธาในพระธาตุของชาวบ้านมีมาก ชาวบ้านจึงตกลงพร้อมใจกันว่า บ้านตีนธาตุ”⁴

ประวัติศาสตร์ในบางหน้าของท้องถิ่น เป็นการผสมผสานระหว่างเรื่องจริงของชุมชนที่เล่าสืบต่อกันมา ตั้งแต่สมัยปู่ย่าตาทวด กับการอ้างอิงอยู่กับสภาพธรรมชาติทางภูมิศาสตร์และเรื่องราวแบบตำนานในสมัยพระพุทธเจ้าเพื่อรองรับความชอบธรรมในทางจิตวิญญาณ ที่อิงอยู่กับความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

ภูมินามและเรื่องเล่าที่อิงอยู่กับข้อเท็จจริงของชุมชนนั้น เจริญชัย อักษรดิษฐ์ (๒๕๕๒) ได้สรุปถึงลักษณะสำคัญของการเล่าเรื่องนั้นว่า โครงสร้างหลักของเรื่องจะต้องเป็นที่จดจำกันได้ดีและไม่ซับซ้อน เนื้อเรื่องมีความโดดเด่นที่คนสามารถจดจำกันได้ง่าย และนำไปเล่าสืบต่อกันได้โดยไม่ต้องมีการบันทึกเป็นลาย

⁴ สัมภาษณ์พ่อหนานอินคำ อินโษษฐ์ (พ่อหนานสม) ๑๒๗ ม.๔ บ.ตีนธาตุ ต.ป่าไหนด อ.พร้าว, ๖ ตุลาคม

ลักษณะอักษรก็ได้ ดังนั้นจึงมีบทบาทในสังคมที่จะนำไปสร้างคำอธิบายภูมินามของตนได้อย่างกว้างขวาง และสามารถปรับใช้ได้กับทุกพื้นที่โดยอาศัยโครงสร้างหลังของเรื่องเท่านั้น

ภูมินาม เรื่องเล่าและตำนาน: คติชนวิทยาในชุมชนต้นรุง ทุ่งห้า - ป่าดุ่ม - สันคะมอก

เรื่องราวในชุมชนเมืองพร้าว เป็นเรื่องราวที่เต็มไปด้วยคติทางสังคมของชาวบ้าน ในแนวคิดและมุมมองของคติชนวิทยา วิชาที่ว่าด้วยการศึกษาคติชนหรือผลผลิตทางวัฒนธรรมของกลุ่มชน ที่เป็นมรดกที่รับทอดกันมาทั้งภายในชนกลุ่มเดียวกัน และที่แพร่กระจายไปสู่ชนต่างกลุ่มด้วย อันประกอบด้วยองค์ประกอบทางสังคมสำคัญ ๕ ประการ ได้แก่ กลุ่มชน แหล่งกำเนิด ตัวบท บทบาทหน้าที่ในสังคมหนึ่ง ๆ และกระบวนการถ่ายทอด ที่ผ่านกระบวนการบันทึกและสืบทอด หรือการ “ผลิตซ้ำ” ทางประวัติศาสตร์ และทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น

ชื่อบ้านนามเมือง หลายแห่งในชุมชนเมืองพร้าว มีที่มาจากนิทาน ตำนาน และเรื่องเล่าชาวบ้าน ที่ผูกพันอยู่กับคติความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างลัทธิบูชาผีสังเทวดา วิญญาณบรรพบุรุษ และความศรัทธาในพุทธศาสนา ตามพื้นฐานระบบโลกทัศน์ของชาวบ้าน นิทานและตำนานเป็นเครื่องแสดงถึงความเชื่อทางศาสนาของกลุ่มชนที่ต้องการอธิบายความเป็นมาของเรื่องราวในอดีตของตัวเอง

ชุมชนในโหล่งต้นรุง - ป่าดุ่ม - สันคะมอก ในเขตพื้นที่เมืองพร้าววังหิน ประกอบด้วย ชุมชนน้อยใหญ่กว่า ๑๐ ชุมชน ได้แก่ ชุมชนบ้านสันคะมอก บ้านทุ่งกู่ ต้นกอก ทุ่งห้า สันถนน ห้วยกุ ป่าดุ่มโห่ง ป่าดุ่มดอน ปางพาน บ้านสหกรณ์แปลง ๕ และบ้านดอยใต้

ชาวบ้านได้ช่วยกันเล่าถึงประวัติความเป็นมาของตัวเองว่า แต่เดิมมีต้นรุงขนาดใหญ่ (ต้นไทรพันธุ์หนึ่ง) คาดว่ามีอายุไม่ต่ำกว่า ๕๐๐ กว่าปี วัดรอบได้ ๑๖ เมตร อยู่ใจกลางหมู่บ้าน ทางทิศใต้ของวัด เลย์ตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านต้นรุง” ตามชื่อของต้นไม้ประจำหมู่บ้าน คาดว่าตั้งบ้านเมืองมานานตั้งแต่ยุคเวียงพร้าว เพราะมีวัดเก่าแก่อยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้านเรียกว่าวัด ดงอาทิตย์ เป็นวัดที่มีขนาดใหญ่มีพระพุทธรูปเก่าๆ เป็นพัน-สองพันรูปอยู่ที่บ้านดงอาทิตย์ ซึ่งเป็นวัดเก่าแก่ประมาณ ๑,๐๐๐ กว่าปีมาแล้ว

ชาวบ้านในชุมชนต้นรุง ทุ่งห้า ได้ร่วมกันเล่าประวัติเหตุการณ์ในอดีตของหมู่บ้านว่า

“เมื่อประมาณ ๙๐ ปีก่อน ได้มีทหารชาวพม่าชื่อ นายคำผายและพวกอีก ๖-๗ คน ได้อพยพหลบหนีเข้าศึกมาพักอาศัยอยู่ในป่าดงบริเวณนั้น และได้ตั้งหลักปักฐานอยู่ที่นั่นเพราะเห็นว่าเป็นถิ่นที่อุดมสมบูรณ์ได้ด้วยทรัพยากรธรรมชาติจึงได้สร้างกระท่อมเพื่อปักหลักทำไร่ ทำสวน และเลี้ยงสัตว์ ต่อมานายคำผายและพวกต่างก็มีครอบครัวรวมเป็น ๗-๘ ครอบครัว ต่อมาทางการเขาให้มีการตั้งชื่อหมู่บ้านและตั้งผู้นำหมู่บ้านตอนนั้น รองอำมาตย์โทขุนจงรักษ์ ราชกิจ เป็นนายอำเภอ ในระยะแรกนั้นจะมีต้นไม้สูงซึ่งเป็นไม้เก่าแก่มีลำต้นใหญ่มากมีอายุประมาณ ๑๐๐ ปีเห็นจะได้ จนไม่มีใครกล้าตัดหรือโค่น นายคำผายและพวกจึงยกเอาชื่อไม้ต้นนั้นเป็นนามบ้านว่า **บ้านต้นลุง** ลุงตัวนี้มีความหมายว่าเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรให้ความร่มเย็นเป็นสุขแก่ลูกหลานและทางอำเภอได้แต่งตั้งให้ ซึ่งมีนายสาม เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก ต่อมาทางราชการก็เลยเปลี่ยนชื่อ **บ้าน “ต้นลุง”** เป็นบ้าน **“ต้นรุง”** จนถึงปัจจุบัน

เมื่อเป็นหมู่บ้านก็มีคนมาอยู่เรื่อยๆแต่ไม่มีโรงเรียน ไม่มีวัดใครอยากรู้หนังสือก็ไปเรียนที่วัดสันถนน หมู่ ๖ ในปัจจุบัน และวัดพระก็ต้องไปทำบุญที่วัดทุ่งท่าหมู่ ๕ ในปัจจุบัน ต่อมาชาวบ้านในการนำของนายซึ่ง ศิริปัญญา ก็ได้ช่วยกันสร้างวัดชื่อว่า วัดต้นรุง ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๗๙ ชุนวิชัย นรคุปต์ เป็นนายอำเภอพร้าว ได้ร่วมกับผู้ใหญ่บ้านและราษฎรทั้ง ๕ หมู่บ้าน จัดหาที่ดินทางทิศตะวันออกของวัดต้นรุง โดยทางวัดได้มอบ ที่ดินให้ส่วนหนึ่งแล้วย้ายโรงเรียนจากวัดสันถนนมาเป็นโรงเรียนบ้านต้นรุงในปัจจุบัน⁵

โครงสร้างหลักของเรื่องเล่าชาวบ้าน นอกจากการรับรองความศักดิ์สิทธิ์ในทางพุทธศาสนาแล้ว ยังมี โครงสร้างที่เกี่ยวกับความพิเศษมหัศจรรย์ ที่แสดงถึงความเค็มขมขี้และอุดมสมบูรณ์มาก่อน โดยกล่าวถึง ลักษณะของถ้ำมหาสมบัติ ที่มีความคลุมเครือระหว่างมรดกตกทอดภายในชุมชน กับมรดกจากอำนาจเหนือ ธรรมชาติ ที่มีวิญญานคอยปกป้องรักษาสมบัติกลางของชุมชนเหล่านั้นไว้ หากใครละเมิดหรือยึดไปเป็นสมบัติ ส่วนตัวก็จะมีอันเป็นไป เรื่องเล่าทำนองนี้เกิดขึ้นในชุมชนทั่วไป เช่น ในชุมชนป่าตุ่ม สันคมะอก ของเมืองพร้าว วังหิน มีเรื่องเล่าว่าในหมู่บ้านมีถ้ำอยู่ถ้ำหนึ่ง ชื่อว่าถ้ำหลากล้าน เป็นถ้ำที่มีตานานเก่าแก่ที่เล่าสืบต่อกันมาว่ามี ข้าวของเงินทองอยู่จำนวนมาก แต่เดิมมีคนเข้ามาเยี่ยมของที่ในถ้ำเป็นเครื่องทองที่เก่าแก่แล้วเปลี่ยนเอาทอง แท้ไป ตอนหลังถ้ำปิดไปเจ้าของถ้ำรู้ว่าของถูกเปลี่ยนไปจึงทำการปิดถ้ำ โดยทำให้หินถล่มมาปิดปากถ้ำ คนที่ เอาทองมากก็เกิดการเจ็บป่วยล้มตายลงไป แต่ถ้ำยังคงเหลือน้ำบ่อทิพย์ไว้ ๓ บ่อ เป็นน้ำบ่อนยอดเขามีสแห่ง เดียวในจังหวัดเชียงใหม่ ชาวบ้านเชื่อว่าคนที่เอาน้ำบ่อมาทาที่บริเวณที่เจ็บหรือปวดของร่างกายตลอดจนดื่ม กินจะหายอย่างน่าอัศจรรย์ เป็นน้ำบ่อขนาดเล็กผุดขึ้นมาเองในธรรมชาติ ชาวบ้านเห็นพระลงมาอาบน้ำ (ลง มาจากถ้ำ) ในคืนแรม ๑๕ ค่ำเดือนแปดของทุกปี ชาวบ้านจะได้ยินเสียงกลองโบราณ ตีดังเป็นจังหวะซ้ำๆ ชาวบ้านเคยได้ฆ้องและฉาบบริเวณวัดตงอาทิตย์ ปัจจุบันได้นำไปไว้ที่พิพิธภัณฑสถานในจังหวัดเชียงใหม่แล้ว

พ่อบาย ยาจันทร์ อายุ ๗๑ ปี และพ่อจู้ พรหมมาสร้อย อายุ ๗๐ ปี ชาวบ้านป่าตุ่มโห่งได้ร่วมกันเล่าถึง ความเป็นมาของหมู่บ้านว่า ประมาณปีพ.ศ. ๒๓๗๕ ชาวไทยใหญ่จากเมืองตง เมืองหาง ประเทศพม่าอพยพหนี สงครามแล้วเข้ามาหาพื้นที่ทำกินในพื้นที่แถบนี้ ชื่อบ้านป่าตุ่มโห่งมาจาก ชื่อต้นตุ่ม เป็นไม้ยืนต้นเนื้อแข็ง ต้น ใหญ่มาก ขึ้นอยู่กลางหมู่บ้าน จึงตั้งชื่อหมู่บ้านตามต้นไม้นั้น แต่ได้ถูกตัดเมื่อประมาณ ๗๐ ปีที่ผ่านมาแล้ว แต่เดิมนั้นหมู่ ๘ และหมู่ ๙ ถือว่าเป็นบ้านเดียวกัน แต่หมู่ ๙ มีสภาพพื้นที่เป็นที่ดอนจึงได้เรียกชื่อว่า บ้านป่า ตุ่มดอน ส่วนหมู่ ๘ เป็นพื้นที่ลุ่มจึงเรียกว่าบ้านป่าตุ่มโห่ง ที่แปลว่าที่ราบลุ่มน้ำ โดยมีลำห้วยกั้นเขตหมู่บ้าน ชื่อว่าห้วยทราย

การตั้งบ้านเรือนในอดีตบ้านจะถูกสร้างจากไม้รอบๆหมู่บ้านเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ มีสัตว์ป่าเช่น เสือ เก้ง ฟาน กระต๊อบอยู่กันเป็นฝูง ทางสัญจรเป็นทางเกวียน ถ้าเดินทางไปเชียงใหม่จะใช้เวลาทั้งหมด ๓ วัน จึง ต้องเอาข้าวสารและอุปกรณ์ทำกับข้าวไปด้วย ความเป็นอยู่ของชาวบ้านในอดีตมีความช่วยเหลือเกื้อกูลกันและ มีการเอามื้อเอารวันกัน การไถนาจะใช้ควายไถนาและมีการดำข้าว การใช้น้ำอุปโภคบริโภคอาศัยน้ำจากบ่อมี การหาบน้ำขึ้นไปข้างบนบ้าน

พระอธิการเสาร์ โชติบุญโญ อายุ ๖๘ ปี เจ้าอาวาสวัดสันคมะอก ต.ป่าตุ่ม อ.พร้าว เล่าถึงชุมชน โบราณที่ตั้งอยู่ในบริเวณเมืองพร้าวจากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านว่า ตัวท่านเป็นคนบ้านสันคมะอก

⁵ สัมภาษณ์พ่อนุญยืน ไชยอิน อายุ ๖๔ ปี และพ่อหลวงแดง สมิ อายุ ๗๐ ปี พ่อหลวงบ้านทุ่งห้า, ๑๗ กันยายน ๒๕๕๕

โดยกำเนิด วัดสันค่อมอกปัจจุบันย้ายมาจากดงที่ตั้งวัดเดิม เมื่อพ.ศ.๒๔๕๑ เหตุที่ได้ชื่อว่าบ้านสันค่อมอกนั้น เนื่องจาก สมัยก่อนมีต้นไม้ชนิดหนึ่ง มีดอกหอมมากเรียกว่า ดอกค่อมอก ชาวบ้านมาทำ “ผ้ามควาย” สำหรับเลี้ยงควายบริเวณนี้ ภายหลังจึงตั้งบ้านเรือนขึ้นประมาณ ๗-๘ หลังคาเรือน

เดิมมีชาวลัวะอยู่ทางทิศใต้ (บ้านสันป่าแดง) ชาวลัวะสมัยนั้นยังไม่มีวัด จึงเสาะหาพื้นที่สำหรับสร้างวัดและพบบริเวณที่ตั้งวัดสันค่อมอกเก่า (ปัจจุบันเป็นดงไม้) จึงนำข้าว ๑ กำนามาขึ้นโยงและอธิษฐานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่า “อยากได้วัดบริเวณนี้ ถ้าให้เป็นวัด ขอให้ข้าวนี้กองไว้เป็นก้อนดั่งเดิม ถ้าไม่ให้เป็นวัด ขอให้ข้าวนี้แตกเสีย” ชาวลัวะจึงได้นำข้าวกองไว้แล้วกลับบ้านไป จากนั้นคนเลี้ยงควายบริเวณสันค่อมอกได้มาทำลายให้ข้าวแตกกระจาย ชาวลัวะจึงไม่ได้สร้างวัดบริเวณนั้น และได้เดินทางย้ายจากไปยังถิ่นอื่น การกลั่นแกล้งชาวลัวะตั้งแต่สมัยนั้นมา เป็นเหตุให้ชาวบ้าน สันค่อมอกในปัจจุบันมักแตกแยกกันเอง ทะเลาะเบาะแว้งกัน พระภิกษุจากถิ่นอื่นมาจำพรรษาที่วัดได้ไม่นานก็จำต้องมือนจากไป ต่อมาเรื่องเล่าเกี่ยวกับชาวลัวะ เหลือเพียงเรื่องผี ชาวบ้านเชื่อกันว่าสมัยก่อนมีผีลัวะมากมาย เป็นผีร้าย ถ้าทำไร่ ทำสวน ตัดต้นไม้ มักได้รับภัยอันตรายจากผีลัวะในดง ปัจจุบันดงเหล่านั้นได้กลายเป็นทุ่งนาไปหมดแล้ว ปัจจุบันชาวบ้านสันค่อมอกไหว้พระธาตุสันค่อมอกที่ได้สร้างมานานแล้ว และมีประเพณีขึ้นพระธาตุเดือน ๘ ดับของทุกปี ส่วนอีกป้อมบ้านหนึ่ง ชื่อว่าบ้านหลวงที่เป็นชาวมูเซอและลือช้อย้ายมาจากบนดอยอยู่บริเวณใกล้เคียงมีประชากร ๒๐๐ กว่าหลังคาเรือน ปัจจุบันนี้ร่วมประเพณีและไปมาหาสู่ แต่งงานกันกับคนเมืองบ้าง

ตำนานพื้นบ้านดอยหลวงเชียงดาว สูดอยจอมท้าว: เรื่องจากเล่าชุมชนบ้านดงหลวง – แม่แวน

เรื่องราวการ “เดินเทสสันที” (โปรดเวณีย์สัตว์) ของพระพุทธเจ้า ปรากฏผสมผสานอยู่ในชุมชนใหญ่ ๆ ในท้องถิ่นอยู่ทั่วไป บนโครงสร้างหลักของเรื่องที่ว่า พระพุทธองค์ “เสด็จมาทางอากาศ” ได้ จึงไปได้ทุกหนแห่งบนพื้นพิภพนี้เพื่อทรงโปรดเวณีย์สัตว์ การปรากฏของพระพุทธองค์จะเกิดพร้อมกับคำทำนายทายทักถึงความเจริญรุ่งเรืองไปในภายภาคหน้าของสถานที่แห่งนี้ เป็นเสมือนฉันทานุมัติให้ชุมชนนี้ปรากฏอย่างถูกต้องตามคำของ “พุทธทำนาย” นั้น

สถานที่สำคัญอันเป็นหมุดหมายประจำชุมชน มักเป็นสิ่งที่พบได้ในทางภูมิศาสตร์ธรรมชาติ ที่เด่นชัดที่สุดก็คือ ภูเขา และแม่น้ำ ภูเขาสูงใหญ่ประจำชุมชนที่เชื่อมต่อกันระหว่างพร้าว กับเชียงดาว คือ “ดอยหลวงเชียงดาว” หรือ “ดอยอ่างสลุง” ในเขตเชียงดาว กับ “ดอยจอมท้าว” ในเขตพร้าว

ตำนานดอยจอมท้าว ดอยสูงทางทิศตะวันตก สัญลักษณ์และสถานที่หมาย ของเมืองพร้าวและพระธาตุ ดอยจอมท้าว กล่าวถึงความเชื่อมโยงของชุมชนทั้งสองแห่งว่า ดอยจอมท้าวสูงกว่าอ่างสลุงเชียงดาว พระพุทธเจ้าได้กาย (วางพาด) “รินคำ” จากอ่างสลุง ลงมารดดอยจอมท้าวทำให้ดอยจอมท้าวต่ำลงไป บนยอดดอยจอมท้าวจะเป็นหล่มโคลน รินคำถูกเก็บไว้ในดอยจอมท้าวหลวง เป็นถ้ำใต้ดอยจอมท้าวอยู่จนถึงปัจจุบันซึ่งไม่มีใครพบเห็นอีก

ชุมชนใหญ่ลุ่มน้ำแม่จัดและน้ำแม่แวน คือชุมชนบ้านดงหลวง เริ่มก่อตั้งเมื่อราวปี พ.ศ. ๒๔๐๑ พญาแสนใจผู้ใหญ่บ้านคนแรก เป็นคนสันป่าตองท่านเป็นคนมาก่อตั้งหมู่บ้าน ชาวบ้านได้ตั้งสมญานามให้ว่าพญา เพื่อให้เป็นการสมกับเป็นผู้นำ มาก่อตั้งใหม่ประมาณ ๑๐ กว่าหลังคาเรือน สถาพหมู่บ้านเดิมเป็นป่าไม้มีความ

อุดมสมบูรณ์มาก จึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่า บ้านดงหลวง เพราะเป็นป่าที่มีต้นไม้ใหญ่ที่สำคัญเช่น ต้นตะเคียน ต้นสัก เป็นต้น

ชาวบ้านพบลำแสงสีเขียวลอยขึ้นที่ดอยเหี้ย (ชื่อตามไม้ไผ่ชนิดหนึ่งเรียก “ไม้เหี้ย”) ลอยผ่านไปทางทิศเหนืออยู่ห่างไปทางดอยนางแล ซึ่งเป็นสำนักธรรมนางแล เชื่อว่าเป็นที่ๆมีพระธาตุเดิมอยู่พบเห็นบ่อยในช่วงเดือน มีนาคม ส่วนใหญ่เป็นข้างแรม ๘ ค่ำ แต่ปัจจุบันไม่ค่อยได้เห็น ถ้ามีการบวชนาคแล้วไม่ได้ไปบอกกล่าวจะมีปรากฏการณ์คือ เสียงไม้หักเหมือนกับข้างหักหรือโคนให้ได้ยินในช่วงกลางคืน พอรุ่งเช้าไปดูก็ไม่พบเห็นอะไรจึงทำการเช่นสรวงบอกกล่าวขึ้นจึงจะทำการบวชได้ หากไม่ทำจะทำให้คนบวชมีอันตรายหรือมีอันเป็นไปหรือมีการทะเลาะวิวาทขึ้นทำให้ไม่เป็นสิริมงคลต่องานที่จัดขึ้น

พ่ออ้าย สุราช ชาวบ้านแม่แวนหลวง⁶ เล่าถึงประวัติความเป็นมาของบ้านแม่แวนว่า สมัยก่อนบ้านแม่แวน เป็นบ้านเดียวกับบ้านหนองหล่ม ต.เขื่อนผาก โดยใช้วัดร่วมกันคือ วัดแม่แวน ภายหลังมีการแบ่งเขตการปกครองออกเป็นระดับตำบลทำให้บ้านหนองหล่ม ถูกแยกไปอยู่ตำบลเขื่อนผาก

บ้านแม่แวน เดิมชื่อบ้านแม่แวนหลวง หมายถึงเป็นบ้านใหญ่ บ้านเก่าเดิมก่อนเพื่อน รวมกับบ้านหนองหล่มแล้ว จึงเป็นพื้นที่บ้านขนาดใหญ่ ชื่อแม่แวนเพี้ยนมาจากคำว่า “แม่แวน” มีเรื่องเล่าถึงตำนานบ้านหนองหล่มสมัยก่อน ซึ่งได้ฟังจากพ่อ ชื่อพ่อน้อยเมืองใจ ว่า สมัยก่อนชาวบ้านได้ปลาไหลเผือก ตัว ขนาดใหญ่เท่าเสื่อ จึงนำมาแบ่งให้ชาวบ้านทุกคนกิน แต่ไม่ได้แบ่งให้แม่หม้ายคนหนึ่ง ชาวบ้านนี้ก็ได้จึงนำหางปลาไหลเผือกตัวนั้นไปให้แม่หม้าย แต่แม่หม้ายไม่ได้กิน จึงนำไปถวายวัด หลังจากกินแล้วพอถึงเวลากลางคืนแผ่นดินได้ยุบตัวลงไป พอดีมีเจ้าคนหนึ่งเป็นชายซึ่งมาหาคนรักที่หมู่บ้านนี้พอดี พบหมู่บ้านและคนรักกำลังยุบตัวลงไป ไม่สามารถช่วยเหลือได้ คนรักรู้ตัวว่าคงไม่รอดแน่จึงถอดแหวนมอบให้ชายคนนั้น จากนั้นชายคนนั้นได้ขี่ม้าออกมา พร้อมทั้งแผ่นดินได้ยุบตัวลงตามหลังตนเองมาเรื่อย ๆ มาถึงบริเวณทิศเหนือของบ้านแม่แวนปัจจุบัน สมัยก่อนเรียกว่า “โล๊ะป่าแกด” จึงนึกได้ว่า ที่แผ่นดินยุบตามตนเองมาเนื่องจากตนได้นำแหวนของนางคนรักมาด้วย จึงได้ถอดแหวนออกและขว้างไปด้านหลังจึงทำให้แผ่นดินหยุดยุบตัว และบริเวณนั้นจึงถูกเรียกขานว่า “แม่แวน” และเพี้ยนมาเป็น “แม่แวน” ในที่สุด เรียกชื่อลำน้ำที่ชาวบ้านใช้ว่า น้ำแม่แวนและเรียกชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านแม่แวนหลวง” จนถึงปัจจุบัน

บ้านแม่แวนหลวง ยังถูกขนานนามว่าอีกชื่อหนึ่งว่า “บ้านแม่แวนฟ้ามีด” เนื่องจากมีคนมาก เมื่อมีงานปอย มีคนมาร่วมงานมาก ชาวบ้านจะทำแพลากคริวทานไปถึงบ้านสันยาว พ่ออ้ายเล่าว่า ถ้าคนแม่แวนได้เข้าไปงานปอยแล้ว ไม่มีใครอยากเลี้ยงข้าว เพราะคนมาก มากันที่เหมือนมิดฟ้ามีดดิน จึงเรียกคนบ้านนั้นว่า “บ้านฟ้ามีด”

ชาวบ้านแม่แวนจะไปไหว้พระธาตุที่วัดแม่แวนหลวง หรือวัดดอนแก้ว เล่ากันว่า มีของมีค่า และประตูปะตู ๔ ประตูปะตู มีเหตุอาถรรพณ์ ทำให้การสร้างกำแพงไม่สำเร็จจนมีคำเล่าว่า “วัดดอนแก้ว กำแพงบ่แล้วมีเฝือกวันตก” (ฝั่งตะวันตก) เพราะเหตุว่า สมัยก่อนมีพระรูปหนึ่ง ได้ก่ออิฐสร้างกำแพงรอบวัด ปรากฏว่าก่อตอนกลางวัน รุ่งเช้าอีกวันหนึ่งอิฐได้ถูกทำลายลง เนื่องจากมีถ้าศักดิ์สิทธิ์ มีผีอยู่ ผีได้ทำลายกำแพงลง เหตุที่ทราบว่ามีถ้าศักดิ์สิทธิ์เนื่องจาก สมัยก่อนมีคนไปลักขุดปลาไหลที่ปากถ้ำ และพบโองเงินกลิ้งออกมาหา ชาวบ้านจึง

⁶ สัมภาษณ์ พ่ออ้าย สุราช อายุ ๗๐ ปี บ้านแม่แวนหลวง ต.แม่แวน อ.พร้าว เชียงใหม่, ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖

ทุบโองและพบเงินมากมาย และแบ่งให้พวกที่ไปร่วมชุด ๔ คน จากนั้นได้เป็นไชลัมป่วยลง ต้องเชิญหมอขวัญ มาทำพิธีเรียกขวัญจึงหายป่วย

ชาวบ้านเล่ากันสืบต่อมาว่า ถ้าสมัยก่อนมีถ้วย ชามมากมาย ถ้วย ชาม ช้อน ของวัดจะถูกเก็บไว้ในถ้ำ เมื่อมีงานชาวบ้านต้องยืมมาใช้ในงานต่าง ๆ บางคนส่งคืน บางคนไม่ส่งคืน ทำให้ถ้ำได้ปิดลง ปัจจุบันบริเวณถ้ำหลังวัดมีความศักดิ์สิทธิ์มากถ้าใครทำไม่ดีจะต้องมีอันเป็นไป ถ้าจะทำอะไรให้ขอกับเสี้ยววัด ซึ่งตั้งอยู่บริเวณหลังถ้ำเสียก่อน และยังมีเรื่องเล่าถึงความศักดิ์สิทธิ์ว่า บวก(หนองแห่) อยู่บริเวณต้นโชคหลวง ชาวบ้านชื่อ เอื้องคำ ไปตกปลา ได้ปลาหมอ ๓ ตัว ต่อมากบหลวงลอยขึ้นมาและตาใหญ่เท่ามะเขือ เอื้องคำจึงไหว้และนำปลาคืนกลับไปยังแม่น้ำ และชาวบ้านมักพบกบตัวเล็ก ถ้านำไปกินชาวบ้านจะเสียชีวิต แต่ปัจจุบันปากถ้ำและหนองแห่ไม่มีหลงเหลือแล้ว

เรื่องเล่า และตำนานของชุมชนเคียนผาก - เชื้อนผาก

เรื่องเล่าจากความทรงจำทางประวัติศาสตร์และความเชื่อของชาวบ้าน เล่ากันต่อๆมาว่า เชื้อนผากในสมัยก่อน เป็นบ้านเชื้อนผาก มีฟานตัวหนึ่งเป็นฟานเผือกเข้ามาในหมู่บ้านและชาวบ้านจึงฆ่ากิน หลังจากชาวบ้านทั้งหลายได้กินฟานเผือกตัวนั้นแล้วแล้ว ก็พากันล้มตายไปเป็นจำนวนมาก โดยตายไปกว่าครึ่งหนึ่งของหมู่บ้าน ดังนั้นในสมัยก่อนหมู่บ้านนี้จึงถูกขนานนามว่า “บ้านเคียนผาก” (แปลว่า ตายไปผากหนึ่งหรือครึ่งหนึ่ง) และปัจจุบันทางการได้เปลี่ยนชื่อให้ใหม่ว่า “บ้านเชื้อนผาก” บ้านเชื้อนผากเดิมมี ๕ หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ ๑ บ้านแพะ หมู่ ๒ บ้านเชื้อนผาก หมู่ ๓ บ้านห้วยบง หมู่ ๔ บ้านห้วยบงใต้ หมู่ ๕ บ้านทรายมูล (เดิมเรียกบ้านป่าตัว เพราะมีไม้ซี้ตัวมาก) และหมู่บ้านที่ตั้งใหม่อีก ๕ หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ ๖ บ้านสหกรณ์แปลง ๒ หมู่ ๗ บ้านทรายทอง หมู่ ๘ บ้านขวัญประชา หมู่ ๙ บ้านไชยมงคล (หมู่ ๖ - ๙ แต่ก่อนเป็นหมู่บ้านเดียวกันคือบ้านสหกรณ์) และหมู่ ๑๐ บ้านม่วงหลวง (แยกจากบ้านหมู่ ๒ บ้านเชื้อนผาก) ตั้งชื่อม่วงหลวงเนื่องจากในหมู่บ้านมีต้นมะม่วงใหญ่อยู่

สมัยก่อนบ้านห้วยบงทั้งเหนือ - ใต้เป็นหมู่บ้านเดียวกัน แยกออกเนื่องจากคนมาก บ้านอยู่ห่างกัน การติดต่อสื่อสารไม่ทั่วถึง ไม่รวมกันเพราะต้องการงบประมาณของแต่ละหมู่บ้าน

ส่วนบ้านแพะนั้น แยกออกมาจากบ้านเชื้อนผาก สมัยก่อนเป็นแพะ เป็นป่าไม้ใหญ่ดงหนา บ้านแพะเป็นบ้านเก่าแก่ แต่ยังไม่เท่ากับบ้านเชื้อนผาก บ้านเชื้อนผากแท้จริงแล้วอยู่อีกฝั่งหนึ่งของน้ำแม่จัด

คนบ้านเชื้อนผากมาจากหลายพื้นที่ เช่นมาจากเมืองฮอด เมืองละคอน(ลำปาง) สันทราย สันป่าตอง ย้ายมาอยู่ที่เชื้อนผากเนื่องจากที่อยู่เก่านั้นแห้งแล้ง ไม่มีที่ทำกิน โดยส่วนใหญ่จะย้ายมาตั้งแต่รุ่นพ่อในช่วง ๑๐๐ ปีที่ผ่านมา

บ้านเชื้อนผากมีคนเชื้อสายลัวะอยู่บ้างแต่ก็มีไม่มากแล้ว ตระกูลเชื้อสายชาวลัวะที่หลงเหลืออยู่ ได้แก่ ตระกูล แก้วมาทิ และสิงห์ใส

เชื้อนผาก กับโหลงขอด ถือเป็นคนละโหลงกัน เนื่องจากมีสันดอยกั้นอยู่ และห่างกัน ราว ๓๐ กิโลเมตร สมัยก่อนใช้น้ำแม่จัดเป็นเขตแบ่งแดน ฝั่งตะวันตกแม่น้ำจัดถือเป็นโหลงน้ำแพร์ และฝั่งตะวันออกแม่น้ำจัดถือเป็นเขตของโหลงแม่แวน เชื้อนผากมาตั้งเป็นตำบลในสมัยพ่อแคว้นแก้วเมื่อก่อนไม่ได้เป็นเขต

ตำบล แต่เรียกกันว่าเป็นโหลง คือคนโหลงนั้น โหลงนี้ เช่น หมูโหลงขอด โหลงแม่แวน โหลงน้ำแพร์ เป็นต้น ส่วนเมืองพริ้วนั้นถือเป็นเขตรวมของทุกโหลง เป็นเมือง เรียกว่า ชาวเมืองพริ้ว เป็นคำเรียกคนในแถบนี้ โดยรวมๆ สมัยก่อนมีสะพานข้ามน้ำระหว่างบ้านโละกับบ้านทรายมูล สมัยก่อนเรียกข้าวพญาไชย (พญาไชย สร้างสะพานรุ่นหม่อน) หรือข้าวใจ ปัจจุบันเรียกข้าวขอด ปี พ.ศ. ๒๔๙๕ น้ำท่วมใหญ่ ท่วมทั้งตำบลเขื่อนผาก ชาวบ้านจึงย้ายจากหมู่บ้านเขื่อนผาก (บ้านโละ - บ้านหล่ม) กระจายไปยังบ้านอื่น สมัยก่อนนั้นก็มึ่น้ำท่วมอยู่ บ้าง แต่ก็ไม่มากเท่าใดนัก ชาวบ้านเขื่อนผากอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของดินและธาตุอาหารในดิน (ทำไร่ ทำสวนริมน้ำแม่จัด) ที่ริมน้ำแม่จัดนั่นเอง

เรื่องเล่า และตำนานชุมชนบ้านน้ำแพร์

บ้านน้ำแพร์มีประชากรในหมู่บ้าน ๑๔๙ ครัวเรือน อยู่ในเขตปกครองตำบลน้ำแพร์ อำเภอพริ้ว หมู่บ้านในตำบลมีทั้งหมด ๘ ชุมชน ได้แก่ ชุมชนหนองปลามัน ป่าจิว สันขวาง น้ำแพร์ โละป่าตอง แม่ละงอง บ้านถ้ำ บ้านป่าอ้อ

พออายุก่อน พ่ออุ๊ยดวงดี ผู้อาวุโสประจำหมู่บ้านเล่าว่า เมื่อประมาณ ๒๐๐ กว่าปี สมัยก่อนพื้นที่แถบนี้เป็นป่าไม้ดงหนาทึบ ต่อมามีคนจากทางดง บ้านถวยย้ายมาอยู่แล้วตั้งชื่อตามบ้านเดิมของตัวเองว่า บ้านน้ำแพร์ เดิมมาอยู่กันประมาณ ๒๐ หลังคาเรือน แล้วต่อจากนั้นก็อพยพเข้ามาอีก มีลูกหลานก็ขยายกันออกไป การที่มาอยู่ที่นี้เนื่องจากว่ามีความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ และมีการแต่งงานอพยพเข้ามาอยู่อีกหลายเผ่า เช่น พวกไทยใหญ่ พวกเขมร

“อีกอย่างหนึ่งคนเฒ่าคนแก่เล่ากันต่อๆมาว่า แต่ก่อนน้ำแม่ลาดไหลผ่านหมู่บ้านจากทางทิศตะวันตก มา ไหลเข้าหมู่บ้านกระจายแพร์ไปตามพื้นที่ของหมู่บ้าน แล้วต้องทำให้ชาวบ้านขุดคูน้ำกันไม่ให้น้ำไหลเข้าหมู่บ้านอีก ดังนั้นจึงได้ตั้งชื่อบ้านว่าบ้านน้ำแพร์ และน้ำแม่ลาดก็จะไหลลงน้ำแม่จัดต่อไป

วัดน้ำแพร์ เดิมชื่อ วัดบัวนาค เหตุที่ชื่อเช่นนี้เนื่องจากเอานามของต้นดอกบัวนาคมาตั้ง ซึ่งแต่ก่อนจะเกิดวัดมีต้นดอกบัวนาคเกิดขึ้นมาก่อนวัด ส่วนสถานที่ตั้งวัดปัจจุบันถูกปล่อยให้ป็นวัดร้างนานเท่าไรแล้วไม่ทราบอายุแน่ชัด ทางวัดบัวนาคก็มีเจ้าอาวาสสืบต่อกันมาหลายช่วงจนมาถึงเจ้าอาวาส ครูบา อุตต์ อุตตโม ก็ได้มีความคิดขึ้นมาว่าควรจะมีการย้ายที่ตั้งวัดเสียใหม่ สาเหตุเพราะคาดการณ์ล่วงหน้าว่าสถานที่นี้จะไม่เป็นที่สงบแก่การบำเพ็ญและศึกษาพระธรรมของภิกษุ-สามเณร เพราะติดกับถนนสาธารณะมาเกินไป จึงได้ปรึกษาหารือกับพระยาบำรุง สุรินทรรังษี และคณะกรรมการ ศรัทธาชาวบ้านก็เห็นด้วยกับครูบาฯ จึงได้ร่วมกันสร้างที่ตั้งวัดใหม่ เห็นควรว่าควรสร้างวัดอยู่ทางทิศตะวันตกของวัดเก่า ตามคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ใช้เวลาสร้างประมาณ ๑๑ ปี โดยได้สร้างกุฏิก่อน ต่อจากนั้นก็ได้สร้างวิหาร หอกลอง หอธรรม โดยสร้างจากไม้เนื้อแข็งทั้งหมดพร้อมก็ได้สร้างพระพุทธรูป(พระประธาน) ขึ้นมาจำนวน องค์ โดยฝีมือของช่างพ่อหนานปัญญา(ผู้ใหญ่บ้านคนเดิม)ทำด้วยไม้สักทอง ประดิษฐานไว้ในวิหารวัดน้ำแพร์มีหลักฐานการแกะสลักเขียนด้วยตัวอักษรล้านนาจารึกไว้ ณ ที่ฐานพระว่า “ข้าพเจ้าครูบาอุตม์ อุตตโม พร้อมด้วยพ่อน้อยปาและบุตรหลานเป็นเจ้าภาพศรัทธาสร้างถวาย เมื่อปีดับสง่า จ.ศ.๑๒๕๖ ตรงกับเดือน ๗ เหนือ

ขึ้น ๑๕ ค่ำวันศุกร์ พ.ศ.๒๔๓๗ ตามหลักฐานที่ได้จารึกไว้ใต้ฐานพระพุทธรูปพร้อมกับได้เปลี่ยนชื่อจากวัดเดิม ที่มีชื่อวัดบัวนาศ ตำบลแจ้สั๊ก เปลี่ยนชื่อมาเป็น วัดน้ำแพร่ และขึ้นเป็นตำบลน้ำแพร่ ตั้งแต่นั้นจนถึงวันนี้”

พระครูปิยกิจจาภรณ์ เจ้าอาวาสวัดน้ำแพร่องค์ปัจจุบันอายุ ๔๖ปี เล่าเพิ่มเติมถึงประวัติความเป็นมา และชื่อหมู่บ้านและวัดว่า น้ำแพร่ ตั้งตามความหมายของความอุดมสมบูรณ์ของพืชไร่นาสวนการเกษตร พาณิชยกรรม ให้ฟ้าฝนตกต้องตามฤดูกาล ประชากรราษฎรมีความสามัคคีเป็นปึกแผ่นแน่นหนา และเพื่อให้เป็น ความหมายที่ดีและเป็นนิมิตหมายอันดีของชาวบ้านพร้อมทั้งวัด จึงได้นามว่า วัดน้ำแพร่

พ่อหนานดวงดี คำชัย ผู้เฒ่าบ้านน้ำแพร่ เล่าเพิ่มเติมว่า

“บ้านเค้าเป็นบ้านน้ำแพร่เกิดก่อนบ้านอื่นในตำบล สาเหตุที่มีการมาตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นบ้านแรกก็ เพราะมีความอุดมสมบูรณ์ในพื้นที่ เดิมมี ๗ หมู่บ้านในตำบลแล้วมีการตั้งหมู่บ้านใหม่ขึ้นมาอีก ๑ หมู่บ้านคือ บ้านป่าอ้อ ซึ่งเป็นชาวเขาเผ่าลื้อที่ย้ายลงมาจากเขาแล้วต่อมาก็มีเผ่าอื่นย้ายลงมาอยู่ด้วย สาเหตุที่เผ่าลื้อ มาตั้งหมู่บ้านอยู่ เนื่องจากมีการเกรงว่าพวกลื้อจะไปทำลายป่า เผาป่า จึงได้ให้ลงมาตั้งหมู่บ้านที่ลุ่มแต่ก็ยัง อยู่ใกล้เขา

พระพุทธรูปสำคัญของชาวบ้านน้ำแพร่คือ พระเจ้าล้านทอง เรียกอีกนามว่า พระเจ้าหลวง เป็น พระพุทธรูปปางมารวิชัย เนื้อทองสัมฤทธิ์มีศิลปะแบบสุโขทัย หน้าตักกว้าง ๑๘๐ ซม. สูงรวมฐาน ๒๗๔ ซม. สร้างในปีพ.ศ. ๒๐๖๙ สร้างขึ้นโดยพระเมืองเกษเกล้า เจ้าผู้ครองเมืองเชียงใหม่ ได้ทรงสร้างพระพุทธรูป ไว้ที่เมืองพร้าววังหิน หล่อด้วยทองปัดจะโลหะ เป็นนามที่เรียกขานตามวัตถุประสงค์ที่สร้างขึ้นว่า พระเจ้าล้านทอง

พ.ศ. ๒๑๐๑ ได้เกิดภัยสงครามจากพระเจ้ากรุงหงสาวดี ผู้คนชาวเมืองพร้าววังหินหนีออกจากเมือง ไปหมดคงปล่อยให้พระเจ้าล้านทองอยู่ในเมืองร้างนานถึง ๓๔๙ ปี จนมาถึงปี พ.ศ. ๒๔๕๐ ได้มีดาบสนุงชาว ตนหนึ่งเป็นคนเชื้อชาติลาว ชาวบ้านเรียกว่า “ปู่กาเล้งย้ง” เดินทางมาพักที่วัดสันขวาง ได้เดินเที่ยวชม ทิวทัศน์บริเวณวัดพระเจ้าล้านทอง ในขณะที่ได้เดินชมสถานที่บริเวณวัดพระเจ้าล้านทอง ได้พบกับ พระพุทธรูปทองสัมฤทธิ์ขนาดใหญ่ องค์พระพุทธรูปถูกคว้นไฟ ที่เกิดจากไฟป่ารมจนดำสนิมไปทั้งองค์ตั้งอยู่ บนอิฐฐานเก่าและทรุดโทรม ดาบส กาเล้งย้ง ได้ทำการซ่อมแซมฐานพระพุทธรูปด้วยอิฐเก่าที่หาได้ ในบริเวณนั้นนำมาชุบด้วยน้ำยางเหนียว เมื่อซ่อมแซมฐานพระพุทธรูปจนเป็นที่มั่นคงแล้ว ได้สร้างเพิงไม้ ด้วยเสาไม้สี่ต้นมุงด้วยหญ้าคา เพื่อกันแดดกันฝนให้พระพุทธรูป เนื่องจากขาดคนดูแลเพิงไม้จึงถูกไฟป่าเผา ไปจนหมด จนถึงปีพ.ศ. ๒๔๖๐ - ๒๔๗๒ ครูบาอินตา สาธร์ เจ้าอาวาสวัดหนองปลาแมนรองเจ้าคณะ แขวงอำเภอพร้าวในสมัยนั้นได้สร้างวิหารขึ้นมา เพื่อเป็นที่ประดิษฐานองค์พระพุทธรูปให้เป็นที่มั่นคง แล้วนำ ศรัทธาประชาชนบ้านหนองปลาแมนและศรัทธาใกล้เคียง ร่วมกันทำพิธีสงฆ์น้ำองค์พระเจ้าล้านทองเป็นพิธี ยึดถือกันสืบมา

พ.ศ. ๒๕๑๒ พระครูพุทธามหาคณาภิบาล วัดพุทธสันติปิงกร อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่ ได้มาเป็น ประธานก่อสร้างวิหารจัตุรมุขทางทิศตะวันตกของวิหารหลังเดิม การก่อสร้างวิหารเสร็จได้ประมาณ ๘๐ เปอร์เซนต์ ครูบาอินตาและศรัทธาประชาชนได้ทำพิธีย้ายองค์พระเจ้าล้านทองจากวิหารหลังเดิมซึ่งเก่าและ ทรุดโทรม มาประดิษฐานในวิหารจัตุรมุขหลังปัจจุบัน เมื่อวันที่เสาร์ที่ ๑๒เดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๕ ตรง

กับเดือน ๕ เหนือแรม ๑๓ ค่ำ จุลศักราช ๑๓๓๓ และได้จัดประเพณีสงฆ์พระเจ้าล้านทองขึ้นมาอีกครั้ง หลังจากนั้นเจ้าอวาทสวดหนองปลาแมนได้จัดพระภิกษุให้เป็นผู้ดูแลวัดพระเจ้าล้านทองตลอดมา”

พ่ออุ้ยหนาน แม่กองแก้ว พ่ออุ้ยแดง เล่าเพิ่มเติมถึงสิ่งที่เคารพนับถือประจำหมู่บ้านว่า

“ชาวบ้านจะไปไหว้พระธาตุที่ถ้ำดอกคำ แต่เดิมถ้ำดอกคำนี้มียักษ์ตัวหนึ่งซึ่งอยู่กับถ้ำหลวงเชียงดาว ยักษ์ตัวนี้จะไปจับพระพุทธรูปเจ้ากิน แล้วพระพุทธรูปเจ้าได้แสดงอิทธิฤทธิ์เหาะเหินเดินอากาศมาเจอป่าที่มีหิน แทนใหญ่พระพุทธรูปเจ้าจึงประทับพักที่แทนหินนั้น พญายักษ์จึงนำก้อนหินขนาดใหญ่มเหมาขว้างใส่หมายจะทำร้ายพระพุทธรูปเจ้าเป็นอาหาร แต่พระพุทธรูปเจ้าก็มอดินหินไปทางทิศเหนือ ๑ ก้อน ทิศตะวันออก ๑ ก้อน ทิศใต้ ๑ ก้อน ทิศตะวันตก ๑ ก้อน แล้วจึงเกิดอิทธิฤทธิ์เกิดขึ้นเป็นถ้ำใหญ่ หลังจากนั้นยักษ์ตนนั้นก็ไม่สามารถทำอันตรายให้พระพุทธรูปเจ้าได้ ยักษ์ตนนั้นก็จึงหนีกลับมาที่ถ้ำหลวงเชียงดาวแล้วเล่าให้ชายฟังว่าไม่สามารถจับพระพุทธรูปเจ้ากินเป็นอาหารได้ ชายยักษ์ตนนั้นก็จึงบอกว่าให้นำดอกไม้คือ ดอกบัว ๓ ดอกมาขอขมาพระพุทธรูปเจ้า ยักษ์ตนนั้นก็จึงได้กลับมาขอขมาพระพุทธรูปเจ้าที่ถ้ำแห่งนี้ จากนั้นมาก็เลยเรียกถ้ำนี้ว่า “ถ้ำดอกคำ” ซึ่งชาวบ้านถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเก่าแก่ที่สุดในอำเภอพร้าว”

เรื่องเล่า และตำนานชุมชนบ้านหนองปลาแมน

หมู่บ้านหนองปลาแมนเป็นหมู่บ้านลำดับที่ ๑ ในเขตปกครองตำบลน้ำแพร่ หมู่บ้านนี้ตั้งขึ้นประมาณ พ.ศ. ๒๔๐๐ พ่อหนานดวงดี คำชัย มัคคานายก อายุ ๖๘ ปี และแม่อุ้ยแสน มามณี อายุ ๘๓ ปี บ้านหนองปลาแมน เล่าว่า

“เดิมชื่อหมู่บ้าน หนองปลาแมน เนื่องจากผู้ที่มาหาปลาที่หนองมีทั้งชายหญิงเมื่อมาหาปลาอยู่นานทำให้มีความสัมพันธ์กันทำให้ตั้งทอง(มาน) ต่อมาชื่อหมู่บ้านเปลี่ยนมาเป็นหนองปลาแมน ซึ่งตัวหมู่บ้านในอดีตตั้งอยู่ที่อำเภอแม่ริมประมาณ ๑๕๐ ปี บรรพบุรุษจึงได้ย้ายจากแม่ริมมาตั้งรกรากที่นี่ครั้งแรก ๔๐ - ๕๐ หลังคาเรือน สภาพหมู่บ้านในสมัยก่อนเมื่อความเจริญยังเข้ามาไม่ถึงบริเวณของหมู่บ้านยังเป็นป่าอุดมสมบูรณ์ มีสัตว์ป่าหลายชนิด เช่น กวาง เสือ หมี การไถนาสมัยนั้นยังมีการใช้ควายมีการใช้แรงงานทำไร่ทำนามีการเอามือกัน ชาวบ้านมีความช่วยเหลือเกื้อกูลกันบ้านเรือนทำมาจากไม้ไผ่ เสาเป็นไม้เนื้อแข็งทางที่ใช้ในการสัญจรเป็นทางเกวียน เมื่อประมาณ ๕๐ ปีที่ผ่านมา รพช.ได้สร้างเป็นถนนลูกรังในปัจจุบันน้ำมีน้อยและคุณภาพไม่ดีทำให้ต้องซื้อน้ำบริโภค อาชีพหลักในอดีตทำการเกษตรและเลี้ยงวัวควาย แต่ในปัจจุบันอาชีพหลักคือมีการรับจ้างทั่วไปและทำการเกษตร บ้านหนองปลาแมนมีผู้ใหญ่บ้านผ่านมาทั้งหมด ๘ คน และเริ่มมีไฟฟ้าใช้ในปี พ.ศ. ๒๕๑๕”

ชาวบ้านส่วนมากสืบเชื้อสายมาจากชาวไทลื้อที่อพยพมาจากบ้านหนองปลาแมน ตำบลห้วยทราย อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ ในการอพยพมาครั้งแรกนั้นคงไม่มีมากเพียงสองหรือสามครอบครัวก่อนเพื่อมาดูแลสถานที่ เมื่อได้มาเห็นสภาพโดยทั่วไปแล้วรู้สึกพอใจเพราะมีที่รกร้างว่างเปล่ามากมายยังไม่มีใครมาจับจองเป็น

เจ้าของ จึงส่งข่าวไปบอกแก่ญาติพี่น้องที่บ้านเดิม แล้วพากันอพยพกันมาหลายครอบครัว โดยเฉพาะคนที่ยังไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง

ต่อจากนั้นจากปากต่อปากจึงได้ชักชวนกันทยอยขึ้นมาเรื่อยๆ ต่างก็จับจองบุกเบิกเอาตามกำลังความสามารถ เป็นที่อยู่อาศัยบ้าง เป็นที่ทำกินบ้างใครมีกำลังมากก็สามารถบุกเบิกได้มาก ใครมีกำลังน้อยก็เอาแต่พอตัว สมัยนั้นไม่มีเครื่องมือทุนแรงเหมือนปัจจุบัน จะมีก็แต่ จอบ เสียม มีด ขวานเท่านั้น

เรื่องน้ำท่าที่จะมาหล่อเลี้ยงพืชเกษตรที่ได้ลงแรงไปนั้นคงไม่ใช่ปัญหาที่จะต้องมาคิด เพราะมีน้ำท่าที่อุดมสมบูรณ์มีแม่น้ำเวะไหลผ่านกลางหมู่บ้าน ไม่เฉพาะแต่คนแถวนี้เท่านั้นแม้คนที่อยู่ห่างไกลออกไปเช่นคนไทยใหญ่ ที่อยู่บ้านสันขวางยังต้องมาขุดเหมืองดึงเอาน้ำแม่เวะไปหล่อเลี้ยงนาข้าว เหมืองนั้นจึงมีชื่อเรียกว่า “เหมืองเจ็ยว” มาจนถึงทุกวันนี้

นอกจากชาวไทลื้อที่อพยพมาจากอำเภอแมริมดังกล่าวยังมีผู้คนที่มาจากบ้านป่าฝางอำเภอดอยสะเก็ดจังหวัดเชียงใหม่มาอยู่ด้วย โดยห่างออกไปทางทิศใต้ พวกนี้เรียกตัวเองว่าหมู่บ้านฝาง หรือ “ป็อกป่าฝาง”

ถึงแม้ว่าคนไทลื้อจากบ้านหนองปลามันที่อพยพมาอยู่ใหม่ จะมีที่ทำกินสะดวกสบายกว่าที่บ้านเดิมก็ตาม แต่วิสัยคนรักบ้านเกิดเมืองนอนตามที่บรรพบุรุษได้อบรมสั่งสอนมา หล่อหลอมดวงใจให้พวกเขามีความรักความผูกพันต่อบ้านเกิด เพื่อเป็นอนุสรณ์เตือนใจให้แก่ตนเองและลูกหลานสืบไปในวันข้างหน้า จึงตั้งชื่อหมู่บ้านที่พวกเขาสร้างมาด้วยน้ำพักน้ำแรงว่า **บ้านหนองปลามัน** ตามชื่อบ้านเดิมที่พวกเขาจากมา และจากการปรึกษาหารือกัน จึงเห็นพ้องต้องกันให้สร้างวัดขึ้น ณ บริเวณหัวสะพานแม่เวะ เรียกว่าวัดหัวขัวแม่เวะ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๑๐ แต่คนส่วนมากยังพอใจที่จะเรียกว่า “วัดหนองปลามัน”

ต่อมาท่านครูบาอินตา หรืออินตารัสสะ ได้ชวนลูกศิษย์ และศรัทธาสร้างวิหารวัดป่าจิว ตำบลน้ำแพร่ วิหารวัดหนองปิด ตำบลสันทราย วิหารวัดพระเจ้าล้านทองตำบลน้ำแพร่ และยังได้สร้างเจดีย์ตรงมุมวิหารวัดพระเจ้าล้านทองแต่ไม่ทันเสร็จ สดุดท้าย ท่านครูบาอินตาได้สร้างโรงอุโบสถ ขอพระราชทานวิสุงคามสีมาพร้อมกับก่อสร้างโรงอุโบสถและผูกพัทธสีมาเมื่อวันที่ ๑๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๒ ดูเหมือนจะเป็นผลงานชิ้นสุดท้ายของท่าน มีเรื่องเล่าว่าเมื่อท่านครูบาอินตา ไปสร้างวิหารวัดหนองปิด ตำบลสันทรายคณะศรัทธาวัดหนองปิดมีความยินดีได้ถวายพระพุทธรูปทองสำริดให้ท่านองค์หนึ่งท่านจึงได้อันเชิญมาไว้ที่วัด ยังคงมีอยู่ทุกวันนี้

พระพุทธรูปองค์นี้ลักษณะเป็นพระที่หล่อตันทั้งองค์จึงได้นามว่า **พระเจ้าทองตัน** ปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง ๒๕ เซนติเมตร สูงจากฐานถึงยอดพระโมลี ๓๘ เซนติเมตร มีอักษรไทยวนจารึกอยู่ที่ฐานแปลได้ว่า “ ศักราชได้ ๘๘๙ ในปีเมืองไค้ สุทธานะ สร้างพระเจ้าตนนี้แล้วด้วยทองตัน ๓๕ แล ”

เรื่องเล่า และตำนานชุมชน บ้านหลวงโหล่งขอด - แม่ปิ้ง

คำว่า “โหล่ง” เป็นภาษาพื้นบ้านล้านนา หมายถึง เขตพื้นที่อาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ของหลายหมู่บ้าน ที่ตั้งอยู่บนเขตความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ที่มีส่วนร่วมกันในระบบการผลิต เช่น การระดมแรงงานในการทำนาร่วมกัน การใช้ทรัพยากรน้ำ ป่าไม้ ผืนดิน (ในเวลาว่างจากการทำนา) ร่วมกัน รวมถึงการมีระบบ “หัววัด” (เครือข่ายศรัทธาวัด) เดียวกัน เหล่านี้เป็นต้น

เมื่อพิจารณาตามสภาพทางภูมิศาสตร์ของชุมชนบ้านโหลงขอดแล้ว จะพบว่า ชุมชนตั้งอยู่ในบริเวณแอ่งที่ราบในพื้นที่การผลิตขนาดเล็ก เดิมเป็นบ้านเดียวกัน คือ บ้านโหลงขอด บ้านเดี่ยว ภายหลังจึงแยกออกเป็นบ้านต่าง ๆ ตามระบบการปกครองของมหาดไทย แต่สำนึกความเป็นคนใน “โหลง” เดียวกัน เมื่อปรากฏตัวอยู่นอกชุมชน คนในแอ่งทั้งหมดจะบอกกับคนอื่นนอกชุมชนว่าเป็นคนมาจาก “โหลงขอด”

พ่อครูสิงห์คำ แก้วตา ประธานกลุ่มผู้สูงอายุบ้านป่าห้า กับพ่อหลวงสม ใจด้วง อดีตผู้ใหญ่บ้านป่าห้า ตำบลโหลงขอด ได้เล่าถึงประวัติความเป็นมาของตัวและคนในหมู่บ้านในเขตโหลงขอดว่า เดิมเป็นคนบ้านบวกค่าง สันกำแพง ได้ย้ายมาอยู่ที่โหลงขอด และตั้งถิ่นฐานทำมาหากินอยู่ที่นั่นนานแล้ว

“เหตุที่ชื่อบ้านโหลงขอด เนื่องจากพระพุทธเจ้ามาบิณฑบาตรและสายสายบาตรได้ขาด จากนั้นพระพุทธเจ้าจึงทำการขอชดสายบาตร จึงตั้งชื่อบริเวณนั้นว่า “โหลงขอด” และเหตุที่ชื่อพระธาตุม่วงเนิ้ง มาจากพระพุทธเจ้าได้นำบาตรมาห้อยไว้ที่ต้นมะม่วงที่มีขนาดใหญ่ยักษ์ ทำให้กิ่งมะม่วงเนิ้งลง (โน้มลง) และบ้านป่าห้ามาจากสมัยก่อนมีต้นไม้ห้ามาก เมื่อพระพุทธเจ้าสายบาตรขาดแล้ว ก็เดินทางต่อไปยังแม่ปิ้ง ชาวบ้านแม่ปิ้งได้นำฝ้ายสีปิ้งมาเย็บต่อสายบาตรให้พระพุทธเจ้า บริเวณนั้นจึงเรียกว่า “บ้านแม่ปิ้ง”

เหตุที่เรียกว่าบ้านหลวงโหลงขอดนั้น ก็เนื่องมาจาก คนบ้านโหลงขอดนั้นมีมากกว่าบ้านอื่น ๆ ปัจจุบัน มี ๔๕๐ หลังคาเรือน รองลงมาคือ บ้านทุ่งแดง บ้านป่าแดง บ้านป่าห้า บ้านแม่บอน บ้านนาเม็ง บ้านป่าเหมี้ยง และบ้าน แม่สายนาเลา ตามลำดับ

บ้านเดิมหรือบ้านที่เป็นผู้นำ คือ บ้านทุ่งแดง มีตั้งแต่สมัยท้าววิจิตร ส่วนบ้านแม่สายนาเลา มี ๓๗ หลังคาเรือน ตั้งมาตั้งแต่สมัยก่อนแล้ว เป็นบ้านยาง เข้าทางบ้านป่าแดง ซึ่งเป็นยางกะเหรี่ยงเหมือนกัน มีลักษณะเด่นคือ เป็นหมู่บ้านเดียวที่ปลอดยาเสพติด เนื่องจากถือผี ไม่ให้ดื่มเหล้า สูบบุหรี่ ปัจจุบันกลุ่มนี้ได้ตัดฝัออกไปบ้างแล้ว

บ้านนาเม็ง คิดว่าเดิมคงย้ายมาจากบ้านร้องเม็ง อำเภอสันทราย ส่วนบ้านแม่สายป่าเหมี้ยงอยู่บนดอยปัจจุบันยังคงมีการปลูกเหมี้ยงอยู่ และได้ขายส่งออกไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ทั้งในเชียงใหม่และ เชียงราย

บ้านทุ่งแดง สมัยก่อนเป็นป่าไม้ มีวัวแดงมาก วัวแดงเหล่านี้จะลงมายังทุ่งนา และลงเล่นน้ำที่บวกรัวแดง จึงเรียกว่า บ้านทุ่งวัวแดง และเพี้ยนเป็น บ้านทุ่งแดงในที่สุด

บ้านฮ่างต้า แยกออกจากบ้านนาเม็ง เนื่องจากชาวบ้านนาเม็งบางกลุ่มได้มีที่นาอยู่ไกลหมู่บ้าน ดังนั้นกลุ่มที่อยู่ไกลจึงแยกออกตั้งหมู่บ้านเอง อาจเป็นรูปทรงของบ้านที่ชาวบ้านนิยมปลูกบ้านทรงต่ำ จึงเรียกกันว่า บ้านฮ่างต้า (รูปร่างต่ำ- เตี้ย) ในสมัยก่อนจะบวชพระที่วัดพระธาตุม่วงเนิ้ง ซึ่งถือเป็นพระธาตุศูนย์รวมของคนโหลงขอดมาแต่ดั้งเดิม เป็นวัดหน้าหมู่บ้านของตำบลโหลงขอด ชาวบ้านจะจัดงานประเพณีขึ้นธาตุและพิธีขอฝนในเดือน ๘ เป้ง มีคนมาร่วมงานทั้งตำบลโหลงขอด

นอกจากพระธาตุม่วงเนิ้งแล้ว ยังมีพระธาตุองค์เล็กๆอีกองค์หนึ่ง อยู่บนเนินเขาทางทิศใต้ของบ้านหลวงโหลงขอด เรียกว่าพระธาตุคุดอยเวียงเป็นพระธาตุเก่าแก่เหมือนกัน ตอนหลังมีพระนำศรัทธาญาติโยมจากกรุงเทพฯมาบูรณะซ่อมแซมขึ้นใหม่ให้เป็นพระธาตุประจำโหลงอีกองค์หนึ่งหลังจากที่ปล่อยให้ทิ้งร้างและทรุดโทรมมานาน มีพิธีขึ้นธาตุในเดือนเก้าเป้งนี้ ”

พ่อครูสิงห์คำ แก้วตา เล่าเสริมว่าคนสมัยก่อนมักแข่งขันกันสร้างวัด มีวัดห่าง (วัดร้าง) ในบ้านทุ่งแดง หมู่ ๑ ถึง ๕ วัด บางวัดก็ได้มีการฟื้นฟูบูรณะซ่อมแซม หรือสร้างขึ้นมาใหม่ วัดเหล่านี้ได้แก่ วัดสันป่ายาง , วัดห้วยบ้านเก่า , วัดห้วยบง , วัดห้วยเปียง , วัดศรีมหาโพธิ์ (บ้านป่าแดง) สร้างปี ๒๕๔๔ และวัดประตู่โขง (บ้านฮ้างตำ) สร้างปี ๒๕๑๖

แม่ฮ้อยเอ้ย มหารวรรณ เค้าผี ตระกูลมหารวรรณ โหล่งขอด เล่าถึงความทรงจำของตัวเองว่า ตระกูลใหญ่ของบ้านหลวง คือ มหารวรรณ ซึ่งมีกว่าครึ่งหนึ่งของหมู่บ้าน ในอดีตผู้นำหมู่บ้าน เช่น พ่อหลวงบ้าน มักจะมีนามสกุล มหารวรรณ

“แม่ฮ้อยเกิดที่บ้านหลวง ต.โหล่งขอด หม่อมของฮ้อยเอ้ย เกิดบ้านซ่อแล ต.แม่หอพระสมัยก่อนบ้านโหล่งขอดเป็นชื่อเดียวกับบ้านหลวง สมัยก่อนเมื่อเดินทางค้าขายวัวต่าง จะต้องเดินทางจากบ้านหลวง ข้ามดอยกิ่วต้นม่วง ไปดอยสะเก็ด ทำการค้าขายเหมียงที่ไปรับมาจากบ้านแม่สายป่าเหมียง

พระธาตุของบ้านนี้คือพระธาตุดอยเวียงแต่ก่อนมีลักษณะเป็นภูเขาใหญ่ เรียกว่า “ภูดอยเวียง” ไม่ค่อยมีคนขึ้นไปไหว้สา เพราะรกร้างและทรุดโทรมไปมาก ส่วนมากคนที่นี้จะไปไหว้ที่พระธาตุม่วงเนิ้ง ที่มีมาก่อนแล้ว บ้านหลวงเป็นบ้านที่ใหญ่กว่าบ้านทุ่งแดง มีคนมากแต่คนเผ่าคนแก่มิให้แยกบ้านออกไปอีก เนื่องจากจะทำให้แตกความสามัคคี”

บทสรุป

หากกล่าวในแง่ทฤษฎีทางคติชนวิทยา เรื่องเล่าและตำนานต่าง ๆ ที่ปรากฏในชุมชนเมืองพร้าว มีลักษณะของคติชนหรือผลผลิตทางวัฒนธรรมของกลุ่มชน ซึ่งเป็นมรดกที่รับทอดกันมาทั้งภายในชนกลุ่มเดียวกัน และที่แพร่กระจายไปสู่ชนต่างกลุ่มด้วย และประกอบด้วยองค์ประกอบอันสำคัญทั้ง ๕ ประการ ได้แก่ ตัวของกลุ่มชนภายใต้ระบอบอัตลักษณ์ของกลุ่มตนเอง แหล่งกำเนิดหรือที่มาของชุมชน ตัวบทหรือเรื่องราวที่ชุมชนได้อ้างถึงทั้งทางประวัติศาสตร์ที่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร และเรื่องเล่าที่อ้างอิงความชอบธรรมในสมัยพุทธกาล บทบาทหน้าที่ของเรื่องเล่าและโครงสร้างความสัมพันธ์ในสังคม บนแกนยึดโยงของระบบเครือญาติและความเชื่อ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนา โดยมีกระบวนการถ่ายทอด หรือการ “ผลิตซ้ำ” เรื่องราวนั้นสืบต่อกันมาในชุมชนอยู่ตลอดเวลา

กล่าวในแง่คุณค่าและแนวคิดด้านบทบาทหน้าที่ของข้อมูลทางคติชนในชุมชนเมืองพร้าวแล้ว นับได้ว่ามีบทบาทหน้าที่ที่สำคัญทั้ง ๔ ด้าน อันได้แก่

ด้านการอธิบายถึงที่มา เหตุผล และความชอบธรรมอันเกิดขึ้นจากรากฐานโครงสร้างทางระบบการผลิตและความสัมพันธ์ของคนในสังคม จนเกิดเป็นเรื่องเล่า ตำนาน และคติความเชื่อ และยึดถือปฏิบัติกันสืบต่อมาในชุมชน เช่น เรื่องที่มาของชื่อหมู่บ้าน “โหล่งขอด” “แม่ปั้ง” “แม่แหวน – แม่แวน” เหล่านี้เป็นต้น จึงมีส่วนทำให้ชุมชนมีความสมบูรณ์ มีศักดิ์ศรี มีพื้นที่ยืนอย่างเข้มแข็งและมั่นคงขึ้น

ด้านความเชื่อตามกรอบจริยธรรมและประเพณีปฏิบัติที่เป็นจริงทางสังคม เพื่อทำหน้าที่เป็นแบบแผนหรือมาตรฐานทางจริยธรรมของสังคม ไม่ให้ล่องละเมิดกฎ ระเบียบ บางประการที่เลยขีดเส้นของความเหมาะสมตึงามเท่าที่คนในสังคมนั้นจะยอมรับกันได้ รวมถึงระบบการอบรมสั่งสอนและการขัดเกลาทาง

จริยธรรมของสังคม โดยการบอกเล่าด้วยวาจาจนกลายเป็นบันทึกทางประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่น และได้กลายเป็นปทัสฐาน (norm) ทางสังคม ที่ใครจะละเมิดไม่ได้ โดยเฉพาะสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อมโยงระหว่างดอยหลวงเชียงดาว ในชุมชนเชียงดาว สู่ดอยจอมหด ในชุมชนเขตเมืองพร้าว รูปธรรมที่ปรากฏเป็นปฏิบัติการจริงในสังคมท้องถิ่นได้แก่ ปัจจุบันนักพัฒนาจากเอกชน (NGO) ร่วมกับชาวบ้านในท้องถิ่นในชุมชนเชียงดาว ได้ร่วมกันรณรงค์ต่อต้านการสร้างกระเช้าไฟฟ้าขึ้นบนดอยหลวงและดอยจอมหดอย่างแข็งขัน จนนักท่องเที่ยวต้องเดินเท้าขึ้น เพราะพื้นที่เหล่านั้นได้ตอบสนองระบบจริยธรรมของสังคมว่า ไม่ล่วงเกินสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่บนดอยของชุมชนนั้น

นอกจากนี้ เรื่องเล่าในเชิงคติชนของชาวบ้านในชุมชน ยังช่วยเป็นทางระบายความรู้สึกที่กดทับ บีบคั้น และความขัดแย้งอื่น ๆ ในสังคม ให้มีทางออก ผ่านเรื่องเล่าและปฏิบัติการเชิงสัญลักษณ์ ที่หลายกรณีได้กลายเป็นแรงกดดันให้ระบบอำนาจที่กดทับอยู่นั้นอ่อนคลายและปรับสภาพไปสู่ความคลี่คลายในทางดีได้ ดังกรณีของกลุ่มนักพัฒนาเอกชน และชาวบ้านในชุมชน ที่ได้ช่วยกันอนุรักษ์พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางประวัติศาสตร์ ในนามของคนท้องถิ่น จนกลายเป็นวัฒนธรรมพิเศษที่การเดินทางด้วยเท้าขึ้นไปบนดอยเหล่านี้ จะทำให้ชุมชนเกิดความรู้สึกที่เป็นเจ้าของ จนนำไปสู่สิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานทางการเมืองของชุมชนในที่สุดได้

ขณะเดียวกัน หากมองในแนวคิดทางทฤษฎีด้านอัตลักษณ์ และประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชุมชนแล้ว จะเห็นได้ว่า ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของเมืองพร้าว ผูกพันอยู่กับเหตุการณ์และระบบอุดมการณ์ทางศาสนา ในมิติของเวลาและการผลิตซ้ำระบบความสัมพันธ์ทางสังคม อย่างน้อยใน ๓ มิติ ได้แก่

๑. เหตุการณ์ในมิติของเวลา ตามระบบจักรวาลวิทยาของชาวบ้าน ที่เป็นเหมือนการแพร่กระจายของนิทาน หรือแนวคิดที่ค่อนข้างเป็นแบบแผนเดียวกัน ที่เริ่มนับเหตุการณ์ตั้งแต่เมื่อเวลาได้ย้อนไปในสมัยพุทธกาล ที่พระพุทธเจ้าเสด็จ “เลียบโลก” มายังบริเวณแห่งนี้ พระพุทธองค์ได้ประทานเส้นพระเกศาไว้ แล้วทำนายว่าฐานะแห่งนี้จะเจริญสืบไปในภายภาคหน้า จนต่อมากลายเป็นบ้านเป็นเมืองที่มีฐานะ และศักดิ์ศรีสูงส่ง เพราะปรากฏในกำหนดการหรือ “แผนที่” การเดินทางของพระพุทธเจ้า มีเรื่องราวและหลักฐานที่เป็นจริงโดยเฉพาะพระธาตุ หรือเจดีย์ประจำโหล่ง ที่นับเป็นสถานที่ที่มีความสำคัญอยู่นอกเหนือปรากฏการณ์หรือกาลเวลาที่มนุษย์หรือโลกปัจจุบันจะกำหนดได้

๒. เหตุการณ์ของโลกแห่งความเป็นจริงในยุคปัจจุบันของชาวบ้าน เริ่มตั้งแต่ในยุคสมัยของการก่อตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนแล้วมาตั้งแต่สมัยรัฐอิสระ ในพื้นที่ราบลุ่มน้ำแม่จัด และแม่น้ำน้อยใหญ่อีกหลายสาย จนผ่านมาถึงยุคการต่อสู้กับกลุ่มเงี้ยว และพม่า ทำให้เกิดการผลิตซ้ำประวัติศาสตร์ของชาวบ้านโดยแท้จริงว่าใครคือกลุ่มผู้นำ ต่อสู้ร่วมกันมาอย่างไร สิ่งเหล่านี้จะช่วยตอกย้ำความเป็นคนกลุ่มเดียวกันให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

๓. เหตุการณ์การปกครองของชนชั้นกษัตริย์ ตั้งแต่ในยุคสมัยของราชวงศ์พระยามังราย มาจนถึงสมัยของ “เจ้านาย” ระดับท้าว ขุน แคว้น (ก้านัน)จนถึงระบบการปกครองของรัฐสมัยใหม่ในปัจจุบัน

การผลิตซ้ำประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ของคนในชุมชนเมืองพร้าว ผ่านนิทาน ตำนาน เรื่องเล่า และหลักฐานทางโบราณคดีที่บ้านที่มีการเก็บรวบรวมไว้ ทำให้สำนึกของคนเมืองพร้าวมีความเชื่อมั่นในฐานะทางประวัติศาสตร์ของตนเองว่า เป็นเมืองหน้าด่านของเมืองหลักคือเชียงใหม่ และมีความสำคัญในทางพุทธศาสนา ที่พระพุทธองค์เคยเสด็จมาถึง การผลิตซ้ำฐานะความสำคัญทางประวัติศาสตร์ในมิติต่าง ๆ ดังกล่าว จะช่วยให้ท้องถิ่นเกิดความเชื่อมั่นในฐานะและศักดิ์ศรีของตนเอง และเดินไปบนเส้นทางของการพัฒนาอย่างมั่นคงและยั่งยืนสืบไป

บทที่ ๔

ภูมินามเมืองแกน แม่น้ำร่องแกน กับพระยาสามฝั่งแกน: ประวัติศาสตร์ฝ่ายเมืองกับฝ่ายท้องถิ่น

ประวัติศาสตร์การก่อตั้งถิ่นฐานของชุมชน นอกจากข้อกำหนดทางภูมิศาสตร์แล้ว ชุมชนยังเคลื่อนไหวอยู่ในบริบททางความคิด ความเชื่อและระบบวัฒนธรรมด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวพันและเชื่อมร้อยระหว่างความเป็นปัจเจกบุคคลกับความผูกพันทางสังคม ตั้งแต่ระบบเครือญาติไปจนถึงการแบ่งปันปันส่วนในความร่วมมือร่วมกับคนต่างกลุ่มอื่น ๆ ที่มีส่วนเข้ามาใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ร่วมกันทั้งในลักษณะที่เป็นของกลาง หรือของ “หน้าหมู” ไปจนถึงความเป็นของเฉพาะส่วนบุคคลที่ต่างอาศัยซึ่งกันและกัน

ลักษณะดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นถึงความชำนาญ ความรู้ทางวิชาการ ตลอดจนการสืบเนื่องของวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี หน่วยของการตั้งถิ่นฐานจึงเป็นการแสดงออกซึ่งการจัดการพื้นที่ของมนุษย์ในรูปของอาคารบ้านเรือน ถนนหนทาง และการใช้ที่ดิน ตลอดจนถึงผลกระทบที่มีต่อสภาพแวดล้อม¹

ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำแม่จัด และน้ำแม่ปิงในเขตพืนาเมืองแกน ในอดีต ปัจจุบันคือบริเวณพื้นที่ตำบลอินทขิล ตำบลบ้านเป้า ตำบลช่อแล และตำบลแม่หอพระบางส่วน ภายใต้พระราชบัญญัติการปกครองท้องถิ่นของเทศบาลเมือง เมืองแกน อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ เดิมเป็นที่อยู่อาศัยของชุมชนชาวลัวะโบราณ ต่อมาในยุคของราชวงศ์มังราย ได้ยกฐานะเป็นเขตปกครองหนึ่งเรียกว่า “พืนา” เรียกว่า “พืนาเมืองแกน” ตามชื่อร่องน้ำ “แม่แกน” ที่เกิดจากน้ำออกรูในบริเวณแหล่งน้ำซึมน้ำซับ (ภาคเหนือเรียกว่า “ปง” ชุมชนที่อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของแอ่งลงมาหมู่บ้านหนึ่งเรียกว่า “บ้านปง”) ทางตะวันออกเฉียงเหนือผ่านกลางแอ่งลงไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ บรรจบกับลำน้ำแม่ปิงในบริเวณที่เรียกว่า “สบออน” ทางตอนใต้ของชุมชน “บ้านหนองออน” นักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่าน้ำร่องแกนอาจเป็นแม่น้ำปิงเก่าที่เปลี่ยนเส้นทางมาเป็นสายปัจจุบัน² แต่โดยความจริงจากการสำรวจในพื้นที่ พบว่าเป็นร่องน้ำที่มีต้นกำเนิดจากน้ำออกรูบริเวณเชิงเขาบ้านสันป่าตอง ปัจจุบันอยู่ในสภาพแหล่งน้ำซึมน้ำซับที่ค่อนข้างแห้งไปมากแล้ว หากไม่สังเกตจะเห็นได้ไม่ชัด

“พืนา” เป็นระบบการกำหนดเขตพื้นที่ปกครอง หรือหน่วยการปกครองของเมืองหนึ่งๆ ที่อิงอยู่กับระบบการใช้ที่ดินในการเกษตรแบบโบราณ เช่น พืนาพาน ในเขตบริเวณอำเภอสันป่าตองปัจจุบัน พืนาปูคา ในเขตอำเภอสันกำแพงปัจจุบัน และพืนาเมืองแกนในเขตแม่แตงดังกล่าว ผู้ปกครองพืนามียศเรียกว่า “พืน” หน่วยที่เล็กกว่าพืนาลงมาเรียกว่า “ปากนา” ผู้ปกครองมียศเรียกว่า “ปาก” และหน่วยที่เล็กที่สุดคือบ้าน มีผู้ปกครองระดับหมู่บ้านเรียกว่า “แกบ้าน”

พืนา ต่างๆ มีภาระหลักสำคัญ ๒ ประการ ประการแรกได้แก่ การส่งส่วยให้แก่เมืองแม่ ที่สำคัญคือข้าว เพื่อใช้เป็นเสบียงในยามสงคราม รวมทั้งอาหารและข้าวของเครื่องใช้จำพวกของป่าต่างๆ และอีกประการ

¹ ฉัตรชัย พงษ์ประยูร. การตั้งถิ่นฐานมนุษย์: ทัศนวิสัยและแนวปฏิบัติ, ๒๕๓๖, กรุงเทพฯ: ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๑

² สวัสดิ์ อ่องสกุล. ชุมชนโบราณ ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน, กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๓, หน้า๑๔๕

หนึ่งคือ การเกณฑ์แรงงานคน ทั้งในยามปกติเพื่อทำงานสาธารณะต่างๆ และแรงงานเพื่อเป็นทหารในยามศึกสงคราม

ศรีเลา เกษพรม นักวิชาการพื้นบ้านล้านนาประจำสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อธิบายถึงเรื่องพันนาว่า นักวิชาการหลายท่านยังหาข้อยุติไม่ได้ว่าหมายถึงจำนวนอะไร จะเป็นจำนวนของนา จำนวนคนหรือเกี่ยวข้องกับลำเหมืองที่ส่งน้ำไปเลี้ยงนาในที่ต่าง ๆ ซึ่งในศิลาจารึกของล้านนาเกือบทั้งหมดไม่ได้นับหน่วยของเนื้อที่นาเป็นไร่ แต่นับตามผลผลิตคือข้าว เช่น นา ๒๐๐ ข้าว ดังนั้นพันนา คงจะนับตามจำนวนของประชากร ในตำนานพื้นเมืองพะเยา ไบลานวัดศรีบุญเรืองและไบลานวัดศรีสุพรรณ อ.เมือง จ.พะเยา นับพันนาตามจำนวนของประชากร ดังปรากฏในตอนที่ขุนจอมธรรมเข้าตั้งเมืองพะเยาว่า

“หื้ออ่านนับผู้คนในแขวงเมืองพุกามยาวทั้งมวล ส่วนว่าเสนาอมาตย์ทั้งหลายก็หื้อนายหนังสือไปจดหมายเอาเส้นคนชุกบ้านชุกที่ รวมทั้งมวลมีคน ๑๘๐,๐๐๐ คน แล้วทำวจิตตั้งไว้เป็นพันนาได้ ๓๖ พันนา แล ๕ คนไหนเป็นนาหนึ่งก็ว่า แล ๒ คนไหนหื้อเยยะนา ๕ หมื่นข้าวเชื้อ”

(๕ หมื่น หมายถึงจำนวนของน้ำหนักระมาณ ๕ ต่างของดวงข้าวเปลือก)³ ถ้าคำนวณดูตามนั้นจำนวนคนและจำนวนพันนาก็ตรงกันพอดีคือ ๓๖ พันนา เท่ากับ ๓๖,๐๐๐ นา คูณด้วย ๕ คน ที่นับเป็น ๑ นารวมเป็นจำนวนคนได้ ๑๘๐,๐๐๐ คนพอดี เช่นเมืองฝาง เรียกชื่ออีกนัยหนึ่งว่า “เมือง ๖ พันนา” ในสมัยโบราณคงมีจำนวนประชากร ๓๐,๐๐๐ คน⁴

เนื่องมาจากความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ราบดังกล่าว ชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่ จึงเป็นชาวบ้านที่อพยพมาจากทางเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง ในช่วงรอบ ๑๐๐ ปีที่ผ่านมา มีทั้งที่มาขอแบ่งซื้อที่ทำกินจากชาวบ้านเดิมที่อยู่ที่นี่ รวมทั้งมาบุกเบิกที่ใหม่ และได้นำเอาระบบเครือญาติ ผ่านการนับถือผีบ้านผีเมืองตลอดจนชื่อบ้านนามเมืองมาด้วย เช่น ชุมชนบ้านสันป่าตอง หัวดง หางดง หนองออน มีดกา ท่าเตื่อ เป็นต้น ชุมชนเหล่านี้ล้วนอพยพมาจากเชียงใหม่ ลำพูน และลำปางทั้งสิ้น

ภูมินาม “เมืองแกน” แม่น้ำร่องแกน กับพระยาสามฝั่งแกน

ภูมินามและประวัติศาสตร์ด้านหนึ่งของชุมชน ถูกสร้างขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างการอ้างอิงถึงระบบอำนาจของเจ้าบ้านผ่านเมือง ในยุคของราชวงศ์มังราย กับสิ่งที่ปรากฏในทางภูมิศาสตร์กายภาพ โดยมีการพยายามเชื่อมโยงฐานะของท้องถิ่นเข้ากับพระนามของกษัตริย์อย่างคลุมเครือ ว่าภูมินามของชุมชนมาจากพระนามของกษัตริย์ หรือพระนามของกษัตริย์มาจากชื่อทางภูมิศาสตร์ของชุมชน โดยชาวบ้านเล่ากันสืบมาว่าเหตุที่ใช้ชื่อ “เมืองแกน” เนื่องจาก “พ่อขุนสามฝั่งแกน” เป็นผู้สร้าง พ่อขุนสามฝั่งแกนจากเมืองพร้าวมาสร้างเมือง ณ ชุมชนเมืองแกนนี้ เพื่อเป็นเมืองพักตามรายนทางเข้าไปยังเมืองเชียงใหม่ น้ำที่ไหลผ่านเมืองแกน

³ ต่าง คือหน่วยตวงวัดข้าวเปลือกโบราณ เป็นตะกร้าสานด้วยไม้ไผ่ทรงยาวประมาณ ๑ เมตร ปลายปากบานบานออก ขนาดบรรจุ ข้าวเปลือกประมาณ ๕๐ กิโลกรัม (ผู้วิจัย)

⁴ สัมภาษณ์ ศรีเลา เกษพรม, สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๖ พฤศจิกายน ๒๕๕๖

ที่พ่อขุนสามฝั่งแกนสร้างขึ้นมานี้ จึงถูกเรียกขานตามชื่อเมืองว่า “ฮ่องแกน” หรือ “ร่องแกน” ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ขณะเดียวกันชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งเล่าว่า พื้นที่ในแอ่งทั้งหมดเรียกว่า “โด้งปันแอก” (ทุ่งปันแอก – มีพื้นที่ทำนากว้างมากขนาดต้องใช้แอกในการคราดนาถึงพันอัน) คำว่าเมืองแกน เรียกกันมานานแล้วตั้งแต่สมัยก่อน โดยไม่ปรากฏเมืองที่มีลักษณะเป็นกำแพงเมืองหรือมีคูล้อมรอบแต่ประการใด แต่อาจสันนิษฐานได้ว่า คำว่าเมืองแกน เกิดจากการเรียกตามชื่อ สายน้ำหลักของชุมชนซึ่งมีชื่อเรียกว่า “ฮ่องแกน” หรือ ร่องแกน ที่มีต้นกำเนิดจากน้ำห้วยข้างต่าย ไหลมาที่บ้านสันป่าตอง และไหลผ่านทุ่งปันแอกไปบรรจบกับน้ำปิง โดยร่องแกนหรือฮ่องแกนนี้กินอาณาเขตพื้นที่เพาะปลูกถึง ๓ ตำบลได้แก่ ตำบลอินทขิล ตำบลช่อแล (บางหมู่บ้าน) และตำบลบ้านเป่า (บางหมู่บ้าน) หมู่บ้านที่ร่องแกนหรือฮ่องแกนไหลผ่านได้แก่ บ้านเป่า บ้านป่าจี้ บ้านวังแดง บ้านม่วงคำ บ้านท่าตันปุย บ้านหนองออน⁵

แต่จากหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์ของล้านนา ปรากฏความสัมพันธ์ระหว่างชื่อของกษัตริย์อย่างน้อย ๒ พระองค์ ที่ตั้งพระนามตามชื่อชุมชนที่ประสูติ คือท้าวยี่กุมกาม กับพญาสามฝั่งแกน กษัตริย์ลำดับที่ ๘ ของราชวงศ์มังราย (พ.ศ. ๑๙๔๕ – ๑๙๘๔) โอรสของพญาแสนเมืองมา ดังความในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ความว่า

“เจ้าแสนเมืองมามีลูกชาย ๒ คน ผู้ ๑ ชื่อว่าท้าวยี่กุมกาม เหตุว่าเจ้าราชบุตรตนนี้เกิดยังเวียงกุมกาม ผู้ ๑ ชื่อว่าสามฝั่งแกน เหตุว่าเจ้าราชบุตรนี้ เมื่อนางผู้แม่ทรงครรภ์ได้ ๓ เดือน เจ้าแสนเมืองมาพานางผู้แม่ไปแหว่คูในบ้านเมืองแห่งตนใน ๑๒ พันนา อยู่แหว่แห่งแหว่หน้อยได้ ๗ เดือน มาถึงพันนาฝั่งแกน ค้อมถั่ว ๑๐ เดือน ก็ประสูติได้เจ้าราชบุตร จึงใส่ชื่อว่าสามฝั่งแกน เพื่ออันแหว่.....เจ้าจึงพานางไปแหว่คูบ้านเมืองแห่งตนดังกล่าวแล้วนั้น มาถึงพันนาฝั่งแกน จึงประสูติเจ้าราชบุตรที่นั่น เจ้าเกิดมาในปลีกัดไส้ สกราชได้ ๗๕๑ ตัว”⁶

จากความดังกล่าวจึงสรุปได้ว่า พระนามของกษัตริย์ท้าวยี่กุมกาม และท้าวสามฝั่งแกน สัมพันธ์กับการตั้งชื่อของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งปรากฏหลักฐานชัดเจนว่า กษัตริย์ตั้งพระนามตามชื่อของชุมชนท้องถิ่น (เวียงกุมกาม และเมืองแกน)

แม่น้ำหรือห้วยเล็ก ๆ ผ่านชายขอบแล้วไหลลงผ่านกลางแอ่งที่ชื่อว่า “น้ำร่องแกน” ในอดีตน้ำร่องแกนคงเป็นแหล่งน้ำสำคัญของชุมชนแห่งนี้ เนื่องจากระบบชลประทานเหมืองฝายยังไม่เกิดขึ้น อาจเป็นเพราะน้ำมีเพียงพอสำหรับชุมชนขนาดเล็ก แต่เมื่อชุมชนขยายตัวขึ้น จึงมีการทำเหมืองฝายกั้นน้ำจากแม่น้ำปิงขึ้นมาใช้ และต่อมามีระบบชลประทานสมัยใหม่จากโครงการเขื่อนแม่งัด น้ำจากร่องแกนจึงหมดบทบาทความหมายไป ปัจจุบันน้ำจากห้วยเล็กดังกล่าวได้เหือดแห้งไปตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป เหลือเพียงร่องน้ำเล็ก ๆ และถูกปิดถมไปจนเกือบไม่เหลือร่องรอยแล้ว

ชุมชนอพยพ: การผลิตซ้ำและการสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมและสังคมในแอ่งเมืองแกน

⁵ สัมภาษณ์พ่อพรมมา แสนันตี้อ อายุ ๘๐ ปี พ่ออุทัย สุทธิ ๖๒ ปี พ่อปวน แดงวิเศษ อายุ ๘๕ ปี ชาวชุมชนบ้านสันป่าตอง ต.อินทขิล อ.แม่แตง, วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๕๖

⁶ คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, (๒๕๓๘). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ฉบับ ๗๐๐ ปี*, เชียงใหม่, ศูนย์วัฒนธรรมเชียงใหม่ และศูนย์ศิลปวัฒนธรรมสถาบันราชภัฏเชียงใหม่, หน้า ๕๔

สำนักแห่งความทรงจำและความผูกพันที่คนท้องถิ่นมีต่อการตื่นรับเอาตัวรอด ในระหว่างการจัดถิ่นฐานหรือการอพยพไปสู่ที่ทำกินแห่งใหม่ที่ดีกว่า สะท้อนผ่านการผลิตซ้ำภูมินาม และระบบอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ผ่านระบบผีบรรพบุรุษ จากแหล่งที่อยู่อาศัยดั้งเดิม เมื่อเคลื่อนย้ายไปสู่แหล่งทำกินแห่งใหม่ ก็จะยกเอาชื่อบ้านนามเมืองและระบบผีสายเครือญาติมาด้วย

ชาวบ้านที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในแอ่งที่ราบพันนาเมืองแกนในอดีต (ปัจจุบันคือชุมชนในตำบลอินทิล และแม่เลิมหลวง) เล่าว่าส่วนใหญ่อพยพมาหาที่ทำกินตั้งแต่ราว พ.ศ. ๒๔๙๒ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๒ เดิมพื้นที่แถบนี้เป็นป่า คนสมัยก่อนอพยพมาจากบ้านสันป่าตอง (อำเภอสันป่าตองปัจจุบัน) จึงได้ตั้งชื่อตามสถานที่ที่ตนเคยอยู่มาก่อน ส่วนชื่อ “อินทิล” นั้นมาจากสถานที่ที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นที่ตั้งของ เส้าอินทิล หรือเส้าหลักเมืองโบราณ ปัจจุบันยังปรากฏร่องรอยฐานอิฐอยู่ริมทุ่งนา หน้าวัดอินทิล บ้านสันป่าตอง ซึ่งไม่มีใครสนใจแล้ว

ชาวบ้านเล่าว่า เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ราบดังกล่าว ชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่ จึงเป็นชาวบ้านที่อพยพมาจากทางเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง ในช่วงรอบ ๑๐๐ ปีที่ผ่านมา มีทั้งที่มาขอแบ่งซื้อที่ทำกินจากชาวบ้านเดิมที่อยู่ที่นี่ รวมทั้งมาบุกเบิกที่ใหม่ และได้นำเอาระบบเครือญาติ ผ่านการนับถือผีบ้านผีเมืองตลอดจนชื่อบ้านนามเมืองมาด้วย เช่น ชุมชนบ้านสันป่าตอง หัวดง หางดง หนองออน มีดกา ท่าเตือ เป็นต้น ชุมชนเหล่านี้ล้วนอพยพมาจากเชียงใหม่ ลำพูน และลำปางทั้งสิ้น

หอสื่อบ้านสันป่าตองของชาวลำปาง ที่หัวบ้านสันป่าตอง ตำบลอินทิล

พื้นฐานความสัมพันธ์ทางสายโลหิตในระบบเครือญาติของชุมชนอพยพ ทำให้เกิดกระบวนการที่เรียกว่าการ “ผลิตซ้ำ” (reproduction) ทางสังคมและวัฒนธรรมขึ้น ทั้งนี้เพื่อช่วยต่อยุ่ถึงระบบแกนยึดโยงภายในให้มั่นคงขึ้น การอพยพเป็นทั้งการเปลี่ยนผ่านทางสังคมและการเคลื่อนย้ายพื้นที่ทำกินไปสู่แห่งใหม่ ใน

บริบททางสังคมแห่งใหม่ จึงเป็นสิ่งแปลกแยกทั้งของผู้มาใหม่และสำหรับคนในพื้นที่เดิม แปลกแยกทั้งลักษณะทางชาติพันธุ์และอำนาจในการครอบครองพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ชุมชนผู้มาใหม่จึงจำเป็นต้องแสดงลักษณะทางอัตลักษณ์ของตนเอง เพื่อเป็นการปรับตัว สร้างความชอบธรรมและสร้างพื้นที่ทางสังคม ให้ตัวเองมีที่ยืนอยู่อย่างมั่นคง

การกำเนิดของระบบครอบครัวและการจัดตั้งชุมชนระดับหมู่บ้าน ตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบอุดมการณ์ ความเชื่อ และพลังการผลิตที่ต้องอาศัยพลังการรวมกลุ่ม มีการผลิตแบบเป็นตามธรรมชาติ เทคโนโลยีต่ำ และผลิตเพื่อเพียงพอแก่การยังชีพ ลักษณะดังกล่าว พัฒนามาจากพื้นฐานสังคมแบบเครือญาติหรือชาติวงศ์ (Clan Society) มีระบบจิตสำนึกที่ยึดถือกฎเกณฑ์พื้นฐานของการเป็นญาติพี่น้องทางสายเลือด มีความเชื่อในเรื่องอำนาจของวิญญาณบรรพบุรุษ คือเชื่อว่าเมื่อบุคคลตายไปแล้ว ผิของเขาจะยังคงเฝ้าคอยดูแลปกป้องรักษา และช่วยเหลือลูกหลานอยู่ ตลอดไป เรียกว่า “ผีปู่ย่า” ที่ต้องอัญเชิญมาไว้อยู่บนหิ้งในห้องนอนของครอบครัวผู้เป็น “เค้าผี” หรือผู้สืบสกุลสายผีเครือญาติเดียวกัน ซึ่งจะเป็นอำนาจของฝ่ายหญิง

ในระบบชุมชนหมู่บ้าน มีผีบรรพบุรุษประจำหมู่บ้าน เรียกว่า “เสื่อบ้าน” (ซึ่งพัฒนามาจากการถอดเสื่อออกคลุมไว้บนปลายไม้ ที่ปักไว้สำหรับประกาศเป็นเขตพื้นที่ยึดครองเป็นที่ทำกิน ในลักษณะที่เป็นของปัจเจกบุคคล) และเมื่อชุมชนได้พัฒนาเข้าสู่ความเป็นเมืองแบบรัฐแบบเจ้าฟ้า หรือพญาเจ้าเมือง ก็มี “เสื่อเมือง” ที่อัญเชิญมาอยู่ ณ หอผีที่ตั้ง หรือที่ดอนประจำหมู่บ้าน หรือจุดใดจุดหนึ่ง อันถือเป็น “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” หรือ “ที่หน้าหมู่บ้าน” (ที่สาธารณะ) ทำหน้าที่เป็นหลักหมาย หรือศูนย์รวมพลังทางจิตใจของหมู่บ้าน บางแห่งทำเป็น “เสาใจบ้าน” หรือเสาหลักเมือง และพัฒนาไปเป็นพระธาตุหรือเจดีย์ประจำชุมชน เพื่อทำหน้าที่ดังกล่าวบนโครงสร้างและความหมายเดียวกัน⁷

ชุมชนย่อย ๆ ในพื้นที่ขอบแ่งขึ้นไป เป็นชุมชนดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะและกระเหรี่ยงที่เรียกกันตามภาษาพื้นบ้านว่า “ยาง” จึงได้ชื่อว่า บ้านแม่เลิมยางหรือบ้านแพะ และชุมชนแม่หอพระ อันมีลักษณะระบบนิเวศวิทยาแบบป่าละเมาะเตี้ย ๆ สลับกับพื้นที่ทำกินเล็กๆ บริเวณเชิงเขาสูงไล่ระดับจากพื้นที่ราบลุ่มขึ้นไป ในความเชื่อถือศรัทธาในพุทธศาสนา มีพระธาตุนาปางหรือปงหย้าไทรที่วัดดอยจอมสวรรค์ เป็นหมุดหมายแกนยึดโยงอันสำคัญในระบบความสัมพันธ์ของชุมชน โดยเสริมเรื่องเล่าที่พยายามตอกย้ำด้านความมั่งคั่งและระบบคุณค่าของชุมชนว่า มีเรื่องเล่าสืบต่อกันมาจนถึงครั้งเมื่อบ้านเมืองเกิดศึกสงคราม ชาวลัวะได้นำทรัพย์สมบัติทองคำไปฝังไว้ที่ดอยบริเวณพระธาตุนาปาง ทำให้อุดมการณ์พระธาตุมีความศักดิ์สิทธิ์และยืนยันถึงตัวตนและสิทธิในพื้นที่ทางสังคมของท้องถิ่นมากขึ้น

หากมองในเชิงทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ของเรื่องเล่าและตำนาน จะพบว่าความเป็นมาของชุมชน จะเป็นการผสมผสานระหว่างเรื่องราวที่เป็นจริงเชิงประวัติศาสตร์กับเรื่องราวที่เล่ากันต่อมาเชิงตำนาน บนพื้นฐานอุดมการณ์แบบพุทธและระบบผีบรรพบุรุษ ชาวบ้านในชุมชนเล่าว่าในยุคก่อนหลังจากที่ถูกทิ้งอพยพเข้าป่ากันไปนานในช่วงที่ถูกปกครองโดยพม่า ต่อมาจึงมีการกลับมาบุกเบิกชุมชนกันขึ้นมาใหม่ มีหมู่บ้านคนเมืองเข้ามาตั้งอยู่ต่อ หมู่บ้านที่ตั้งขึ้นครั้งแรกคือบ้านป่าจี้ ชื่อบ้านป่าจี้เพราะ เนื่องจากมีแต่ต้นหนามจี้ จากนั้น

⁷ รังสรรค์ จันต๊ะ, ๒๕๕๒. บ้าน โหล่งและ เมือง: เขตความลุ่มพันธุบนฐานเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชนในแอ่งเชียงใหม่ – ลำพูน ตอนบน, โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน, เชียงใหม่, บริษัทธารปัญญาจำกัด, หน้า ๘๗

ไปบ้านหัวดง แล้วไปพบหนองข้างหัวดง จึงเป็นบ้านป่าจี้ หัวดง และวังแดง ส่วนชุมชนบ้านสันป่าตองแบ่งเป็น ๒ กลุ่มบ้าน ได้แก่ ปีกอกกลุ่มบ้านสันป่าตอง และกลุ่มบ้านหนอง ซึ่งจะนับถือเสื่อบ้านตามกลุ่มสายผีของตนเอง กลุ่มบ้านสันป่าตองใต้ เรียกว่า “บ้านหนอง” เนื่องจากสมัยก่อนจะมีหนองอยู่กลางทุ่งนา

ชุมชนกลุ่มบ้านย่อย ๆ ที่ เริ่มมาอยู่กันใรราวปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ได้แก่ชุมชนบ้านหางดง ผู้นำที่มาบุกเบิกคนแรก ๆ ชื่อ นายน้อย โนน คนจากลำพูน สารภี มาอยู่ก่อนพร้อมกับคนอื่นอีกประมาณ ๗ - ๘ ครอบครัว นอกนั้น เป็นคนหนองออน ย้ายตามมา เหตุที่ย้ายมาเนื่องจาก บริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์ โดยปลูกข้าว และยาสูบ ได้ดี

พ่อนิรันดร์ บุรี อายุ ๗๖ ปี ชาวบ้านวังแดง ได้เล่าถึงอดีตของบ้านวังแดงว่า เมื่อประมาณ ๑๐๐ กว่าปีมาแล้ว มีคนชื่อนายน้อย เป็นกำนัน มาจากอำเภอแม่วาง ได้ย้ายมาอยู่ก่อน จนมาได้ครอบครัวอยู่ที่นี้ เดิมเป็นบ้านวังแดงอยู่ทางปีกอกเหนือ ปีกอกตะวันตกเป็นบ้านสันปูเลย ต่อมาได้รวมกันเป็นบ้านเดียว เดิมเป็นป่าเป็นดง มีไม้สัก ไม้แดง อยู่มากที่หน้าหมู่บ้าน จึงเรียกว่าบ้านหัวดง บ้านที่อยู่ทางท้ายด้านทิศใต้ เรียกว่าบ้านหางดง

เรื่องเล่าและตำนานได้ทำหน้าที่ในการสร้างสำนึกทางชาติพันธุ์ และประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนอันเกิดจากวีรบุรุษ หรือผู้นำในท้องถิ่น ชาวบ้านในชุมชนช่อแล เล่าถึงลักษณะของผู้นำในเชิงยกย่องว่า บ้านเค้าแรกที่เป็นศูนย์กลางดั้งเดิมของชุมชนช่อแล คือบ้านสันป่าสัก วัดสันป่าสักเป็นวัดเก่าแก่ สมัยเมื่อเกิดศึกสงครามระหว่างพม่ากับชนชาติล้านนา มีการเผาวัดสันป่าสักและเผาขี้ผึ้งนางข้าวของชาวบ้าน สุดท้ายก็มีผู้กล้าคือ เจ้าบุญทา เป็นผู้มีวิชาอาคมและกอบกู้บ้านสันป่าสัก และเป็นผู้ที่ก่อตั้งบ้านสันป่าสัก แต่ไม่ทราบว่ ก่อตั้งมาตั้งแต่เมื่อใด ต่อมา มีชาวไทยลื้อ และคนยองจากลำพูนอพยพมาตั้งถิ่นฐานเพิ่มเติมอีกมาก

เรื่องเล่าแบบตำนานยังทำหน้าที่ผลิตซ้ำอุดมการณ์ท้องถิ่น ที่มีพื้นฐานความเชื่อในลัทธิผีสามเทวดา วิญญาณบรรพบุรุษ ผสมกับอุดมการณ์ของบาปบุญคุณโทษ โลกนี้โลกหน้า แบบพุทธศาสนา รวมถึงความมั่งคั่งและมั่นคงแบบมหัศจรรย์ของชุมชน ชาวบ้านที่ศรัทธาในพระธาตุจอมสวรรค์ในชุมชนแม่เลิมหลวง เขตช่อแล เล่าถึงเรื่องดังกล่าวว่า ได้พบสมบัติใต้พื้นดินบริเวณฐานพระธาตุ พบหินใหญ่ ๔ ก้อน ปิดโอ่งสมบัติอยู่ ๔ โอ่งด้วยกัน แต่ได้เปิดดูเพียง ๑ โอ่ง พบสมบัติต่าง ๆ รวมถึง บอกไฟคำ (บั้งไฟทองคำ) เรือคำ (เรือทองคำ) จากนั้นครุบาทิพย์ได้เก็บสมบัติดังกล่าวไว้ยังที่เดิม แต่ได้นำหินที่ปิดปากโอ่งออกมาไว้ ๑ ก้อนเพื่อเป็นหลักฐานให้คนรุ่นหลังได้รับรู้เรื่องราวต่อไป

ผีเสื่อบ้านเสื่อเมือง กับภูมินามช่อแล อินทขิล ป่าจี้ วังแดง: ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเก่ากับใหม่

เรื่องราวของท้องถิ่นในบางครั้งถูกกำหนดขึ้นแบบง่าย ๆ จากคนรุ่นต่อมา ที่ได้ “กลายร่าง” จากบุคคลธรรมดา ไปเป็น “เจ้า” หรือ “เจ้าพ่อ” ในนามของ “ผี” ที่ไร้รูป เป็นนามธรรม มาจากสวรรค์หรือภพใดภพหนึ่งในสามภพ ของระบบจักรวาลวิทยาแบบ “ไตรภูมิ” ให้กลายเป็นคนที่สัมผัสและต้องและสื่อสารด้วยได้

ชาวบ้านในชุมชนช่อแล เล่าถึงประวัติความเป็นมาของคนชุมชนช่อแล โดยยืนยันถึงถิ่นฐานโดยกำเนิดจากหลักฐานทางสายเครือญาติ โดยผ่านระบบผีบรรพบุรุษ หรือ “เค้าผี” ซึ่งในระบบดั้งเดิม ผีจะเป็นสิ่งที่ไร้รูปเป็น “นามธรรม” ที่แตะต้องและสื่อสารด้วยไม่ได้ จะไม่ปรากฏรูปและชื่อเสียงเรียงนามของผี แต่เมื่อชาวบ้าน

พยายามจะผลิตซ้ำระบบอุดมการณ์แบบเครือญาติดังกล่าว ในยุคต่อมาถึงปัจจุบัน จึงมีความพยายามที่จะแปร “นามธรรม” เหล่านั้นให้สำแดงออกมาเป็น “รูปธรรม” เพื่อให้ชาวบ้านได้เข้าถึง และต้องและสื่อสารด้วยได้ ทั้งนี้โดยกระบวนการ “กลายร่าง” จากผีนามธรรม สู่ผี “ร่างทรง” ที่เป็นรูปธรรม เป็นตัวบุคคลที่สัมผัสพูดคุยด้วยได้ ซึ่งได้มีการตั้งชื่อของผีบรรพบุรุษประจำถิ่นเหล่านั้นขึ้นมาใหม่

ร่างทรงหรือ “ม้าขี่” ในภาษาท้องถิ่นล้านนา คือชาวบ้านในชุมชน ที่ไป “รับขัน” มาจากครู หรือถูกผีบังคับให้เป็นม้าขี่ เพราะเกิดป่วยไข้รักษาไม่หาย มีร่างทรงมาบอกว่า “เจ้า” ต้องการเป็นม้าขี่ ถ้ารับขันเป็นม้าขี่ก็จะหายจากการป่วยไข้ ม้าขี่ซึ่งมักจะเป็น “เจ้าเมือง” ในอดีตชาติ จึงมีหน้าที่ในการดูแลรักษาสุขภาพของคนในชุมชน รวมถึงการสร้างประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น “ฉบับม้าขี่” ขึ้นได้ในบางกรณี เช่นเดียวกับพระสงฆ์ ก็สร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น “ฉบับนิมิตฝัน” จากหลวงพ่อดีเช่นกัน

ชาวบ้านยืนยันว่าผีเสื้อบ้านที่ชื่อแลเรียกว่า “เจ้าหมอกมุงเมือง” เป็นผีเจ้าบ้านของบ้านช่อแลอยู่มานานแล้วหลายชั่วอายุคน เดิมเป็นพระภิกษุชาวเงี้ยว (ไทใหญ่) และมีวัดอยู่บริเวณนี้ (ที่ตั้งหอ) ซึ่งจะมีพิธีกรรมการไหว้ผีกันในเดือนเก้าเหนือ นอกจากนี้ยังมี “เจ้า” อยู่อีกหลายเจ้าในเขตชุมชนหมู่บ้านย่อย ๆ ลงไป

“ไหว้สาพร้อมทั้งหอนผีเจ้าบ้านเจ้าเมือง อยู่ตรง ๔ แยกไฟแดงบ้านช่อแล คือ เจ้าพ่อเมืองแสน เจ้าพ่อน้อยแก้ว ซึ่งมีมานานแล้ว แม่ฮ้อยเรียก “เจ้าพ่อเมืองแกน” มีบ้านช่อแลมาไหว้ทั้งตำบล เมื่อไหว้เจ้าบ้านแล้วก็ไหว้เจ้าพ่อเมืองแสน มีเจ้าทรงอยู่มากนับร้อยคน บ้าน ๆ หนึ่งอาจมีหลายหอ แต่จะมีหอเจ้าบ้านอยู่แห่งเดียว ส่วนหออื่นมักเป็น “ของดีของตระกูล” เช่น หอเจ้าปู่ย่า เป็นต้น แม่ฮ้อยนับถือและได้ไปไหว้เจ้าหลวงคำแดงที่บ้านแก่งปันเต้าด้วย บ้านสันป่าสัก มีคนลำพูน หางดง ย้ายเข้ามาอยู่บ้าง บ้านช่อแลมีคนลำพูนมาก เสื้อบ้านสันป่าสักเรียก “พ่อหลวงคำปัน” เป็นผีอารักษ์บ้าน มีมาแต่เดิมแล้ว ตำนานเป็นใครไม่ปรากฏ พ่อหลวงคำปันเป็นรุ่นเดียวกับ เจ้าเมืองแสน สมัยตั้งแต่ยุคมาตั้งบ้านช่อแล บ้านสันป่าสัก ชาวบ้านที่อื่นมักเรียกแม่ฮ้อยว่า “ชาวเมืองแกน”⁸

ชิเกฮารุ ทานาเบ้ (Shigeharu Tanabe: ๒๕๓๙) ได้อธิบายถึงกระบวนการ “ร่างทรง” ที่ได้ถูกขึ้นมาผลิตซ้ำเรื่องราวของท้องถิ่นดังกล่าวว่า ปรากฏการณ์การทรงเจ้าในท้องถิ่น เป็นกระบวนการก่อรูปของ “บุคคล” ในลักษณะที่เป็นปัจเจก ซึ่งถูกกำหนดโดยความสัมพันธ์กับระบบสังคมและสภาพการณ์ทางจิตวิทยาภายใน ความเป็นปัจเจกแห่งตัว “บุคคล” ถูกสร้างขึ้นในเชิงวัฒนธรรมโดยองค์ความรู้และการปฏิบัติ เป็นความสามารถที่จะจัดการกับความรู้สึกผิดที่ผิดทาง และความไม่มั่นคงที่เกิดจากการกลายสภาวะของระบบทุนนิยมและการเติบโตของรัฐชาติ ซึ่งเรื่องดังกล่าวไม่เพียงเป็นสภาพของการครอบงำจากอำนาจภายนอกในลักษณะที่เป็นเรื่องของ “ปัจเจกบุคคล” แล้ว แต่ยังเกี่ยวโยงโดยตรงกับการได้มาและการใช้อำนาจ คนทรงสามารถที่จะกำหนดเรื่องราวที่ได้จากอำนาจภายในของตัวเอง โดยการกลายสภาวะหรือลอกเลียนแบบเป็นคน

⁸ สัมภาษณ์แม่คำมูล จันทิมา อายุ ๙๐ ปี บ้านสันป่าสัก ต.ช่อแล อ.แม่แตง, ๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๕

อื่นจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นองค์ผู้รู้จากตำนาน วีรชนของชาติ คนแปลกหน้า เป็นการกลายสภาวะซึ่งอยู่บนพื้นฐานของคุณภาพที่ถูกสั่นคลอน ที่แปรเปลี่ยนกันไปมาอยู่เสมอกับการเข้าสู่อำนาจ⁹

พ่อครูนิพนธ์ พินิจสอน อายุ ๗๖ ปี อดีตครูอาวุโส บ้านป่าจี้ ต.อินทขิล อ.แม่แตงเดิมเป็นคนอำเภอแม่วาง (บ้านกาด) ย้ายมาชุมชนเมืองแกนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ ในปีแรกได้อาศัยอยู่ที่บ้านเด่น จากนั้น พ.ศ. ๒๔๙๗ จึงได้ย้ายเข้ามาอยู่บ้านป่าจี้ และตั้งหลักปักฐานที่บ้านป่าจี้ พ่อครูนิพนธ์ ได้เล่าถึงคำเรียกขานของ “บ้านป่าจี้” ว่า

“บ้านป่าจี้มาจากชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่งซึ่งเรียกว่า ต้น “จี้” เป็นไม้เลื้อยมีหนาม ลักษณะคล้ายต้นหวาย แต่ก่อนบริเวณนี้มีมากมาก ไม้จี้ขึ้นตามประเพณีเดือน ๔ เป็ง (มกราคม) พุทธศาสนิกชนจะนำไม้จี้มาตั้ง (เผา) ไฟหน้าวิหารวัดทุกวัด เพื่อเป็นการบูชาคุณพระพุทธรเจ้า เรียกว่าประเพณี “ทานหลวงพระเจ้า” (ให้พระเจ้าผิงไฟ เพราะหนาว)

บ้านเป้า มาจากชื่อของนกเป้า ซึ่งเป็นนกที่มีอยู่มากในเขตบ้านเป้าในขณะนั้น เป็นนกที่จำศีล ไม่กินสัตว์ กินแต่ลูกไม้และพืชเป็นอาหาร ส่วน บ้านวังแดง มาจากบริเวณลำน้ำบริเวณนั้นมีลักษณะเป็นคูก หรือวัง ที่ลึกมากจนมองเห็นเป็นสีแดงขุ่น จึงเป็นต้นเหตุของการเรียกขานชื่อ บ้านวังแดง ตั้งแต่นั้นมา

ปี พ.ศ. ๒๔๙๗ สมัยก่อนบ้านป่าจี้ยังกันเป็นปึก (หย่อม) บ้าน หย่อมบ้านละไม่เกิน ๒๐ หลังคาเรือน หลังจากนั้นคนจากอำเภอต่าง ๆ เช่น อำเภอสารภี อำเภอแม่วาง ได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน

ชุมชนเมืองแกน เป็นชุมชนที่อุดมสมบูรณ์ เป็นอยู่ข้าวอู่น้ำที่สำคัญของอำเภอแม่แตง เมืองแกน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ทุ่งพันแอก” (อ่านโด้ง – ปัน – แอก) หมายถึงพื้นที่นี้เป็นอยู่ข้าวอู่น้ำ ซึ่งปีหนึ่ง ๆ ทำไร่นา ชาวนาจะใช้แอกถึงพันแอก เรียกอีกอย่างว่า “ปันแอกปันเผื่อ” ชุมชนเมืองแกนมีพื้นที่ครอบคลุมถึง ๔ ตำบล ได้แก่ ตำบลอินทขิล ตำบลบ้านเป้า ตำบลช่อแล และตำบลแม่หอพระ

เหตุที่ใช้ชื่อ “เมืองแกน” เนื่องจาก “พ่อขุนสามฝั่งแกน” เป็นผู้สร้าง (ตามประวัติที่เข้าร่วมสัมมนา) พ่อขุนสามฝั่งแกนจากเมืองพร้าวมาสร้างเมือง ณ ชุมชนเมืองแกนนี้ เพื่อเป็นเมืองพักตามทางเข้าไปยังเมืองเชียงใหม่ น้ำที่ไหลผ่านเมืองแกนที่พ่อขุนสามฝั่งแกนสร้างขึ้นมานี้ จึงถูกเรียกขานตามชื่อเมืองว่า “ฮ่องแกน” หรือ “ร่องแกน” ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา และพัฒนาเป็นเทศบาลตำบลเมืองแกนพัฒนาในปัจจุบันนี้

แต่เดิมอำเภอแม่แตงตั้งขึ้นเริ่มแรกเรียกว่า “แขวง” ตั้งขึ้นครั้งแรกในท้องที่บ้านเป้าหมู่ ๔ ตำบลบ้านเป้าปัจจุบัน เมื่อพ.ศ. ๒๔๑๘ ตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงรับสั่งให้พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๗ จัดตั้งแขวงเมืองแกนขึ้นที่หมู่บ้าน บ้านเป้า เรียกว่า “แขวงบ้านเป้าเมืองแกน” เพราะการคมนาคมสมัยนั้นต้องอาศัยทางน้ำเป็นหลัก และแต่งตั้งให้ท้าวแสนไชย เป็นผู้ครองแขวง เป็นคนแรก

⁹ ชิกฮาร์ู ทานาเบ้ “บุคคลในกระบวนการกลายสภาวะ: ร่างกาย จิตใจและการยื้อแย่งทางวัฒนธรรม” สามารถ ศรีจันทร์ แปลและเรียบเรียงจาก “The person in Transformation: body mind and cultural appropriation” ซึ่งนำเสนอเป็น Conference Lecture ใน 6th International Conference on Thai Studies, เชียงใหม่ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๓๙

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้ทำการย้ายแขวงไปตั้งอยู่ที่บ้านเมืองกืด หมู่ ๑ ตำบลกืดช้าง เรียกว่า “แขวงเมืองกืด” โดยมี “ขุนกืด” เป็นผู้ครองแขวง พ.ศ. ๒๔๓๗ ได้ทำการย้ายแขวงไปตั้งอยู่ที่บ้านวังแดง หมู่ ๒ ตำบลอินทิล เรียกว่า “แขวงเมืองแกน” โดยมีพ่อแคว่นพรม (กำนันพรม กำนันคนแรกของตำบลอินทิล) เป็นผู้ปกครอง พ.ศ. ๒๔๓๙ ได้ย้ายแขวงมาตั้งที่บ้านแม่ก๊ะ หมู่ ๓ ตำบลแม่แตง เรียกว่า “แขวงแม่ก๊ะ” โดยมี “ขุนแตง” (แตง) เป็นผู้ปกครองแขวง พ.ศ. ๒๔๕๐ ย้ายแขวงมาตั้งที่หมู่บ้านเหล่า หมู่ ๒ ตำบลสันมหาพน และได้รับการยกฐานะเป็น “อำเภอ” เป็นครั้งแรกในปีนั้น ขณะนั้นเรียกว่า “อำเภอสันมหาพน” แต่เนื่องจากอำเภอสันมหาพนอยู่ติดกับลำน้ำแม่แตง จึงเปลี่ยนชื่อเป็น “อำเภอแม่แตง” ตามชื่อลำน้ำแม่แตง เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นต้นมา ต่อมา พ.ศ. ๒๕๐๒ ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอแม่แตงมาตั้งอยู่ริมถนนใหญ่ปัจจุบัน ในสมัยนายอำเภอแก้ว เนตรโยธิน จนถึงปัจจุบัน”

พ่อหลวงดวงคำ เป็นอดีตพ่อหลวง (ผู้ใหญ่บ้าน) เป็นพ่อหลวงอันดับที่ ๔ ของบ้านเด่น ต.อินทิล อ.แม่แตง เดิมพ่อหลวงดวงคำ ย้ายมาจากบ้านท่าช้าง กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง จังหวัดลำพูน ย้ายตามพ่อมาอยู่บ้านเด่นตั้งแต่เล็กอายุได้ ๑๑ - ๑๒ ปี พ่อหลวงได้เล่าประวัติบ้านเด่นให้ฟังว่า

“สมัยนั้นบ้านเด่นยังเป็นป่า ไม่มีคนอยู่อาศัย จะมีก็ไม่กี่หลังคาเรือน ประมาณ ๒๐ กว่า หลังคาเรือนได้ พ่อได้ฟังคนเฒ่า คนแก่สมัยนั้นเล่าว่า เดิมบ้านเด่นตั้งอยู่กลางดง(ทุ่งนา) แต่ได้ย้ายมาตั้งยังสถานที่ปัจจุบันนี้เนื่องจากการคมนาคมไม่สะดวก จากนั้นจึงมีคนต่างถิ่นอพยพย้ายเข้ามาเรื่อย ๆ ส่วนมากมาจากจังหวัดลำพูน อำเภอแม่วาง บ้านขัวมุง(อำเภอสารภี) ก็มีชาวไทยใหญ่มาบ้าง ส่วนใหญ่มาจากเมืองปอนและเมืองปู อำเภอแม่ฮ่องสอน สมัยนั้นเรียกชาวไทยใหญ่เหล่านี้ว่า “เงี้ยวจะปู” คนเหล่านี้ย้ายมาสมทบกับคนบ้านเด่นที่อยู่เดิมและมากขึ้นเรื่อย ๆ ปัจจุบันบ้านเด่นมีมากกว่า ๒๐๐ หลังคาเรือนแล้ว

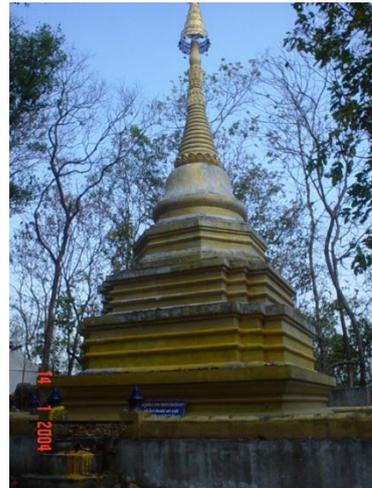
เรื่องเล่า กับตำนานวัดและพระธาตุ ในระบบความสัมพันธ์ของชุมชนจากเมืองแกนถึงเมืองพร้าว

ลักษณะพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่เป็นแอ่งเล็กแอ่งน้อยระหว่างหุบเขา กำหนดให้เกิดความสัมพันธ์ของชุมชนบนฐานที่ใช้ทรัพยากรป่าและแม่น้ำร่วมกัน ดอยหลวงเชียงดาวและดอยจอมทุด เป็นดอยสูงขนาบอยู่สองฝั่งตะวันตกและตะวันออกของที่ราบโหล่งเชียงดาว พพร้าว - แม่แตง โดยมีแม่น้ำปิงอยู่ระหว่างกลาง คนโบราณจึงเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างดอยทั้ง ๒ ลูก โดยการสร้างเป็นตำนานที่พระพุทธรูปเจ้าทรงหลังรินน้ำพุทธาภิเสก ในการเสด็จขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าพริธัมมราชา จากดอยหลวงเชียงดาวสู่ยอดดอยจอมทุด ดังความว่า

“...ถัดนั้นมาแถมเล่าจักมีพระญาติหนึ่งลูกวันตกช่วยได้ มีเกล้าจุก หน้าป้าว มั่นมีผมตัดเขวดรอบหนึ่ง จักมารบเอาเมืองเชียงใหม่ในปีกดเสียดนั้น คนทั้งหลายจักตายมากนักละ เลือดพ่อถั่วมโกลดื่นข้างฟุน ๗ วัน ๗ คีนชะแล ในวันถ้วน ๘ นั้นพระญาติินทาทิราชและทั้งพรมชาแล ท้าวจตุโลกบาลทั้งสี่และพระญาติเวสสุวัณณราช คีมาพร้อมกันจักมาราธนายังมหาทุกคตปุริสด้วยสปริวารอันมากนั กที่ท่านขึ้นขี่ม้าแก้วแล้วนำไปด้วยตุเรียนนตรีในอากาศสู่อโนมต พระญาติที่สุกัम्मเทวบุตรนมิต ปราสาทหลังหนึ่งแล้วด้วยแก้ว ๗ ประการ ที่มีหอสรองอาบที่แล้วด้วยแก้ว ๗ จำพวก แล้วข้าเนรมิตแต่แปรรินค้ำกายแต่อ่างสลุงเชียงดาวมาเถิงปราสาทอันตั้งอยู่เหนือดอยจอมทุด ที่เป็นที่หล่อหดนน้ำพุทธาภิเสก แล้วพระญาติมานิมนต์ พริธัมมราชาขึ้นนั่งปราสาทแก้ว

เหนือดอยจอมหด แล้วพระญาอินทจึงเอาน้ำใจใคร่หอยสังข์มาหตสรงเกลสอภิเศกยังมหาทุกคต อายุได้ ๔๙ ปี ที่ได้เป็นพระญาธัมราชาศมีวันนั้นแล...”¹⁰

พระธาตุจอมหดองค์จริง ประดิษฐานอยู่ที่ดอยจอมหด อำเภอพร้าวและถูกจำลองไว้ที่บริเวณภายใน วัดพระธาตุสุคันธา ตำบลแม่หอพระ อำเภอแม่แตง อีกแห่งหนึ่ง อันแสดงถึงศรัทธาและความสัมพันธ์ของคน ภายในโหล่งชุมชนพร้าว – เชียงดาวและแม่แตงได้เป็นอย่างดี

ดอยจอมหด ในเขตเมืองพร้าว กับพระธาตุจอมหด (จำลอง)
บ้านแม่หอพระ ต.แม่หอพระ อ.แม่แตง

ภูมินามชุมชนแม่หอผ้า – แม่หอพระ – แม่เนาป่าก

ภูมินาม เรื่องเล่าและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนแม่หอพระ มีความเป็นมาที่ผูกพันอยู่กับศรัทธาใน พุทธศาสนา ชาวบ้านเชื่อสืบกันมาว่า เหตุที่ชื่อ “แม่หอพระ” เนื่องจากพระพุทธรูปเจ้าเอาหอผ้ามาจึงได้เรียกว่า

¹⁰ พระอภิการประเสริฐ ปวโร(ปริวรรต). ตำนานธาตุจอมหด ต.น้ำแพร่ อ.พร้าว จ.เชียงใหม่ ฉบับวัดมาตุการาม (บ้านเด่น) ต.แม่ฮ้อย อ.แม่ฮ้อย จ.เชียงใหม่, เอกสารอัสสาเนา, มปป.

“แม่ห่อผ้า” หรือห่อผ้าพระพุทธเจ้าและเพี้ยนเป็นแม่หอพระ “แม่นาป่าก” เกิดจาก พระพุทธเจ้าเอาผ้าไป “ป่าด” (พาด) จึงเรียกว่าบ้านแม่นาป่าด และเพี้ยนเป็น “แม่นาป่าก” ในที่สุด

พระธาตุสุন্নทา บ้านแม่หอพระ ต.แม่หอพระ อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่

พระธาตุสุন্নทา บ้านแม่หอพระ เดิมชาวบ้านเรียกสับสนกันว่า “พระธาตุแม่หม้าย” มีเรื่องเล่าว่าสมัยที่พระเจ้ากรุงอังวะได้ยกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ และเมืองหริภุญชัย ชาวบ้านรู้ข่าวจึงพากันหนี พระยาเหียรพาบุตรของตนไปนครสวรรค์ ส่วนนางสุนนทาซึ่งสามีเป็นทหาร รักษาการอยู่หน้าด่าน นางมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก จึงได้นำแก้วแหวนเงินทองมาฝังไว้ ณ ที่ใกล้ ๆ กับสถานที่ ที่บรรจุพระเกศาธาตุของพระพุทธเจ้า และได้สร้างเจดีย์ขึ้นครอบไว้ ชาวบ้านเห็นว่านางไม่มีสามี เข้าใจว่านางเป็นหม้าย จึงเรียกสับสนกันว่า “พระธาตุแม่หม้าย”

ตามประวัติพระธาตุองค์นี้ จากธรรมพระเจ้าเลียบโลก¹¹ และผู้เฒ่าผู้แก่เล่าสับสนกันว่า ได้บรรจุพระเกศาธาตุของพระพุทธเจ้าไว้ ๑ เส้น ในเขตเมืองแกน สถานที่นั้น ชื่อ “แม่หอเค็ด” เรียกนามตามชาวบ้านซึ่งทำมณฑป และอาสนะถวายพระพุทธเจ้า และพระอรหันต์ที่ติดตามเสด็จ และได้เค็ดไม้ (กิ่งไม้) จึงเรียกกันว่า “แม่หอเค็ด” ปัจจุบันเรียกว่า “แม่หอพระ”

อีกสำนวนหนึ่งเชื่อว่า “แม่หอพระ” เพี้ยนมาจากคำว่า “แม่ห่อผ้า” โดยอ้างจากตำนานพระเจ้าเลียบโลกเช่นกันว่า พระพุทธเจ้าเดินทางมาโปรดสัตว์และเผยแผ่พระพุทธศาสนายังดินแดนล้านนาไทย พระองค์ทรงนำเอาห่อผ้าติดตัวมาด้วย บริเวณนี้จึงได้ชื่อว่า “แม่ห่อผ้า” หมายถึง ห่อผ้าของพระพุทธเจ้าและเพี้ยนมาเป็นแม่หอพระในที่สุด จากนั้นพระพุทธองค์ได้เดินทางต่อและนำผ้าไปป่าด (พาด) ยังบริเวณหนึ่ง ต่อมาบริเวณนั้นจึงได้ชื่อว่า “แม่นาป่าด” และเพี้ยนเป็น “แม่นาป่าก” หรือบ้านแม่นาป่ากในปัจจุบัน¹²

¹¹ ป้ายประวัติพระธาตุสุন্নทา, ๑๔ มกราคม ๒๕๔๗

¹² สัมภาษณ์แม่คำมูล จันทิมา อายุ ๙๐ ปี บ้านสันป่าสัก ต.ช่อแล อ.แม่แตง, ๑๙ ธันวาคม ๒๕๔๗

กาลล่วงมาถึงวันเสาร์ที่ ๑๒ มกราคม ๒๔๔๔ แรม ๘ ค่ำ ปีฉลู ครุฑามโนชัยและคณะศรัทธาได้ทำการบูรณะพระธาตุแม่หม้าย พร้อมบรรจุพระธาตุอรหันต์แก้วแหวน เงินทอง และได้จารึกแผ่นเงินประมาณ ๑ เมตรไว้ในพระธาตุเป็นหลักฐาน

ต่อมาพระธาตุองค์นี้ชำรุดมาก ครูสิงห์โต กิตติโสภโณ (พระสักชี ไซยา) ได้บูรณะขึ้นอีกครั้งหนึ่ง วันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ แรม ๘ ค่ำ ปีระกา และได้บรรจุแก้วแหวนเงินทอง พร้อมพระธาตุอรหันต์อีกจำนวนหนึ่ง และได้เปลี่ยนชื่อจากพระธาตุแม่หม้าย เป็น “พระธาตุสุนันทาแม่หอพระ” ตั้งแต่นั้นมา

นอกจากนั้นยังพบหลักฐานจากตำนาน¹³ กล่าวว่า สมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าพร้อมพระสาวกได้มาโปรดสัตว์ในพื้นที่เมืองล้านนา ทรงประทับอยู่ที่ม่อนดอยแห่งหนึ่งอยู่ในเขตเมืองแกน ครั้งนั้นพระพุทธองค์ท่านได้ฝันพระพักตร์ไปทางทิศอุดร เห็นม่อนจอมหดและแม่น้ำสะงัด พระพุทธองค์เห็นว่าที่นั่นเป็นที่ราบควรไว้ซึ่ง

พระพุทธศาสนา จึงหยิบพระเกศาหนึ่งเส้นมอบให้พระอินทร์ เอาโกฏิทองบรรจุไว้ในอุโมงค์ แล้วนำหินและอิฐปิดไว้ สถานที่แห่งนั้นชื่อว่า “อุโมงค์อาราม” ต่อไปข้างหน้าชาวโลกจะเรียกว่า “ศรีโคมคำ แสนทอง” ต่อมาพระพุทธองค์ได้เสด็จไปโปรดหมู่บ้านทมมิลละ (หมู่บ้านชาวลัวะ) แล้วได้ประทับที่ใต้ต้นชมพูต้นหนึ่ง ที่แห่งนั้นอยู่ใกล้ริมน้ำน้อยซึ่งไหลมาจากทิศตะวันออก ชาวบ้านทราบว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดที่บ้านทมมิลละ จึงได้ถวายข้าวบิณฑบาตด้วยน้ำเมียงและน้ำมะตูมและทำอาสนะด้วยเค็ดไม้ถวายพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงตรัสกับพระอานนท์ว่า สถานที่แห่งนี้ควรไว้ศาสนา จึงหยิบพระเกศาให้พระอานนท์พร้อมกับพระยาทมมิลละ ๑ เส้น นำไปบรรจุไว้ในอุโมงค์ สถานที่แห่งนั้นเรียกว่า “แม่หอเค็ด” ต่อมาเรียกว่า “แม่หอพระ”

¹³ ประวัติพระธาตุสุนันทา, เชียงใหม่: วัดพระธาตุสุนันทา, เอกสารอัดสำเนา, มปป.

ชุมชนแม่เลิม กับตำนานพระธาตุดอยจอมสวรรค์

พระธาตุดอยจอมสวรรค์

บ้านแม่เลิม ต.บ้านเป้า อ.แม่แตง

พระธาตุดอยจอมสวรรค์ หรือ พระธาตุดอยสวรรค์ ประดิษฐานอยู่ที่ วัดดอยจอมสวรรค์ ตำบลบ้านเป้า อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นพระธาตุที่มีลักษณะเป็นงานฝีมือศิลปะแบบของม่าน (พม่า) จากแผ่นจารึกประวัติของพระธาตุดอยจอมสวรรค์ พบว่า วัดดอย (วัดดอยจอมสวรรค์) ริเริ่มก่อสร้างโดย พระครูบาทิตย์ (ไม่ทราบฉายา) และแล้วเสร็จเมื่อปีพ.ศ. ๒๐๐๗ จากนั้นได้ก่อสร้างองค์พระธาตุดอยจอมสวรรค์และบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระธาตุอัครสาวกพระพุทธองค์เสร็จเมื่อปีพ.ศ. ๒๐๑๑

พ่อสิงห์คำ ณ ลำปาง¹⁴ เล่าว่า เมื่อครั้งที่ครูบาทิตย์ยังเป็นฆราวาสอยู่นั้น เป็นคนเกรง ต่อมาได้มาบวชเป็นพระภิกษุ ทำการสร้างวัดและพระธาตุดอยจอมสวรรค์ โดยได้จัดผ้าป่าขึ้นหลายครั้งเพื่อหางบประมาณมาสร้างวัดและพระธาตุ จากนั้นได้ขุดลงใต้พื้นดินบริเวณฐานพระธาตุ พบหินใหญ่ ๔ ก้อน ปิดโองสมบัตินอยู่ ๔ โองด้วยกัน แต่ท่านได้เปิดดูเพียง ๑ โอง พบสมบัตินต่าง ๆ มากมาย เช่น บอกลไฟคำ (บั้งไฟทองคำ) เรือคำ (เรือทองคำ) จากนั้นครูบาทิตย์ได้เก็บสมบัตินดังกล่าวไว้ยังสถานที่เดิม ได้นำขึ้นมาเพียงหินที่ปิดปากโอง ๑ ก้อนเพื่อเป็นหลักฐานให้คนรุ่นหลังได้รับรู้เรื่องราวต่อไป

¹⁴ สัมภาษณ์พ่อสิงห์คำ ณ ลำปาง อายุ ๗๑ ปี บ้านแม่เลิม ต.บ้านเป้า อ.แม่แตง, ๖ มีนาคม ๒๕๔๘

หินที่ปิดปากโองสมบัติใต้ฐานพระธาตุจอมสวรรค์

พอสิ่งห้คำเล่าต่อไปว่า พระธาตุดอยจอมสวรรค์ ถือเป็นพระธาตุที่สำคัญยิ่งแห่งหนึ่งของโหลงเมืองแกน จนถูกขนานนามว่าเป็น “ดือเมืองแกน” หรือ “สะดือเมืองแกน” (สะดือเมือง – ศูนย์กลางของเมือง) เล่าสืบกันมาว่า ครูบาทิศย์ (ผู้สร้างวัดดอยจอมสวรรค์) ได้พบปัดธา (ลายแทงโบราณ) จากเค้าสนาม จารึกไว้ว่า

“ม่วงหมกซ้อง ร้องสามแสน ดือเมืองแกน คนหมดโหลงเมืองแกนกินบ่เลี้ยง มีที่รู้ร้คำ ตาตำตอกอยู่ ตกที่ไหน ของมีที่หั้น ”

ม่วงหมกซ้อง หมายถึง บ้านม่วงซ้องในอำเภอเชียงดาว ร้องสามแสน หมายถึงบวรร้องที่บ้านแม่หอพระ ดือเมืองแกน คือ ตำแหน่งที่ตั้งวัดดอยจอมสวรรค์ ชาวบ้านและคนในท้องถิ่น เชื่อว่าหลักฐานที่ครูบาทิศย์พบนี้ เป็นสิ่งสำคัญที่ยืนยันถึงความเป็นสะดือเมืองแกน ของวัดจอมสวรรค์ ทั้งยังมีการยืนยันและกล่าวอ้างถึงผาอีฮ้าง (ดอยนกรู้ง) ว่า สายตาของผานกรู้ง มองจากบนดอยรู้งเหลียวมาตก ณ จุดใด จุดนั้นจึงเป็นสะดือเมืองแกน ซึ่งในสมัยก่อนบริเวณนั้นยังคงมีผาอีฮ้าง อยู่ดอยอีฮ้าง (ดอยนกรู้ง) มีลักษณะเป็นหัวนกรู้ง และมีปีกอยู่เหลียวมามอง ณ บริเวณวัดดอยจอมสวรรค์ ต่อมาสมัยสงคราม ทหารไปซุด ทำลายจนเหลือแต่หินผา และคำว่า “ของ” ในที่นี้น่าจะมีความหมายว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์และทรัพย์สินสมบัติต่าง ๆ

หลังจากนั้นประวัติของวัดและพระธาตุดอยสวรรค์สูญหายไปยาวนานถึง ๔๔๗ ปีจนเวลาล่วงมาถึงปี พ.ศ. ๒๔๕๔ พระครูบาสิทธิ วัดดอยจอมแจ้ง ได้นำคณะศรัทธาฆราวาสบูรณะปฏิสังขรณ์ พระธาตุดอยสวรรค์ที่อยู่ในสภาพทรุดโทรมอย่างหนัก จากอายุกาลและภัยธรรมชาติต่าง ๆ โดยการบูรณะองค์พระธาตุในครั้งนี้ใช้เวลาบูรณะถึง ๓ ปี จากนั้นคณะศรัทธาชาวบ้านภาคต่อแล ได้ร่วมกันจัดงานสมโภชพระธาตุดอยจอมสวรรค์ ในวันอาทิตย์ที่ ๑๗ เมษายน ๒๔๕๗

เมื่อ ๕๐ – ๖๐ ปีก่อน วัดต่าง ๆ ทั้งตำบลบ้านเป้าและตำบลใกล้เคียง มา “เอาอุโบสถ” หรือขึ้นพระอุโบสถ ทำพิธีอุปสมบทพระภิกษุที่วัดดอยจอมสวรรค์แห่งนี้ โดยวัดที่มาอุปสมบท ได้แก่ วัดป่าจี้ วังแดง ตำบล

อินทิล วัดก้างหงส์ วัดบ้านดง วัดบ้านเป่า วัดบ้านแพะ วัดสบเลิม วัดแม่เลิม วัดแม่โจ้ ตำบลบ้านเป่า แต่ปัจจุบันหลายวัดไม่ได้มาบวชพระภิกษุที่วัดดอยจอมสวรรค์แล้ว

ภูมินามชุมชน “ช่อแล” กับพระธาตุช่อแล

แระ – น. ผ้าไหม เช่น ช่อแระ (อ่าน “จ้อแฮ”) คือธงสามเหลี่ยมที่ทำด้วยแพร แะ ก็ว่า (แล ก็อ่าน)¹⁵

คนในถิ่นล้านนา ออกเสียง ร เป็นเสียง ล เสมอ เมื่อเป็นภาษาเขียน ก็จะเขียนตามเสียง ไม่เขียนตามรูป เช่นคำว่า จันท์ ที่หมายถึงพระจันทร์ ในภาษาสันสกฤต แต่ล้านนานิยมใช้ภาษาบาลีมากกว่าสันสกฤต และออกเสียงว่า จัน – ต๊ะ ก็จะเขียนว่า จันต๊ะ ในภาษาถิ่นตามเสียงอ่าน เป็นต้น

ภูมินามของชุมชนบ้านช่อแล จากรูปเขียน “ช่อแระ” เมื่อเขียนตามเสียงจึงเขียนเป็น “ช่อแล” หากแปลความหมายตามรูปคำ ก็จะมี ความหมายไปในทางที่เป็นศิริมงคล และอ้างอิงไปถึงระบบแกนยึดโยงของชุมชนที่มีพุทธศาสนาเป็นแกนกลาง ซึ่งเมื่อเทียบกับพระธาตุวัด “ช่อแฮ” ประจำจังหวัดแพร่ ก็จะได้ความหมายเดียวกัน คือพระธาตุที่มีธงแพรไหมสีเหลืองประจำพุทธศาสนาและมีรูปเสมาธรรมจักรติดอยู่ข้างบนอย่างสง่างาม เป็นสัญลักษณ์ หรือหมุดหมาย (land mark) สำคัญประจำชุมชน ภูมินามดังกล่าวมีการแพร่กระจายไปยังพื้นที่อื่น ๆ อีกหลายแห่งในชุมชนล้านนาทั่วไป

ชุมชนช่อแลเป็นชุมชนใหญ่อีกชุมชนหนึ่งในโหล่งเมืองแกน มีหลักฐานปรากฏวัดร้างหลายแห่งอันแสดงให้เห็นถึงชุมชนโบราณที่ก่อตัวกระจายอยู่โดยรอบบ้านช่อแล ซึ่งต้องอพยพโยกหนีจากภัยสงครามตั้งแต่ยุคสมัยที่พม่าครองเมืองเชียงใหม่จนสงครามสงบก็ได้มีการรื้อฟื้นชุมชนขึ้นใหม่

พระธาตุช่อแล ในวัดช่อแลพระงาม บ้านช่อแล พบหลักฐานว่า สร้างขึ้นในพ.ศ. ๒๔๔๕ โดยท่านครูบามหาธรรมเป็นเจ้าอาวาส และด้วยความเลื่อมใสศรัทธาในบารมีของท่านครูบามหาธรรม อันมีศิษยานุศิษย์และช่างฝีมือชาวม่าน (พม่า) รวมกับชาวบ้านช่อแลที่มีฝีมือช่วยกัน ก่อสร้างองค์พระธาตุและลวดลายต่าง ๆ เป็นที่งดงามตามศิลปะแบบล้านนาผสมม่าน เป็นที่สักการะบูชาของชาวบ้านช่อแล และพุทธศาสนิกชนเป็นเวลาช้านาน ต่อมาตัวองค์พระธาตุหรือลวดลายซุ้มพระ เกิดการชำรุดทรุดโทรมตามกาลเวลา เนื่องจากเกิดการผุกร่อนหมดอายุของปูน ทางคณะศรัทธาประชาชนบ้านช่อแล โดยมีพระอธิการสุพรรณ โชติธมโม เจ้าอาวาสได้พร้อมใจกันบริจาคทุนทรัพย์ ทำการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุครั้งใหญ่ โดยให้คงไว้ตามศิลปะรูปแบบทรงเดิมและครอบโดยการลงรักปิดทองทั้งองค์ เพื่อเป็นศาสนวัตถุเป็นที่สักการะของพุทธศาสนิกชนสืบไป¹⁶

¹⁵ อุดม รุ่งเรืองศรี, ๒๕๔๗, พจนานุกรมล้านนา – ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง, (ฉบับปรับปรุงครั้งที่ ๑), เชียงใหม่, ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, โรงพิมพ์มีเมือง, หน้า ๖๒๗

¹⁶ ป้ายประวัติวัดช่อแลพระงาม, ๑๙ ธันวาคม ๒๕๕๕

พระธาตุช่อแล ในวัดช่อแลพระงาม บ้านช่อแล ต.ช่อแล อ.แม่แตง

กล่าวโดยสรุป เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงและแม่น้ำแม่จัด ชุมชนในแอ่งเมืองแกน จึงเป็นชุมชนที่อพยพมาจากทางตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่ ทั้งจากหางดง สันป่าตอง สารภี สันทราย แม่ริม แม่แตง และสันกำแพง

การอพยพเพื่อเสาะแสวงหาที่ทำกินแห่งใหม่ที่สมบูรณ์กว่า ต้องเผชิญกับสภาวะความแปลกแยกทั้งทางภูมิศาสตร์และความหลากหลายทางกลุ่มชาติพันธุ์ ชุมชนจึงต้องผลิตซ้ำตัวตนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ที่ปรากฏเห็นได้ชัดเจน คือระบบผีบรรพบุรุษประจำตระกูล ที่ภายหลังขยายออกเป็นผีเสื้อบ้าน ผีเสื้อเมือง และผีควบเมือง (กรณีผีเจ้าหลวงคำแดง ดอยหลวงเชียงดาว) ที่ส่งอิทธิพลครอบคลุมพื้นที่หัวเมืองต่าง ๆ ของเชียงใหม่ อันเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาในอดีต

ชุมชนได้สร้างประวัติศาสตร์ฉบับท้องถิ่นขึ้นและภูมินามของตัวเอง ให้ทับซ้อนลงไปบน “พื้นที่” ในประวัติศาสตร์ของรัฐชาติ ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นจึงมีร่องรอยของความคลุมเครือ ไม่ชัดเจน และเลื่อนไหลตามธรรมชาติของการผลิตนิทาน หรือตำนานกึ่งประวัติศาสตร์ ที่ท้องถิ่นพยายามผลิตขึ้น ทั้งนี้เพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมมารองรับการมีอยู่ของระบบอัตลักษณ์ ศักดิ์ศรีและความชอบธรรม เพื่อประกันความมั่นคงของชุมชนเอาไว้ บนฐานแกนยึดโยงที่สำคัญในอุดมการณ์ของการนับถือผีบรรพบุรุษ และทางศรัทธาในพุทธศาสนา สิ่งนี้คือหน้าสำคัญของประวัติศาสตร์ชุมชน ที่รัฐชาติจำเป็นต้องคำนึงถึงและจำเป็นต้องจารึกไว้

บทที่ ๕

ภูมินาม กับประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบตำนานของเวียงเชียงดาว

๑. ประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบตำนาน : เวียงของเจ้าผู้ครองนคร

นักประวัติศาสตร์สมัยใหม่ ได้ย้าถึงแนวคิดและวิธีการศึกษาตำนาน และปัญหาในการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนามีข้อจำกัด ๒ ด้าน คือด้านหลักฐาน กับด้านแนวคิดและวิธีการ กล่าวคือลำพังการอาศัยแต่หลักฐานลายลักษณ์นั้นมีข้อจำกัดอยู่มาก จึงควรต้องพิจารณาทั้งสภาพทางภูมิศาสตร์ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัฒนธรรม จาริตประเพณีและการบอกเล่าของผู้สูงอายุ มาประกอบด้วย ซึ่งก็จะทำให้ได้ข้อเท็จจริงจำนวนมากที่ยิ่งเหยียงและไร้ระเบียบเช่นเดียวกัน การที่สรสวดี ใช้คำว่า “ประวัติศาสตร์นิพนธ์” ในปัญหาแนวคิดและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นดังกล่าว จึงสะท้อนถึงความตระหนักในแนวคิดและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาได้เป็นอย่างดีว่า มีความยุ่งยาก ซับซ้อน และย่อมหลีกเลี่ยงจากการ “ตีความ” (interpretation) อย่างเป็น “อัตวิสัย” หรือ “อัตวิญฉัย” (subjectivity) ของผู้ศึกษาไปได้ยาก

สรสวดี ได้อธิบายถึงลักษณะและอิทธิพลของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ที่อยู่ในรูปของตำนานว่า ตำนานเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นเรื่องเล่าสืบต่อกันมา และได้บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในภายหลัง ตำนานจึงมีลักษณะเป็นนิทานพื้นถิ่นอยู่มาก และได้ย้าในตอนท้ายว่า การศึกษาเรื่องท้องถิ่นย่อมก่อให้เกิดความภูมิใจในบ้านเมืองของตน แต่ที่ต้องระมัดระวังความรู้สึกท้องถิ่นนิยมซึ่งอาจกลายเป็นความคับแคบ การศึกษาด้านานจึงควรเข้าใจระบบคิดและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สร้างจาริตประวัติศาสตร์แบบนี้ด้วย และได้กล่าวถึงการแบ่งประเภทของตำนาน โดยพิจารณาจากเป้าหมายการเขียนและการวิเคราะห์เนื้อหาว่าตำนานในล้านนาแบ่งได้เป็นสองฝ่าย คือตำนานฝ่ายวัดหรือตำนานพุทธศาสนา ที่มุ่งเขียนประวัติความสำคัญและความเป็นมาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ กับตำนานฝ่ายเมืองหรือพื้น ที่ประกอบด้วยตำนานวีรบุรุษประจำถิ่น ตำนานลำดับราชวงศ์ ตำนานราชวงศ์หรือตำนานเมือง และตำนานปกิณกะเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ ที่มุ่งเขียนประวัติความเป็นมาของราชวงศ์หรือเรื่องราวในท้องถิ่นเป็นหลัก ซึ่งบางครั้งก็มีการหยาบยืมข้อมูลซึ่งกันและกันด้วย¹

ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์และระบบภูมินามของชุมชนในเขตเชียงดาว ก็ประกอบขึ้นจากฐานคติที่ผสมผสานกันของระบบการปกครองของฝ่ายวัดกับฝ่ายเมืองดังกล่าว และอยู่ระหว่างความเป็นจริงบนแกนเวลาทางประวัติศาสตร์กับแกนเวลาในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่นเดียวกับประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นในพื้นที่ใกล้เคียงอื่น ๆ

หากพิจารณาตามภูมิศาสตร์ของเทือกเขาแดนลาวทางทิศเหนือ ที่เชื่อมต่อเป็นแนวเขานี้เดียวกับเทือกเขาฝิปันน้ำไปทางทิศตะวันออก จะเห็นภาพความสัมพันธ์ของชุมชนในพื้นที่สามเหลี่ยมที่ราบลุ่มน้ำของเชิงเขา ระหว่างชุมชนเขตเวียงเชียงดาว ชุมชนเขตพร้าว และชุมชนในเขตแม่แตง พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวได้สร้างเรื่องราวภายใต้ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่เป็นแบบ “ชุมชนในจินตนาการ” ชนิดหนึ่งขึ้น นั่นคือเรื่องราวของตำนานแนวประวัติศาสตร์แบบวัด ที่เล่าว่า เมื่อพระพุทธองค์เสด็จมาถึงยอดดอยหลวงเชียงดาวที่เรียกว่าดอย “อ่างสูง หรืออ่างสรง พระองค์ได้ “กาย” (วางพาด) รามรินน้ำพระพุทธมนต์ จากยอดดอย

¹ โปรดดูรายละเอียดใน สรสวดี อ่องสกุล, ๒๕๕๓, (ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๗). *ประวัติศาสตร์ล้านนาฉบับ ๗๐๐ ปี*, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อัมรินทร์, หน้า ๗ - ๒๐

หลวงอ่างสง ลงสู่ยอดดอย “จอมหด” (หด ภาษาถิ่นล้านนาหมายถึงรดน้ำ) ของเมืองพร้าว ขณะที่วัดพระธาตุ สุนันทาในเขตอำเภอแม่แตง ได้จำลองพระธาตุจากดอยจอมหดมาไว้ที่ในวัดด้วย ซึ่งจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านในชุมชนพร้าว แม่แตง และเชียงดาว ต่างนับถือผี “เจ้าหลวงคำแดง” ที่สถิตอยู่ในดอยหลวงเชียงดาว เป็น “ผีควบเมือง” เดียวกัน แต่บูชาพระธาตุประจำถิ่นในแต่ละถิ่นของตัวเอง สะท้อนถึงระบบความสัมพันธ์ ของชุมชนในเขตพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน ที่เคลื่อนย้ายไปมาในพื้นที่การผลิตทางด้าน เกษตรกรรมที่เชื่อมโยงกันในบริเวณดังกล่าว แม้ปัจจุบันชวชนข้างของบริษัทท่องเที่ยวที่เดินทางจากเชิงเขา ดอย จอมหดของพร้าว ไปที่บ้านปางแดงและแม่จอน ในเขตเชียงดาว และอีกเส้นหนึ่งคือเส้นจากพร้าวลงมาสู่บ้าน ห้วยบงในเขตอำเภอแม่แตง หรือชวชนเรือแพท่องเที่ยวที่ขึ้นจากเขื่อนแม่งัดในเขตแม่แตงไปตามลำน้ำแม่งัด ขึ้นไปพักผ่อนในเขตพื้นที่พร้าว

ประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับ “เวียงเชียงดาว” ปรากฏในสมัยกษัตริย์ราชวงศ์มังรายของอาณาจักรล้านนา ที่ได้ส่งเจ้านายบุตรหลานของพญามังราย ไปครองเมืองต่าง ๆ ในลักษณะเมืองลูกหลวงหรือรัฐเจ้าฟ้า ซึ่งเป็น การปกครองแบบกระจายอำนาจ แต่ละเมืองมีอำนาจจัดการภายในตนเอง โดยอาศัยความผูกพันกับเมืองราช ธานีในฐานะเครือญาติร่วมราชวงศ์ ตำนานฝ่ายเมืองกล่าวถึงพญาเม็งรายว่า ได้ยกเมืองเชียงดาวให้เป็น บำเหน็จความชอบในราชการสงครามแก่เจ้าไชยสงคราม ราชโอรสองค์ที่ ๒ ภายหลังจากพระเจ้าเม็งรายทราบ ข่าวว่า พญาเบิกยกทัพจากเขลางค์นครเพื่อตีเมืองหริภุญชัย และเมืองกุมภาม พระเจ้าเม็งรายจึงรับสั่งให้มีการ สมโภชพระราชโอรส ๗ วัน และสถาปนาเป็นเจ้าไชยสงคราม พระราชทานเครื่องอุปโภค บริโภค อย่างมหา อุปราศให้ไปครองเมืองเชียงราย และยกเมืองเชียงดาวให้เป็นบำเหน็จอีกเมืองหนึ่ง ความในตำนานพื้นเมือง เชียงใหม่ระบุดังนี้

“ส่วนตนเจ้าพระญาครามนั้น เจ้ามังรายก็หื้อเมืองเชียงดาวทั้งมวลเปนรางวัล หื้อเปนที่จอดไพรามาแต่ เมืองเชียงใหม่แลเมืองเชียงราย.....แล้วเจ้ามังรายก็ปลงพระนามขึ้นชื่อลูกตนว่าเจ้าพระยาไชยสงครามวัน นั้นแล”²

๒. ตำนานฝ่ายวัด: นิทานพื้นถิ่นกับพื้นที่ในจินตนาการของชาวบ้าน และภูมินามของชุมชนใน “ประวัติศาสตร์ นิพนธ์ฉบับท้องถิ่น”

ในขณะที่นักวิชาการทั่วไป ยอมรับและยึดถือหลักฐานตามประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่ผ่านการ “สังเคราะห์” แล้วจากนักวิชาการสายประวัติศาสตร์สมัยใหม่อย่างเป็นด้านหลัก แต่ขณะเดียวกัน ประวัติศาสตร์นิพนธ์ “ฉบับท้องถิ่น” ก็ได้ลุกขึ้นมาบันทึกและเล่าเรื่องราวในท้องถิ่นของตัวเองอย่างแข็งขัน ภายใต้อารมณ์คิดและวิธีการศึกษาที่แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือตำนานฝ่ายเมืองและฝ่ายวัด เช่นเดียวกัน

ประวัติศาสตร์นิพนธ์ฉบับท้องถิ่น กล่าวถึงที่มาของภูมินาม “เชียงดาว” ว่า ในสมัยโบราณ เดิมเรียก ดอยหลวงเชียงดาวว่า “ดอยเพียงดาว” เนื่องมาจาก เมื่อแหงนดูยอดของดอยนั้นจะเห็นว่ายอดดอยมีความสูง เกือบเทียบเท่ากับดวงดาว หรือ “เพียงดาว” ภายหลังจากจึงเรียกเพี้ยนเป็น “ดอยหลวงเชียงดาว” นอกจากนั้น บางคนยังเรียกดอยหลวงเชียงดาวว่า “ดอยอ่างสูง” หรือ “อ่างสง” เนื่องจากบนยอดดอยเชียงดาวมีพื้นที่ที่เป็นอ่าง ๒ แห่ง เป็นอ่างใหญ่มีบริเวณกว้างประมาณ ๔ – ๕ ไร่ อยู่ทางทิศตะวันออก เต็มไปด้วยต้นหวาย

² คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, ๒๕๓๘. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, เชียงใหม่, ศูนย์ วัฒนธรรมเชียงใหม่ และศูนย์ศิลปวัฒนธรรมสถาบันราชภัฏเชียงใหม่, หน้า ๔๑

ชาวบ้านจึงเรียกว่า “ขุกป่าหวาย” หรือ “อ่างป่าหวาย” และอ่างอีกแห่งหนึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของอ่างป่าหวาย อ่างแห่งนี้กว้างประมาณ ๑ ไร่เศษมียอดเขาน้อยใหญ่ตั้งอยู่โดยรอบ³

ตำนานฝ่ายเมือง ปรากฏในหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร อ้างอิงถึงตัวตนที่เป็นจริงของรัฐเจ้าฟ้าแต่ขณะเดียวกัน ตำนานฝ่ายวัดที่ปรากฏอยู่ในรูปนิทานพื้นถิ่น ตามระบบแกนเวลาและพื้นที่ในจินตนาการของชาวบ้าน ก็มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับเจ้าผู้ครองนครในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่เรียกกันว่า “เจ้าหลวงคำแดง” ที่เล่ากันต่อมาว่าเจ้าหลวงคำแดงเป็นราชบุตรของพญาโจรณี (ตามตำนานว่าในอดีตชาติเคยเป็นโจร) วันหนึ่งพญาโจรณีพบกวางทองตัวหนึ่งเดินในสวน และไม่ทราบว่างทองตัวนั้นคือพระวิสุทธิกรรมแปลงกายมา จึงสั่งเจ้าหลวงคำแดงพระราชบุตรออกไปติดตามจับกวางทองตัวนั้นให้ได้

เจ้าหลวงคำแดงและทหารออกติดตามกวางทองมาถึงยังดอยอ่างสรง (ดอยอ่างสูง) พบนางผู้หนึ่งอยู่ที่เชิงดอยอ่างสรง ทั้งสองคนจึงเกิดความรักใคร่ชอบพอกัน จากนั้นนางได้ชวนเจ้าหลวงคำแดงพักแรมอยู่กับนาง ณ ดอยอ่างสรงแห่งนั้น หลังจากนั้นทหารของเจ้าหลวงคำแดงได้พบกับฤๅษีตนหนึ่ง ฤๅษีแนะนำและทำนายว่าบริเวณเชิงดอยหลวงนี้เป็นชัยภูมิที่ดี ควรให้เจ้าหลวงคำแดงมาสร้างบ้านเมือง ณ เชิงดอยแห่งนี้ จะทำให้อุดมมั่งมีด้วยทรัพย์สมบัติ ทหารทั้งหลายเมื่อได้รับฟังความจากฤๅษีแล้วจึงพากันไปบอกความแก่เจ้าหลวงคำแดง เจ้าหลวงคำแดงจึงทรงสร้างเมืองขึ้นตามคำของฤๅษีตนนั้น

เจ้าหลวงคำแดงอยู่กับนางอินทร์เหล่าที่ดอยอ่างสรงจนสิ้นอายุ ตามความเชื่อของชาวล้านนา ผู้สร้างเมืองเมื่อตายไปแล้ว จะได้รับการยกย่องให้เป็นเสื่อบ้านหรือเสื่อเมือง ของเมืองนั้น ดังนั้นเจ้าหลวงคำแดงจึงกลายเป็นผีเมือง ปกปักษ์รักษาเมืองล้านนารวมทั้งเมืองเชียงดาวและเมืองเชียงใหม่ตามลำดับ หลังจากนั้นมาเมื่อถึงคราวไหว้ผีเมืองเชียงใหม่ทุกปี ชาวเมืองเชียงใหม่จะทำการไหว้ผีเมือง ผู้ทำพิธีจะกล่าวคำอัญเชิญเจ้าหลวงคำแดงซึ่งเป็นหัวหน้าผีและผีเมืององค์อื่น ๆ อีกหลายองค์มาร่วมในงานพิธีด้วย⁴

นอกจากนั้นยังมีเรื่องราวที่เล่าสืบต่อกันมาเกี่ยวกับเจ้าหลวงคำแดงและเจ้าหลวงเชียงดาวว่า ในสมัยพุทธกาล ยุคของสมเด็จพระจอมเจ้าพรหมมหาราชเจ้า ประมุขแห่งปวงเทพเทวาได้ทรงดำริให้สร้างสิ่งวิเศษในถ้ำเชียงดาว เพื่อองค์สัมมาสัมพุทธเจ้าศรีอาริยะเมตตรัย ที่จะมาตรัสรู้ในอนาคต เนื่องจากเล็งเห็นว่า ถ้ำเชียงดาวเป็นที่เหมาะแก่การเก็บรักษาสิ่งวิเศษ เพราะมีความลึกเข้าไปจนสุดประมาณมิได้ เป็นเมืองแห่งพวกเครื่องอสุรกายเรียกกันว่า “เมืองลับแล” มีความเป็นอยู่ลึกลับเป็นทิพย์ มนุษย์ผู้มีกิเลสยากที่จะพบเห็นได้เพราะมีภัยอันตรายต่าง ๆ มากมายหลายชั้นขวางไว้

ภายในถ้ำยังมียักษ์สองตัวเมียบำเพ็ญภาวนารักษาศีล ได้ปฏิบัติตนเป็นผู้ถึงซึ่งพระรัตนตรัยจากสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยมีนางผู้เลอโฉมนาม “อินเหล่า” เป็นผู้คอยปรนนิบัติปาดามารดาผู้ทรงศีล วันหนึ่งนางอินเหล่าได้พบกับเจ้าหลวงคำแดง ซึ่งเสด็จประพาสป่ามาจากแดนไกล และเจ้าหลวงคำแดงได้บังเกิดความหลงใหลในความงามของนาง จึงได้เสด็จตามนางเข้าไปจนถึงถ้ำเชียงดาวและตั้งกองทหารของพระองค์ไว้เบื้องหลัง จากนั้นก็ไม่กลับออกมาอีกเลย กล่าวกันว่าเจ้าหลวงสุวรรณคำแดงยังคงครองรักกับเจ้าแม่อินเหล่าอยู่ที่ถ้ำเชียงดาวนั่นเอง ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าว่า ในบางครั้งจะมีเสียงดังสะเทือนจากดอยเชียงดาว ปรากฏเป็นลูกไฟขนาดเท่าลูกมะพร้าวพุ่งไปหาดอยนาง เชื่อกันว่า เจ้าหลวงคำแดงลั่นอะม็อก (ปืนไฟ) ไปเยี่ยมเจ้าแม่อินเหล่าที่ดอยนาง บางตำนานยังเล่าว่า เจ้าหลวงคำแดงเป็นเทวดายักษ์ผู้ซึ่งรักษาของวิเศษในถ้ำ เชียงดาว รักษาของวิเศษไว้เพื่อให้พระเจ้าทรงธรรมมิกราชใช้ปราบมนุษย์อธรรมในอนาคต นามเดิมของเจ้าหลวงคำแดงคือ เจ้า

³ สุนธี ธิกา, ๒๕๔๑, เอกสารอัดสำเนา. *ประวัติตำนานการค้นพบถ้ำหลวงเชียงดาว*, ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์

⁴ เอกสารอัดสำเนา เผยแพร่ในงานไหว้สารวัตรเจ้าหลวงคำแดงและสืบชะตาเมืองเชียงดาว เวทีช่วงบุญล้านนา ครั้งที่ ๕ เรื่อง “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและตำนานเจ้าหลวงคำแดง พลังแห่งการพัฒนาเมืองเชียงดาว”, ๒๘ พฤษภาคม ๒๕๔๗

สุวรรณคำแดง และเทวดาผู้เป็นชายามีนามว่า “จอมเทวี” สถิตอยู่ ณ ดอยนาง ทั้งสองต่างรักษาศีล ๘ จึงไม่ได้
อยู่ร่วมกัน⁵

ยอดดอยหลวงเชียงดาวของเจ้าหลวงคำแดงกับ “ดอยนาง” พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ใกล้กับดอยหลวงเชียงดาว
เชื่อกันว่าเป็นที่อยู่ของเจ้าแม่อินเหลา

ศาลเจ้าหลวงคำแดง ที่หอเสื่อเมืองบ้านถ้ำเชียงดาว

⁵ เบญจวรรณ วงศ์คำ (บรรณาธิการ), ๒๕๔๗, เอกสารอัดสำเนา. *ดอยหลวงเชียงดาว, ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์*

ชุมชนในพื้นที่เวียงเชียงดาว จะสร้างหอศาลเจ้าหลวงคำแดงไว้ประจำในแต่ละหมู่บ้าน กระจายอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะที่บ้านแก่งปันเต้า บ้านถ้ำ เชียงดาว และบ้านแม่ณะ ซึ่งถือเป็นศาลใหญ่ของชุมชนในแถบนี้ เช่นที่บ้านแม่ณะ มีการสร้างหอขึ้นใหม่ ๓ หลัง คือหอของเจ้าหลวงคำแดงเป็นหอใหญ่อยู่ตรงกลาง ส่วนหอเล็ก ๒ หอด้านข้างเป็นหอปลัด หรือเสนาของท่าน หลังจากที่หลักเกศาทรุดโทรมลงไป จึงมีการสร้างหอขึ้นใหม่เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๘ เกิดจากการที่ลุงคนหนึ่ง อาศัยอยู่จังหวัดหนองคาย มาพักอยู่ที่บ้านแม่ณะ แล้วฝันว่า มีช้าง ๑ ตัว และม้า ๒ ตัว เข้ามาในบ้าน ทำให้รั้วบ้านหักพังเสียหาย ต้นไม้ต้นใหญ่ ๆ ล้มลงเนื่องจากแรงของช้างและม้า เหล่านี้ จึงสันนิษฐานว่าช้างและม้าเหล่านี้อยู่ไม่ได้เนื่องจากต้นไม้จะล้มลงทับ เจ้าพ่อจึงพาสัตว์เหล่านี้หนี ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงได้ร่วมกันรื้อถอนต้นไม้และหอเจ้าบ้านเก่าออกแล้วสร้างใหม่ ซึ่งในขณะนี้เจ้าพ่อได้กลับมาอยู่ดั้งเดิมแล้ว

ในแต่ละหมู่บ้านปีหนึ่งจะมีการเชิญผีเจ้าหลวงคำแดงลงมาทรงเพียงครั้งเดียว โดยจะจัดงานทรงเจ้า และพ้อนผีขึ้น ในวันที่ ๑๖ เมษายน เป็นงานดำหัวเจ้าหลวงคำแดงประจำปี ต้องทำเป็นประจำทุกปี ซึ่งชาวบ้านแม่ณะเล่าว่า ในยุคแรก ๆ เจ้าหลวงคำแดงจะมาลงทรงในงานรดน้ำดำหัว แต่ปัจจุบันนี้เป็นเจ้าชะวงค์ และเจ้าหลาย ๆ องค์ผลัดเปลี่ยนกัน เนื่องจากเจ้าพ่อหลวงคำแดงนั้นแก่แล้วไม่สามารถมาได้ จึงให้ลูกหลานเหลนของเจ้าพ่อหลวงคำแดงมาลงทรงในงานแทน การเลี้ยงผีเจ้าบ้านนั้น จะทำเฉพาะหมู่บ้าน ไม่เกี่ยวข้องกับหมู่บ้านอื่น

เจ้าทรงที่เป็นร่างทรงของเจ้าชะวงค์ ในงานพิธีนี้ ชื่อยายแก้ว กองสถาน (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) เป็นร่างทรงมา ๑๐ กว่าปีแล้ว ยายแก้วเล่าว่า มาทรงเพื่อดูแลลูกหลาน และชาวบ้านต่างก็พากันขนานนามขี้มนั้สั่มป่อย เพื่อไปรด เป็นศิริมงคล และเมื่อรดน้ำขี้มนั้สั่มป่อยแก่ชาวบ้านแล้ว เจ้าพ่อจะพ้อนรำ เมื่อเสร็จแล้วจึงเดินทางกลับ ถ้าไม่ใช่เทศกาลงานดำหัวเจ้าหลวงคำแดง (วันที่ ๑๖ เมษายนของทุกปี)จะไม่ลงทรง และไม่รับทรงใด ๆ

ขั้นตอนของงานประเพณีรดน้ำดำหัว เริ่มตั้งแต่เช้า โดยชาวบ้านหมู่บ้านแม่ณะต่างทยอยกันมาไหว้หอเจ้าบ้านและร่วมกันนำขนม และข้าวตอกดอกไม้ไปไหว้บนหอทั้ง ๓ หลัง และนำขี้มนั้สั่มป่อยไปใส่ไว้ในโองหน้าหอแต่ละหลัง เพื่อจะได้นำน้ำขี้มนั้สั่มป่อยเหล่านั้นนำไปรดแก่ชาวบ้านที่มาร่วมงานในช่วงบ่าย จากนั้นชาวบ้านบางคนที่มีเงินก็จะบริจาคลงในขันเงินที่วางไว้บนหอเจ้าด้านทิศตะวันตกและจึงเดินทางกลับบ้าน

ในช่วงบ่าย ชาวบ้านจะมารวมกันเพื่อสอบถามถึงปัญหาและความทุกข์ร้อนต่าง ๆ รวมถึงขอพรจากเจ้าพ่อเพื่อให้อยู่เย็นเป็นสุข และให้เจ้าพ่อรดน้ำขี้มนั้สั่มป่อยให้ ชาวบ้านที่มาส่วนใหญ่จะเตรียมเอาขันหรือ “สลุง” มาด้วยเพื่อเอาน้ำขี้มนั้สั่มป่อยที่เจ้าพ่อเสกเป่าแล้วนำไปใช้รดต่อเพื่อความเป็นศิริมงคล จากนั้นเจ้าพ่อจะทำการพ้อนดาบ และพ้อนรำต่าง ๆ จึงถือเป็นอันเสร็จพิธี

ร่างทรง “เจ้าพ่อชนะวงค์” รดน้ำขมิ้นสั้มป่อยแก่ชาวบ้านที่มาร่วมงาน

ชาวบ้านต่างนำขัน “สลุง” เพื่อมาเอาน้ำขมิ้นสั้มป่อยจากเจ้าพ่อ

“ตั้งข้าว” (ผู้ประกอบพิธี) ของหอเจ้าบ้านแม่ณะเล่าว่า “ชาวบ้านที่มาเลี้ยงเจ้าพ่อมีหลายหมู่บ้านทั้งตำบล แม่ณะนั้นอาจไม่ขาดแม่หมู่บ้านเดียว เจ้าพ่อหลวงคำแดงสมัยก่อนนั้นมาและดูว่านี่ ปัจจุบันมาไม่ได้เนื่องจากมีอายุมาแล้ว อายุประมาณ ๑๐๐ กว่าปี หอเจ้าบ้านแม่ณะมีจำนวน ๓ หอ โดยสร้างเรียงกันจากทิศตะวันออกไปทางทิศตะวันตก หอเจ้าบ้านที่ตั้งอยู่กลางสร้างสำหรับให้ชาวบ้านบนบานศาลกล่าว ขอให้เจ้าพ่อช่วยเหลือในเรื่อง ต่าง ๆ ศาลเล็กทางทิศตะวันออกนั้น เป็นหอของเจ้าที่ที่ดูแลปกป้องรักษาสถานที่บริเวณหอเจ้าบ้าน ทางทิศตะวันตกเป็นหอสำหรับการทรงเจ้าพ่อต่าง ๆ”

“หอเสื่อบ้านแม่ณะทั้ง ๓ หลัง สร้างโดยงบประมาณขององค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) สำหรับพื้นที่นั้นเป็นงบประมาณของชาวบ้านบ้านแม่ณะ สร้างโดยน้ำเหงื่อ น้ำโคลของชาวบ้าน ซึ่งได้ใช้งบประมาณในการสร้างพื้นที่ประมาณ ๑๐,๐๐๐ กว่าบาท”

แต่จะปีจะมีงานประเพณีสำคัญ ๒ ครั้ง ครั้งแรกเป็นงานรดน้ำดำหัว ครั้งที่ ๒ เป็นงานประเพณีที่จัดขึ้นในเดือน ๙ เป็ง (เหนือ) เรียกว่า “ประเพณีเดือน ๙ เป็ง เหนือ” ซึ่งจะเป็นการเลี้ยงเจ้าบ้าน เป็นเครื่องเซ่นไหว้ต่าง ๆ อาจเป็น หมู ไก่ วัว ตามโอกาสในแต่ละปี ในปี ๒๕๔๘ นี้คงจะเลี้ยงไก่ ปักดไปเป็นไก่ และปักดไปเป็นวัว ต่อจากนั้นจะเป็นไก่อีกครั้งหนึ่งวนไปอย่างนี้

๓. ประวัติศาสตร์นิพนธ์ฉบับท้องถิ่น: ภูมินาม ตำบล และเรื่องเล่าประจำถิ่นชุมชนเชียงดาว

๑) ภูมินามบ้านทุ่งกุลา –ทุ่งกะลา ในเขตเชียงดาว

คนท้องถิ่นต่าง ๆ จะเรียกคนจากต่างถิ่นที่อพยพเข้ามาใหม่ว่า “กุลา” ดังกรณีทุ่งกุลาร้องไห้ ในเขตภาคอีสาน คนไท – ยวนในภาคเหนือ เรียกฝรั่งว่า “กุลา” ขณะที่คนในถิ่นอื่น เรียกคนที่มาจากพม่าหรือแขกอินเดียว่า “กุลา” เช่นเดียวกัน

ชาวบ้านทุ่งกะลา ในเขตเชียงดาวเล่าว่า เมื่อปี ๒๔๘๕ อังกฤษเข้าปกครองพม่า อังกฤษได้ระบุว่า ชาวไทใหญ่เป็นคนของชาวอังกฤษไปด้วย จึงเป็นเหตุให้เกิดชื่อเรียกขานชาวไทใหญ่อีกชื่อหนึ่ง คือ “ชาวกาลา” เนื่องจากชาวอังกฤษนำพม่าขึ้นกับประเทศอินเดีย และชาวไทใหญ่เรียกอินเดียว่า “กาลา” ชาวไทใหญ่จึงถูกเรียกขานว่า “ชาวกาลา” ตามไปด้วย หมู่บ้านแห่งหนึ่งในอำเภอเชียงดาวก็ชื่อว่า “บ้านทุ่งกะลา” ในความหมายเดียวกัน ไม่ใช่กะลามะพร้าวดังที่เข้าใจกัน

๒) เส้าใจบ้าน: การผสมกลมกลืนระหว่างระบบอุดมการณ์ผีกับพุทธ ชุมชนชาวปะห่อง บ้านปางแดง - แม่จร เชียงดาว

ชาวเขาเผ่าปะห่องหรือ “ดาระอั้ง” (ดาระอั้ง แปลว่า “ผู้ที่มาจากฟ้า” ⁶) แต่เดิมตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตประเทศพม่า ภายหลังได้อพยพเข้ามาในประเทศไทยและตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ทั่วไปในตอนเหนือจังหวัดเชียงใหม่ เช่น อำเภอฝาง อำเภอแม่เฒ่า และบ้าน “ปางแดง” (เดิมชื่อปางไม้แดง เนื่องจากมีไม้แดงอยู่มาก ภายหลังตัดคำว่าไม้ออก) ในเขตอำเภอเชียงดาว เป็นต้น ชาวปะห่องส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด เมื่อถึงวันพระจะหยุดการทำงานต่าง ๆ และสวดมนต์ภาวนาทั้งเช้าและเย็น เพราะเชื่อว่า

“...ถ้าชาวปะห่องออกไปทำงานในวันนี้ มักจะเกิดสิ่งไม่ดีหรือภัยอันตรายแก่ตนเอง ครอบครัวและสัตว์เลี้ยงของตนเองได้ เช่น ถ้าไปฟันไม้ในวันพระ อาจพลาดฟันถูกขาตนเองทำให้บาดเจ็บ หรือไก่อที่เลี้ยงไว้อาจตายโดยไม่ทราบสาเหตุ” ⁷

สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวปะห่องนับถือประจำหมู่บ้าน นอกจากจะมีหิ้งพระที่อยู่ภายในบ้านและหอเจ้าที่ประจำบ้านแล้ว ชาวปะห่องยังนับถือเส้าใจบ้านซึ่งเปรียบเสมือนหัวใจและเสาหลักของหมู่บ้าน เส้าใจบ้านมีบทบาทเป็นเหมือนศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมและประเพณีประจำปี ชาวปะห่องเชื่อว่าเมื่อทำการบูชาเส้าใจบ้านแล้วชาวบ้านจะอยู่เย็นเป็นสุข ปลอดภัยจากสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ

⁶ สัมภาษณ์นายลี จองคำ อายุ ๔๓ ปี ผู้ใหญ่บ้านแม่จร ต.เชียงดาว อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่, ๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๕

⁷ สัมภาษณ์นายอ้าย สำงรี ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านปางแดงนอก ต.เชียงดาว อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่, ๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๕

การแต่งกายหญิงสาวชาวปะห่อง กับ “ใจบ้าน” บ้านปางแดง

หอใจบ้านมีลักษณะเป็นศาลายกพื้นสูง ๒ ชั้น ชั้นล่างมีเสาแกนกลางขนาดใหญ่ ความสูงประมาณ ๒ - ๓ เมตร ๑ ต้น เสานี้เรียกว่า “เสาใจบ้าน” รอบหอใจบ้านทั้ง ๔ มุมมีหิ้งบูชาสำหรับใส่กระสวยดอกไม้ ธูป เทียน นอกจากนั้นหอใจบ้านบางแห่งมีไม้ขนาดยาวและสั้นมัดรวมกันรอบบริเวณเสาทั้ง ๔ มุม รวมได้ ๑๐๐ อัน ตามธรรมของพระพุทธเจ้าและมีเชือกหวายพันล้อมรอบ ชั้นบนของหอใจบ้านเป็นที่สำหรับพระสงฆ์ใช้สำหรับ “เทศน์ธรรม” และประกอบพิธีกรรมสำคัญทางศาสนา เมื่อถึงวันประเพณีสำคัญชาวปะห่องจะนิมนต์พระสงฆ์ให้ขึ้นไปทำพิธีบนหอใจบ้าน ซึ่งบางครั้งมีพระสงฆ์ขึ้นไปทำพิธีพร้อมกันถึง ๔ รูป

ชาวปะห่องเชื่อว่า หอใจบ้านและเสาใจบ้านมีความศักดิ์สิทธิ์มากถ้าชาวบ้านเจ็บป่วย ไม่สบาย รักษาไม่หาย ชาวบ้านจะนิมนต์พระสงฆ์มา “เทศน์ธรรม” บนหอใจบ้าน หลังจากเทศน์ธรรมแล้วผู้ป่วยจะหายเป็นปกติ

“ใจบ้าน” บ้านแม่จร ต.เชียงดาว อ.เชียงดาว

ชุมชนหมู่บ้านในเขตพื้นที่โดยรอบเวียงเชียงดาว ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ประกอบด้วยหมู่บ้านต่าง ๆ เช่น บ้านเชียงดาว ฟุ่งละคร ฟุ่งหนองแล้ง บ้านดอน ม่วงซ้อง วังจ้อม บ้านถ้ำ บ้านดง แม่กะ ฟุ่งหลุก นาเลา แม่ตอก โรงวัว ฟุ่งดินแดง หัวฟุ้ง บ้านดอนศรีสะอาดและบ้านผาตาย

ชาวบ้านในชุมชนได้ช่วยกันเล่าถึงความเป็นมาของชุมชนว่า⁸ เดิมบริเวณหมู่บ้านนี้เป็นป่าดงดิบ ไม่มีบ้านคนมากนัก ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านดั้งเดิมคนบ้านฟุ่งหนองแล้งประมาณ ๔ – ๕ หลังคาเรือนแล้วค่อยขยายขยายที่ทำกินเข้ามาที่บริเวณหน้าถ้ำแล้วตั้งรกรากอยู่บ้านถ้ำ บ้านเค้าหรือหมู่บ้านที่เริ่มก่อตั้งก่อนในตำบล ก็คือบ้านเชียงดาว โดยมีพ่อแสนรัตนคูหา คนบ้านแม่กะ เป็นผู้นำคนแรก ๆ ที่ได้ตั้งหมู่บ้านขึ้นเรียกว่า “บ้านไร่” ต่อมาเห็นว่าบ้านอยู่ไกลถ้ำ มีถ้ำเป็นสัญลักษณ์จึงเปลี่ยนชื่อเป็นหมู่บ้านใหม่ว่า “บ้านถ้ำ” แล้วค่อยขยายออกเป็นหมู่บ้านต่าง ๆ ซึ่งสาเหตุที่มาตั้งก่อนเป็นบ้านแรกก็คือ บริเวณแถบหมู่บ้านเชียงดาวเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มีแม่น้ำไหลผ่านหลายสายอีกทั้งมีสภาพดินที่สมบูรณ์เหมาะอย่างยิ่งในการที่จะนำมาปลูกพืชผลทางการเกษตร และการเลี้ยงสัตว์ได้อย่างดี ซึ่งในสภาพของบริเวณหมู่บ้านจะเป็นพื้นที่ราบ และต่อมาบ้านเชียงดาวก็ได้แยกออกไปอีก ๒ หมู่บ้าน คือ บ้านดง กับบ้านโรงวัว บ้านหัวฟุ้ง แยกมาจากบ้านฟุ่งละคร บ้านผาตาย แยกมาจาก บ้านฟุ่งหลุก บ้านนาเลา แยกจากบ้านถ้ำ และบ้านม่วงซุ่ม แยกออกมาจากบ้านวังจ้อม เชื่อว่าบริเวณละแวกบ้านฟุ่งละคร ฟุ่งหนองแล้ง เป็นที่อยู่อาศัยที่ยาวนานของชุมชนโบราณของพวกชาวลัวะ เพราะตามฟุ่งนาเมื่อขุดไถ ก็พบเศษเครื่องปั้นดินเผาอยู่ทั่วไป

๓) ภูมินามชุมชนบ้านม่วงซ้อง – แม่กะ – แม่ซ้อน – เมืองกะ – เมืองงาย

ชาวบ้านได้ช่วยกันเล่าถึงความเป็นมาของชุมชนม่วงซ้อง ในเขตพื้นที่เวียงเชียงดาวในอดีตว่า พ่ออู้อยู่หมื่น ซึ่งเป็นชาวอำเภอแม่แตง ได้เดินทางอพยพมาก่อตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านม่วงซ้องก่อน ๓ หลังคาเรือน สาเหตุที่พ่ออู้อยู่หมื่นย้ายมาอยู่เพราะเห็นว่าบริเวณบ้านม่วงซ้องมีพื้นที่ราบขนาดใหญ่และมีน้ำอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกและการเลี้ยงสัตว์เป็นอย่างมาก และได้มีการอพยพของชาวบ้านสันป่าตองตามมาอยู่ภายหลัง สาเหตุที่เรียก บ้านม่วงซ้อง เมื่อก่อนบริเวณบ้านมีต้นมะม่วงอยู่มากมาย แต่มีอยู่ต้นหนึ่งอยู่ภายในบริเวณวัด มีรูหรือโพรงอยู่กลางต้น เวลาลมพัดเข้ารูจะทำให้เกิดเสียงเหมือนเสียงซ้อง จึงทำให้ชาวบ้านก่อตั้งชื่อว่า “บ้านม่วงซ้อง” ชุมชนบ้านแม่กะเป็นชุมชนในพื้นที่ราบขนาดใหญ่ เป็นบ้านเค้า เพราะเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านอื่นๆ เดิมแถบนี้เป็นชุมชนหมู่บ้านลัวะ ที่เรียกว่าแม่กะนั้นมาจากการเรียกชื่อแม่น้ำแม่กะซึ่งไหลมาจากดอยแม่กะอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน สภาพของหมู่บ้านเป็นที่ดอนน้ำไม่ท่วมถึง ขณะนั้นมีจำนวนครัวเรือน ๑๐ กว่าครัวเรือน ต่อมาเมื่อชาวบ้านจากบ้านแม่มอย หรือที่เรียกกันว่า “เวียงมอย” ได้อพยพเข้ามาอยู่ร่วมด้วย อยู่ต่อมากันมาหลายชั่วอายุคน จนถึงปัจจุบัน มีพระธาตุหรือวัดประจำเขตพื้นที่นี้เรียกว่าพระธาตุ “ตอป้อ” แต่ใช้ชื่อวัดว่า วัดศรีดอนชัย เล่าสืบกันมาว่า พระธาตุสร้างคร่อมต้นป้อ มีของดีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายอยู่ที่พื้นต้นป้อแห่งนั้น

๔) ภูมินาม “แม่ซ้อน”: ความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มา “ซ้อน” กัน

⁸ ข้อมูลจาก “เวทีชุมชนเวียงเชียงดาว” (วันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๕) ในชุมชนบ้านถ้ำ ม่วงซ้อง เชียงดาว วังจ้อมและฟุ่งละคร ได้แก่ พ่อเทพ หน่อปลา อายุ ๔๔ ปี คุณลุงแสงทอง ริกา อายุ ๗๐ ปี คุณยายปาน พรหมทีลักษณ์ อายุ ๕๔ ปี และพ่อเฮือน แสงสม อายุ ๙๑ ปี พ่อแก้ว อินตารักษ์ อายุ ๘๗ ปี นายลาด ชัยคำ อายุ ๕๑ ปี พ่อจันทร์ สุคำมา อายุ ๗๒ ปี พ่อมูล กองแก้ว อายุ ๙๐ ปี แม่แก้ว กองสถาน อายุ ๗๓ ปี นายมานพ แก้วไหลมา ผู้ช่วยแก่ฝ่าย นายนคร กองสถาน ประธานเกษตรกรประจำหมู่บ้าน พ่อหลวงคณิต กองสถาน อายุ ๕๖ ปี พ่อหลวงบ้าน แม่คำเกี้ยว ดารขุนหมาก อายุ ๗๐ ปี แม่ดวงมณี เกตุรุ่งเรือง อายุ ๖๕ ปี และพ่อปิ่น กีก้อง อายุ ๖๖ ปี

ชุมชนแม่ซ้อน เป็นชุมชนดั้งเดิมขนาดใหญ่อีกชุมชนหนึ่ง ชาวบ้านได้เล่าถึงความเป็นมาของชุมชนเมืองมายาวนานตั้งแต่อดีตว่า สาเหตุที่ตั้งชื่อหมู่บ้านว่าแม่ซ้อนเพราะว่าเมื่อตอนตั้งหมู่บ้านใหม่ ๆ มีคนหลายทิศหลายทางมาอยู่ร่วมกัน ภาษาเหนือเรียกว่ามา “ซ้อน” กัน เดิมมีบ้านอยู่ประมาณ ๕๐ – ๖๐ หลังคาเรือน แต่อยู่ห่างกัน สภาพหมู่บ้านเป็นป่าไม้สัก ไม้บง พื้นที่ทำกินมีความอุดมสมบูรณ์ มีป่าไม้มาก ทางเดินเป็นทางเกวียนไปจนถึงเมืองงาย ต่อมาก็มีคนจากทางเชียงใหม่ ลำพูน สารภี อพยพมาเพิ่มมากขึ้น จนถึงปัจจุบันมีประชากรในหมู่บ้านถึง ๓๑๘ ครัวเรือน

๕) ความเรียบง่ายของธรรมชาติ สู่ภูมินาม “น้ำแม่งาย” และชุมชนบ้านเมืองงาย

ชุมชนเมืองงาย เป็นชุมชนใหญ่อีกชุมชนหนึ่ง ในทางตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองเชียงดาว มีหมู่บ้านต่าง ๆ กว่า ๑๐ หมู่บ้าน ได้แก่บ้านเมือง หมู่ที่ ๑ และหมู่ที่ ๒ บ้านใหม่ แม่ซ้อน บ้านสบงายขุนซ้อน บ้านมูเซอ บ้านสหกรณ์ ม่วงงัม บ้านสัน และบ้านหนองบัว

เมืองงายในอดีตเป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ มีศูนย์กลางอยู่ที่บ้านสันป่าไหล่ เป็นเมืองโบราณเรียกว่า เวียงสันป่าไหล่ หรือสันป่าไหล่ ทางทิศเหนือของเวียงยังปรากฏคูเมืองให้เห็นอย่างชัดเจน ลักษณะเป็นคูดินชั้นเดียวล้อมรอบ ผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมา ปัจจุบันในพื้นที่เมืองเป็นที่ปลูกไร่ ถั่ว ถั่วลิสงและอ้อยของชาวบ้านไปแล้ว แต่ยังพบเศษเครื่องภาชนะดินเผาตกอยู่ทั่วไปรอบเวียง

ชุมชนเวียงสันป่าไหล่ มีพระธาตุปู่ก่า ตามชื่อของหัวหน้าหมู่บ้านในเวลานั้น เป็นพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ประจำเขต มีตำนานกล่าวว่า ปู่ก่าและชาวบ้านคนเมืองกลุ่มหนึ่งประมาณ ๓๐ ครอบครัว ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่มแรกอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิง ต่อมาพระภิกษุรูปหนึ่ง ได้เดินธุดงค์มาปักกลดอยู่ริมน้ำ ชาวบ้านเกิดศรัทธาจึงไปทำบุญตักบาตร และอุปฐากรับใช้ โดยมีปู่ก่าเป็นผู้นำ ทำให้พระธุดงค์มีความสะดวกและง่ายต่อการปฏิบัติธรรม จึงได้ตั้งชื่อแม่น้ำสายนี้ว่า “แม่น้ำงาย” และได้ตั้งชื่อหมู่บ้านตามชื่อสายน้ำนี้ว่า “บ้านแม่งาย” ชาวบ้านมีความเลื่อมใสในพระองค์นี้มาก จึงได้นิมนต์ท่านจำพรรษาอยู่ในหมู่บ้านนี้ แต่ก็ได้รับการปฏิเสธเพราะท่านต้องออกเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังที่อื่นต่อไป ก่อนพระธุดงค์จะจากไปจึงได้มอบพระเกศาให้ปู่ก่าไว้เพื่อเป็นที่เคารพสักการบูชา ปู่ก่าพร้อมด้วยชาวบ้านจึงได้พร้อมใจกันสร้างเจดีย์บรรจุพระเกศาไว้บนยอดดอยอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน พร้อมทั้งตั้งชื่อเป็นอนุสรณ์แก่ปู่ก่าว่า “พระธาตุปู่ก่า” และได้จัดประเพณีทำบุญเป็นประจำทุกปีในเดือนเก้าเป็งมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ ต่อมาในสมัยพระยาเชื่อนเพชร ผู้ปกครองเมืองงายในสมัยของพระเจ้ากาวิโรรสสุริยวงศ์ ผู้ครองเมืองเชียงใหม่ (พ.ศ. ๒๓๙๙-๒๔๑๒) ได้เปลี่ยนชื่อเป็น “บ้านเมืองงาย” มาจนถึงปัจจุบัน⁹

หลังจากสมัยปู่ก่าแล้วก็มี พญาคำคง มาปกครองเมืองงายต่อ พญาคำคงได้เลือกเอาบริเวณ “ทุ่งเค้าลาน” หรือ “ท่าพันเงี้ยว” (ปัจจุบันเป็นทุ่งนาบริเวณทุ่งนาอยู่ด้านทิศใต้ของโรงเรียนสบงาย) เพราะบริเวณนั้นมีเงี้ยวเข้ามาบูรณชาวบ้านอยู่เนืองๆ พญาคำคงพิจารณาเห็นว่าบริเวณนี้คงจะตั้งเป็นเมืองได้ จึงได้ตั้งเป็นศูนย์กลางของชาวเมืองเพราะว่าประชากรหนาแน่น ก่อนตั้งเป็นศูนย์กลางของเมือง ถูกชาวเงี้ยว (ไทใหญ่) บูรณอยู่บ่อยๆ เนืองยากที่จะป้องกันเพราะอยู่ใกล้ป่า ชาวบ้านไม่มีความสุขต้องคอยหลบหนีอยู่เสมอทรัพย์สินสิ่งของที่มีค่าต่างๆก็ถูกพวกเงี้ยวเก็บกวาดไปหมด บ้านเรือนก็ถูกเผา จนกระทั่งพญาคำคงหรือเจ้าน้อยคำคงมาปกครองเมือง จึงได้อยู่กันอย่างสงบ อยู่ได้ประมาณ ๑๕ ปี พญาคำคงก็ถึงแก่กรรม ลูกหลานพญาคำคงได้สืบสกุล “คำคง” มาจนถึงปัจจุบัน เพราะในหมู่บ้านสบงายยังมีผู้ใช้นามสกุล “คำคง” อยู่หลายครอบครัว

⁹ สำนักงานศึกษาธิการอำเภอเชียงดาว, *เบ็กฟ้าเชียงดาว*, (เอกสารอัดสำเนา), มปป.

๖) ภูมินามบ้านเมืองนะ ดอยถั่ว พุงข้าวพวง และเมืองคอง: พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์กับชุมชนใน
จินตนาการหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์

ชุมชนเมืองนะ เป็นชุมชนดั้งเดิมขนาดใหญ่อีกชุมชนหนึ่ง อยู่ทางทิศเหนือของเวียงเชียงดาว ชุมชน
หมู่บ้านในเขตพื้นที่เมืองนะ มีทั้งหมด ๑๔ หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านเมืองนะ แก่น้อย นาหวาย โล๊ะป่าหาญ โป่งออง
น้ำรุ ห้วยไส้ จองคำ ไชยา หนองอุก หรืออรุโณทัย หนองแถม หนองเขียว เจียงจันทร์ และบ้านใหม่สามัคคี

บ้านเมืองนะเป็นบ้านเก่า เพราะมาตั้งก่อนหมู่บ้านอื่นแล้วมีหมู่บ้านอื่นแยกออกไปในภายหลังมาตั้ง
ใหม่ มีตำนานเล่าสืบกันมาว่า ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาโปรดมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย
ในเมืองนี้ โดยเสด็จประทับอยู่ที่โคนไม้ใหญ่บนเทือกเขาแห่งหนึ่ง อันเป็นที่กำเนิดของขุนห้วยทั้งหลาย เป็น
ขุนเขาที่มีลักษณะคล้ายถั่วคั่ว จึงเรียกกันว่า “ดอยถั่ว” เมื่อคนและสัตว์ทั้งหลายทราบ ก็พากันมาไหว้
พระพุทธเจ้า พญาช่างเผือกตนหนึ่งได้ถวายผลมะนะ (สมอไทย) แก่พระพุทธองค์ เมื่อพระองค์ทรงรับ ผลมะ
นะก็กลายเป็นทองคำทันที พญาช่างเผือกเห็นอัศจรรย์ดังนั้นจึงถวายตัวเป็นข้ารับใช้ ต่อมาไม่นาน
พญาช่างเผือกตัวนั้นลงไปเล่นน้ำในลำธารใกล้ๆ มีพวกพรานป่ามาพบเข้า จึงได้รุมกันฆ่าช่างป่าจนถึงแก่ความ
ตาย จมลงสู่ใต้น้ำหายไป พวกพรานป่าเมื่อฆ่าช่างเสร็จก็ออกเดินทางไป จนพบกับพระพุทธเจ้า พระองค์จึงได้
ทรงเทศนาสั่งสอนให้เลิกทำความชั่ว จากนั้นพรานป่าทั้งหลายก็พากันตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านแห่งนั้น จึงได้ชื่อว่า
“บ้านเมืองนะ” มาตราบเท่าทุกวันนี้

ในระบบความสัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชน มีพระธาตุนางมอญจึงเป็นแกนยึดโยง มีตำนานเล่าว่า มี
นางหนึ่งไม่ทราบว่าตนเป็นคนหรือสัตว์ วันหนึ่งได้ออกไปหากินตามปกติถึงแม่น้ำสายหนึ่ง เห็นซากผลฝรั่งลอยน้ำ
มากก็อยากกิน นางจึงเก็บผลฝรั่งนั้นมากิน อยู่มาไม่นานนางก็ตั้งครรรค์ คลอดออกมาเป็นลูกสาว นางจึงตั้งชื่อ
ว่า มอญจิ่ง เมื่อนางเติบโตขึ้น ได้ฟังอดีตการเกิดของตนเอง จึงออกติดตามหาพ่อ และพบพ่อของตนที่
ตำบลหนึ่ง คือ เวียงวัว และพบกับพ่อซึ่งเป็นพญาวัวชื่อ อสุภราช ดั่งปรารถนา

ต่อมาเมื่อได้พักที่เวียงวัวเป็นเวลาพอสมควรแล้ว อสุภราชพร้อมกับบริวารได้พาลูกสาวมาส่ง ณ ที่
เดิมคือ ดอยเวียง และสร้างปราสาทให้ลูกทางทิศตะวันออกของดอยเวียง (ปัจจุบันคือดอยธาตุ ปรากฏมี
เจดีย์ขาวขึ้นอยู่ทุกวันนี้) และได้สร้างปราสาทจากเขาวัวของบริวารทุกตัว ไว้เป็นที่สักการะบวงสรวง อันเป็น
การแสดงออกถึงความรักที่อสุภราชมีต่อลูกสาว ซึ่งเป็นพญาของเหล่าวัวนั้น คำว่า บวงสรวง สมัยก่อนใช้คำ
ว่า ปวง ดังนั้นบริเวณนั้นจึงถูกเรียกว่า “พุงเขาปวง” เมื่ออสุภราชสร้างปราสาทเสร็จแล้ว อมรจิ่งได้อาศัยอยู่
ที่นั่นจนตายและกระดูกของนางก็ถูกฝังไว้บนดอยนั้นและได้ก่อสร้างเป็นเจดีย์ขาว ซึ่งปรากฏให้เห็นอยู่ทุกวันนี้
ดอยลูกนี้จึงถูกเรียกว่า “ดอยธาตุนางมอญจิ่ง” ต่อมาเมื่อผู้ปกครองเชียงดาวสมัยหนึ่ง สืบหาหมู่บ้านพบว่า
พุงนาอุดมสมบูรณ์ จนข้าวที่ปลูกออกรวงสวยงาม จึงได้ตั้งชื่อว่า “พุงข้าวพวง” トラบทุกวันนี้¹⁰

ตำนานพื้นบ้านอีกสำนวนหนึ่งเล่าถึงพระธาตุน้ำ ๑ กัณฑ์ นางมอญจิ่งเป็นบุตรของโคอสุภราช
ความเป็นมาคือ มีผู้หญิงคนหนึ่งต้อนน้ำจากรอยเท้าของโคอสุภราชแล้ว ได้เข้าไปหาของป่าก็พบลูกไม้ไหลตาม
น้ำมาและกลับไปต้อนน้ำจากรอยเท้าของโคอสุภราชและได้เกิดตั้งท้องโดยไม่รู้สาเหตุ จึงถูกชาวบ้านประณามว่า
เป็นหญิงชั่ว ต่อมาได้คลอดบุตรเป็นหญิงชื่อนางมอญจิ่ง นางมอญจิ่งได้ถามมารดาว่าบิดาเป็นใครอยู่ที่
ไหน มารดาของเธอก็บอกว่าไม่ทราบว่าพ่อเป็นใคร แต่นางบอกบุตรตนเองว่าตนได้ไปต้อนน้ำจากรอยเท้าวัวที่
พุงข้าวพวงนางจึงได้เดินทางมาตามหาพ่อที่พุงข้าวพวง แล้วเจอกับฝูงวัวฝูงใหญ่ นางได้เห็นพญาวัวอสุภราช

¹⁰ สำนักงานศึกษาธิการอำเภอเชียงดาว, (อ้างแล้ว หน้า ๓๗ - ๓๘)

ว้าวสุภราชได้มองเห็นนางมอญจิ่ง นางก็รู้สึกว้าวสุภราชเป็นบิดาของตนอง แต่ว้าวสุภราชไม่เชื่อจึงได้ตั้งจิตอธิษฐานว่าถ้าเกิดนางไม่ไข่ลูกของตนว้าวสุภราชจะให้นางขึ้นขี่หลังและใช้เขาขวิดนางให้ตาย แต่พอนางมอญจิ่งขึ้นขี่หลังว้าวสุภราชแล้วว้าวนั้นกระโดดขึ้นนางจึงลอยตัวแต่นางได้ตกลงมาพร้อมกับข้าวตอกดอกไม้ เมื่อเป็นดังนั้นจึงเชื่อว่านางเป็นบุตรของตนแล้วนางก็ได้ไปล้างเท้าที่ห้วยดินตั้งแล้ว นางได้เอาเท้าไปสัมผัสกับหินจนเป็นรอยเท้าของนาง ปรากฏเป็นหินรูปรอยเท้าอยู่จนทุกวันนี้

๓) ภูมินาม “เมืองของ – เมืองคอง”: ชุมชนชายขอบของอาณาจักรเวียงเชียงดาว

ชุมชนเมืองคอง เป็นชุมชนในหุบเขาเล็ก ๆ อยู่ปลายสุดชายขอบของอาณาจักรเวียงเชียงดาวในอดีตที่เชื่อมต่อไปถึงเขตประเทศพม่า ทางทิศตะวันตกของเวียงดาว เป็นชุมชนของคนเลี้ยงวัว ควาย ที่อพยพไปจากเมืองกืด ในเขตแม่แตงเพื่อบุกเบิกที่ทำกินร่วมกับกลุ่มชนเผ่าดั้งเดิม อื่น ๆ ในแง่ประวัติศาสตร์และเรื่องเล่าของท้องถิ่น ชาวบ้านในพื้นที่ได้เล่าถึงชุมชนในตำนานว่า เมืองคองมีชื่อเดิมว่า “เมืองของ” เพราะแต่เดิมเมืองนี้เป็นที่อยู่อาศัยของชนเผ่าลัวะ เจี้ยว (ตองสู้) แซ่และจีนฮ่อ ได้เข้ามาหักล้างทางพงบริเวณที่ราบเชิงเขา และตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณบ้านหลวงในปัจจุบัน ต่อมาเมื่อพวกกะเหรี่ยงจากเขตพม่า และคนเมืองได้เข้ามาอาศัยอยู่ตามที่ราบ และได้สร้างวัดวาอารามและถาวรวัตถุขึ้น กลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ จึงได้ย้ายขึ้นไปอยู่ในที่สูงเขตเชิงเขาเป็นหมู่บ้านใหม่ เช่น บ้านหมู ๑ บ้านใหม่ ห้วยงู เป็นเผ่ามูเซอ แม่คองซ่าย เผ่ากะเหรี่ยง สันป่าเหียง เผ่าลีซอ เป็นต้น

ยุคต่อมาในสมัยสงครามพม่าได้เข้ามาตีเมืองเชียงใหม่ ได้กวาดต้อนเอาทรัพย์สินเงินทองกลับไปประเทศพม่า และได้เดินทางผ่านบริเวณเมืองคองจึงได้นำของมีค่าบางอย่างเก็บรักษาไว้ในบริเวณพื้นที่ต่างๆ ซึ่งต่อมามีชาวบ้านค้นพบสิ่งของมีค่าเหล่านั้นมากมาย ในยุคการค้ารุ่งเรืองเส้นทางดังกล่าวจึงเป็นเส้นทางการค้าระหว่างเชียงใหม่กับพม่า ในแง่โศกทรัพย์เมืองนี้จึงมีข้าวของสินค้าที่มีค่า ซึ่งเป็นทั้งเครื่องประดับและโบราณวัตถุกระจายอยู่ทั่วไป เช่น เครื่องปั้นดินเผา พระพุทธรูปมีค่า ทองคำ เงินแถบ สร้อย แหวน กำไล เป็นต้น ตอนหลังชื่อเมืองของก็ถูกเรียกเพี้ยนเป็น “เมืองคอง” ไป

ชุมชนในเขตเมืองคองมีหมุดหมาย (Land mark) หรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญทางภูมิศาสตร์ คือ ดอยพี (ดอยอ้วน) และพระธาตุน้ำทิพย์ พระธาตุศักดิ์สิทธิ์ คู่กับบ่อน้ำทิพย์ที่เป็นแกนยึดโยงระบบความสัมพันธ์ที่สำคัญของคนในชุมชน ทำให้เมืองคองที่มีฐานะเป็นเมืองชายขอบขนาดเล็ก มีความหมายและความสำคัญในการช่วงชิงพื้นที่ทางสังคมให้แก่ชุมชนได้

ดอยพี (อ้วน) ดอยหลวงประจำชุมชนเมืองคอง กับ น้ำบ่อทิพย์ บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์บนดอยพีของเมืองคอง

๘) ภูมินามวัดและพระธาตุในชุมชนเชียงดาว

พระธาตุจอมแจ้ง กับชุมชนในตำนานพระเจ้าเลียบโลก

พระธาตุจอมแจ้ง ถือเป็นพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ของบ้านนาหวายและชาวตำบลเมืองนะ มีศรัทธาหลายหมู่บ้าน ได้แก่ บ้านนาหวาย บ้านโล๊ะป่าหาญ บ้านเมืองนะ บ้านโปงออง บ้านทุ่งข้าวพวง เป็นต้น สำหรับหลักฐานการสร้างพระธาตุจอมแจ้ง ไม่ปรากฏชัดเจนนัก ตามตำนานพระเจ้าเลียบโลกกล่าวว่า ในสมัยก่อนพระพุทธเจ้าเสด็จทรงเสด็จจากเมืองแหว่งผ่านมายังที่บริเวณนี้ในตอนใกล้แจ้ง (ใกล้เช้า) ต่อมาชาวบ้านจึงได้สร้างพระธาตุขึ้นและเรียกว่า พระธาตุจอมแจ้งแต่นั้นมา จากนั้นพระองค์ทรงเสด็จไปทางทิศใต้และหยุดพักที่เมืองงายในเวลาบ่าย มีชาวบ้านผู้หนึ่งชื่อ “ปู่กำ” ผ่านมาเห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมพระสาวก ปู่กำจึงถวายข้าวปุกให้แก่พระพุทธเจ้า จากนั้นพระพุทธเจ้าจึงเรียกเมืองนี้ว่า “เมืองงาย” และกล่าวต่อพระอานนท์และพระสาวกว่า “จงดูข้างหน้า จงดูเถิดว่าอีก ๑๐๐ ปีข้างหน้า ที่นี่จะกลายเป็นบ้านเรือนคนทั้งหมด” พอกล่าวจบจึงเอามือลูบศีรษะได้ผมมา ๓ เส้นยื่นให้แก่ปู่กำเก็บไว้บูชา

บางตำนานกล่าวว่า สาเหตุที่พระธาตุแห่งนี้เรียกว่าพระธาตุจอมแจ้งนั้น เนื่องมาจากบ้านนาหวายซึ่งเป็นสถานที่ตั้งองค์พระธาตุ ไม่เคยมีหมอกเลยเมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านอื่นจะแจ้ง (สว่าง) ตลอดเวลา ดังนั้นพระธาตุแห่งนี้จึงได้ชื่อว่า “พระธาตุจอมแจ้ง” จนถึงปัจจุบันนี้ ต่อมาองค์พระธาตุได้ผุพังตามกาลเวลา พระหน่อคำผู้เป็นศิษย์ของพระครูบาเจ้าศรีวิชัยได้เดินทางกลับมาจากการนมัสการรอยพระพุทธบาทที่ประเทศพม่า ผ่านมาทางพระธาตุจอมแจ้ง ชาวบ้านจึงนิมนต์ให้พระหน่อคำบูรณะองค์พระธาตุเสียใหม่ จากนั้นพระภิกษุหน่อคำและศรัทธาประชาชนต่างร่วมกันบูรณะพระธาตุโดยทำการครอบองค์พระธาตุจนเสร็จ ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ชาวบ้านพร้อมทั้งศรัทธาประชาชนทั้งตำบลเมืองนะได้ร่วมกันสร้างบันไดขึ้นพระธาตุซึ่งมีความสูงประมาณ ๓๐๙ ขั้นจนแล้วเสร็จ¹¹

¹¹ สัมภาษณ์ นายคำจัน พรหมมา อายุ ๔๙ ปี , นางสุทัศน์ พรหมมา อายุ ๔๙ ปี , นางเลา นันตา อายุ ๕๐ ปี และนายเนิง สั้งซอ อายุ ๖๐ ปี บ้านนาหวาย ต.เมืองนะ อ.เชียงดาว, ๑๐ มีนาคม ๒๕๕๕

พระธาตุตอปอ บ้านแม่ณะ ต.แม่ณะ อ.เชียงดาว

“พระธาตุตอปอ” (อ่าน ตอ – ปอ) ตามตำนานกล่าวว่า ในสมัยก่อนท้าวแสนฟ้าเทพ ผู้เป็นบุตรของท้าวสมบัติ ได้พาบริวารจำนวนหนึ่งเดินทาง ย้ายถิ่นฐานมาจากแจ่งศรีภูมิ จ.เชียงใหม่ และเสาะแสวงหาพื้นที่อุดมสมบูรณ์ จนมาพบและตั้งถิ่นฐานที่ ต.แม่ณะ อ.เชียงดาว พร้อมสร้างพระธาตุขึ้นองค์หนึ่งคร่อมตอปอ ชาวบ้านจึงเรียกพระธาตุนั้นว่า “พระธาตุตอปอ” และได้สร้างวัดขึ้นชื่อ “วัดตอปอ” ภายหลังวัดนี้ได้เปลี่ยนชื่อเป็น “วัดศรีดอนชัย”¹²

จากจารึกหลักฐานประวัติวัดที่ปรากฏพบว่า “วัดศรีดอนชัย” เดิมชื่อ “วัดหลวง” หรือ “วัดตอปอ” ตั้งอยู่เลขที่ ๔๕๕ หมู่ ๒ บ้านแม่ณะ ต.แม่ณะ อ.เชียงดาววัดศรีดอนชัยสร้างมาได้ ๒๕๕ ปี...¹³

พระธาตุตอปอ บ้านแม่ณะ เชียงดาว

พระธาตุจอมแวะ บ้านเมืองนะ ต.เมืองนะ อ.เชียงดาว

พระธาตุจอมแวะเป็นพระธาตุที่ศักดิ์สิทธิ์ ถือเป็นพระธาตุที่สำคัญประจำชุมชนบ้านเมืองนะ ตั้งอยู่บนยอดเขาสูงทางทิศตะวันออกของบ้านเมืองนะ ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ หรือวันแรม ๑๔ ค่ำ ชาวบ้านมักพบเห็นแสงประกายสี ต่าง ๆ เช่น สีแดง ส้ม ม่วง ฯลฯ ลอยมายังพระธาตุแล้วหายไป เชื่อว่าเป็นความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุที่มักเกิดแสงขึ้นและลอยไปยังที่ต่าง ๆ เรียกว่า “พระธาตุแอมวากัน”

เมื่อถึงประเพณีขึ้นพระธาตุ ชาวบ้านจะต้องเดินเท้าขึ้นไปทำการสรงน้ำพระธาตุ เนื่องจากรถยนต์ไม่สามารถขึ้นไปถึงองค์พระธาตุได้

¹² สำนักงานศึกษาธิการอำเภอเชียงดาว, เบิกฟ้าเชียงดาว, มปป.

¹³ จารึกประวัติวัดศรีดอนชัย ต.แม่ณะ อ.เชียงดาว

พระธาตุจอมแวะ สร้างเมื่อใดและใครเป็นผู้สร้างไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน หลงเหลือเพียงแต่เรื่องเล่าในรูปมุขปาฐะและตำนานพื้นบ้านมากมาย บางสำนวนกล่าวถึงประวัติการสร้างองค์พระธาตุว่า พระธาตุแห่งนี้ เป็นพระธาตุเก่าแก่สร้างขึ้นในสมัยพุทธกาล ระหว่างทางที่พระพุทธเจ้าได้เดินทางไปโปรดเวไนยสัตว์และเผยแผ่พระพุทธศาสนา (พระเจ้าเลียบโลก) พระองค์ได้เดินทางผ่านมายังบ้านเมืองนะและได้แวะพักบริเวณพระธาตุจอมแวะ ต่อมาที่แห่งนั้นจึงได้สร้างพระธาตุขึ้นและเรียกว่า “พระธาตุจอมแวะ” ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

บางตำนานเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตำนานพระเจ้าเลียบโลกเช่นกัน โดยชาวบ้านเชื่อกันว่าในสมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าเสด็จผ่านทางต้นน้ำแม่นะ พบช้างโขลงหนึ่ง ที่เดินทางจากยอดดอยช้าง ได้นำ “หมากนาคั่ว” ถวายแก่พระพุทธเจ้า หลังจากที่พระพุทธเจ้าได้รับหมากนาคั่วจากช้างแล้ว จึงเดินทางมายังบ้านเมืองนะและแวะพักที่ดอยพระธาตุ จากนั้นชาวบ้านจึงสร้างพระธาตุ ณ ที่แห่งนั้น และขนานนามว่า พระธาตุจอมแวะ ตั้งแต่นั้นมา¹⁴

นอกจากนั้นชาวบ้านยังเชื่ออีกว่า ดอยพระธาตุแห่งนี้เป็นที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเสด็จผ่านมาเพื่อใช้เป็นทางผ่านไปยังเมืองหาง ประเทศพม่า พระองค์ทรงแวะพักและสร้างพระธาตุจอมแวะขึ้นที่ดอยพระธาตุแห่งนี้

¹⁴ สัมภาษณ์นายตอเก๊ะ ปัญญา อายุ ๗๘ ปี บ้านเมืองนะ ต.เมืองนะ อ.เชียงดาว, ๒ พฤษภาคม ๒๕๕๖

พระธาตุจอมแหะ

พระธาตุปู่กำ บ้านเมืองนะ ต.เมืองนะ อ.เชียงดาว

ตามตำนานพระธาตุปู่กำกล่าวว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับที่ดอยแห่งนี้ ผู้นำชาวบ้านแห่งนี้ ชื่อ “ปู่กำ” ได้นำข้าวมาถวายแก่พระพุทธองค์ จากนั้นพระพุทธองค์จึงทรงประทานพระเกศาจำนวน ๓ เส้น ให้แก่ปู่กำเพื่อไว้บูชา ปู่กำจึงได้ร่วมกับศรัทธาชาวบ้านสร้างเจดีย์ขึ้นที่บ้านเมืองนะ ให้ชื่อว่าเจดีย์ “พระธาตุปู่กำ” ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

พระธาตุปู่กำ บ้านเมืองนะ ต.เมืองนะ อ.เชียงดาว

รูปปั้นพระฤาษีบดยา เพื่อรักษาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

กล่าวโดยสรุป ภูมินาม เรื่องเล่า ประวัติศาสตร์และตำนานของชุมชนในเขตเชียงดาว ตั้งอยู่บนพื้นฐานทางภูมิศาสตร์และระบบนิเวศวิทยา ที่อยู่ในแอ่งที่ราบลุ่มกลางอ้อมกอดของเทือกเขาถนนธงชัยและเทือกเขาผีปันน้ำ อันเป็นเทือกเขาสูงเป็นแหล่งกำเนิดของต้นน้ำสำคัญสองสายหลักที่หล่อเลี้ยงเมืองเชียงใหม่ คือน้ำแม่ปิงและน้ำแม่แตง ลักษณะทางกายภาพดังกล่าว เอื้อให้เกิดรัฐอิสระในลักษณะที่เป็นรัฐเล็กรัฐน้อยในอดีต และสืบเนื่องไปสู่ระบบอุดมการณ์ของผีบรรพบุรุษ หรือผีวีรบุรุษประจำถิ่นขึ้น จนในที่สุดได้กลายมาเป็นแกนยึดโยงในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของระบบผีเมือง ที่ดำรงอยู่แบบกำกวมและเลื่อนไหลไปมาระหว่างประวัติศาสตร์ฝ่ายเมืองของเจ้าผู้ครองนคร กับประวัติศาสตร์ฉบับท้องถิ่นในลักษณะกึ่งนิทาน กึ่งตำนานและกึ่งประวัติศาสตร์ ทั้งของฝ่ายวัดและฝ่ายเมือง

ลักษณะที่ถือเป็นลักษณะพิเศษของชุมชนในถิ่นเวียงเชียงดาวก็คือ ชุมชนในท้องถิ่นพยายามผลิตซ้ำอุดมการณ์ผีเมือง หรือ “ผีควบเมือง” ของเจ้าหลวงคำแดง ผ่านร่างทรงและพิธีกรรมท้องถิ่นแบบอื่น ๆ อยู่ตลอดเวลา ร่างทรงในเขตเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง พะเยา เชียงราย แพร่และน่าน ต่างอ้างอิงถึงเจ้าหลวงคำแดงในฐานะของ “ผีหลวง” อันเป็นเสมือนเจ้าผู้ครองนครของประวัติศาสตร์ฝ่ายอาณาจักร ที่สอดคล้องและผสมผสานกับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของเจ้าผู้ครองนครในยุคราชวงศ์มังรายของล้านนาได้อย่างลงตัวพอดี นอกจากนี้ชุมชนยังใช้การสร้างอำนาจของตัวเอง ผ่านเรื่องเล่าในตำนานที่อิงอยู่กับการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าในตำนานพระเจ้าเลียบโลก ที่ปรากฏกับชุมชนอื่น ๆ ด้วยอีกเช่นกัน จนกลายเป็นคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ของท้องถิ่นชนิดหนึ่ง ที่ใช้อ้างถึงความชอบธรรมในการมีอยู่ของตนเอง ทั้งนี้ก็เป็นไปเพื่อยืนยันถึงการมีอยู่ในหน้าประวัติศาสตร์ของตัวเองอย่างมั่นคงและมีศักดิ์ศรีโดยแท้จริงนั่นเอง

บทที่ ๖

ภูมินามเมืองฝาง: อัตลักษณ์ชุมชนจาก “ผักไม้ฝาง” ถึงตำนานพระนางสามผิว

๑) ภูมินามฝ่ายเมือง: การผสมผสานระหว่างประวัติศาสตร์กับตำนานท้องถิ่นของชุมชนชายขอบ

ชุมชนเมืองฝาง เป็นชุมชนที่อยู่ในแอ่งภูเขาทางตอนเหนือสุด ในวงล้อมของเทือกเขาแดนลาวทางทิศเหนือ เทือกเขาถนนธงชัยทางทิศตะวันตก และเทือกเขาผีปันน้ำทางทิศตะวันออก ที่นับเป็นบริเวณชายขอบของภูมิภาคมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านนา จนถึงรัฐสยามและรัฐไทยในปัจจุบัน ภายใต้แนวคิดของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และความเป็นชายขอบ ชุมชนในเหล่านี้อาจแบ่งแยกออกเป็นกลุ่มชนอีกระดับหนึ่งของสังคม ที่ไม่เคยถูกบันทึกไว้ในหน้าประวัติศาสตร์ของประเทศไทย เป็นชุมชนที่หล่อหลอมต่อปัญหาเรื่องชนชาติส่วนน้อยที่ไร้สัญชาติบ้าง (กรณีชาวแม่เฒ่าไร้สัญชาติ ช่วงปี พ.ศ. ๒๕๔๐ – ๒๕๕๐) เรื่องยาเสพติดบ้าง เรื่องขบวนการค้ามนุษย์บ้าง รวมไปถึงการล่วงละเมิดทางเพศอย่างรุนแรงในบริเวณตะเข็บชายแดน (กรณี “licence to rape” อันโด่งดัง) ที่ชนกลุ่มน้อยชาวไทยที่ถูกกระทำอำยี้จากอำนาจอันป่าเถื่อนนอกประเทศไทย

นักวิชาการด้านสังคมวิทยา – มานุษยวิทยา กล่าวว่า ชาติพันธุ์และความเป็นชายขอบ เป็นกระบวนการสร้างพรหมแดนของอัตลักษณ์ร่วม (collective identity) ประเภทหนึ่ง ซึ่งไม่ได้เกิดขึ้นเองตามลำพัง หากแต่พัฒนาขึ้นมาภายใต้ระบบความสัมพันธ์อันซับซ้อนระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม บ่อยครั้งที่ความสัมพันธ์ดังกล่าวดำเนินไปแบบ ทวิลักษณ์ ที่ถูกจัดให้ปฏิสัมพันธ์กันแบบคู่ตรงข้าม โดยที่ฝ่ายหนึ่งครอบงำอีกฝ่ายหนึ่ง เช่น การสร้างเส้นแบ่งระหว่างความเป็นชนส่วนใหญ่กับชนกลุ่มน้อย ความเป็นชายขอบไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หากแต่กำเนิดขึ้นพร้อม ๆ กับการสถาปนาอำนาจของความเป็นศูนย์กลาง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ศูนย์กลางเป็นผู้ผลิตชายขอบ อัตลักษณ์ชายขอบที่ถูกสร้างขึ้นและให้ความหมายโดยสังคมศูนย์กลาง จึงถูกสร้างขึ้นบนวิธีคิดเชิงทวิลักษณ์แบบแยกขั้ว ที่ให้คุณค่าและอำนาจแก่ขั้วหนึ่งสูงและเหนือกว่าอีกขั้วหนึ่ง สังคมจึงประกอบไปด้วยสังคมที่รวยและสังคมที่จน สังคมที่สะอาดและสังคมที่สกปรก สังคมที่ปกติและสังคมที่ผิดปกติ ทวิลักษณ์ของสังคมได้ถูกสร้างให้เป็นความจริงสัมบูรณ์ ที่ไม่จำเป็นต้องตั้งคำถามว่าตรรกะเหล่านั้นมีที่มาและที่ไปอย่างไร ใครเป็นผู้นิยาม และมีวัตถุประสงค์เช่นไร¹

การถูกกำหนดให้เป็นชายขอบของชุมชนเมืองฝางดังกล่าว ส่งผลทำให้เกิดกระบวนการต่อสู้ของคนในท้องถิ่นขึ้น โดยการใช้อยู่อาศัยเชิงอำนาจในการอธิบายถึง “อัตลักษณ์” ของตัวเอง เพื่อการสร้างและช่วงชิงพื้นที่ทั้งทางภูมิศาสตร์และทางสังคมขึ้นมา โดยการผสมผสานเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น เข้ากับ

¹ ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (บรรณาธิการ), ๒๕๔๖. *อัตลักษณ์ ชาติพันธุ์และความเป็นชายขอบ*, หนังสือรวมบทความจากการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ ๑ “คนมองคน: นานาชีวิตในกระแสการเปลี่ยนแปลง”, กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), หน้า ๗ - ๑๘

เรื่องเล่าในตำนาน ที่บางครั้งดูขาดตอนแบบกระท่อนกระแท่น และบางจังหวะยังสอดแทรกความชอบธรรมจากการเดินทางมาโปรดสัตว์ ตั้งแต่สมัยพุทธกาล ขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วย ทั้งนี้เพื่อรองรับความชอบธรรมและศักดิ์ศรี ของตัวเองนั่นเอง

ทั้งนี้โดยเริ่มจากการกล่าวถึงเรื่องราวในตำนานฝ่ายเมือง ที่กล่าวถึงเมืองฝางว่า พระเจ้าพังคราช กษัตริย์เมืองเชียงแสนได้สร้างเมืองใหม่ขึ้น ชื่อว่า “เวียงสีทวง” ซึ่งอยู่ในการบังคับของขอม และต้องส่งส่วยแก่พวกขอม ที่ยังมีอิทธิพลอยู่ในขณะนั้น ต่อมาพระเจ้าพังคราช ทรงสร้างเมืองขึ้นอีกเมืองหนึ่ง ทางด้านตะวันออกของลำน้ำฝาง เรียกว่าเมือง “ไชยปราการ” (ส่วนหนึ่งของอำเภอฝางในอดีต)

ต่อมาหลังจากที่พญามังรายได้สร้างเมืองเชียงใหม่เสร็จแล้ว ก็ได้ขึ้นไปสร้าง “เมืองฝาง” ที่ฝั่งน้ำแม่ใจ และทรงครองราชย์อยู่ที่เมืองฝางเป็นเวลา ๑๕ ปี ต่อมาหลังจากที่พระองค์ยกทัพไปตีเมืองหริภุญชัย ได้ในปี พ.ศ. ๑๘๒๔ ก็ได้ทรงสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นในปี พ.ศ. ๑๘๓๙ เมืองฝางจึงมีฐานะเป็นเมืองลูกหลวง ต่อมาถึงสมัยพระเจ้าฝางอุดมสิน ได้ถูกพระเจ้าสุทโธธรรมราชา กษัตริย์พม่าเข้ายึดครองเมืองฝางได้สำเร็จ เมืองฝางจึงตกอยู่ใต้อำนาจของพม่านับแต่ปี พ.ศ. ๒๑๗๕ เป็นต้นมา จนถึงรัชสมัยของพระเจ้าตากสินของอาณาจักรสยาม เชียงใหม่จึงได้รับเอกราช และกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งรัตนโกสินทร์ ฝางจึงมีฐานะเป็นอำเภอมาจนถึงปัจจุบัน

ในประวัติศาสตร์กระแสหลักของประเทศไทย จิตร ภูมิศักดิ์ (๒๕๔๐) กล่าวถึงความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม โดยกล่าวถึงเรื่องราวของในประวัติศาสตร์ยุคต้นๆ ในพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำฝาง – แม่กก ว่า เคยเป็นศูนย์กลางใหญ่ที่สำคัญอย่างยิ่งของสังคมชนชาติไทย และอารยธรรมของคนไทยยุคก่อน ตั้งแต่ราว พ.ศ. ๑๔๐๐ จนกระทั่งมารุ่งเรืองถึงขั้นสุดยอดในระหว่าง พ.ศ. ๑๖๐๐ – ๑๘๐๐ โดยปรากฏร่องรอยอารยธรรมอยู่มากมาย เฉพาะในเขตแอ่งฝาง-แม่อาয় มีซากคูเมืองและกำแพงเมืองถึง ๑๒ แห่ง คือ เวียงฝาง เวียงหื้อ เวียงแ่ง เวียงหวาย เวียงไชยปราการ เวียงมะลิกา เวียงสุทโธ เวียงสันทราย เวียงดั่ง เวียงป่าป้าง เวียงป่ารัก และเวียงป่าโยง สิ่งเหล่านี้เป็นพยานได้ดีว่าได้มีชนชาติใด-ไทยชุมนุมกันตั้งถิ่นฐานกันอยู่ในบริเวณแม่น้ำกก นี้อย่างหนาแน่น และได้มีการขยายวงของสังคมมีการสร้างบ้านแปลงเมืองกันอยู่ไม่ขาดสาย²

ในประวัติศาสตร์ฉบับท้องถิ่นและภูมินามเมืองฝาง – ไชยปราการ ชุมชนได้สร้างประวัติศาสตร์ของตัวเองขึ้นมาอีกชุดหนึ่ง เพื่อทับซ้อนเรื่องราวลงไปบนพื้นที่ภายใต้โครงข่ายทางประวัติศาสตร์ของประเทศไทย ให้เป็นเรื่องของบุคคลในตำนาน คือพระเจ้าพรหมมหาราช พระเจ้าฝางอุดมสินและพระนางมัลลิกา

นักบันทึกประวัติศาสตร์จากท้องถิ่น ได้มีความพยายามที่จะรวบรวมและอธิบายแบบการเล่าเรื่อง ถึงความเป็นมาของชุมชนตัวเอง ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างพื้นที่ย่อย ๆ ทางประวัติศาสตร์ให้ซ้อนทับลงไปบนพื้นที่ของประเทศไทย และโดยการจับเอาประวัติศาสตร์แบบพื้นบ้าน มาผสมผสานเข้ากับเรื่องเล่าแบบนิทานกึ่งตำนาน โดยมีได้คำนึงถึงการยอมรับในเชิงวิชาการที่เข้มงวดด้านหลักฐาน และกฎระเบียบในการสร้าง

² จิตร ภูมิศักดิ์, ๒๕๔๐. ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม ฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม บริษัทเคล็ดไทย, หน้า ๗๔ – ๗๕

ประวัติศาสตร์นิพนธ์ตามแนวประวัติศาสตร์กระแสหลักของรัฐ ทั้งนี้เพื่อช่วงชิงอำนาจในการอธิบายและสร้างให้ท้องถิ่นของตัวเองมีความหมายและแสดงถึงตัวตน และอำนาจของท้องถิ่นอย่างเป็นทางการเป็นจริงเป็นจังมากยิ่งขึ้น

ในหนังสือที่บันทึกเกี่ยวกับประวัติเมืองฝาง³ เรียบเรียงโดยคนท้องถิ่นเมืองฝาง ที่พยายามอธิบายเรื่องราวจากการรวบรวมและเรียบเรียงข้อมูลขึ้นมาใหม่ แล้วบันทึกออกมาเป็นหนังสืออย่างเป็นทางการเป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อให้เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ว่าประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองฝางแบ่งออกได้เป็น ๙ ยุค คือ

๑) ยุคพระเจ้าลาวจิงกราช สร้างครั้งแรก พ.ศ. ๑๑๘๔

๒) ยุคขอมสร้างเมืองอุมงคเสลาจ แหนเมืองฝางเก่าที่ร้างไป ระหว่าง พ.ศ. ๑๓๐๐ และเสียเมืองให้พระเจ้าสิงหนวัติเชียงแสน เมื่อ พ.ศ. ๑๓๑๘

๓) ยุคพระเจ้าพรหมมหาราช สร้างเมืองไชยปราการ พ.ศ. ๑๕๙๙ ตรงเมืองอุมงคเสลาจของขอมที่พระองค์ทรงตีได้ แต่สุดท้ายต้องมียกเมืองให้แก่ขุนเสอชวัญฟ้า กษัตริย์แห่งอาณาจักรมาในรัชสมัยพระเจ้าไชยศิริ ผู้เป็นพระโอรสของพระองค์ พ.ศ. ๑๗๐๒

๔) ยุคราชวงศ์เม็งราย พระเจ้าเม็งรายมหาราช หลังจากสร้างเมืองเชียงรายแล้วใน พ.ศ. ๑๘๐๕ เสด็จมาสร้างเมืองฝางขึ้นใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๑๘๐๘ ก่อนจะไปสร้างเมืองเชียงใหม่ร่วมกับพ่อขุนรามคำแหงมหาราช และพ่อขุนจำเมืองแห่งอาณาจักรพะเยา พ.ศ. ๑๘๓๙

๕) ยุคพม่าปกครองล้านนาไทย ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๐๐ – ๒๑๙๑ หลังจากหมดสิ้นราชวงศ์เม็งราย

๖) ยุคพระเจ้าฝางอุดมสิน พ.ศ. ๒๑๕๕ – ๒๑๗๗ เมืองฝางแข็งเมืองคิดกอบกู้อิสรภาพจากเชียงแสน แต่ก็ต้องพ่ายแพ้แก่พระเจ้าสุทโธ กษัตริย์แห่งกรุงอังวะ

๗) ยุคพระเจ้ากาวิละ ผู้กู้เมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๓๑๗ และพระยาสุรินทรศรีครองเมืองฝาง พ.ศ. ๒๓๒๙ กระทั่งร้างไปเอง

๘) ยุคตั้งเมืองฝางใหม่ โดยพญาสิริโยยศ และเจ้ามหวางค์ อำเภอมะริม ช่วยกันปรับปรุง พ.ศ. ๒๔๒๖ เป็นต้นมา รวมไปถึงการปราบปรามกบฏเงี้ยว (ไทยใหญ่)

๙) ยุคปัจจุบัน

ประวัติศาสตร์ฉบับท้องถิ่นกล่าวต่อไปถึงประวัติและที่มาของภูมินาม “เมืองฝาง” ว่า เมืองฝาง ถูกสร้างขึ้นครั้งแรกสุด เมื่อ พ.ศ. ๑๑๘๔ โดยเจ้าลาวจิงกราช โดยกล่าวอ้างถึงในตำนานสิงหนวัตกุมารและตำนานโยนก ว่า เจ้าลาวจิงกราชได้สร้างเมืองหนึ่งขึ้นมาอันมีฐานคล้ายดงฝักไม้ฝาง จึงให้ชื่อว่า “เมืองฝาง” เพราะเห็นถึงภูมิประเทศเหมาะสมพอจะสร้างเมืองขึ้นได้ มีแม่น้ำสามารถหล่อเลี้ยงเมืองได้ คือ แม่น้ำฝาง จึงดำริสร้างเมืองขึ้นในที่นี้

³ พระมหาชนะ ชนินโท (รัตนนิติกุล).๒๕๓๗, *ประวัติศาสตร์เมืองฝาง-เมืองไชยปราการและตำนานพื้นที่บ้านที่เขียนในนวนวนิยาย เรื่อง พระนางสามผิว ตูเจ้าแก้วเสื่อเย็น (เสื่อสมิง)*, เชียงใหม่: เอกสารอัดสำเนา

นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงบุคคลในตำนานที่สำคัญอีกคนหนึ่ง นั่นคือ พระเจ้าฝางอุดมสิน ว่าน่าจะเป็นคนเดียวกับ “เจ้าฟ้าละคำรอง” ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากราชวงศ์เชียงแสน ต่อมาพระองค์ได้เคลื่อนย้ายราษฎรจำนวน ๕,๐๐๐ ครอบครัวจากเมืองเชียงแสนมายังเมืองฝาง จึงมีข้อสันนิษฐานว่า นาม “พระเจ้าฝางอุดมสิน” น่าจะเป็นพระนามที่ตั้งขึ้นใหม่ ในภายหลังของเจ้าฟ้าละคำรอง เพื่อให้สอดคล้องกับชื่อของเมืองฝาง

เรื่องเล่าในตำนานยังกล่าวต่อไปถึงชายาของพระเจ้าฝางอุดมสิน ว่าชื่อนางสามผิว เป็นหญิงที่มีผิวงามมาก ผิวจะเปลี่ยนสีไปตามเวลา โดยในเวลาเช้าผิวจะขาวงามดุจดอกมะลิ ในเวลาเที่ยงวันผิวจะเปลี่ยนเป็นสีแดงเหมือนดอกกุหลาบ และในตอนเย็นผิวจะเปลี่ยนเป็นสีชมพูเหมือนดอกบัวจกกลี กิตติศัพท์ความงามของนางเลื่องลือไปถึงพระเจ้าสุทโธทรมราชาแห่งพม่า ทำให้พระองค์ปลอมตัวเป็นพ่อค้า พาบริวารมาค้าขายในเมืองฝาง เมื่อได้เห็นความงามของนางแล้วก็อยากได้ไว้เป็นชายา จึงกลับไปนำทัพยกมาตีเมืองฝางเพื่อชิงเอานางสามผิว

ตำนานเล่าต่อไปว่า พระเจ้าฝางอุดมสิน เห็นว่าไม่อาจสู้กำลังของฝ่ายพระเจ้าสุทโธทรมราชาได้ จึงได้ชวนพระนางสามผิวไปกระโดดบ่อน้ำตาย บ่อน้ำนั้นลึกถึงยี่สิบวา เรียกว่า “น้ำบ่อชวาวา” ยังเป็นอนุสรณ์สถานแก่การจบตำนานแบบ “โศกนาฏกรรม” (tragedy ending) อยู่หน้าวัดพระบาทอุดมมาจนถึงทุกวันนี้ แต่บางสำนวนกล่าวแตกต่างออกไป เพื่อให้จบแบบ “สุชนาฏกรรม” (happy ending) ว่า ขณะที่ทั้งสองกำลังจะกระโดดบ่อนั้น เผอญมีอำมาตย์และนางกำนัลมาพบเข้า จึงขอเครื่องทรงของทั้งสองพระองค์มาประดับตน แล้วกระโดดน้ำตายแทน เพื่อลวงให้พระเจ้าสุทโธทรมราชาเข้าใจผิดว่าพระเจ้าฝางและพระชายาสิ้นพระชนม์ไปแล้ว จึงทำให้พระเจ้าสุทโธทรมราชาเดินทางกลับด้วยความเสียพระทัยมาก ฝ่ายพระเจ้าฝางและพระนางสามผิวได้หลบหนีออกนอกเมืองไปได้ และได้หนีไปเมืองกุสินารายณ์ได้อย่างปลอดภัย

นอกจากนี้ ในหนังสือประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จากการเรียบเรียงของผู้รู้หรือปราชญ์ประจำถิ่น ได้เขียนไว้ในหนังสือเรื่อง “ตำนานพระธาตุสบฝาง”⁴ โดยกล่าวถึงรายละเอียดการสร้างเมืองฝางและพระธาตุคู่บ้านคู่เมืองว่า พระเจ้าพรหมมหาราชทำศึกกู้อิสรภาพของอาณาจักรโยนกนาครพันธ ให้พ้นจากการปกครองของชนชาติขอมดำเมืองอุมงคเสลา ในปี พ.ศ. ๑๕๙๙ พระองค์ได้อัญเชิญพระราชบิดา คือพระเจ้าพังคราชเสด็จจากหมู่บ้านชนบทคือ “เวียงสีตวง” ให้กลับมาปกครองเมืองโยนกนครหลวง และพระเจ้าพรหมมหาราชก็เสด็จมาสร้างเวียงไชยปราการขึ้นบนฝั่งน้ำกกฝั่งใต้ ในที่ใกล้กับปากน้ำแม่ฝางที่ไหลลงสู่ลำน้ำกก ที่เรียกกันว่า “สบฝาง” เวียงไชยปราการสร้างเสร็จในวันพุธ ขึ้น ๑๕ ค่ำ พ.ศ. ๑๖๐๐ เสด็จเสวยราชสมบัติที่เวียงไชยปราการ และสร้างเมืองเล็กเมืองน้อยเป็นบริวารอีกหลายเมือง ต่อมาอีก ๔ ปี ได้ทรงแบ่งเอาพระบรมสารีริกธาตุที่พระมหาเถรพุทธโฆษาจารย์ ชาวเมืองสุพรรณาวดี (เมืองสะถู่ หรือสะเทิม) ได้นำมาจากลังกาทวีป เพื่อถวายพระเจ้าพังคราช บรรจุในพระเจดีย์พระธาตุดอยกิตติ เชียงแสน และพระองค์ได้สร้างพระธาตุเจดีย์ไว้บนดอยลูกหนึ่งใกล้ฝั่งน้ำกก ที่มาสบกับแม่น้ำฝาง ได้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ในพระบรมธาตุเจดีย์นี้ คนทั้งหลายจึงเรียกกันว่า “พระธาตุเจ้าสบฝาง”

⁴ อินทร์ศวร แยมแสง. ๒๕๔๖, *ตำนานลุ่มน้ำฝาง*, เชียงใหม่, หาดาวโฆษณา

เมืองฝางยุคเวียงไชยปรากฏที่ตั้งอยู่ได้ไม่นานก็ล่มสลายไป เพราะภัยสงครามรุกรานจากกองทัพนคร มาวหลวงซึ่งเป็นคนไทเผ่าหนึ่ง เมื่อกาลเวลาผ่านไปพระธาตุเจ้าสบฝางขาดการดูแลรักษา ทรบจนมาถึงยุค ของครูบาศรีวิชัย นักบุญแห่งล้านนาไทย ท่านได้จาริกแสวงบุญไปเมืองเชียงแสน ได้แวะพักที่วัดพระธาตุร้าง แห่งนี้ ได้เห็นความทรุดโทรมอันน่าสลดใจ และเห็นพระพุทธรูปจำนวนมากทิ้งไว้กับป่าหญ้ากลางแดดกลางฝน จึงได้ทำหนังสือถึง ขุนปราณินรากร นายอำเภอฝางขณะนั้นเพื่อขออนุญาตทำการบูรณปฏิสังขรณ์วัดและพระ ธาตุให้ตั้งตามรูปแบบเดิม ประชาชนจึงมาช่วยกันบูรณะมาจนถึงปัจจุบัน

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นผสมกับตำนาน ยิ่งเล่าต่อไปถึงเวียงเล็ก ๆ อีกเวียงหนึ่ง อยู่ทางทิศเหนือของ เวียงฝางว่า มีตำนานกล่าวว่า เจ้าแม่มะลิกาซึ่งเป็นพระธิดาของพระเจ้าอูมลินและพระนางสามผิว ประสูติ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๒ ปีมะโรง มีพระสิริโฉมงามยิ่งนักเหมือนมารดา พระเจ้าอูมลินพระราชทานนามว่าเจ้า หญิง “มะลิกา” ตามพระสุบินของพระมเหสี เมื่อพระนางมะลิกาพระชันษาได้ ๑๘ ชันษา มีพระราชาบุตร จากเมืองต่าง ๆ มาขอผูกพันด้วยแต่พระนางไม่เคยสนพระทัย กลับบเร้าให้พระบิดาสั่งเวียงให้ใหม่ พระ เจ้าอูมลินจึงได้สร้างเมืองให้ใหม่เมื่อพ.ศ. ๒๐๕๐ ปีระกา เดือน ๔ โดยสร้างคูรอบทั้ง ๔ ด้าน พร้อมสร้าง วัดหัวเวียง (วัดสันกะโปก) ทางด้านทิศตะวันออกของเวียง เมื่อสร้างเวียงเสร็จเรียบร้อยก็ทรงยกไพร่พลออก จากเวียงฝางเวลาบ่าย ตามเส้นทางก็มีพวก “แม่ฮ่างนางสาว” (แม่ร้างนางสาว - สาวแก่แม่หม้าย) ที่ จงรักภักดี เดินส่งตามเสด็จเป็นจำนวนมาก หมูบ้านเหล่านั้นจึงเรียกว่า “บ้านแม่ฮ่าง” และ “บ้านแม่สาว” ทรบจนปัจจุบัน เมื่อใกล้เวียงใหม่ตะวันอ่อนแสงลงทอแสงเป็นสีแดง (คำไทใหญ่เรียกสีแดงว่า “แหลง”) จึงเรียกหมูบ้านนี้ว่า “บ้านแม่แหลง” มาจนทุกวันนี้ จากนั้นก็เข้าเขตแม่ฮ่าง ขบวนเสด็จถึงเวียงใหม่เวลา เย็นย่ำสนธยา จึงเรียกเวียง “สนธยา” (บริเวณอำเภอแม่ฮ่างปัจจุบัน) พระนางมะลิกาครองเมืองสนธยาได้ ๔๐ ปีก็เสด็จสวรรคตเมื่อพระชันษาได้ ๔๘ ชันษา หลังจากนั้นเวียงสนธยาเกิดภัย ข้ายากหนักแพ่ง โจรชุก ชุมประชาชนจึงย้ายหนีไป สันนิษฐานว่าเมืองมะลิกาเป็นเมืองร้างตั้งแต่นั้นมา

อย่างไรก็ตาม ผู้เฒ่าบางคนในชุมชนฝางกลับยืนยันว่า เรื่องเล่าบางอย่างอาจเล่าสับสนในด้านเวลา และสถานที่ ลุงอ่อง คันทิ อายุ ๘๐ ปี เชื้อสายชาวไทใหญ่ เกิดในอำเภอฝาง ได้เล่าถึงประวัติศาสตร์ของบุคคล สำคัญโดยโต้แย้งกับเรื่องเล่าในปัจจุบันว่า แท้จริงแล้วตัวตนของพระนางสามผิว ในประวัติศาสตร์ชุมชนของ เมืองฝางนั้น ไม่พบหลักฐาน คาดว่าพระนางสามผิวถูกยกและอุปโลกน์ขึ้นมาในภายหลัง ในประวัติศาสตร์พบ ชื่อพระนางสามผิวที่เมืองลาว เท่านั้น⁵

๑. ภูมินาม กับประวัติศาสตร์จากความทรงจำของชาวบ้าน

การก่อตัวความสัมพันธ์ของชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ในยุคต่างๆ ของแ่งเมืองฝาง โดยเฉพาะชุมชนในเขต ฝางและแม่ฮ่าง เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชาวไทใหญ่ในเขตพม่ามากกว่าคนไทยกลุ่มอื่น ๆ มาตั้งแต่อดีต ทั้งคนเมือง และคนไทใหญ่เมื่อมาอยู่ร่วมกัน ก็ได้สร้างพื้นที่ทางสังคมและผลิตซ้ำระบบวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์เพื่อ แสดงความเป็น “ตัวตน” หรืออัตลักษณ์ของตนเองอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด

⁵ สัมภาษณ์ ลุงอ่อง คันทิ ชาวไทใหญ่บ้านเวียง อ.ฝาง เมื่อวันที่ ๑๕ สิงหาคม ๒๕๕๕

การมาอยู่ร่วมกันของคนหลากหลายชาติพันธุ์ในพื้นที่ทางภูมิศาสตร์เดียวกัน ได้ก่อให้เกิดการหล่อหลอมและเลื่อนไหลถ่ายเทของระบบประเพณีวัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อ ตลอดจนภูมินามของหมู่บ้านและสถานที่อันเป็นหมุดหมาย (land mark) สำคัญประจำชุมชน

ชาวบ้านในชุมชนบ้านเวียงฝางเล่าว่า คนที่มาอยู่อาศัยในเมืองฝางเป็นกลุ่มคนที่ปะปนกันไป มีทั้งคนเมือง คนไทใหญ่ และคนจีนยูนนาน ในช่วงที่อังกฤษเข้าปกครองพม่าและอินเดีย อังกฤษได้ระบุว่า ชาวไทใหญ่เป็นคนของอังกฤษไปด้วย จึงเป็นเหตุให้เกิดชื่อเรียกขานชาวไทใหญ่อีกชื่อหนึ่ง คือ **“ชาวกาลา”** เนื่องจากชาวไทใหญ่เรียกอินเดียว่า “กาลา” ชาวไทใหญ่จึงถูกเรียกขานว่าชาว “กาลา” ตามไปด้วย และอีกชื่อหนึ่งที่คนในภาคเหนือเรียกฝรั่งที่ปรากฏในไฟร์ริงที่นำมาเล่นกัน ในใบ “Q” ว่า “กุลลา” จึงอาจคาดเดาได้ว่า คำว่า “กาลา” กับ “กุลลา” น่าจะเป็นคำที่คนพื้นเมืองใช้เรียกฝรั่งอังกฤษ และ/หรือคนในครอบครองของอังกฤษว่า “กุลลา” ด้วย ซึ่งเมื่อคนเหล่านั้นเดินทางไปถึงภาคอีสานผ่านทุ่งกว้างที่แฉ่นแค้น ทุ่งแห่งนั้นจึงชื่อว่า **“ทุ่งกุลาร้องไห้”** จนถึงปัจจุบัน

นักประวัติศาสตร์ท้องถิ่น บันทึกเรื่องราวของตัวเองต่อไปว่า ขณะนั้นเมืองฝางมีชาวไทใหญ่อยู่มาก โดยอาศัยกระจายอยู่ทั่วไปหลายหมู่บ้าน แบ่งตามเขตพื้นที่ใหญ่ คือ เขตม่อนปิ่น ได้แก่ บ้านม่วงชุม บ้านหัวฝาย บ้านเวียงหวาย บ้านผาลิ้น บ้านม่อนปิ่น เขตโป่งน้ำร้อน ได้แก่ บ้านปูเลย เปียงก่อ เวียง เขตทิศใต้ ได้แก่ บ้านสันตันเปา (สมัยก่อนเรียก ปางกลาง) แม่ขี เขตทิศเหนือ ได้แก่ บ้านท่าตอน ปางติ่ม นอกจากนี้ชาวไทใหญ่ได้กระจายตั้งถิ่นฐานอยู่ตามหมู่บ้านต่าง ๆ กันออกไปแบ่งเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ อีกมากมาย

ในสมัยนั้นเมืองฝางยังเป็นป่าอยู่มาก เวียงหวายเป็นเพียงหมู่บ้านเล็ก ๆ ซึ่งมีคนน้อยกว่าปัจจุบันมาก ศูนย์กลางชุมชนและความเจริญของเมืองฝางในสมัยเมื่อ ๓๐ - ๘๐ ปีมาแล้วก็คือ กองกาด (บริเวณ ถนนท่าแพของฝางในปัจจุบัน) ซึ่งกองกาดถือว่าเป็นชุมชนไทใหญ่ที่เป็นศูนย์กลางของเมืองฝางในขณะนั้น กิจกรรมบริเวณกองกาดมีมากมาย เช่น การแอ่หากันตอนกลางคืน การจักตอร่วมกัน การสู้ขันทากแก่กัน มีกระโถนไว้บ้วนน้ำหมาก นอกจากนั้นยังมีการค้าขาย ซึ่งของที่ขายส่วนใหญ่จะเป็นของกิน ของใช้ เสื้อผ้าที่นำมาจากเชียงใหม่ และผักเหมือนปัจจุบัน แต่ส่วนมากจะเป็นลักษณะ “กาดหมั่ว” (ตลาดสด) และผักไม่ค่อยขายให้กันเท่าใดนักจะขอกันเสียเป็นส่วนใหญ่ สำหรับความเจริญในฝั่งด้านที่ว่าการอำเภอฝางจะเจริญในระยะหลังเนื่องจากมีพวกคนจีนมาอยู่ในระยะหลังและได้ยึดอาชีพค้าขาย ซึ่งสินค้าที่ทำรายได้มากมายในขณะนั้นได้แก่ เสื้อผ้าสำเร็จรูปที่นำมาจากเมืองเชียงใหม่ตนเอง และยังมีการค้าฝิ่นควบคู่อยู่กับเมืองฝางบ้าง แต่ไม่ค่อยค้าเป็นหลักเท่าใดนัก มีโรงฝิ่นที่ถูกต้องตามกฎหมายแต่ก็ได้ยกเลิกลงในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เมื่อพ.ศ. ๒๕๐๐

การค้าของเมืองฝางนั้นในสมัยก่อนจะทำการค้าในเขตพม่าเป็นส่วนใหญ่ รองลงมาเป็นเชียงราย และเมืองอุทัยธานี การค้าขายกับพมานั้นจะทำการค้ากับชาวไทใหญ่ในรัฐฉาน โดยใช้เส้นทางการค้าขายกับรัฐฉานในเส้นทางปัจจุบันนี้ (สมัยก่อนเป็นทางเดิน) คือ จากเมืองฝาง ไปสู่เวียงหวาย ไปรัฐฉาน ซึ่งเป็นระยะทางประมาณ ๓๕ กิโลเมตร แต่ถ้าจากชายแดนไทย ไปสู่เมืองหาง (พม่า) จะใช้ระยะทางประมาณ ๒๐ กิโลเมตร (คำว่าเมืองในพมานั้น อาจเป็นหมู่บ้านเล็ก หมู่บ้านน้อย ก็จะเรียกเป็นเมืองแล้ว จึงไม่ทราบว่ามีเมืองใหญ่ เมืองเล็กอย่างไร เท่าใด เพราะจะเรียกเป็นเมืองหมด) เหตุที่เมืองฝางนิยมค้าขายกับรัฐฉานในพม่านอกจากจะเป็นปัจจัยเรื่องระยะทางแล้ว ปัจจัยรองลงมาคือความเจริญรุ่งเรืองซึ่งสมัยนั้นพม่ามีความรุ่งเรืองมากเนื่องจากอังกฤษปกครองพม่า ทำให้น้ำของไปขายได้ง่ายและได้ราคา นอกจากนั้นคนที่ค้าขายกับรัฐฉานยังมีการค้าฝิ่นร่วมอยู่ด้วย เพราะอังกฤษให้การสนับสนุนและปล่อยให้ค้าขายอย่างเสรี ต่อมาหลังจาก

แบ่งเขตแดนไทยพม่าอย่างชัดเจนแล้ว จึงเปลี่ยนมาเริ่มค้าขายกับเชียงรายและเชียงใหม่เพิ่มมากขึ้น สำหรับเชียงรายนั้นจะค้าเมียงจากตอยกลาง โดยทำการขนส่งลงแพล่องทางน้ำกกไปถึงเชียงราย เนื่องจากไม่มีถนนหนทางในการขนส่งสินค้า มีแต่ถนนคนเดินซึ่งเป็นป่ากันดาร

ยุคสมัยแห่งการค้าขายของเมืองฝาง อาจได้เป็น ๕ ยุค ได้แก่

ยุคแรก เป็นยุคที่ใช้วัวต่าง ผัก หรือสินค้าไปขายที่เชียงใหม่ แล้วซื้อของมาขายที่ฝาง บางพวกก็ไปค้าขายกับรัฐฉานบ้าง บางพวกก็ไปเมือง “ธานี” คือ “อุทัยธานี” เพื่อซื้อปลาเค็ม ปลาแห้ง เกลือ ซึ่งพวกนี้ต้องไปเป็นเดือน ๆ เลยทีเดียว

ยุคที่สอง เป็นยุคที่เริ่มมีการใช้ม้า เพราะเห็นประโยชน์ของความเร็วในการขนส่งของม้าที่เดินทางได้วันละ ๒๐ - ๓๐ กิโลเมตร เมื่อเปรียบเทียบกับวัวที่เดินทางได้เพียงไม่เกินวันละ ๑๐ กิโลเมตรเท่านั้น

ยุคที่สาม เป็นยุคของคนหาบ หรือลูกหาบ จะจ้างคนเมืองเพราะโดยไทใหญ่จะจ้างคนเมืองที่ทำอะไรทำสวนซึ่งมีมากพอสมควร บริเวณม่อนปิ่น และสันทราย

ยุคที่สี่ ถือเป็นยุคการใช้ล้อเข็น หรือรถเข็นเพื่อขนส่งสินค้า

ยุคที่ห้า เป็นยุคของการใช้รถยนต์ในการขนส่งของและสินค้าต่าง ๆ ยุคนี้ไทใหญ่เริ่มลดบทบาทในการค้าขายลงไป เนื่องจากคนจีนที่เข้ามาช่วงหลังและเจริญขึ้น บริเวณด้านที่ว่าการอำเภอมีการค้าเพิ่มมากยิ่งขึ้น

ผู้ทำการค้าขายในบริเวณที่เรียกว่า “กองกาด” ขณะนั้น เป็นชาวไทใหญ่ ส่วนคนเมืองจะนิยมทำการเกษตร สวน ไร่ นา จากนั้นเมื่อคนจีนเข้ามา ชาวจีนจึงเป็นเสมือนผู้กุมอำนาจในการค้าแทนที่ชาวไทใหญ่ในกองกาด เนื่องจากชาวจีนอพยพมาจากเชียงใหม่เพื่อมาทำการค้าขายโดยเฉพาะ เพราะเล็งเห็นความเป็นชุมชนใหญ่ของพื้นที่แถบนี้ ประกอบกับมีสาขาหรือสายการค้าในเชียงใหม่หรือที่อื่น ๆ มากมายทำให้ชาวจีนสามารถควบคุมหรือกุมอำนาจการค้าขายแทนชาวไทใหญ่ในกองกาดได้อย่างรวดเร็ว ชาวจีนอพยพเข้ามาในเมืองฝาง และได้อาศัยอยู่ในกองกาดก่อน ทำการค้าขาย ชาวไทใหญ่สู้ไม่ได้ จึงได้เลิกค้าขายและเหลือเพียงพ่อค้าชาวจีนเท่านั้น จากนั้นเมื่อบริเวณกาดฝางเจริญขึ้นและมีคนอาศัยอยู่มากขึ้น ชาวจีนจึงย้ายมาค้าขายด้านกาดฝางในปัจจุบันแทน

ในยุคสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ชาวไทใหญ่ที่เมืองฝางที่ถือบัตรสีแดงเป็นคนของอังกฤษอยู่ ก็ได้รับอนุญาตให้ทำสัญชาติไทยได้ โดยจะต้องไปทำที่อำเภอซึ่งขณะนั้นอำเภอเมืองด้วยห้วยคาและทำด้วยไม้ ชาวไทใหญ่รวมตัวกันเดินขบวนไปทำสัญชาติไทย (ยกเว้นชาวไทใหญ่ที่เกิดในไทย) ต่างชูธงชาติไทยและเดินขบวนไปพร้อมกัน และได้มีนามสกุลของชาวไทใหญ่ขึ้น นามสกุลของชาวไทยใหญ่ในสมัยนั้น มาจากการตั้งตามชื่อของหัวหน้าหมู่บ้านที่เป็นคนเฒ่าคนแก่ เช่น ปานหมอก ซึ่งแปลจากภาษาไทใหญ่อีกทีหนึ่ง

สำหรับวัดเมืองฝางสมัยนั้น ก็ยังมีไม่มากเท่าใดนัก ที่จะมีก็คือ วัดต้นลุง วัดพระบาท วัดจองออก วัดจองแป้น วัดเทพอำนวย วัดศรีดอนชัย วัดเจดีย์งาม เป็นต้น โดยส่วนใหญ่แล้วคนเมืองจะสร้างวัดของตนเองและไปวัดของคนเมือง คนไทใหญ่ก็จะสร้างวัดของไทใหญ่และไปวัดที่ตนสร้างขึ้นเช่นกัน ไม่ได้ไปร่วมกันแต่จะไปแยกวัดใครวัดมัน

๒. ภูมินาม กับประวัติศาสตร์ยุคการโยกย้ายที่ทำกินของคนเมืองจากเชียงใหม่ – ลำพูน

ชุมชนศรีดงเย็น ไชยปราการ สันตันทู สองแคว

ชาวบ้านในชุมชนศรีดงเย็นได้เล่าว่า⁶ ชุมชนศรีดงเย็นเป็นชุมชนดั้งเดิมขนาดใหญ่ชุมชนหนึ่ง ในเขตพื้นที่ไชยปราการ – ผาง ปัจจุบันมีประชากรในหมู่บ้านถึง ๕๙๔ ครัวเรือน คนที่สร้างหมู่บ้านศรีดงเย็นคือ พ่อหลวงอำนาจ ท่านได้ก่อตั้งเมื่อ ๑๐๐ กว่าปีที่แล้ว สาเหตุที่ก่อตั้งเพราะเห็นที่นี้เป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ น้ำไหลผ่านเหมาะแก่การทำเกษตรแล้วจึงปักหลักสร้างที่อยู่อาศัย สภาพหมู่บ้านเมื่อก่อนเป็นป่าดงดิบ และมีสัตว์ป่าอาศัยอยู่มาก

เหตุที่ชื่อบ้านศรีดงเย็นเพราะเมื่อก่อนบริเวณนี้เป็นป่าดงดิบ ชาวบ้านจึงให้ความคิดเห็นกันว่า ควรจะเติมคำว่า "ศรี" ลงไปด้วยจึงตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ว่า บ้านศรีดงเย็น เมื่อ ๔๐ – ๕๐ ปีที่แล้ว มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับ พระครูบาเหมย บังคะสิโก ว่าเดิมท่านเป็นเด็กเลี้ยงควาย เมื่อก่อนบริเวณวัดเป็นคอกควาย พออยู่มาได้ไม่นานพระครูบาเหมยก็บวชเป็นสามเณร เมื่ออายุครบ ๒๐ ปี กำนันก็พาครูบาเหมยมาบวชแล้ว ก็ได้ตำแหน่งเจ้าอาวาส ท่านสร้างโรงเรียนและวัดศรีดงเย็นขึ้น

ต่อมาในระยะหลังช่วงราว ๗๐ – ๘๐ ปีที่มานี้ คนจากเชียงใหม่และลำพูนได้อพยพขึ้นมาอยู่เพิ่มขึ้นอีก โดยมาจากหลายหมู่บ้าน เช่น คนสันตันทู มาจากบ้านสันตันทู สารภี คนสองแคว มาจากบ้านสองแคว สันป่าตอง คนแม่นาวาง มาจากบ้านแม่นาวาง สันป่าตอง รวมทั้งคนในเขตพื้นที่บ้านศรีดงเย็น บ้านดงป่าสัก เขตอำเภอไชยปราการซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนเมือง หรือคนยongที่อพยพมาจากลำพูน ตั้งแต่ช่วง พ.ศ. ๒๔๗๐ – ๒๕๐๐ และชาวอำเภอฮอด ที่หนีน้ำท่วมมาตั้งแต่สมัยเมื่อทางการได้สร้างเขื่อนภูมิพล จังหวัดตาก นิสัยของคนยongส่วนใหญ่มักเป็นคนขยัน รักถิ่นฐานเนื่องจากหนีจากถิ่นเก่ามา คนยongในเขตเวียงไชยปราการจึงไม่นิยมขายที่นาของตัวเองแก่นายทุนโดยง่ายมาจนถึงปัจจุบัน นามสกุลส่วนใหญ่ของบ้านศรีดงเย็น ไชยปราการ ก็คือ นามสกุล “ปารมียอง”

สาเหตุที่คนนิยมอพยพมาอยู่เมืองผางก็คือ ความอุดมสมบูรณ์ของพืชผลต่าง ๆ พ่อวิชัย อายุ ๗๘ ปี คนเมืองที่ขึ้นมาอยู่ผางในยุคนั้น เล่าว่า

“สมัยก่อนข้าวเปลือก ๑๐๐ ต่าง มีราคาเพียง ๗ – ๘ บาทเท่านั้น มีความอุดมสมบูรณ์ถึงขั้นที่นำข้าวเปลือกที่ได้นำไปเลี้ยงหมูเนื่องจากเหลือจากกินและขนส่งไปขาย”

คนเมืองในชุมชนผางผลิตซ้ำประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพื่อสร้างพื้นที่และย้ำถึงตัวตนของความเป็น “คนเมือง” โดยการนำชื่อถนนหนทางและประตูเมืองของเชียงใหม่มาใส่ในท้องถิ่นของตัวเองที่ผาง เช่น ประตูสวนดอก ประตูเชียงใหม่ ประตูท่าแพ (ทางไปท่าตอน) รวมทั้งชื่อถนน เช่น ถนนท่าแพ ถนนแจ่งหัวริน ถนนโชตนา ถนนสวนดอก เหล่านี้ เนื่องจากอ้างว่าผู้สร้างเมืองเป็นคนเดียวกัน คือพระเจ้าเม็งราย และเหตุที่ไม่ทรงให้ผางเป็นเมืองหลวงเนื่องจากเส้นทางไกลและยากลำบากในการเดินทาง

๓. ภูมินามตามลักษณะทางภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น

๑) “หมากอ่าขาง - อ่าขาง”: พื้นที่ของชุมชนดั้งเดิมกับการเข้ามาของชาวไทยใหญ่ในยุคแรก

ชาวบ้านได้เล่าถึงความทรงจำที่ได้รับฟังจากบรรพบุรุษต่อ ๆ มาว่า ศูนย์กลางของชุมชนในยุคต้น ๆ ในบริเวณเมืองผางอีกแห่งหนึ่งได้แก่ เวียงหวาย เป็นเวียงโบราณอีกเวียงหนึ่งของเมืองผางในยุคโบราณ โดย

⁶ สัมภาษณ์พ่อเทิง รัตนพรหม อายุ ๖๕ ปี นายสว่าง ไชยปัญญา อายุ ๔๗ ปี ลุงบุญศรี จันผา อายุ ๖๔ ปี พ่อหงษ์ ยะวงศ์ อายุ ๗๘ ปี, วันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๕๕

กลุ่มคนลัวะ หรือกษัตริย์ของชาวลัวะมาตั้งอยู่ก่อน การตั้งเวียงของชาวไทใหญ่นั้นตั้งขึ้นภายหลัง พวก ลัวะ หรือวะ หรือว่า นี้ คือบรรพบุรุษของเจ้าเมืองฝาง พวกลัวะ วะ หรือว่า สร้างเมืองตั้งแต่เชียงแสนมาแล้ว หลังจากพวกวะหรือว่าได้สร้างเวียงห้วยแล้ว เวียงห้วยได้ร้างไประยะเวลาหนึ่ง จากนั้นกลุ่มไทใหญ่จึงเข้ามาตั้งเวียงอยู่แทน ชาวบ้านยังคงเก็บเครื่องใช้ของลัวะชนิดหนึ่ง คือกล้องยาสูบ ที่เรียกว่า “มูยาติน” เป็นกล้องยาสูบทำด้วยดินเผา บริเวณเวียงเก่านี้มีประตูด้านหนึ่ง เรียกว่าประตูดำ เป็นประตูที่ไว้สำหรับนำคนไม่ดีหรือโจรมาประหารหรือฆ่าบริเวณประตูนี้ และด้านทิศเหนือของเวียง จะมีประตูเข้า เรียกว่า “ประตูชัย” ชาวบ้านตั้งศาลเจ้าเมืองไว้ที่ประตูนี้ เหตุที่ศาลพระภูมิหรือศาลเจ้าบ้านอยู่ด้านหน้าเนื่องจาก ต้องคอยป้องกันเหตุไม่ดีต่าง ๆ ที่จะผ่านเข้ามาทางด้านทางเข้า ศาลเจ้าบ้านเกิดขึ้นพร้อมเวียงห้วยและมีมานาน สืบเนื่องจากต้นไม้ขนาดใหญ่ ซึ่งมีขนาด ๑๐ คนโอบ เป็นหลักฐานความเก่าแก่ของศาลเจ้าบ้านและเวียงห้วย⁷

ชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งเป็นคนไทยเชื้อสายไทใหญ่ ที่เกิดในเมืองฝาง เล่าเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาและอดีตที่น่าสนใจของเมืองฝางว่า คนที่มาอยู่อาศัยในเมืองฝางเป็นกลุ่มคนที่ปะปนกันไป มีทั้งคนเมืองคนไทใหญ่ และคนจีนยูนนาน หรือที่เรียกกันว่า “จีนฮ่อ” อีกจำนวนหนึ่ง นอกจากกลุ่มคนดั้งเดิมที่อยู่ที่นี่มาก่อนแล้ว ในสมัยต่อมาแม้จนปัจจุบัน กลุ่มไทใหญ่ในรัฐฉานของพม่าก็ยังอพยพเข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างอยู่ไม่ขาดสาย ส่วนใหญ่มาจาก รัฐฉาน เมืองนาย เมืองปิ่น กระจายกันอยู่ตามที่ต่าง ๆ เช่น เมืองหนอง ที่บ้านแม่สาว เรียกว่าเมืองหนอง เพราะไทใหญ่ที่มาตั้งถิ่นฐานนั้นเป็นคนที่มาจากเขตของเจ้าฟ้าเมืองหนองจากพม้าย้ายเข้ามาอยู่ จึงตั้งชื่อบ้านตามถิ่นฐานเดิมของตนเอง รวมทั้งบ้านอื่น ๆ เช่น บ้านใหม่หมอกจ๋าม เวียงห้วยหัวฝาย บ้านกาด ป่าหิน ที่แม่อำมีชาวไทใหญ่ค่อนข้างหนาแน่นบริเวณชุมชนรอบๆวัดแม่อำหลวง ซึ่งเป็นวัดของไทใหญ่ ปัจจุบันมีอุโบสถที่มีศิลปะผสมระหว่างไทใหญ่กับคนเมือง ชื่อเรียกสถานที่บางแห่งมาจากภาษาไทยใหญ่ เช่น ดอยอ่างขาง ที่อ้างกันว่าเป็นลักษณะของอ่างกระทะตามความหมายของคนไทยนั้นไม่ถูกต้อง แท้จริง “อ่างขาง” เป็นภาษาเงี้ยว (ไทใหญ่) แปลว่ามะระขึ้นก เนื่องจากมีมะระขึ้นขึ้นอยู่ในบริเวณนั้นเป็นจำนวนมากซึ่งชาวไทยใหญ่เรียกว่า “หมากอ่างขาง” คนเมืองจึงเรียกเพี้ยนตาม และกลายเป็น อ่างขางไป ในที่สุด⁸

๒) ภูมินามชุมชนบ้านถ้ำดับเต่า

ชาวบ้านในชุมชนเล่าถึงความเป็นมาของชื่อ “บ้านถ้ำดับเต่า” ว่าเมื่อก่อนถ้ำดับเต่าเรียกว่า “ทับเถ่า” เพราะไฟไหม้มีแต่ชีเถ่า เชื่อกันว่าอดีตที่บริเวณนี้เป็นเขตภูเขาไฟ เมื่อภูเขาไฟระเบิด ก็เผาผลาญทุกสิ่งทุกอย่างในหมู่บ้านเป็นชีเถ่า ก็เลยเรียกว่า “บ้านทับเถ่า” และเรียกผิดเพี้ยนเป็นบ้านดับเต่า พื้นที่รอบ ๆ ชุมชน เป็นเขตเขาหินปูน จึงมีน้ำไหลซึมลงใต้ดินแล้วไหลย้อนขึ้นมาตามช่องบนดิน เรียกว่า “น้ำออกรู” และกลายเป็นหนองน้ำขนาดเล็ก ๆ อยู่หลายหนอง เช่น หนองเขียว หนองชมพู บางแห่งตั้งเป็นชื่อหมู่บ้านไปด้วย เช่น บ้าน “หนองเขียว” เป็นต้น

⁷ สัมภาษณ์พ่อหลวงเดชา บุญเชียร อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๙ ต.ม่อนปิ่น อ.ฝาง, วันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๖

⁸ ลุงพงษ์ศักดิ์ ปัญหารูริเวท และลุงอ่อง คันธิ บ้านเวียง อ.ฝาง, วันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๖

๓) ภูมินามชุมชน “บ้านแม่ทะลบ”

ภูมินามที่เรียกว่า “บ้านแม่ทะลบ” (ชาวบ้านออกเสียงเป็น ตะ – ลบ) ปรากฏในหลายพื้นที่ในเขตภาคเหนือ ทั้งเชียงใหม่ เชียงดาว ผาง แม่แจ่ม ลำปาง และที่อื่น ๆ อีกหลายแห่ง คำว่า “ทะลบ” มีความหมายได้หลายอย่าง อาจมาจากคำว่า “ทบ” หมายถึง พับ งอแบบหักศอก (แม่น้ำ ลำห้วย) หรือหมายถึงเท้าตัว เช่น สองทบ คือ สองเท้าตัว หรือหมายถึง การล้มลง ดังคำในบทประพันธ์โบราณหลายเรื่อง ว่า “ทบท่าว” หมายถึง ล้มลง (บางถิ่นออกเสียงว่า สะ – ลบ) ดังเช่นฉากที่พระมหาอุปราชาถูกพระแสงของง้าวของพระนเรศวรฟัน ในลิลิตเตलगพ่าย ความว่า

“อุรารานูร้าวแยก	ยลสยบ
เอนพระองค์ลงทบ	ท่าวดั้น
เหนือคอคชชรอนชรบ	สังเวช
ววยชีวาทม์สุดสิ้น	สู่ฟ้าเสวยสวรรคค์” ⁹

ในตำนานของชาวบ้าน ชาวชุมชนแม่ทะลบ ได้เล่าถึงความเป็นมาของชุมชนบ้านแม่ทะลบในเขตไชยปราการว่า บ้านแม่ทะลบมาจากชื่อห้วยน้ำแม่ทะลบ เล่ากันต่อๆมาว่า สมัยก่อนพระพุทธเจ้ามากินเนื้อหมูแล้วมา “ทะลบ” หมายถึงล้มลงในที่นั้น จึงเรียกบ้านนี้ว่า แม่ทะลบ มาตราบเท้าบัดนี้

๔. ภูมินาม “จอง” ระบบวัดและระบบบ้าน กับความสัมพันธ์บนแกนศรัทธาในพุทธศาสนา

ในภาษาไทยใหญ่ คำว่า “จอง” หมายถึงบ้าน แต่นำมาใช้หน้าชื่อวัดตามชื่อหมู่บ้านด้วย อันแสดงถึงระบบความสัมพันธ์ที่แนบแน่นเป็นอันเดียวกัน ระหว่างอัตลักษณ์ฝ่ายบ้าน (เมือง) กับฝ่ายวัด ในด้านวัฒนธรรม ชาวไทใหญ่ชอบทำบุญทำกุศลมาก จนมีภาษิต สำนวนหรือคำพังเพยจากคนไท – ยวน ว่า “จะไปกินอย่างม่าน จะไปทานอย่างไต” ซึ่งหมายถึง อย่ากินอย่างพม่า และอย่าทำบุญทำทานแบบไทใหญ่ ในพื้นที่เขตผาง ชาวไทใหญ่จะไปทำบุญที่วัดของตัวเอง เช่น วัดจองตงก จองออก วัดแม่ฮวยหลวง และวัดเวียงหวาย มีพระธาตุเวียงหวายเป็นที่สักการะของชาวไทใหญ่ ปัจจุบันได้เปลี่ยนชื่อเป็นพระธาตุเฉลิมพระเกียรติ และมีศิลปะของภาคกลางแทรกเข้ามาในศาลาการเปรียญ ซึ่งไม่สอดคล้องกับประเพณีเดิม ชาวไทใหญ่จึงไปปลูกสร้างศาลาของตัวเองอีกต่างหากภายในวัดเดียวกัน และประกอบพิธีกรรมที่นั่น ในขณะที่คนเมืองชาวไท - ยวนก็จะไปทำบุญที่วัดของคนเมือง เช่น วัดพระบาทอุดม วัดเจดีย์งาม เป็นต้น แต่เมื่อมีงานบุญใหญ่ๆ เช่น ประเพณีปอยเทียนออกหว่า หรือการทำบุญวันออกพรรษา ปอยสา่งลอง ซึ่งพบได้ในกลุ่มไทใหญ่ทั้งที่ผาง เมืองคอง และเวียงแหง รวมทั้งในเขตแม่ฮ่องสอน ทั้งชาวไทใหญ่และคนเมืองไทยยวนก็จะมาทำบุญร่วมกัน

วัดที่เป็นศูนย์กลางของเมืองผางในยุคนั้น คือ วัดถ้ำตับเต่า ในเขตปกครองอำเภอไชยปราการในปัจจุบัน ถือเป็นถ้ำศักดิ์สิทธิ์ ในตำนานพระเจ้าเลียบโลกก็ได้กล่าวถึงการเสด็จมายังถ้ำตับเต่าของพระพุทธเจ้า

⁹ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร, ๒๕๑๕. ลิลิตเตलगพ่าย, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, หน้า๑๕๐

ซึ่งชื่อเดิมว่า ถ้ำผาตะลุม พระองค์ได้ประทานพระเกศธาตุแก่พระอานนท์ให้มาประดิษฐานไว้ ณ ถ้ำแห่งนี้ ภายหลังแม้วัดถ้ำดับเตาคลายมาอยู่ในเขตของอำเภอไชยปราการแล้ว ก็ยังมีคนผางและคนไชยปราการไปสักการะอยู่เสมอ

ต่อมาในยุคของครูบาศรีวิชัย ได้ขึ้นไปบูรณะพระธาตุสบผาง ซึ่งเป็นพระธาตุเก่าแก่ มีบันทึกลงไว้ในตำนานและประวัติศาสตร์ของชุมชนผาง จึงเป็นศูนย์กลางที่รวมศรัทธาจากคนทั่วทั้งผางและแม่ข่ายอีกแห่งหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีพระธาตุอื่นๆอีกหลายองค์ เช่นพระธาตุเจดีย์งาม หรือพระธาตุวัดหัวกาดในตำบลเวียงอำเภอผาง สร้างขึ้นในยุคเดียวกับพระธาตุสบผาง ในพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ราว พ.ศ. ๒๓๐๙ นอกจากนี้ก็ยังมีพระธาตุสำคัญอีกแห่งหนึ่ง คือพระธาตุม่อนปิ่น ในตำบลม่อนปิ่นก็เป็นที่เคารพบูชาาร่วมกันของคนในอำเภอผางทั้งหมดทั้งไทยใหญ่และคนเมืองทั่วไป

๕. ภูมินาม ตามลักษณะภูมิประเทศและทรัพยากรท้องถิ่น

๑) บ้านสันทราย – สันทรายคองน้อย: จากคอง (ถนน ซอยแคบ) ถึง แม่น้ำลำคลอง

เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ในเขตภาคเหนือ อยู่ในพื้นที่ใกล้เชิงเขาแล้วลาดเอียงลงสู่แม่น้ำ ภูมินามหมู่บ้านหลายแห่งจึงมักปรากฏชื่อตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เป็นเนินเขาบนที่ราบสูง หรือที่เรียกว่า “สัน” หรือ “ม่อน” หรือ “เด่น” จึงมีชื่อหมู่บ้านที่เหมือน ๆ กันปรากฏในหลายพื้นที่ ชื่อเหล่านั้นเช่น สันทราย บ้านทรายแดง (แม่ข่าย) สันป่าตอง สันกำแพง สันปูเลย (ปูเลย – ไพล) สันเหนือ – สันกลาง – สันใต้ (ภูมิศาสตร์ตามทิศทางของหมู่บ้าน) สันผักหวาน สันข้าวแคบ สันมะคับทอง สันสลี (อ่าน สัน – สะ – หลี หมายถึงต้นโพธิ์) บ้านม่อนปิ่น บ้านเด่น เป็นต้น

ชุมชนบ้านสันทราย ตั้งอยู่ต่อจากชุมชนบ้านเวียง ซึ่งอยู่ในใจกลางของอำเภอผางปัจจุบัน มีประวัติความเป็นมาตามเรื่องเล่าที่อ้างอิงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นว่า เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๓ – ๒๔๔๐ เจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าเมืองเชียงใหม่ มอบหมายให้เจ้าหลวงมหาวงศ์ ปกครองเมืองผาง เจ้าหลวงมหาวงศ์ได้นำคนมาบุกเบิก อพยพจัดสรรที่ทำกินในพื้นที่บ้านสันทรายในปัจจุบัน โดยแรกเริ่มหมู่บ้านสันทรายเกิดจากการรวมตัวของชาวบ้านที่อพยพมาจากจากหลายพื้นที่ได้แก่ อำเภอหางดง สารภี บ้านเด่น จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งสาเหตุที่มาตั้งบ้านเรือนบริเวณนี้เนื่องจากสภาพพื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะต่อการทำการเกษตร มีน้ำผางไหลผ่านทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านและน้ำห้วยงูไหลผ่านทางทิศตะวันตก

ส่วนชุมชนบ้านสันทรายคองน้อย (คอง หมายถึงถนน หรือซอยเล็กๆ แต่ชาวบ้านเล่าว่ามาจากชื่อผู้นำคนแรก ๆ ที่เข้ามาอยู่) เมื่อพ.ศ. ๒๔๔๒ มีชาวพื้นเมืองจากเชียงใหม่อพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ทางทิศเหนือของวัดคลองศิลาและตั้งชื่อห้อมบ้านนี้ว่า “บ้านสันทราย” ต่อมาอีกไม่นานมีชาวไทยใหญ่อพยพมาจากประเทศพม่ามาโดยผู้นำหมู่บ้านที่ชื่อว่า “นายคองน้อย” ตั้งอีกห้อมบ้านหนึ่งทางทิศใต้ของวัด ต่อมาทั้ง ๒ ห้อมบ้านได้ร่วมกันสร้างวัดขึ้นและรวมเป็นหมู่บ้านเดียวกันชื่อว่า “บ้านสันทรายคองน้อย” มีวัดประจำหมู่บ้านชื่อว่า “วัดคลองศิลา” ที่สวยงามตามแบบไทยภาคกลาง ทำให้ความหมายเดิมจาก “คอง” ที่แปลว่าถนนในซอยเล็กกลายเป็น คลองน้ำ ไปได้ และคำว่า “คลองศิลา” ก็ไม่ได้สื่อความหมายตามรูปภาษาแต่อย่างใด

วัดสันทรายคองน้อย เปลี่ยนชื่อเป็น วัดคลองศิลา ตามแบบไทยกลาง กับจิตรกรรมฝาผนังในวิหาร เล่าถึงประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านสันทรายคองน้อยในอดีต มีใจความตามป้ายด้านล่างว่า “ประมาณปี ๒๔๔๐ ชาวพื้นเมืองจากเมืองพร้าว เชียงใหม่ มาตั้งครอบครัวอยู่ทางตอนเหนือ”

๒) บ้านสันป่ายาง สันป่าตึง สันตันหม้อ (แม่ฮ้อย) สันป่าเหี่ยว (แม่ฮ้อย) สันป่าสัก หนองป่าซาง และหนองซิ่นกยาง

ชุมชนหลายแห่ง ตั้งชื่อหมู่บ้านตามลักษณะของพื้นที่และทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ ชุมชนจะตั้งชื่อตามชื่อของต้นไม้ เช่น

ชุมชนสันป่ายาง ตั้งตามชื่อต้นไม้ยางนา หรือไม้อื่น ๆ ที่มียางเหนียว ๆ

ชุมชนสันป่าตึง ตั้งตามชื่อต้นพลวง ซึ่งใช้ใบทำหลังคาบ้านได้ ชาวบ้านในชุมชนสันป่าตึงในอดีต จะทำอาชีพเก็บใบตองตึงมา “ไฟตอง” ถ้าเป็นใบคา เรียกว่า “ไฟคา” เนื้อไม้เป็นไม้เนื้ออ่อน และมด ปลวกชอบกิน จึงไม่นิยมมาสร้างเป็นบ้านเรือน

ชุมชนสันป่าเหี่ยว หรือสันป่าเหียง ตั้งตามชื่อต้นไม้เหียง หรือไม้ในตระกูลเต็งรัง ที่มีเนื้อแฉะมาก นิยมนำมาใช้สร้างบ้าน เป็นชื่อ แป หรือเสาบ้าน

ชุมชนสันป่าสัก ตั้งตามชื่อต้นไม้สัก ที่ในอดีตมีอยู่มากตามธรรมชาติ

ชุมชนหนองป่าซาง ตั้งตามชื่อทางภูมิศาสตร์ที่เป็นที่ราบลุ่ม ริมหนองน้ำใหญ่ มีต้นไม้ไผ่ซางขึ้นอยู่มาก

ชุมชนหนองซิ่นกยาง ตั้งชื่อตามหนองน้ำที่มีนกยางลงมากินน้ำ และถ่ายมูลทิ้งไว้

๓) บ้านแม่สาวดอยแก้ว (แม่ฮ้อย)

เป็นชุมชนของชาวไทยใหญ่อพยพมาตั้งถิ่นฐานในปีพ.ศ. ๒๔๕๘ โดยการนำของพ่อแก้วม่อง ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๖๘ พ่อฮ้อยเจ้าวังทองคำ ได้อพยพครอบครัวจากเชียงใหม่มาตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยร่วมกับชาวไทยใหญ่ เดิมตั้งชื่อหมู่บ้านตามชื่อแม่น้ำแม่สาวที่ไหลผ่านว่า “บ้านแม่สาว” แบ่งเป็น ๒ หย่อมบ้าน คือ บ้านแม่สาวใต้ (ปัจจุบันคือ บ้านแม่สาว หมู่ ๑ ต.แม่สาว) และบ้านแม่สาวเหนือ เรียกว่า “บ้านแม่สาวบ้านดอย” ต่อมามีการขยายเขตการปกครองแม่สาวบ้านดอยจึงแยกจากบ้านแม่สาวออกมาและตั้งชื่อว่า “บ้านดอยแก้ว”

๔) บ้านทรายแดง (แม่อาย)

ชุมชนบ้านทรายแดง ก่อตั้งขึ้นราวปีพ.ศ. ๒๔๐๐ ชาวเมืองพร้าวอพยพมาอยู่อาศัย โดยการนำของ นายแสนเทพ เชื้อนเพชร, นายวงศ์ สุทรวงค์, นายโต๊ และนายไผ่ กล่าวกันว่าพอชุดดินบริเวณนี้จะพบแต่ทรายสีแดง ดังนั้นชาวบ้านจึงเรียกหมู่บ้านแห่งนี้ว่า บ้านทรายแดง

๕) บ้านม่อนปิ่น

พื้นที่ในบริเวณชุมชนบ้านม่อนปิ่นใน สมัยแรก ๆ เป็นป่ารกทึบ มีสัตว์ป่าอาศัยมากมาย ต่อมาราวปี พ.ศ. ๒๔๔๘ ประมาณ ๑๐๐ กว่าปีมาแล้ว พ่อค้าจีนกลุ่มหนึ่งล่องเรือเพื่อนำสินค้ามาขายยังฝั่งพม่า เมื่อกองคาราวานผ่านมายังบริเวณนี้ พ่อค้าเห็นว่าพื้นที่แห่งนี้อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานจึงได้ตั้งถิ่นฐานทำกินขึ้นที่นี้ จากนั้นมีชาวพม่าและชาวไทยอพยพเข้ามา และแบ่งออกเป็น ๒ หมู่บ้านได้แก่ บ้านม่อนปิ่นเหนือ เป็นบ้านชาวไทยใหญ่ และบ้านม่อนปิ่นใต้เป็นชาวไทยพื้นเมือง หรือคน ไท - ยวน

๖) บ้านแม่มาว

ชุมชนบ้านแม่มาว ตั้งขึ้นก่อนพ.ศ. ๒๔๖๓ โดยมีคนอพยพมาจากหลายพื้นที่ได้แก่ ชาวไทลื้อจากบ้านหลวงเหนือ บ้านหลวงใต้ อำเภอดอยสะเก็ด และชาวไทย - ยองจากอำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ เหตุที่ย้ายมาเนื่องจากมาเสาะหาที่ดินทำกิน ปัจจุบันบ้านแม่มาวต้นตัม มีทั้งชาวพื้นเมืองและชาวไทลื้อ โดยชาวไทลื้อตั้งบ้านเรือนอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน

๗) บ้านปางสัก

บ้านปางสักเริ่มก่อตั้งเป็นหมู่บ้านราวปีพ.ศ. ๒๔๒๘ บุคเบิกโดยชาวบ้านจากอำเภอพร้าว อำเภอแม่ริม และอำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ เดิมหมู่บ้านแห่งนี้ในยุคสัมปทานป่าไม้ มีบ้านเรือนเพียงไม่กี่หลังคาเรือน ประกอบอาชีพเก็บไม้สัก เนื่องจากหมู่บ้านแห่งนี้เป็นป่าสักหนาทึบ ชาวบ้านที่มาอยู่จึงตั้งชื่อว่า “บ้านปางสัก” จากนั้นบ้านปางสักได้ขยายและมีคนมาอยู่อาศัยเพิ่มขึ้น จึงได้แยกหมู่บ้านออกไปอีกหลายหมู่บ้านได้แก่ บ้านสันมะเฟือง (เป็นชาวองจากจังหวัดลำพูน) บ้านสันมะม่วง

๘) บ้านปางควาย

ชุมชนบ้านปางควาย เดิมเป็นป่าไม้ดงหนา พ.ศ. ๒๔๑๔ ชาวบ้านเล่าว่า คนแรก ๆ ที่เข้ามาอยู่ชื่อ ลุงปิ่น จากบ้านดงหลักหมื่นได้เริ่มมาตั้งปางเลี้ยงควาย จึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านปางควาย” จากนั้นได้มีคนจากหลายบ้านอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ได้แก่ บ้านศรีค้ำ อำเภอพร้าว ต่อมา พ.ศ. ๒๔๘๐ มีผู้อพยพมาสร้างบ้านเรือนมากมาย เช่น ชาวลี ป่าซาง สันป่าตอง

๙) บ้านแม่ชิ แม่ซ่า และสบซ่า

บ้านแม่ชิ เป็นคำท้องถิ่นภาคเหนือ ปรากฏในหลายแห่ง เช่น บ้านแม่ชิ ในอำเภอแม่ริม ไม่ทราบความหมายแน่ชัดว่าหมายถึงอะไร แต่ชาวบ้านเรียกตามชื่อของลำห้วย ในบริเวณใกล้วัดสุภาวาส เดิมหมู่บ้านแม่ชิ ตั้งเป็นบ้านหมู่ ๗ ต.ปงดำ อ.ไชยปราการ ต่อมาจึงเป็นเป็นบ้านแม่ชิ หมู่ ๑ ต.ศรีดงเย็น อ.ไชยปราการ

บ้านแม่เช่า เดิมบริเวณนี้เป็นป่ารก ต่อมาปี ๒๔๖๑ - ๒๔๗๒ ชุนหวอ วุฒิลักษณ์ และภรรยาคือแม่จันทร์ดีบ วุฒิลักษณ์ (ต่อมาตระกูลวุฒิลักษณ์จึงเป็นต้นตระกูลใหญ่ในบ้านแม่เช่า) ชาวอำเภอสันทราย เชียงใหม่ อพยพเพื่อหาที่อุดมสมบูรณ์ทำมาหากินและบุกเบิกสร้างบ้านเรือน และตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านป่าตึง” ต่อมาจึงเปลี่ยนเป็นบ้านแม่เช่า ตั้งเมื่อพ.ศ. ๒๔๘๒

ส่วนบ้านสบขา ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๓๐ เหตุที่ชื่อบ้านสบขาเนื่องจากบริเวณนี้อยู่มีน้ำแม่เช่า บรรจบกับแม่น้ำฝาง

๑๐) บ้านแม่สุนทรวง แม่มาว แม่ใจ

คำว่า “หลวง” ในภาษาถิ่นล้านนา หมายถึง บ้านที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนโดยรอบ และเป็นบ้านแรก บ้านหลัก ที่มีชาวบ้านอยู่มากกว่าที่อื่น ตามบันทึกโบราณของเจ้าหลวงเมืองฝาง สมัยข้าหลวงสุริโยมาปกครองเมืองฝาง ราวพ.ศ. ๒๓๒๔ พบว่าบ้านแม่สุนทรวงเป็นหมู่บ้านเก่าแก่อยู่เดิมแล้ว ต่อมาได้มีคนจากเมืองพร้าวอพยพเข้ามาอยู่อาศัย

บ้านแม่มาว ตั้งขึ้นก่อนพ.ศ. ๒๔๖๓ โดยมีคนอพยพมาจากหลายพื้นที่ได้แก่ บ้านลวงเหนือ บ้านลวงใต้ อำเภอดอยสะเก็ด และชาวอำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ เหตุที่ย้ายมาเนื่องจากมาเสาะหาที่ดินทำกิน ปัจจุบันบ้านแม่มาวต้นตัม มีทั้งชาวพื้นเมืองและชาวไทลื้อ โดยชาวไทลื้อตั้งบ้านเรือนอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน

บ้านแม่ใจ ตั้งขึ้นราวพ.ศ. ๒๔๔๘ ชาวบ้านส่วนใหญ่ย้ายมาจากอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ต้นตระกูลที่เข้ามาอยู่ในยุคแรกคือ ตระกูลกิ่งแก้วขาว และตระกูลบัวหลวง

๑๑) บ้านปาง ห้วยบอน และบ้านเวียงหวาย

บ้านปาง (ไชยปราการ) ตั้งขึ้นเมื่อพ.ศ. ๒๕๑๐ โดยชาวบ้านจากอำเภอลี่ จังหวัดลำพูนและชาวฮอด จังหวัดเชียงใหม่ ย้ายมาเนื่องจากผลกระทบจากการสร้างเขื่อนภูมิพล จังหวัดตาก เหตุที่เรียกว่าบ้านปาง เนื่องจากตั้งชื่อตามลำน้ำที่เกิดจากน้ำออกรูเป็นน้ำห้วย เรียกว่า “ห้วยแม่ปาง”

บ้านห้วยบอน สร้างราวปีพ.ศ. ๒๔๗๐ โดยพ่ออู๋ยบอง อพยพหนีสงครามมาจากประเทศพม่าเป็นผู้ก่อตั้ง เดิมแบ่งเป็น ๒ ปีก (หย่อมบ้าน) ได้แก่ ปีกบ้านคนพื้นเมือง และปีกบ้านไทใหญ่ โดยใช้ชื่อรวมว่าบ้านสันป่ายาง ต่อมาเนื่องจากหมู่บ้านทั้งสองมีระยะทางห่างกัน บ้านชาวไทใหญ่ห้วยบอนจึงได้แยกหมู่บ้านออกจากบ้านสันป่ายางและใช้ชื่อว่า บ้านห้วยบอน เนื่องจากแต่ก่อนมีลำห้วยเต็มไปด้วยป่าบอนจึงตั้งชื่อว่า “บ้านห้วยบอน”

บ้านเวียงหวาย ตั้งขึ้นตั้งแต่สมัยประเทศอังกฤษปกครองประเทศพม่าและรัฐไทใหญ่ ชุนหลวงและชุนอ่อน สองพี่น้องได้ร่วมกันสร้างเวียงหวาย โดยก่อสร้างเป็นรูปแบบของเวียงและมีคูคลองคันดินล้อมรอบเมือง และตั้งชื่อว่า “เวียงหวาย” เนื่องจากเดิมบริเวณนั้นมีต้นหวายมาก

๑๒) บ้านคายนอก (แม่อาย)

ตั้งขึ้นใน ปีพ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๑๒ โดยพ่อพญาสิทธิเดินทางมาจากอำเภอพร้าว และได้ที่ดินอันอุดมสมบูรณ์และประกอบกับในสมัยก่อนที่ดินตามแนวบริเวณบ้านคายนี้นี้เป็นพื้นที่ป่าดงดิบ มีพืชพรรณธัญญาหารที่อุดมสมบูรณ์ มีน้ำเพียงพอต่อการเกษตร มีทั้งแม่น้ำกกและแม่น้ำฝางไหลผ่าน จนมีคำกล่าวติดปากของชาวบ้านแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของบ้านคายนี้นี้ว่า “บ้านคายนอกเป็น ข้าวหนา ปลาดี เข้าเมืองฝางกัน ข้าวเหลือก่อน” หมายความว่า พื้นที่บ้านคายนอกไปด้วยข้าวปลาอาหารมากมาย เมื่อเทียบกับเมืองฝางแล้ว

เมืองฝางมีข้าวน้อยกว่ามาก ดังนั้นพ่อพญาสิทธิจึงชักชวนผู้คนมาอยู่อาศัยประมาณ ๑๗ หลังคาเรือน หลังจากนั้นก็มีผู้คนจากอำเภอพร้าว และอำเภอแม่แตงย้ายมาอยู่กันในภายหลัง และสร้างวัดขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๖๖

บทสรุป

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ชุมชนได้สถาปนาตัวเองขึ้นท่ามกลางการผลิตบนพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ และการสร้างอำนาจต่อรองทางพื้นที่สังคม โดยการสร้างเรื่องราวที่ผสมผสานระหว่างประวัติศาสตร์กระแสหลักของชาติ กับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทั้งที่ปรากฏอยู่ในเรื่องเล่าแบบตำนาน และที่ปรากฏในเอกสารท้องถิ่นอื่น ๆ ซึ่งประวัติศาสตร์ทั้งสองระดับ แยกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือฝ่ายบ้านหรือฝ่ายเมือง อันเป็นเรื่องราวของฝ่ายเจ้าผู้ครองนคร หรือผู้นำในลักษณะของวีรบุรุษประจำถิ่น กับฝ่ายวัด ที่มีพระสงฆ์และเรื่องราวในพุทธศาสนาเป็นพื้นที่รองรับ ทั้งนี้ก็เพื่อสร้างความชอบธรรม และผลิตซ้ำอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของตัวเองขึ้น โดยเฉพาะในสังคมชายขอบแบบชุมชนเมืองฝาง ที่ได้ต่อสู้กับอำนาจครอบงำของกลุ่มคนส่วนใหญ่จากภายนอก ที่ได้สร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ (Signs) ในแง่ลบให้กับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นเป็นคนส่วนน้อย ว่าเป็น “คนอื่น” (the other) ที่เข้ามาอย่างแปลกปลอมกับคนในพื้นที่ดั้งเดิม หรือแม้แต่ “คนเมือง” (the indigenous) ด้วยกันเองที่ได้อพยพมาจากถิ่นอื่น ก็ถูกมองว่าเป็น “คนนอก” ด้วยเช่นกัน

กระบวนการในการผลิตวาทกรรม จากการใช้ภาษาในการตั้งชื่อหมู่บ้านและสถานที่สำคัญอื่น ๆ ในชุมชน ก็เกิดขึ้นจากการต่อสู้ในเชิงสัญลักษณ์ดังกล่าว ตามแนวคิดนักทฤษฎีกลุ่มหลังสมัยใหม่นิยมที่ว่าด้วยการเมืองเรื่องของพื้นที่ ว่า การใช้ “ภาษา” ในการตั้งชื่อหมู่บ้านนามเมือง หรือภูมินามท้องถิ่นนั้น เป็นผลผลิตของความคิดกับกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอย่างมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ภาษาคือระบบของสัญลักษณ์ (Signs) หรือสัญลักษณ์แทนความหมายและรูปธรรมของการปฏิบัติ ที่สามารถสื่อถึงความคิดและการกระทำอื่น ๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรมของคู่ตรงข้ามกัน เช่น ในกรณีคู่ตรงข้ามระหว่างกลุ่มคน จีนฮ่อ ไทใหญ่ (เงี้ยว) ลาฮู (มุเซอ) อันเป็นชนกลุ่มน้อย กับกลุ่มคนเมือง (ไท - ยวน) อันเป็นคนกลุ่มใหญ่ในพื้นที่ หรือระหว่างคนเมือง (ไท - ยวน) ในพื้นที่ กับคนจากไทยภาคกลางหรือคนจีนที่ขึ้นมาปักหลักทำมาค้าขายจนกลายเป็นคนร่ำรวยเหล่านี้เป็นต้น ภูมินามของหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตพื้นที่เมืองฝาง ได้พิสูจน์ถึงแนวคิดของนักทฤษฎีกลุ่มหลังสมัยใหม่นิยมที่ว่า ภูมินามก็เป็นอำนาจของภาษาและการใช้ภาษาในเชิงที่เป็นมายาคติ (Mythologies) ทางสังคมอันหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่ความหมายที่บริสุทธิ์หรือโดด ๆ แต่เป็นเพียงวิธีการใช้ภาษาที่ผ่านการกำหนดตามค่านิยม หรือการกลั่นกรองมาให้เป็นไปตามเจตนาของผู้ใช้แต่ละคน (หรือแต่ละกลุ่มชน) กล่าวอีกแง่หนึ่ง มายาคติก็คือการพูด การกำหนดตั้งชื่อเรียกขาน อันเป็นการใช้ภาษาชนิดหนึ่ง ที่กระทำผ่านวาทกรรมที่มีระบบระเบียบและรูปแบบวิธีการสร้างความหมายแบบหนึ่ง (a mode of signification, a form) ที่ขึ้นกับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์เฉพาะชุดหนึ่ง อันอาจเรียกในพื้นที่ของฝางนี้ว่าเป็นประวัติศาสตร์เฉพาะของชุมชนชายขอบของสังคม ที่มีขีดจำกัดของการใช้และมีกระบวนการทำให้เกิดการยอมรับในสังคมวงกว้าง โดยสื่อให้เห็นทั้งภาพพจน์ (Figurative) และความหมายแฝงต่าง ๆ ที่แสดงออกมาในรูปของวัฒนธรรมมวลชน จารีตปฏิบัติ และอุดมการณ์หลักในสังคม อย่างเป็นจริงและพิสูจน์ได้

บทที่ ๗

บทสรุป

คำถามหลักในการวิจัยนี้ เริ่มต้นจากคำถามที่ว่าชื่อหมู่บ้านนามเมืองในเขตพื้นที่ภาคเหนือตอนบน ตั้งขึ้นตามสภาพทางภูมิศาสตร์และบริบททางสังคมอย่างไร ขณะเดียวกันได้สะท้อนถึงระบบคุณค่า ความหมายทางประวัติศาสตร์ และระบบจิตสำนึกทางวัฒนธรรมของชาวบ้านในชุมชนอย่างไร และได้รับ อิทธิพลจากการรวมศูนย์อำนาจของรัฐส่วนกลาง อันส่งผลต่อความหมาย อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ระบบบันทึก และถ่ายทอด หรือการ “ผลิตซ้ำ” ความทรงจำทางประวัติศาสตร์ ระบบจิตสำนึก ตลอดจนถึงวิธีการดำรงอยู่ ของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นอย่างไรบ้าง

ผู้วิจัยอาศัยกรอบแนวคิดทางทฤษฎีที่เป็นแบบสหวิทยาการ (Interdisciplinary) อันเป็นการ บูรณาการระหว่างทฤษฎีบทบาทหน้าที่นิยมและคุณค่าทางคติชนวิทยา แนวคิดทางสังคมวิทยา เรื่องภาษา วาทกรรม พื้นที่ อัตลักษณ์ และแนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวัฒนธรรมชุมชน เพื่อใช้ในการอธิบายถึง ข้อสังเกตและพื้นฐานของการตั้งชื่อเรียกขานหมู่บ้านนามเมือง และสถานที่สำคัญอื่น ๆ อันเป็นหมุดหมายใน ชุมชนท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็พยายามอธิบายและชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมและอำนาจรัฐส่วนกลาง ที่ ได้เข้ามามีอิทธิพลครอบงำท้องถิ่น ในด้านของนามเรียกขานหมู่บ้านนามเมืองเหล่านั้นให้กลายเป็นแบบภาค กลาง ที่มีนัยของการกดทับ ปิดบังและครอบงำฐานะและศักดิ์ศรีของความเป็นชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ให้ด้อย ค่าลง จนในที่สุดเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่เป็นจริงของท้องถิ่นอาจต้องสูญหายหรือเลื่อนไปจากความทรงจำ แต่ดั้งเดิมได้

กล่าวในแง่ของพื้นฐานแนวคิดและระบบจักรวาลทัศน์ของชาวบ้านในชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่ยังเป็นชุมชน ในระบบการผลิตแบบกสิกรรมโบราณ ที่อยู่ในบริบทของการผลิตแบบเก่า ที่ต้องอาศัยพลังความร่วมมือร่วม แรงงานของคนในชุมชนเดียวกันและอาศัยพลังการผลิตจากแรงงานคน และอยู่ภายใต้สภาพแวดล้อมทาง ภูมิศาสตร์และระบบนิเวศวิทยาที่เป็นแบบธรรมชาติ แม้ว่าปัจจุบันเทคโนโลยีการผลิตแบบใหม่จะได้เข้ามามี บทบาทเพิ่มมากขึ้นบ้างแล้วก็ตาม บริบทดังกล่าวจึงมีส่วนในการกำหนดให้ชุมชนพยายามสร้างพื้นที่ทางสังคม ขึ้น เพื่ออธิบายและสร้างความชอบธรรม สร้างอำนาจต่อรองทางสังคมให้กับชุมชนของตนเอง เพื่อให้ยืนอยู่ได้ อย่างมีศักดิ์ศรีในนามของความเป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์

ชุมชนได้พยายามผลิตซ้ำระบบอุดมการณ์ของสังคมขึ้นในหลาย ๆ ด้าน ทั้งด้านที่เป็นระบบอุดมคติ แบบพุทธศาสนา แบบลัทธิผีสางเทวดา ความชำนาญในการผลิต หรือลักษณะของวีรบุรุษประจำถิ่น ทั้งที่อยู่ใน รูปของเรื่องเล่าแบบนิทานหรือตำนานพื้นบ้าน ที่อาจไม่เกี่ยวกับความเป็นจริงทางวิทยาศาสตร์ แต่เป็นความ จริงในชีวิตและอยู่บนแกนเวลาแบบพิเศษ หรือบนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยอาศัยความชอบธรรมจากเรื่องราวการ เสด็จมาเยือนของพระพุทธเจ้า ที่ได้พยากรณ์รับรองความชอบธรรมใน “พื้นที่พิเศษ” เหล่านั้นไว้แล้ว

การตั้งชื่อหมู่บ้านนามเมืองของชุมชน นอกจากจะกำหนดขึ้นตามลักษณะทางภูมิศาสตร์กายภาพ เช่น บ้านสัน บ้านดอย บ้านห้วย บ้านหนอง บ้านดง เหล่านี้เป็นต้นแล้ว ยังกำหนดขึ้นตามระบบอุดมคติทางพุทธ ศาสนาที่อธิบายเชื่อมโยงไปถึงเรื่องราวในตำนานพระเจ้าสิบโลก อันเป็นตำนานที่มีบทบาทและความสัมพันธ์ ในวิถีชีวิตของคนในชุมชนเป็นอย่างมาก เพราะเป็นเรื่องราวที่แสดงถึงเหตุการณ์แบบข้ามเวลา โดยการเสด็จ

มา “เสียบโลก” (การแสดงอิทธิฤทธิ์แบบเหาะเหินเดินมาทางอากาศ) เพื่อโปรดสรรพสัตว์ของพระพุทธองค์ โดยนัยดังกล่าว เป็นความพยายามของชุมชนในการอธิบายให้เห็นถึงประวัติการกำเนิดชุมชน และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของกลุ่มชนในท้องถิ่น และเพื่อให้เป็นแกนยึดโยงระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชน

อุดมการณ์และเรื่องราวในตำนานพระเจ้าเสียบโลก กล่าวถึงการเสด็จมาเผยแผ่พระศาสนาของพระพุทธเจ้าและสาวก ซึ่งพรรณนาถึงสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ของแต่ละท้องถิ่น ที่มีชุมชน บ้าน เมือง ผู้คน กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ รวมทั้งวิถีชีวิตทางวัฒนธรรมของผู้คนเป็นฉากแวดล้อม และมีแกนของเรื่องอยู่ที่การสถาปนาศาสนสถานที่สำคัญให้ไว้กับท้องถิ่น โดยการประทับรอยพระบาท หรือประทานพระเกศาธาตุให้ไว้ แล้วพยากรณ์ว่าพื้นที่นี้เป็นสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ จะเจริญรุ่งเรืองไปในภายภาคหน้า ต่อมาภายหลังจึงได้มีการนำพระธาตุของพระพุทธเจ้าสร้างเป็นพุทธเจดีย์ประจำถิ่นขึ้น ตำนานพระเจ้าเสียบโลกจึงเป็นเสมือนบันทึกการเดินทางไปในดินแดนแห่งอุดมคติในภูมิภาคแถบอุษาคเนย์และพื้นที่อันศักดิ์สิทธิ์ ของพระสงฆ์ผู้ประพันธ์ในตลอดช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ที่บันทึกถึงภูมินาม ตำนาน และเรื่องราวการดำเนินชีวิตของผู้คน จนได้รับความนิยมและแพร่กระจายไปทั่วดินแดนล้านนา ลีบสองพันนา รัฐฉาน และล้านช้าง และยังส่งอิทธิพลถึงอาณาบริเวณในแถบอีสานของไทยด้วย

กล่าวโดยสรุป งานวิจัยนี้จึงสามารถตอบโจทย์ตามแนวคิดทางทฤษฎีทั้ง ๓ เรื่อง ได้แก่

๑) แนวคิดทางทฤษฎีคติชนวิทยา

ที่มาของชื่อบ้านนามเมือง ที่ปรากฏร่วมอยู่ในเรื่องราวของตำนานหรือนิทานพื้นบ้านท้องถิ่น หากกล่าวในแง่แนวคิดทางทฤษฎีด้านคติชนวิทยา ว่าด้วยบทบาทหน้าที่และคุณค่าทางสังคมแล้ว (Four function of folklore) ก็นับได้ว่ามีบทบาทหน้าที่ที่สำคัญต่อชุมชนมาก กล่าวคือมีส่วนทำให้วัฒนธรรมของสังคมมีความสมบูรณ์ มีศักดิ์ศรี มีพื้นที่ยืนอย่างเข้มแข็งและมั่นคงขึ้น ทั้งนี้เพราะเรื่องราวเหล่านั้น เป็นกระบวนการบันทึกและสืบทอด หรือการ “ผลิตซ้ำ” ทางประวัติศาสตร์ และทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น ที่ผูกพันอยู่กับคติความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างลัทธิบูชาผีสังเวทดา วิทยญาณบรรพบุรุษ และความศรัทธาในพุทธศาสนา ตามพื้นฐานระบบโลกทัศน์ของชาวบ้าน นิทานและตำนานที่เกี่ยวกับความเป็นมาของชื่อบ้านนามเมืองในแต่ละชุมชนนั้น เป็นเครื่องแสดงถึงความเชื่อทางศาสนาของกลุ่มชนที่ต้องการอธิบายความเป็นมาของเรื่องราวในอดีตของตัวเอง ที่ใช้อธิบายที่มาและเหตุผลในด้านรูปแบบและเนื้อหาชื่อบ้านนามเมืองเหล่านั้น ว่าไม่ได้เกิดขึ้นมาแบบลอย ๆ แต่เกิดขึ้นจากรากฐานโครงสร้างทางระบบการผลิตและความสัมพันธ์ของคนในสังคม จนเกิดเป็นเรื่องเล่า ตำนาน และคติความเชื่อ และยึดถือปฏิบัติกันสืบต่อมา ในแง่นี้ เรื่องราวเชิงคติชนวิทยา จึงมีส่วนทำให้วัฒนธรรมของสังคมมีความสมบูรณ์ มีศักดิ์ศรี มีพื้นที่ยืนอย่างเข้มแข็งและมั่นคงขึ้น ขณะที่การถ่ายทอดเรื่องราวความเป็นมาของชุมชนผ่านเรื่องเล่า นิทานและตำนานของท้องถิ่นเหล่านั้น ยังเป็นการทำหน้าที่เป็นแบบแผนหรือมาตรฐานทางจริยธรรมของสังคม โดยผ่านให้การศึกษา อบรมสั่งสอนและการขัดเกลาทางจริยธรรมของสังคม จากปฏิบัติการทางสังคมที่เป็นจริง ด้วยการบอกเล่าทางวาจา หรือเรื่องเล่าแบบมุขปาฐะจนกลายเป็นประเพณีที่ดั่งงามทางสังคม ให้เป็นแบบแผนในการยึดถือปฏิบัติกันจนถึงคนรุ่นหลังสืบต่อไป

๒) แนวคิดทางทฤษฎีมานุษยวิทยา

หากกล่าวในแง่แนวคิดทางทฤษฎีมานุษยวิทยาด้านภาษา วาทกรรมและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในสังคมแล้ว งานศึกษาเรื่องนี้พบว่า การตั้งชื่อเรียกขานหมู่บ้านนามเมืองของชุมชนท้องถิ่นนั้น ตั้งอยู่บนลักษณะทางภาษา ที่มีวาทกรรม หรือ “ชุดความคิด” แต่ละชุดกำกับอยู่ โดยที่คนในชุมชนสร้างขึ้นจากอัตลักษณ์ หรือ

ระบบอำนาจของตัวเอง เพื่อต่อรองกับอำนาจจากภายนอก หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ชุมชนได้พยายามสร้างความชอบธรรมในพื้นที่ของตัวเองขึ้นจากชุดวาทกรรม และอัตลักษณ์ต่าง ๆ ดังนี้

๑) ชุดวาทกรรมและอัตลักษณ์ของความเป็นชุมชนแบบเครือญาติ ในระบบอุดมการณ์ของลัทธิผีสร้างเทวดาที่มี “ผีเสื้อบ้านเสื้อเมือง” อันเป็นผีบรรพบุรุษเป็นแกนกลางในการยึดโยงและรองรับสิทธิจากการบุกเบิกหักล้างทางพง โดยระบุชื่อผู้นำคนแรก ที่เข้ามาอยู่ก่อนเพียงหนึ่งหรือสองหลัง เพื่อมาสร้างเป็นที่พักแรมควายหรือ “ปางควาย” จึงเป็นที่มาของชื่อชุมชน เหล่านี้คือการพยายามผลิตซ้ำอัตลักษณ์เพื่อสร้างพื้นที่ให้แก่ตัวชุมชนนั่นเอง

๒) ชุดวาทกรรมและอัตลักษณ์ของการเป็นชุมชนอพยพหรือชุมชนชายขอบ ทั้งจากความสมัครใจเพื่อหาที่ทำกินในแหล่งใหม่ ที่อุดมสมบูรณ์กว่า และที่ถูกกวาดต้อนมาในสมัยสงครามซึ่งผู้คน ในยุคสร้างบ้านแปลงเมืองของฝ่ายเมืองหรือฝ่ายเจ้าผู้ครองนคร ชุมชนจะพยายามผลิตซ้ำรูปแบบประเพณีวัฒนธรรมและเรื่องเล่าแบบนิทานหรือตำนานเพื่อรองรับศักดิ์ศรีและการดำรงอยู่ของตนเอง โดยการนำชื่อบ้านเดิม หรือห่อผีจากตระกูลเดิมกลับมาสร้างหรือสถาปนาไว้ประจำหมู่บ้านด้วย

๓) ชุดวาทกรรมและอัตลักษณ์ของการอยู่ในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ จากแนวคิดเรื่องพื้นที่ อันเป็นผลผลิตทางเทคนิควิทยาการของการสร้างพื้นที่ (Technologies of spaces) แบบหนึ่ง ที่เรียกว่า “การทำพื้นที่ให้บริสุทธิ์ ผุดผ่องน่ายกย่องบูชา” (the purification of space) มากกว่าการเป็นพื้นที่ตามธรรมชาติ นั่นคือการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพื้นที่ด้วยการระบุ หรือกำหนดบทบาทหน้าที่ ที่เฉพาะเจาะจงของพื้นที่นั้น ๆ เพื่อป้องกันมิให้มีการล่วงล้ำหรือล่วงละเมิดได้ เช่น พื้นที่ส่วนตัวกับพื้นที่สาธารณะ พื้นที่ของเมืองกับพื้นที่ชนบท เป็นต้น แนวคิดเรื่องพื้นที่จึงเป็นเรื่องที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ที่มีความเชื่อมต่อกัน ระหว่างความเป็นปัจเจกกับสังคม (social aspect) คือระหว่างความเป็นปัจเจกหรือผู้นำคนแรก หรือผู้บุกเบิก หรือในลักษณะที่เป็นวีรบุรุษ กับบุคคลอื่น ๆ ที่เป็นเครือญาติในชุมชนทั้งหมด

ชุดวาทกรรมและอัตลักษณ์ดังกล่าว เป็นผลมาจากอิทธิพลของวรรณกรรมพุทธศาสนา ที่ได้บันทึกและกล่าวรับรองการมีอยู่ของชุมชนอย่างชอบธรรม โดยเฉพาะตำนานพระเจ้าเลียบโลก รวมถึงเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับลัทธิผีสร้างเทวดา หรือผีบรรพบุรุษประจำเมือง เช่น ผีเจ้าหลวงคำแดง ที่อยู่ในฐานะของความเป็น “ผีควบเมือง” คือเป็นผีที่ใหญ่กว่าผีเสื้อบ้าน ผีเสื้อเมือง อื่น ๆ แต่คุ้มครองหลายเมือง ทั้งเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง พะเยา แพร่ น่าน เหล่านี้เป็นต้น

๓) แนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและวัฒนธรรมชุมชน

เป็นแนวคิดที่ถือว่า ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา แม้ว่าอดีตจะเป็นสิ่งที่ผ่านไปแล้ว แต่มนุษย์ในอดีตได้ทิ้งร่องรอยและหลักฐานไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา เพื่อทำความเข้าใจว่าเกิดเหตุการณ์ใดขึ้นบ้างในอดีต สาเหตุที่เกิด รวมถึงผลกระทบจากสิ่งที่เกิดขึ้นจนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

งานวิจัยนี้พบว่าแม้ชุมชนบางแห่งได้เปลี่ยนจากสภาพชุมชนแบบชนบทดั้งเดิม ไปเป็นชุมชนแบบเมืองหรือกึ่งเมืองมากขึ้น แต่โดยพื้นฐานชุมชนที่อยู่รอบนอกหรือ “ชายขอบ” ของสังคมเมืองทั่วไป เมื่อมองจากระบบเทคโนโลยีในการผลิตแล้ว ชุมชนเริ่มมีระบบเครือข่ายความสัมพันธ์บนฐานการผลิตทางเศรษฐกิจและระบบวัฒนธรรมทางสังคมที่ผสมผสานระหว่างแบบดั้งเดิมกับแบบใหม่ แต่ก็ยังยึดโยงกันอยู่ด้วยระบบแกนยึด

โยงทางวัฒนธรรม บนพื้นฐานของความศรัทธาในพุทธศาสนาและความเชื่อถือในลัทธิผีสางเทวดาแบบสังคมเครือญาติ อันเป็นรากฐานให้ชุมชนในระดับหมู่บ้านยังคงผลิตซ้ำเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น รวมถึงชื่อบ้านนามเมือง ผ่านเรื่องเล่าทั้งประเภทนิทาน และตำนานต่าง ๆ อันเป็นการสร้างพื้นที่อัตลักษณ์ทางสังคมเพื่อยืนยันถึงความมีตัวตนและศักดิ์ศรีของตัวเองอยู่อย่างไม่เปลี่ยนแปลง

งานวิจัยนี้พบว่า พรหมแดนของพื้นที่ทางภูมิศาสตร์และพื้นที่ทางสังคมของท้องถิ่นแบบดั้งเดิมนั้น ยังคงเป็นชุมชนมีลักษณะของความเป็นพลวัตที่ความเลื้อนไหลและไม่ชัดเจน เกิดขึ้นภายใต้โครงสร้างสังคมแบบเครือญาติ และกลุ่มเพื่อนบ้านที่ต้องอาศัยพึ่งพิงแรงงานซึ่งกันและกัน รูปธรรมพื้นฐานที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือลักษณะการใช้พื้นที่ของหมู่บ้านที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการมี “รั้วรอบขอบชิด” ในลักษณะของเขตแดนพื้นที่แห่งการครอบครองแบบปัจเจกที่ชัดเจน แม้ปัจจุบันอาจยังปรากฏชัดในพื้นที่ชนบทและชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ชาวไทยภูเขาหลายกลุ่ม ที่อยู่อาศัยกันในพื้นที่ของความเป็น “ส่วนบุคคล” เพียงตัวบ้านเรือนเท่านั้น พื้นที่นอกเหนือจากนั้นไปเป็นพื้นที่ส่วนกลางของทุกคน แม้กระทั่งในพื้นที่การผลิตหรือพื้นที่ทำกิน จะมีความเป็นส่วนบุคคลก็แต่ในฤดูกาลผลิตเท่านั้น นอกเหนือจากนั้นแล้วเป็นพื้นที่ส่วนกลางที่ทุกคนสามารถใช้ประโยชน์จากการเลี้ยงสัตว์ รวมถึงการหาอาหารที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ทั้งผักและสัตว์น้ำนานาชนิด

ชื่อบ้านนามเมืองในเขตพื้นที่เมืองเชียงใหม่ เป็นอีกประเด็นหนึ่ง ที่จะสะท้อนให้เห็นถึงการสร้างวาทกรรมเกี่ยวกับความเป็นรัฐชาติเข้าครอบงำ จนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านภาษาที่ใช้เรียกขานนามของชื่อหมู่บ้านและสถานที่อันเป็นหมุดหมายสำคัญอื่น ๆ ของชุมชน อันแสดงออกถึงสนามแห่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ที่ซึ่งอำนาจรัฐกับผู้คนหรือพลเมืองของรัฐต่อสู้กัน ระบบอำนาจทางสังคมรุกล้ำเข้าไปถึงระบบจิตสำนึกต่อท้องถิ่นจนอ่อนแอลง ถูกกลืนกลายให้เป็นเอกภาพในจินตนาการของความเป็นของรัฐชาติแบบใหม่ จนกระทั่งเป็นไปเพื่อสนองตอบต่อระบบเศรษฐกิจการท่องเที่ยวอย่างในปัจจุบัน ประวัติศาสตร์ความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลงของนามเรียกขานหรือชื่อชุมชนต่าง ๆ เหล่านี้มีให้เห็นอยู่ทั่วไป

ภูมินามและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองพร้าว หรือเมืองพร้าววังหิน ตั้งอยู่บนพื้นที่และแกนเวลาในโลกศักดิ์สิทธิ์หรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของศาสนจักร (Sacred world) และแกนเวลาในพื้นที่ของโลกที่เป็นจริงของฝ่ายอาณาจักร (Projected world) หมายความว่านอกจากชาวบ้านจะได้รับรู้ถึงระบบพื้นที่และเวลาแบบปกติที่เป็นเวลาของโลกปัจจุบัน เป็นพื้นที่และเวลาที่แวดล้อมอยู่กับอำนาจการปกครองของเจ้าบ้านผ่านเมืองแล้ว ชาวบ้านในชุมชนยังมีระบบโลกทัศน์หรือจักรวาลทัศน์เกี่ยวกับมิติและเวลา (space and time) ที่ต่างออกไปอีกแบบหนึ่ง “แกนเวลา” ในโลกทัศน์ของชาวบ้านนั้น ไม่ได้เป็นไปตามระบบเวลาแบบปฏิทิน วัน เดือน ปี และการเรียงลำดับตามราชวงศ์ ตามรัชกาลที่ปกครอง และไม่ได้วางอยู่บนเหตุการณ์ที่รวมศูนย์อยู่ที่ความเคลื่อนไหวและพื้นที่ของชนชั้นผู้ปกครอง หากมองในแง่วาทกรรมของฝ่ายชุมชนที่พยายามสร้างพื้นที่ทางสังคมภายใต้อำนาจรัฐใหญ่ ประวัติความเป็นมาของชื่อบ้านนามเมืองของชุมชน ถือเป็นการสร้างวาทกรรมในรูปของการปฏิบัติที่เป็นจริงแบบหนึ่ง (discursive practices) เป็นวาทกรรมของจารีตปฏิบัติ ความคิด ความเชื่อ คุณค่า และสถาบันต่าง ๆ ในสังคมที่เกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานและการเสริมสร้างความมั่นคงของชุมชนเอง เป็นการพยายามสร้างพื้นที่ทางความคิดและทางสังคมอีกชั้นหนึ่ง ที่แตกต่างออกไปจากพื้นที่ทางภูมิศาสตร์แบบปกติธรรมดา

นอกจากเรื่องราวที่ปรากฏในรูปของเอกสารลายลักษณ์อักษร อันเป็นเรื่องของกลุ่มผู้นำ ผู้ปกครอง บ้านเมืองภายหลังที่เกิดเป็นชุมชนกลุ่มต่างๆแล้ว เรื่องเล่าในชุมชนยังผูกโยงและซ้อนทับเข้ากับเรื่องราวทาง พุทธศาสนา เกี่ยวกับการเดินทางมาโปรดเวไนยสัตว์ของพระพุทธเจ้า โดยตั้งอยู่บนแกนเวลาของโลกศักดิ์สิทธิ์ โดยอาศัยการอ้างอิงจากตำนานพระเจ้าเลียบโลก ซึ่งถึงแม้ในเอกสารเรื่องตำนานพระเจ้าเลียบโลกจะไม่ ปรากฏเรื่องของสถานที่เหล่านี้ แต่ชาวบ้านในชุมชนก็ได้สร้างเรื่องราวขึ้นโดยอ้างว่ามีอยู่ในตำนานพระเจ้า เลียบโลก ทั้งนี้เพื่อรองรับคุณค่า สถานะความมีอยู่ของตำแหน่งแห่งที่ และยืนยันถึงความมีตัวตนของชุมชนให้ มั่นคงยิ่งขึ้น ชุมชนดั้งเดิมใน “เวียงพร้าววังหิน” หรือ “เวียงแซ่สัก” ในอดีต จึงปรากฏอยู่อย่างผสมผสาน ระหว่างเรื่องราวในตำนานที่ผ่านมามาตั้งแต่ครั้งยุคก่อนประวัติศาสตร์ ยุคพุทธกาล ยุคชุมชนรัฐอิสระในสมัย โบราณ ยุคเวียงและเมืองในสมัยพระยามังราย มาถึงยุครัฐสยาม และพัฒนาต่อมาจนถึงยุคปัจจุบัน

ในกรณีของชุมชนอพยพบางแห่ง เช่น ชุมชนในแอ่งเมืองแกนในเขตพื้นที่ปกครองอำเภอแม่แตงใน ปัจจุบัน และชุมชนในเขตเวียงเชียงดาวในอดีตที่เชื่อมโยงมาจนถึงปัจจุบัน การที่เป็นชุมชนอพยพเพื่อเสาะแสวงหาที่ทำกินแห่งใหม่ที่สมบูรณ์กว่า ต้องเผชิญกับสภาวะความแปลกแยกทั้งทางภูมิศาสตร์และความ หลากหลายทางกลุ่มชาติพันธุ์ ชุมชนจึงต้องผลิตซ้ำตัวตนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ที่ปรากฏเห็นได้ ชัดเจน คือระบบผีบรรพบุรุษประจำตระกูล ที่ภายหลังขยายออกเป็นผีเสื้อบ้าน ผีเสื้อเมือง และผีควบเมือง (กรณีผีเจ้าหลวงคำแดง ดอยหลวงเชียงดาว) ที่ส่งอิทธิพลครอบคลุมพื้นที่หัวเมืองต่าง ๆ ของเชียงใหม่ อันเป็น ศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาในอดีต

ชุมชนได้สร้างประวัติศาสตร์ฉบับท้องถิ่นขึ้นและภูมินามของตัวเอง ให้ทับซ้อนลงไปบน “พื้นที่” ใน ประวัติศาสตร์ของรัฐชาติ ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นจึงมีร่องรอยของความคลุมเครือ ไม่ชัดเจน และเลื่อนไหล ตามธรรมชาติของการผลิตนิทาน หรือตำนานกึ่งประวัติศาสตร์ ที่ท้องถิ่นพยายามผลิตขึ้น ทั้งนี้เพื่อสร้างพื้นที่ ทางสังคมมารองรับการมีอยู่ของระบบอัตลักษณ์ ศักดิ์ศรีและความชอบธรรม เพื่อประกันความมั่นคงของ ชุมชนเอาไว้ บนฐานแกนยึดโยงที่สำคัญในอุดมการณ์ของการนับถือผีบรรพบุรุษ และทางศรัทธาในพุทธศาสนา สิ่งนี้คือหน้าสำคัญของประวัติศาสตร์ชุมชน ที่รัฐชาติจำเป็นต้องคำนึงถึงและจำเป็นต้องจารึกไว้

ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์และระบบภูมินามของชุมชนในเขตเชียงดาว พพร้าว และแอ่งเมืองแกน ในเขตแม่แตง ก็ประกอบขึ้นจากฐานคติที่ผสมผสานกันของระบบการปกครองของฝ่ายวัดกับฝ่ายเมืองดังกล่าว และอยู่ระหว่างความเป็นจริงบนแกนเวลาทางประวัติศาสตร์กับแกนเวลาในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่นเดียวกับ ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นในพื้นที่ใกล้เคียงอื่น ๆ ซึ่งหากพิจารณาตามภูมิศาสตร์ของเทือกเขาแดนลาวทางทิศ เหนือ ที่เชื่อมต่อเป็นแนวเขานี้เดียวกับเทือกเขาผีปันน้ำไปทางทิศตะวันออก จะเห็นภาพความสัมพันธ์ของ ชุมชนในพื้นที่สามเหลี่ยมที่ราบลุ่มน้ำของเชิงเขา ระหว่างชุมชนเขตเวียงเชียงดาว ชุมชนเขตพพร้าว และชุมชน ในเขตแม่แตง พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวได้สร้างเรื่องราวภายใต้ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่เป็น แบบ “ชุมชนในจินตนาการ” ชนิดหนึ่งขึ้น นั่นคือเรื่องราวของตำนานแนวประวัติศาสตร์แบบวัด ที่เล่าว่า เมื่อ พระพุทธองค์เสด็จมาถึงยอดดอยหลวงเชียงดาว ที่เรียกว่าดอย “อ่างสลุง หรืออ่างสรง พระองค์ได้ “กาย” (วางพาด) รวงรินน้ำพระพุทธมนต์ จากยอดดอยหลวงอ่างสรง ลงสู่ยอดดอย “จอมหด” (หด ภาษาถิ่นล้านนา หมายถึงรดน้ำ) ของเมืองพพร้าว ขณะที่วัดพระธาตุนันทาในเขตอำเภอแม่แตง ได้จำลองพระธาตุดอยจอม

หตมาไว้ที่ในวัดด้วย ซึ่งจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านในชุมชนพร้าว แม่แตง และเชียงดาว ต่างนับถือผี “เจ้าหลวงคำแดง” ที่สถิตอยู่ในดอยหลวงเชียงดาว เป็น “ผีควบเมือง” เดียวกัน แต่บุพพาราชตระกูลประจำถิ่นในแต่ละถิ่นของตัวเอง สะท้อนถึงระบบความสัมพันธ์ของชุมชนในเขตพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน ที่เคลื่อนย้ายไปมาในพื้นที่การผลิตทางด้านเกษตรกรรมที่เชื่อมโยงกันในบริเวณดังกล่าว แม้ปัจจุบันขบวนช่างของบริษัทท่องเที่ยวก็เดินจากเชิงเขาดอยจอมหุดของพร้าว ไปถึงบ้านปางแดงและแม่จอน ในเขตเชียงดาว และอีกเส้นหนึ่งคือเส้นจากพร้าวลงมาสู่บ้านห้วยบงในเขตอำเภอแม่แตง หรือขบวนเรือแพท่องเที่ยวที่ขึ้นจากเขื่อนแม่งัดในเขตแม่แตงไปตามลำน้ำแม่งัดขึ้นไปพักผ่อนในเขตพื้นที่พร้าว

ขณะที่ภูมินามของ “เมืองแกน” ในแอ่งที่ราบเขตแม่แตง มีความสัมพันธ์กับแม่น้ำร่องแกน และพระยาสามฝั่งแกน ที่ถูกสร้างขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างการอ้างอิงถึงระบบอำนาจของเจ้าบ้านผ่านเมือง ในยุคของราชวงศ์มังราย กับสิ่งที่ปรากฏในทางภูมิศาสตร์กายภาพ โดยมีการพยายามเชื่อมโยงฐานะของท้องถิ่นเข้ากับพระนามของกษัตริย์อย่างคลุมเครือ ว่าภูมินามของชุมชนมาจากพระนามของกษัตริย์ หรือพระนามของกษัตริย์มาจากชื่อทางภูมิศาสตร์ของชุมชน

พื้นฐานความสัมพันธ์ทางสายโลหิตในระบบเครือญาติของชุมชนอพยพ ทำให้เกิดกระบวนการที่เรียกว่าการ “ผลิตซ้ำ” (reproduction) ทางสังคมและวัฒนธรรมขึ้น ทั้งนี้เพื่อช่วยต่อยอดถึงระบบแกนยึดโยงภายในให้มั่นคงขึ้น การอพยพเป็นทั้งการเปลี่ยนผ่านทางสังคมและการเคลื่อนย้ายพื้นที่ทำกินไปสู่แห่งใหม่ ในบริบททางสังคมแห่งใหม่ จึงเป็นสิ่งแปลกแยกทั้งของผู้มาใหม่และสำหรับคนในพื้นที่เดิม แยกแยกทั้งลักษณะทางชาติพันธุ์และอำนาจในการครอบครองพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ชุมชนผู้มาใหม่จึงจำเป็นต้องแสดงลักษณะทางอัตลักษณ์ของตนเอง เพื่อเป็นการปรับตัว สร้างความชอบธรรมและสร้างพื้นที่ทางสังคม ให้ตัวเองมีที่ยืนอยู่อย่างมั่นคง

ชุมชนได้สร้างประวัติศาสตร์ฉบับท้องถิ่นขึ้นและภูมินามของตัวเอง ให้ทับซ้อนลงไปบน “พื้นที่” ในประวัติศาสตร์ของชาติ ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นจึงมีร่องรอยของความคลุมเครือ ไม่ชัดเจน และเลื่อนไหลตามธรรมชาติของการผลิตนิทาน หรือตำนานกึ่งประวัติศาสตร์ ที่ท้องถิ่นพยายามผลิตขึ้น ทั้งนี้เพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมมารองรับการมีอยู่ของอัตลักษณ์ ศักดิ์ศรีและความชอบธรรม เพื่อประกันความมั่นคงของชุมชนเอาไว้ บนฐานแกนยึดโยงที่สำคัญในอุดมการณ์ของการนับถือผีบรรพบุรุษ และทางศรัทธาในพุทธศาสนา

ขณะเดียวกันชาติพันธุ์และความเป็นชายขอบของคนในชุมชนเมืองฝาง ที่นับเป็นบริเวณชายขอบของชาติมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านนา จนถึงรัฐสยามและรัฐไทยในปัจจุบัน ได้กลายเป็นกระบวนการสร้างพรหมแดนของอัตลักษณ์ร่วม (collective identity) ประเภทหนึ่ง ภายใต้แนวคิดของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และความเป็นชายขอบ ชุมชนในเหล่านี้นี้ถูกแบ่งแยกออกเป็นกลุ่มชนอีกระดับหนึ่งของสังคม ที่ไม่เคยถูกบันทึกไว้ในหน้าประวัติศาสตร์ของชาติใหญ่ เป็นชุมชนที่หล่อหลอมต่อปัญหาเรื่องชนชาติส่วนน้อยที่ไร้สัญชาติบ้าง เรื่องยาเสพติดบ้าง เรื่องขบวนการค้ามนุษย์บ้าง รวมไปถึงการล่องละเมิดทางเพศอย่างรุนแรงในบริเวณตะเข็บชายแดน ที่ชนกลุ่มน้อยชาวไทที่ถูกกระทำร้ายจากอำนาจอันป่าเถื่อนนอกรัฐไทย

การถูกกำหนดให้เป็นชายขอบของชุมชนเมืองฝางดังกล่าว ส่งผลทำให้เกิดกระบวนการต่อสู้ของคนในท้องถิ่นขึ้น โดยการใช้อยุทธศาสตร์เชิงอำนาจในการอธิบายถึง “อัตลักษณ์” ของตัวเอง เพื่อการสร้างและช่วงชิงพื้นที่ทั้งทางภูมิศาสตร์และทางสังคมขึ้นมา โดยการผสมผสานเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น เข้ากับเรื่องเล่าในตำนาน ที่บางครั้งดูขาดตอนแบบกระท่อนกระแท่น และบางจังหวะยังสอดแทรกความชอบธรรมจากการเดินทางมาโปรดสัตว์ ตั้งแต่สมัยพุทธกาลขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วย ทั้งนี้เพื่อรองรับความชอบธรรมและศักดิ์ศรี ของตัวเองนั่นเอง ประวัติศาสตร์ฉบับท้องถิ่นและภูมินามเมืองฝาง – ไชยปราการ ชุมชนได้สร้างประวัติศาสตร์ของตัวเองขึ้นมาอีกชุดหนึ่ง เพื่อทับซ้อนเรื่องราวลงไปบนพื้นที่ภายใต้โครงข่ายทางประวัติศาสตร์ของชาติใหญ่ ให้เป็นเรื่องของบุคคลในตำนาน คือพระเจ้าพรหมหาราช พระเจ้าฝางอุดมสิน และพระนางมัลลิกา นักบันทึกประวัติศาสตร์จากท้องถิ่น ได้มีความพยายามที่จะรวบรวมและอธิบายแบบการเล่าเรื่อง ถึงความเป็นมาของชุมชนตัวเอง ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างพื้นที่ย่อย ๆ ทางประวัติศาสตร์ให้ซ้อนทับลงไปบนพื้นที่ของชาติใหญ่ และโดยการจับเอาประวัติศาสตร์แบบพื้นบ้าน มาผสมผสานเข้ากับเรื่องเล่าแบบนิทานกึ่งตำนาน โดยมีได้คำนึงถึงการยอมรับในเชิงวิชาการที่เข้มงวดด้านหลักฐาน และกฎระเบียบในการสร้างประวัติศาสตร์นิพนธ์ตามแนวประวัติศาสตร์กระแสหลักของรัฐ ทั้งนี้เพื่อช่วงชิงอำนาจในการอธิบายและสร้างให้ท้องถิ่นของตัวเองมีความหมายและแสดงถึงตัวตน และอำนาจของท้องถิ่นอย่างเป็นทางการเป็นจริงเป็นจังมากยิ่งขึ้น

ภูมินามของหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตพื้นที่เมืองฝาง ได้พิสูจน์ถึงแนวคิดของนักภาษาศาสตร์กลุ่มหลังสมัยใหม่ นิยมที่ว่า ภูมินามก็เป็นอำนาจของภาษาและการใช้ภาษาในเชิงที่เป็นมายาคติ (Mythologies) ทางสังคม อันหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่ความหมายที่บริสุทธิ์หรือโดด ๆ แต่เป็นเพียงวิธีการใช้ภาษาที่ผ่านการกำหนดตามค่านิยมหรือการกลั่นกรองมาให้กันไปตามเจตนาของผู้ใช้แต่ละคน (หรือแต่ละกลุ่มชน) กล่าวอีกแง่หนึ่ง มายาคติก็คือการพูด การกำหนดตั้งชื่อเรียกขาน อันเป็นการใช้ภาษาชนิดหนึ่ง ที่กระทำผ่านวาทกรรมที่มีระบบระเบียบและรูปแบบวิธีการสร้างความหมายแบบหนึ่ง (a mode of signification, a form) ที่ขึ้นกับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์เฉพาะชุดหนึ่ง อันอาจเรียกในพื้นที่ของฝางนี้ว่าเป็นประวัติศาสตร์เฉพาะของชุมชนชายขอบของสังคม ที่มีขีดจำกัดของการใช้และมีกระบวนการทำให้เกิดการยอมรับในสังคมวงกว้าง โดยสื่อให้เห็นทั้งภาพพจน์ (Figurative) และความหมายแฝงต่าง ๆ ที่แสดงออกมาในรูปของวัฒนธรรมมวลชน จารีตปฏิบัติ และอุดมการณ์หลักในสังคม อย่างเป็นทางการและพิสูจน์ได้

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ชุมชนได้สถาปนาตัวเองขึ้นท่ามกลางการผลิตบนพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ และการสร้างอำนาจต่อรองทางพื้นที่สังคม โดยการสร้างเรื่องราวที่ผสมผสานระหว่างประวัติศาสตร์กระแสหลักของชาติ กับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทั้งที่ปรากฏอยู่ในเรื่องเล่าแบบตำนาน และที่ปรากฏในเอกสารท้องถิ่นอื่น ๆ ซึ่งประวัติศาสตร์ทั้งสองระดับ แยกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือฝ่ายบ้านหรือฝ่ายเมือง อันเป็นเรื่องราวของฝ่ายเจ้าผู้ครองนคร หรือผู้นำในลักษณะของวีรบุรุษประจำถิ่น กับฝ่ายวัด ที่มีพระสงฆ์และเรื่องราวในพุทธศาสนาเป็นพื้นที่รองรับ ทั้งนี้ก็เพื่อสร้างความชอบธรรม และผลิตซ้ำอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของตัวเองขึ้น โดยเฉพาะใน

สังคมชายขอบแบบชุมชนเมืองฝาง ที่ได้ต่อสู้กับอำนาจครอบงำของกลุ่มคนส่วนใหญ่จากภายนอก ที่ได้สร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ (Signs) ในแง่ลบให้กับกลุ่มชาติพันธุ์อันเป็นคนส่วนน้อย ว่าเป็น “คนอื่น” (the other) ที่เข้ามาอย่างแปลกปลอมกับคนในพื้นที่ดั้งเดิม หรือแม้แต่ “คนเมือง” (the indigenous) ด้วยกันเองที่ได้อพยพมาจากถิ่นอื่น ก็ถูกมองว่าเป็น “คนนอก” ด้วยเช่นกัน

กระบวนการในการผลิตวาทกรรม จากการใช้ภาษาในการตั้งชื่อหมู่บ้านและสถานที่สำคัญอื่น ๆ ในชุมชน ก็เกิดขึ้นจากการต่อสู้ในเชิงสัญลักษณ์ดังกล่าว ตามแนวคิดนักทฤษฎีกลุ่มหลังสมัยใหม่นิยมที่ว่าด้วยการเมืองเรื่องของพื้นที่ ว่า การใช้ “ภาษา” ในการตั้งชื่อหมู่บ้านนามเมือง หรือภูมินามท้องถิ่นนั้น เป็นผลผลิตของความคิดกับกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอย่างมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ภาษาคือระบบของสัญลักษณ์ (Signs) หรือสัญลักษณ์แทนความหมายและรูปธรรมของการปฏิบัติ ที่สามารถสื่อถึงความคิดและการกระทำอื่น ๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรมของคู่ตรงข้ามกัน เช่น ในกรณีคู่ตรงข้ามระหว่างกลุ่มคน จีนฮ่อ ไทใหญ่ (เงี้ยว) ลาฮู (มุเซอ) อันเป็นชนกลุ่มน้อย กับกลุ่มคนเมือง (ไท - ยวน) อันเป็นคนกลุ่มใหญ่ในพื้นที่ หรือระหว่างคนเมือง (ไท - ยวน) ในพื้นที่ กับคนจากไทยภาคกลางหรือคนจีนที่ขึ้นมาปักหลักทำมาค้าขายจนกลายเป็นคนร่ำรวยเหล่านี้เป็นต้น ภูมินามของหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตพื้นที่เมืองฝาง ได้พิสูจน์ถึงแนวคิดของนักทฤษฎีกลุ่มหลังสมัยใหม่นิยมที่ว่า ภูมินามก็เป็นอำนาจของภาษาและการใช้ภาษาในเชิงที่เป็นมายาคติ (Mythologies) ทางสังคมอันหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่ความหมายที่บริสุทธิ์หรือโดด ๆ แต่เป็นเพียงวิธีการใช้ภาษาที่ผ่านการกำหนดตามค่านิยม หรือการกลั่นกรองมาให้เป็นไปตามเจตนาของผู้ใช้แต่ละคน (หรือแต่ละกลุ่มชน) กล่าวอีกแง่หนึ่ง มายาคติก็คือการพูด การกำหนดตั้งชื่อเรียกขาน อันเป็นการใช้ภาษาชนิดหนึ่ง ที่กระทำผ่านวาทกรรมที่มีระบบระเบียบและรูปแบบวิธีการสร้างความหมายแบบหนึ่ง (a mode of signification, a form) ที่ขึ้นกับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์เฉพาะชุดหนึ่ง อันอาจเรียกในพื้นที่ของฝางนี้ว่าเป็นประวัติศาสตร์เฉพาะของชุมชนชายขอบของสังคม ที่มีขีดจำกัดของการใช้และมีกระบวนการทำให้เกิดการยอมรับในสังคมวงกว้าง โดยสื่อให้เห็นทั้งภาพพจน์ (Figurative) และความหมายแฝงต่าง ๆ ที่แสดงออกมาในรูปของวัฒนธรรมมวลชน จารีตปฏิบัติ และอุดมการณ์หลักในสังคม อย่างเป็นจริงและพิสูจน์ได้